ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

REVISTA DE ISTORIE

DIN SUMAR:

2

TOMUL 32 1979

FEBRUARIE

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

ACADEMIA DE ŞTIINŢE SOCIALE ŞI POLITICE A REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SECŢIA DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE

Preţul unui abonament este de 120 lei.
În ţară abonamentele se primesc la oficiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii.
Revistele se mai pot procura (direct sau prin poştă) şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI, Calea Victoriei nr. 125, sector 1. 71021.

Cititorii din străinătate se pot abona adresîndu-se la ILEXIM Departamentul Export-Import presă, P.O. BOX 136—137. Telex 11226 — Bucureşti, Str. 13 Decembrie nr. 3.

Manuscrisele, cărţile şi revistele pentru schimb precum şi orice corespondenţă se vor trimite pe adresa Comitetului de redacţie al revistei „REVISTA DE ISTORIE". Apare de 12 ori pe an.

Adresa Redacţiei:
B-dul Aviatorilor, nr. 1
Bucureşti, [illegible]

REVISTA DE ISTORIE

TOM 32, Nr. 2,
februarie 1979

SUMAR

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

ÎNSEMNĂRI

REVISTA
DE ISTORIE

TOME 32, N° 2,
février 1979

SOMMAIRE

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 2, p. 195–400, 1979

LA VIE SCIENTIFIQUE

COMPTES RENDUS

REVUE DES REVUES

NOTES

ROLUL CONDUCĂTOR AL PARTIDULUI COMUNIST ROMÂN ÎN ETAPA EDIFICĂRII SOCIETĂȚII SOCIALISTE MULTILATERAL DEZVOLTATE

DE

GHEORGHE TUDOR

În condiţiile edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate pe pămîntul României, în sistemul vieţii politice şi economico-sociale al tuturor domeniilor de activitate, un loc central va continua să ocupe partidul comunist.

Afirmarea partidului ca forţă politică conducătoare a societăţii este rezultatul unui proces legic al dezvoltării noastre istorice, al întregii activităţi a partidului în conducerea luptei clasei muncitoare, a oamenilor muncii din România pentru eliberare socială şi naţională, pentru răsturnarea regimului burghezo-moşieresc şi cucerirea puterii politice, pentru edificarea societăţii socialiste în patria noastră.

Supus, ca orice fenomen social legilor dialecticii, rolul conducător al partidului nu cunoaşte forme fixe, tipare date odată pentru totdeauna, ci evoluează permanent corespunzător condiţiilor şi sarcinilor fiecărei etape.

Pornind de la această cerinţă, Congresele al X-lea şi al XI-lea ale P.C.R., precum şi Conferinţele Naţionale din 1972 şi 1977 au apreciat că în etapa actuală de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi a înaintării României spre comunism, caracteristica esenţială a afirmării şi creşterii rolului conducător a partidului o constituie integrarea tot mai organică a acestuia în viaţa societăţii.

„Creşterea şi afirmarea rolului conducător al partidului — sublinia tovarăşul Nicolae Ceauşescu în Raportul prezentat la Conferinţa Naţională a P.C.R. din iulie 1972 — trebuie să se exprime în integrarea sa tot mai organică în activitatea şi viaţa întregii societăţi. Acesta este, dealtfel, procesul dialectic în care perfecţionarea activităţii de conducere va fi urmată de dispariţia treptată a partidului în etapa istorică a comunismului multilateral dezvoltat"[1].

Caracterul legic, obiectiv al creşterii rolului conducător al partidului prin integrarea sa organică în viaţa întregii noastre societăţi este

---

[1] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 7, Edit. politică, Bucureşti, 1973, p. 505.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 2, p. 199–209, 1979

determinat în primul rînd de complexitatea sarcinilor ce le ridică noua etapă de dezvoltare a ţării. Astfel, înfăptuirea în practică a unor obiective componente ale etapei edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate aşa cum au fost formulate de către Programul partidului, adoptat de Congresul al XI-lea între care: creşterea puternică a forţelor de producţie, pe baza cuceririlor revoluţiei tehnico-ştiinţifice, dezvoltarea armonioasă, proporţională a tuturor ramurilor economiei naţionale, dezvoltarea în continuare, cu prioritate, a industriei socialiste, dezvoltarea intensivă a agriculturii — ramura de bază a economiei noastre naţionale, dezvoltarea ştiinţei şi învăţămîntului, în conformitate cu cerinţele generale ale progresului material şi social, realizarea unei concordanţe cît mai depline între forţele de producţie şi relaţiile de producţie şi sociale, intensificarea şi perfecţionarea activităţii politice, ideologice şi educative de formare a omului nou, de afirmare în viaţă a principiilor eticii şi echităţii socialiste, accentuarea procesului de dispariţie a deosebirilor esenţiale dintre munca fizică şi munca intelectuală, precum şi între sat şi oraş, creşterea şi mai accentuată a rolului clasei muncitoare în întreaga viaţă socială, perfecţionarea cadrului organizatoric care să permită participarea largă a maselor populare, a fiecărui cetăţean la viaţa politică, la rezolvarea treburilor obşteşti, dezvoltarea democraţiei socialiste, ridicarea nivelului general de civilizaţie al vieţii materiale şi spirituale a poporului ş.a.[2], evidenţiază necesitatea integrării tot mai profunde, mai organice a partidului, în viaţa societăţii ca modalitate fundamentală a creşterii rolului său conducător. Pe de altă parte, fundamentarea ştiinţifică a concepţiei privind creşterea rolului conducător al partidului prin integrarea sa organică în viaţa întregii societăţi — ca generalizare teoretică a experienţei istorice şi a tendinţelor devenirii sale — reprezintă, totodată, un răspuns dat acelor opinii care, desconsiderînd particularităţile determinismului social, afirmă că pe măsura avansării edificării socialismului rolul partidului, ca factor politic, ar descreşte, după cum demonstrează caracterul eronat, subiectivist al acelor teze care pretind că rolul conducător al partidului n-ar mai fi necesar, întrucît ar prejudicia dezvoltarea socială, împiedicînd acţiunea „liberă" a legilor obiective[3].

Evident, că elaborînd această concepţie dialectică, revoluţionară de o deosebită însemnătate teoretică şi practică atît pentru evoluţia sa în condiţiile etapei actuale, cît şi în lumina exigenţelor viitorului, partidul şi-a definit cu deosebită claritate şi liniile sale de dezvoltare, precum şi modalităţile practice care să asigure creşterea rolului său conducător în spiritul integrării sale organice în viaţa societăţii.

În acest context, una dintre principalele modalităţi de integrare organică a P.C.R. în viaţa societăţii constă în aceea că în exercitarea funcţiei de conducere politică ce-i revine, partidul să acţioneze nu din afara, ci din interiorul organismelor economice, sociale şi de stat, prin partici-

---

[2] *Programul Partidului Comunist Român de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintare a României spre comunism*, Edit. politică, Bucureşti, 1975, p. 65—70.
[3] Vezi Ovidiu Trăsnea, *Integrarea tot mai organică în viaţa societăţii — tendinţa fundamentală a creşterii rolului conducător al P.C.R.*, în „Anale de istorie", anul XXI, nr. 2/1975, p. 126.

parea concretă a comuniştilor la activitatea şi viaţa social-economică, la realizarea programului de dezvoltare a ţării, în strînsă legătură cu masele[4].

Pe această bază, în perioada ce a urmat Congresului al X-lea, P.C.R. şi-a concentrat întreaga sa activitate, în vederea ridicării pe noi trepte a calităţilor politico-morale ale membrilor săi, în strînsă concordanţă cu dezvoltarea economiei naţionale, cu transformările ce au loc în structura socială a ţării, ştiut fiind că în ultimă instanţă integrarea partidului în viaţa societăţii, creşterea activităţii şi influenţa sa în mase depind de activitatea pe care o exercită fiecare comunist în colectivul unde lucrează.

O mare însemnătate prezintă în această privinţă creşterea numerică şi calitativă a rîndurilor partidului. Ca rezultat al politicii promovate de P.C.R., a influenţei şi prestigiului său în oraşe, al activităţii politice şi organizatorice desfăşurate de organele şi organizaţiile de partid, la 31 decembrie 1977, acesta număra 2.747.110 membri, ceea ce însemna 26,59 la sută din populaţia activă a ţării[5]. Faptul că în rîndurile partidului se aflau cei mai înaintaţi muncitori, ţărani şi intelectuali, constituie o garanţie fermă că în toate colectivele de muncă, P.C.R. este capabil să acţioneze din interiorul organismelor sociale, să-şi afirme pretutindeni prezenţa vie mobilizatoare. În cadrul aceloraşi preocupări ale P.C.R. în vederea legării mai strînse a membrilor săi de colectivele unde îşi desfăşoară activitatea, de ceilalţi oameni ai muncii se situează şi introducerea în Statutul partidului a prevederii ca, la intrarea în partid, fiecare să semneze individual „Angajamentul solemn", precum şi hotărîrea ca acest document politic să fie semnat de către toţi membrii de partid*.

În lumina acestor sarcini, în cursul anului 1975 au fost organizate în întregul partid discuţii individuale cu membrii de partid şi adunări generale consacrate analizei activităţii comportării comuniştilor şi semnării de către aceştia a „Angajamentului solemn". Această acţiune, de o mare amploare aşa cum a apreciat plenara C.C. al P.C.R. din aprilie 1976, s-a soldat cu rezultate pozitive îndeosebi pe „linia integrării fiecărui comunist în viaţa social-economică" a întăririi legăturilor partidului cu masele[6]. Pe aceleaşi coordonate ale ridicării nivelului calităţii membrilor de partid, a transformării lor în promotori ai noului în colectivele unde îşi desfăşoară activitatea, de participanţi activi la mobilizarea oamenilor muncii la traducerea în viaţă a liniei politice a partidului se înscrie şi preocuparea P.C.R. pentru ridicarea muncii politico-ideologice pe un plan superior. Atenţia excepţională acordată de partid acestei activităţi şi-a găsit o pregnantă expresie în programul ideologic formulat de plenara C.C. al P.C.R. din noiembrie 1971 şi de primul Congres al educaţiei politice şi culturii socialiste din iunie 1976. În lumina documentelor adoptate de aceste foruri a fost reorganizat întregul sistem al învăţămîntului politico-ideologic de partid, în sensul că programele pentru toate formele de studiu, eşalonate pe o durată de trei ani, au fost orientate spre integrarea organică cu nece-

---

[4] Vezi Gh. Surpat : *Importanţa istorică a Congresului al XI-lea al P.C.R. Documentele sale despre dezvoltarea societăţii socialiste, a bazei sale tehnico-materiale*, în „Anale de istorie", an XXII, nr. 1/1976, p. 131—132.

[5] „Scînteia" nr. 11.070 din 24 martie 1978.

* Completarea Statutului P.C.R. cu această prevedere s-a făcut de către Plenara C.C. al P.C.R. din 18 decembrie 1974, („Munca de partid", anul XIX, nr. 1/1975, p. 91).

[6] „Scînteia" nr. 10.474 din 24 aprilie 1976.

sitățile actualei etape de dezvoltare a societății noastre, cu realitățile fiecărui loc de muncă. În aceeași perspectivă a fost reorganizat învățămîntul politico-ideologic U.T.C., precum și învățămîntul politico-ideologic de masă, pentru oamenii muncii care nu sînt cuprinși în învățămîntul de partid și U.T.C., ceea ce a creat condiții propice pentru ca aproape toți membri de partid, precum și un număr însemnat de oameni ai muncii, să participe într-un fel sau altul la studiul organizat al documentelor de partid, al politicii partidului. O contribuție sporită la legarea activității politico-educative de preocupările concrete ale colectivelor au adus-o și cele 17 000 de puncte de documentare politico-ideologică, create în unitățile economice, social-culturale și de învățămînt în intervalul 1971—1977[7], precum și cabinetele județene pentru activitatea ideologică și politico-educativă a căror activitate a fost complet reorganizată în ultimii ani. În același context, al activității desfășurate de partid pentru formarea unui om nou, cu o înaltă conștiință și profesională, cu un profil moral-politic înaintat, cu o atitudine avansată față de muncă, față de interesele generale ale societății se înscrie și adoptarea de către Congresul al XI-lea al P.C.R. a Codului principiilor și normelor muncii și vieții comuniștilor, ale eticii și echității socialiste.

Existența unei ramificate rețele de organizații ale partidului constituite în unitățile teritorial-administrative în întreprinderi și în alte unități economico-sociale reprezintă un alt element hotărîtor menit să contribuie la asigurarea conducerii de către partid nu din afară, ci din interiorul organismelor sociale. În acest sens, merită a fi relevat faptul că la 31 decembrie 1977 structura organizatorică a partidului cuprindea 59.087 organizații de bază, ceea ce asigura ca pe întreg ansamblul țării să nu existe întreprindere, instituție, colectiv de muncă fără organizație de partid[8]. Totodată, în condițiile etapei actuale rolul organizațiilor de partid s-a întărit considerabil și ca urmare a diversificării modalităților de exercitare a dreptului de control asupra activității conducerilor administrative*, în aplicarea liniei politice a partidului, a hotărîrilor și directivelor organelor superioare de partid și de stat. Pe această bază s-au luat o serie de măsuri ca în cadrul adunărilor generale de partid să se poată cere de la cadrele cu munci de răspundere, inclusiv de la directori și șefi de secție informări asupra modului în care îndeplinesc sarcinile izvorîte din hotărîrile și directivele de partid și de stat, creîndu-se în același timp condiții pentru ca fiecare participant să-și exprime nestingherit opinia în spirit critic și autocritic asupra tuturor domeniilor de activitate din unitatea respectivă.

Tot în același context al asigurării celor mai bune condiții pentru ca organizațiile de partid să-și exercite funcția politică din interiorul organismelor economice, sociale și de stat se situează și perfecționările aduse după Congresul al XI-lea al P.C.R. structurii organizațiilor de partid de la sate. Astfel, prin reorganizarea produsă ca urmare a hotărîrilor plena-

---

[7] „Scînteia" nr. 10.978 din 6 decembrie 1977.
[8] „Scînteia" nr. 11.070 din 24 martie 1978.
* Potrivit statutului adoptat de Congresul al XI-lea al P.C.R. organizațiile de partid au drept de control asupra conducerii administrative din întreprinderile de producție și comerț, întreprinderile pentru mecanizarea agriculturii, cooperativele agricole de producție, institutele de cercetări și proiectări, unitățile medico-sanitare, școli și facultăți. (*Congresul al XI-lea al Partidului Comunist Român. 25—28 noiembrie 1974*), Edit. politică, București, 1975, p. 601.

rei C.C. al P.C.R. din iulie 1975 care a prevăzut ca în mediul rural să funcţioneze comitete comunale unice cărora să le fie subordonate toate unităţile economice şi social-culturale de pe raza administrativ teritorială a comunei, a fost lichidată fărîmiţarea forţelor de partid din mediul rural, numărul organizaţiilor de bază sub 20 de membri reducîndu-se cu peste 60 la sută. În acelaşi timp, această măsură a dus la schimbarea în mod radical a spiritului şi mentalităţii vieţii de partid de la sate, contribuind la întărirea răspunderii comuniştilor — fie ei cooperatori, medici, ingineri, învăţători ori profesori — la înfăptuirea unitară a politicii partidului, a legilor statului, pentru dezvoltarea economică a localităţilor rurale[9].

O altă componentă principală a integrării organice a partidului în toate domeniile vieţii sociale — aşa cum a fost fundamentată ştiinţific în Programul partidului şi de documentele Conferinţei Naţionale ale P.C.R. din decembrie 1977 şi ale Congresului consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcţii şi transporturi din iulie acelaşi an — constă în aceea că acest proces se realizează în practică, într-o strînsă interdependenţă cu creşterea rolului clasei muncitoare în conducerea activităţii economico-sociale, în realizarea programului partidului de dezvoltare a industriei socialiste, a întregii economii naţionale.

Abordînd această problemă de o mare actualitate pentru dezvoltarea pe un plan superior a construcţiei socialismului în ţara noastră, tovarăşul Nicolae Ceauşescu sublinia în Raportul prezentat la Conferinţa Naţională a P.C.R. din decembrie 1977 „Nu este suficient numai să afirmăm în Program şi în hotărîri acest principiu de bază al socialismului, se impune să creăm şi cadrul organizatoric corespunzător prin care clasa muncitoare — clasă conducătoare a naţiunii noastre socialiste — să-şi poată spune cuvîntul direct, în toate problemele politicii interne şi externe a ţării. Numai astfel se va afirma cu putere, în practică, în viaţă, rolul conducător al clasei muncitoare, iar partidul nostru îşi va îndeplini în mai bune condiţii misiunea istorică de organizator şi conducător al luptei poporului pentru construcţia societăţii socialiste multilateral dezvoltate şi înaintarea României spre comunism”[10].

Militînd pentru traducerea în viaţă a acestui principiu, deosebit de important în etapa actuală, P.C.R. şi-a îndreptat, în primul rînd, atenţia în direcţia asigurării preponderenţei elementului muncitoresc în rîndurile sale ştiut fiind că deşi exprimă interesele întregului popor partidul este şi rămîne prin natura sa detaşamentul de avangardă al clasei muncitoare. Ca urmare a acestei preocupări permanente, a activităţii intense a organelor şi organizaţiilor de partid, ponderea elementului muncitoresc în rîndul P.C.R. a crescut continuu în etapa edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate, acesta ajungînd să reprezinte la 31 decembrie 1977, 51,40 la sută din efectivul partidului[11], faţă de 44,35 la sută cît era la începutul anului 1971[12].

---

[9] Ilie Verdeţ, *Creşterea rolului conducător al partidului — sarcină cheie, hotărîtoare pentru înfăptuirea marilor obiective stabilite de Congresul al XI-lea*, în „Munca de partid”, anul XIX, nr. 11/1975, p. 26.

[10] *Conferinţa Naţională a Partidului Comunist Român, 7—9 decembrie 1977*. Edit. politică, Bucureşti, 1978, p. 40.

[11] „Munca de partid”, anul XXII, nr. 4/1978, p. 19.

[12] Idem, anul XV, nr. 3/1971, p. 13.

Pozitiv este şi faptul, că în toţi aceşti ani, în cadrul politicii de întărire a rîndurilor partidului cu elemente muncitoreşti s-a acţionat spre primirea în partid, în principal a muncitorilor din secţiile cheie care au un rol decisiv în întregul proces de producţie din întreprinderile şi capacităţile de producţie nou intrate în funcţiune şi unde organizaţiile de partid simţeau nevoia unui ajutor consistent pentru a-şi spori forţa de influenţare politico-ideologică şi puterea de mobilizare a maselor, ca şi din întreprinderile ce aparţineau unor ramuri de bază ale industriei cum sînt industria construcţiilor de maşini şi a prelucrării metalelor, chimiei, industriei uşoare şi întreprinderilor de construcţii-montaj, care în cursul ultimelor cincinale au cunoscut cel mai înalt ritm de investiţii. Aceleaşi exigenţe sporite, în ceea ce priveşte asigurarea celor mai propice condiţii în vederea creşterii rolului clasei muncitoare în etapa actuală, ca o premisă de bază a realizării integrării tot mai organice a partidului în viaţa societăţii s-a reflectat şi în politica desfăşurată de P.C.R. în selecţionarea, promovarea şi educarea revoluţionară a cadrelor. Drept rezultat al acestei griji, s-a reuşit ca la sfîrşitul anului 1977 ponderea elementului muncitoresc să reprezinte 74,5 la sută în aparatul de partid[13] şi să fie majoritară în aparatul de stat şi al organizaţiilor de masă.

Deosebit de pozitive pe linia perfecţionării în continuare a democraţiei muncitoreşti, a creşterii rolului clasei muncitoare, al oamenilor muncii în conducerea nemijlocită a economiei, a întregii vieţi sociale s-au dovedit şi măsurile adoptate de Congresul consiliilor oamenilor muncii din iulie 1977, ca şi de plenara organismului de conducere ale acestuia din 13 octombrie 1977, care au hotărît, între altele să se mărească numărul muncitorilor şi al maiştrilor în consiliile oamenilor muncii din întreprinderile economice şi centrale, iar secretarul de partid să îndeplinească şi funcţia de preşedinte al Consiliului oamenilor muncii[14]. La rîndul său, plenara Consiliului Naţional al Oamenilor Muncii din aprilie 1978 acţionînd pe acelaşi principiu al perfecţionării cadrului organizatoric de participare a clasei muncitoare la conducerea societăţii a hotărît ca la ministerele economice două treimi din Consiliul de conducere al acestora să fie muncitori sau maiştri din principalele centrale şi întreprinderi subordonate, iar la organele centrale şi ministerele care nu au profil economic să existe acelaşi procent de muncitori şi maiştri recrutaţi din marile întreprinderi industriale, de construcţii şi transporturi[15]. Evident că asigurarea preponderenţei muncitoreşti în cadrul partidului, în organele sale de conducere şi în celelalte organisme sociale a avut o influenţă pozitivă atît asupra fizionomiei P.C.R., precum şi a raporturilor dintre acesta şi masele de oameni ai muncii. În acest sens, s-au creat premise favorabile pentru ca activităţii partidului comunist, cît şi a celei privind întregul mecanism al societăţii româneşti să-i fie imprimate unele din trăsăturile caracteristice muncitorilor concretizate în înalta conştiinţă revoluţionară, spiritul de disciplină şi organizare, principialitate, consecvenţă şi fermitate politică, receptivitate faţă de tot ceea ce este nou şi înaintat, combativitate şi intransigenţă faţă de lipsuri, demnitate, spiritul de dreptate şi echitate socială.

---

[13] „Scînteia” nr. 11.076 din 31 martie 1978.

[14] *Congresul consiliilor oamenilor muncii din industrie, construcţii şi transporturi. 11—13 iulie 1977*, Edit. politică, Bucureşti, 1977 şi „Scînteia” nr. 10.933 din 14 octombrie 1977.

[15] „Scînteia” nr. 11.098 din 26 aprilie 1978.

Între principalele căi de acţiune pentru a asigura integrarea tot mai organică a partidului în viaţa societăţii se înscrie, ca o caracteristică definitorie pentru etapa edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate, preocuparea constantă pentru a imprima întregii sale activităţi un spirit revoluţionar, combativ şi militant. În accepţia pe care i-o dă partidul nostru, spiritul revoluţionar se asociază organic cu principialitatea partinică, cu stimularea noului, a îndrăznelii creatoare, a cutezanţei în gîndire şi acţiune, cu asigurarea unei opinii de masă, combative, care să împiedice instalarea unei atmosfere nesănătoase, a toleranţei faţă de lipsuri[16].

Pornind de la faptul că un rol important în aplicarea în viaţă a acestor principii îl au cadrele revoluţionare, militanţii şi conducătorii politici, P.C.R. a pus un accent deosebit în etapa actuală atît pe formarea unor cadre cu o temeinică pregătire politică, ideologică şi de cultură generală, în raport cu nivelul cerinţelor revoluţiei tehnico-ştiinţifice contemporane, cît şi cu perfecţionarea continuă a stilului şi metodelor de muncă ale acestora. În acest context trebuie relevat faptul că pe baza hotărîrilor plenarei Comitetului Central al partidului din februarie 1971, privind perfecţionarea pregătirii cadrelor de partid, de stat şi ale organizaţiilor de masă în problemele conducerii activităţii economico-sociale, celei adoptate de Comitetul Politic Executiv al C.C. al P.C.R. în şedinţa sa din octombrie 1971 cu privire la organizarea Academiei pentru învăţămînt social-politic şi perfecţionarea cadrelor de conducere „Ştefan Gheorghiu" şi a Legii privind perfecţionarea pregătirii profesionale a lucrătorilor din unităţile socialiste votată de Marea Adunare Naţională în sesiunea sa din martie 1971 a fost creat pentru prima dată în ţara noastră un sistem unitar de reciclare a cadrelor de partid, de stat, din economie şi din celelalte sectoare de activitate.

Scopul principal urmărit de partid prin această acţiune a fost acela de a înarma cadrele cu cele mai bune metode de cunoaştere profundă a proceselor economice şi sociale din care să fie excluse unele practici care se făcuseră simţite în primii ani ai construcţiei socialiste în România, cum ar fi tendinţele de voluntarism şi subiectivism, concepţiile automatiste potrivit cărora existenţa proprietăţii sociale, a bazelor socialismului ar putea asigura de la sine, în mod automat, fără prea mari eforturi dezvoltarea societăţii spre comunism, ca şi unele mentalităţi care domneau în rîndul unor cadre care în activitatea lor rezolvau problemele actuale făcînd apel adeseori la trecut sau se cramponau de forme şi metode anacronice[17].

Tot pe linia preocupărilor manifestate de partid în vederea însuşirii de către cadrele şi militanţi revoluţionari a principalelor probleme legate de ştiinţa conducerii deosebit de utile s-au dovedit şi organizarea în luna martie 1972, din iniţiativa secretarului general al partidului, tovarăşul

---

[16] Vezi Ilie Verdeţ: *Dezvoltarea creatoare a concepţiei cu privire la rolul şi locul partidului în societatea noastră*, în „Munca de partid", anul XXII, nr. 1/1978, p. 15.

[17] Vezi mai pe larg, Ilie Rădulescu: *Dezvoltarea societăţii socialiste şi cerinţele perfecţionării pregătirii cadrelor în problemele conducerii*", în „Lupta de clasă", anul LI, nr. 2/1971, p. 14–24.

Nicolae Ceaușescu, a unui colocviu privind problemele științei conducerii societății și apoi, în anii ce au urmat a unor seminarii pe aceeași temă, la sediul partidului cu participarea membrilor Comitetului Politic Executiv, a miniștrilor, primilor secretari ai comitetelor județene de partid, șefilor de secții de la Comitetul Central ș.a.[18].

Un alt element important menit să contribuie la întărirea spiritului revoluționar, a exigenței și combativității comuniste în toate domeniile de activitate, ca o condiție esențială în vederea integrării partidului în viața întregii societăți îl reprezintă preocuparea manifestată de P.C.R., pentru adîncirea procesului de împletire mai strînsă a activității partidului cu activitatea statului și a celorlalte organisme sociale.

Continuarea acestui proces dialectic și necesar de împletire a activității de partid cu cea de stat ale cărei baze au fost puse prin măsurile adoptate de Conferința Națională a P.C.R. din decembrie 1967, — menținînd, desigur delimitările firești între atributul de detașament de avangardă a partidului și a organelor de stat, cărora le revin atribuții, însărcinări și funcții specifice și care folosesc metode adecvate naturii și rolului lor — își au temeiul obiectiv, în condițiile etapei actuale în întărirea economiei socialiste unitare, în ridicarea pe noi trepte a omogenizării structurii sociale și a unității moral-politice a poporului, în adîncirea democrației socialiste și participarea tot mai intensă a oamenilor muncii la conducerea vieții sociale.

Pe planul activității practice, ca elemente definitorii pentru adîncirea procesului de împletire a activității de partid și de stat — caracteristice etapei edificării societății socialiste multilateral dezvoltate — se înscrie constituirea unor organisme și structuri organizatorice care îndeplinesc în același timp funcții de partid și de stat cum ar fi Comitetul Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale[19], Consiliul Central de Control Muncitoresc al Activității Economice și Sociale[20], Consiliul Culturii și Educației Socialiste[21], Consiliul Organizării Economico-Sociale[22], Comitetele pentru Problemele Consiliilor Populare[23] ș.a. Prin natura și funcțiile lor, asemenea organisme sînt foruri democratice, larg reprezentative, cu inițiativa legislativă bizuindu-se în principal pe concursul obștesc larg al membrilor de partid, ca și al celorlalți oameni ai muncii.

Acționînd în spiritul aceleiași concepții P.C.R. adoptă la Conferința Națională din iulie 1972 principiul rotației cadrelor — în sensul ca acestea să lucreze periodic, alternativ, în activitatea de partid și în aceea de stat. Printr-o asemenea rotație se realizează o mai profundă pătrundere a spiritului de partid în activitatea organelor de stat și se îmbunătățesc metodele specifice de muncă ale acestora, se lărgește cîmpul general de perspectivă și se îmbogățește experiența cadrelor[24]. La rîndul său, plenara C.C. al P.C.R.

---

[18] Vezi Gheorghe Pană, *Activitatea organizatorică și exercitarea rolului conducător al partidului în etapa actuală*, în „Era socialistă", anul LIV, nr. 6/1974, p. 8—9.

[19] Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România, anul IX, partea a II-a, nr. 1 din 28 martie 1975, p. 13—20.

[20] Idem, anul VIII, partea a II-a, nr. 8 din 28 decembrie 1972, p. 366—373.

[21] Ibidem, anul VI, partea I, nr. 108 din 21 septembrie 1971.

[22] Ibid., anul IX, partea a II-a, nr. 1 din 28 martie 1973, p. 21—23.

[23] Idem, nr. 4 din 21 iunie 1973, p. 22—24.

[24] *Conferința Națională a Partidului Comunist Român. 19—21 iulie 1972*, Edit. politică, București, 1972, p. 538.

din noiembrie 1972, continuînd procesul de adîncire a împletirii funcţiei de partid şi de stat la nivel local, inaugurat de Conferinţa Naţională a P.C.R. din decembrie 1967, a hotărît ca şi alte cadre de partid să îndeplinească funcţii de conducere în cadrul consiliilor populare*. Astfel, secretarii cu probleme economice şi cei ce răspund de problemele de propagandă ai comitetelor judeţene de partid şi secretarii cu problemele economice şi rel cu probleme de propagandă ai Comitetului municipal de partid Bucuceşti au fost desemnaţi să deţină funcţia de vicepreşedinţi ai consiliilor populare respective[25].

Generalizînd experienţa validată de viaţă privind îndeplinirea, din anul 1967, de către secretarul general al partidului a funcţiei de preşedinte al Consiliului de Stat şi ţinînd seama de complexitatea deosebită a problemelor făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate, care impun ridicarea pe un plan superior a conducerii unitare a vieţii sociale şi de stat, plenara C.C. al P.C.R. din martie 1974 a recomandat instituirea funcţiei de preşedinte al Republicii Socialiste România[26]. Dînd expresie voinţei unanime a întregului nostru popor, Marea Adunare Naţională a învestit în ziua de 28 martie 1974 ca întîiul preşedinte al ţării pe tovarăşul Nicolae Ceauşescu, cel mai bun fiu al poporului, eminent conducător, înflăcărat patriot, militant revoluţionar şi internaţionalist consecvent, omul care se identifică pe deplin cu cele mai înalte aspiraţii ale naţiunii noastre socialiste.

În sfîrşit, integrarea tot mai puternică a partidului în viaţa socială, impune, în acelaşi timp şi dezvoltarea continuă a gradului de participare nemijlocită şi conştientă a întregului popor la conducerea societăţii, la opera istorică de făurire a noii orînduiri sociale. Şi acest lucru nu este întîmplător deoarece un asemenea mod de conducere permite fluxul continuu de idei şi experienţă de la partid spre mase şi de la mase spre partid, punerea tot mai largă în valoare a înţelepciunii colective, a celor ce muncesc, care se afirmă ca adevăraţi coautori ai politicii partidului. Caracteristica dialogului între partid şi mase în condiţiile edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate, a reprezentat-o folosirea concomitentă a unor forme care cunoscuseră consacrarea în cincinalul 1966—1970, cum ar fi vizitele de lucru ale conducerii de partid şi de stat, dezbaterea publică a unor proiecte de legi cu largi implicaţii în domeniul politicii interne şi externe; consfătuirile şi conferinţele pe ramuri de activitate, cu apariţia altor căi noi menite să asigure o participare mai plenară pe plan naţional a maselor de oameni ai muncii la dezbaterea şi adoptarea celor mai importante hotărîri privind dezvoltarea economico-socială a ţării, politica internaţională de pace şi colaborare a României. În rîndul acestora, pe primul plan trebuie evidenţiată instituirea în 1975 a Congresului consiliilor populare, în 1976 a Camerei legislative a Consiliilor populare şi a Congresului educaţiei politice şi culturii socialiste, iar în 1977 a Congresului consiliilor de conducere ale unităţilor socialiste, al întregii ţărănimi, precum şi a Congresului consiliilor oamenilor muncii. Important este şi faptul că pentru unele

---

* Pînă atunci acest sistem revoluţionar de conducere cuprindea numai pe primii secretari la nivelul judeţelor, municipiilor şi oraşelor, iar la comune pe secretarii organizaţiilor de partid al consiliilor populare judeţene, orăşeneşti şi comunale.

[25] „Scînteia" nr. 9337—9339 din 21—23 noiembrie 1972.

[26] „Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România", anul X, partea a II-a, nr. 1 din 29 martie 1974, p. 12—15.

din aceste forumuri naţionale, cum ar fi Congresele agriculturii şi cel al consiliilor oamenilor muncii s-au constituit organe permanente de conducere cu o largă reprezentare, respectiv Consiliul Naţional al Agriculturii şi Consiliul Naţional al Oamenilor Muncii care vin să completeze în mod fericit sistemul de organizare a conducerii societăţii noastre socialiste pe baze cît mai largi şi democratice.

Pe aceleaşi coordonate ale intensificării dialogului partidului cu poporul ca o cale importantă a inserţiunii organice a acestuia în viaţa societăţii trebuie considerat rolul important care a fost acordat în etapa actuală şi problemei atragerii oamenilor muncii fără de partid la viaţa politică şi obştească. Stăruind asupra însemnătăţii principiale a acestui proces, — privit şi prin prisma evoluţiei viitoare a partidului în sensul că acesta aşa cum s-a stabilit de către Programul P.C.R. va dispărea odată cu ridicarea nivelului de conştiinţă a nemembrilor de partid la nivelul membrilor de partid, cu dispariţia claselor şi omogenizarea deplină a societăţii comuniste, tovarăşul Nicolae Ceauşescu, preciza: „Trebuie înţeles, că nu putem deschide porţile partidului pentru toţi cei care doresc să intre în partid; dar aceasta nu înseamnă că nu trebuie să ne ocupăm de aceia, care, neputînd deveni membri ai partidului, desfăşoară o activitate largă, susţinută în diferite domenii, aduc o contribuţie activă şi importantă la dezvoltarea noastră generală"[27].

Pe această bază, în anii din urmă, au apărut o serie de căi de acţiune pe care organele şi organizaţiile de partid le utilizează, în vederea mobilizării tuturor oamenilor muncii indiferent de apartenenţa politică la realizarea importantelor obiective ale edificării societăţii socialiste multilateral dezvoltate. Foarte utilă în această direcţie s-a dovedit organizarea pe lîngă unităţile economice din industrie şi agricultură, ca urmare a hotărîrii plenarei C.C. al P.C.R. din 20—21 noiembrie 1972, a consiliilor de control muncitoresc asupra activităţii economice şi sociale, precum şi a comisiilor pe probleme[28]. Formate din cele mai largi categorii de oameni ai muncii, indiferent de apartenenţa politică — aceste organisme contribuie în principal la cultivarea unei atitudini înaintate faţă de muncă cît şi la stimularea iniţiativei creatoare a oamenilor muncii în îndeplinirea sarcinilor economice şi sociale. La rîndul lor, pe lîngă unele organe de partid la nivel judeţean, municipal, orăşenesc şi comunal, îndeosebi după Conferinţa Naţională a P.C.R. din decembrie 1977 au fost înfiinţate grupe de nemembri de partid, care sînt consultate, atunci cînd se adoptă unele hotărîri pe plan local, de larg interes cetăţenesc[29].

Evident, că din iniţiativa P.C.R. acţiunea de atragere a nemembrilor de partid a fost extinsă şi asupra unor activităţi pe linie de stat sau în diferite organe obşteşti. Astfel, cu prilejul alegerilor de deputaţi în Consiliile populare municipale, orăşeneşti şi comunale din 20 noiembrie 1977, 24 la sută din noii deputaţi ai consiliilor populare nu sînt membri de par-

---

[27] Nicolae Ceauşescu, *Cuvîntare la Plenara Comitetului Central al Partidului Comunist Român din 22—23 martie 1978*, în „Scînteia" nr. 11.071 din 25 martie 1978.

[28] „Scînteia" nr. 9.337 şi 9.338 din 21—22 noiembrie 1972.

[29] „Munca de partid", anul XXII, nr. 4/1978, p. 21.

tid, ci cetățeni care activează în consiliile locale ale Frontului Unității Socialiste[30]. În același timp, pentru a da posibilitatea unui număr mai larg de cetățeni de a participa la activitatea politică și obștească, precum și la traducerea în viață a hotărîrii ședinței comune a C.C. al P.C.R. și a Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice și Sociale a României din 28—29 iunie 1977 privind reeducarea prin muncă a persoanelor care comit abateri și încălcări de la normele de conviețuire socială și legile țării, la propunerea P.C.R. Biroul Executiv al Consiliului Național al Frontului Unității Socialiste, în ședința sa din 28 aprilie 1978 a stabilit ca cea mai mare parte a membrilor comisiilor locale ale F.U.S. să fie formată din cetățeni nemembri de partid, crescînd, totodată, în mod corespunzător, numărul acestora în consiliile F.U.S.[31].

Înfățișînd unele din principalele forme și metode ale procesului integrării tot mai organice a partidului în viața societății, este necesar să relevăm că, în spiritul legilor dialecticii, acestea evoluează și trebuie perfecționate în pas cu schimbările din viața socială, cu obiectivele distincte ale fiecărei etape. Dar ceea ce rămîne fundamental, este faptul că acest proces revoluționar al integrării tot mai organice a partidului în viața socială are o importanță hotărîtoare pentru continua ascendență a făuririi socialismului pe pămîntul României, jalonînd în același timp, perspectivele viitoare pe coordonatele cărora se va exercita și va crește rolul conducător al partidului în societate.

LE RÔLE DIRIGEANT DU PARTI COMMUNISTE ROUMAIN À L'ÉTAPE D'ÉDIFICATION DE LA SOCIÉTÉ SOCIALISTE MULTILATÉRALEMENT DÉVELOPPÉE

RÉSUMÉ

Parallèlement au passage de la Roumanie à l'édification de la société socialiste multilatéralement développée — phase supérieure du socialisme — l'on a élaboré un ensemble d'idées et de théories concernant la place, les fonctions et les modalités d'accroissement du rôle dirigeant du parti révolutionnaire de la classe ouvrière à cette étape historique. Parmi la multitude de ces conceptions, les documents des X-e et XI-e Congrès ainsi que les Conférences Nationales du parti de 1972 et 1977 relèvent que dans les conditions de l'étape actuelle la plus propice modalité d'accroissement du rôle dirigeant du parti est constitué par son intégration toujours plus organique à la vie de la société.

Partant de cette importante nécessité, l'article essaie de présenter, de manière succinte, les principales voies et méthodes par lequelles ce processus fondamental est réalisé en pratique.

---

[30] *Conferința Națională a Partidului Comunist Român. 7—9 decembrie 1977.* Edit. politică, București, 1978, p. 41.
[31] „Scînteia" nr. 11.011 din 29 aprilie 1978.

DIN ACTIVITATEA SECŢIEI ROMÂNE A PARTIDULUI SOCIAL-DEMOCRAT DIN UNGARIA (1906–1918) – ORGANIZAŢIE POLITICĂ A MUNCITORILOR ROMÂNI DIN TRANSILVANIA (I)

DE

ALEXANDRU PORŢEANU

Sfîrşitul secolului al XIX-lea şi începutul secolului al XX-lea reprezintă o perioadă de dezvoltare accentuată a mişcării muncitoreşti şi socialiste din Transilvania, atît pe planul acţiunilor proprii de clasă, cît şi în cadrul luptei generale a maselor populare pentru eliberarea socială şi naţională. Problema naţională se dovedea tot mai mult ca fiind principala problemă a imperiului austro-ungar, ce va pecetlui în curînd destinul istoric al acestuia. Nivelul actual al istoriografiei româneşti indică cu claritate că amplul proces istoric al luptei de eliberare naţională, ce va culmina prin actele politice ale anului 1918, nu poate fi înţeles pe deplin decît prin cunoaşterea detaliată a rolului muncitorimii şi ţărănimii, al maselor populare, făuritoare ale „Unirii celei mari".

Asuprirea naţională a majorităţii populaţiei transilvănene – românii, precum şi însăşi structura naţională a mişcării muncitoreşti din Transilvania conferă o anumită complexitate şi un specific propriu mişcării muncitoreşti din această străveche provincie românească. Problema naţională face tot mai mult obiectul dezbaterilor în mişcarea muncitorească internaţională, în cea din Austria şi din Ungaria ale cărei conduceri adoptă poziţii ce combăteau asuprirea naţională, dar nu dădeau deplină satisfacţie luptei popoarelor asuprite, nu ajungeau la formularea autodeterminării acestora, ci preconizau doar drepturi limitate în cadrul unor autonomii culturale sau teritoriale. Era concepţia austro-marxistă elaborată în programele P.S.D. austriac de la Brno (1899) şi Viena (1903). În esenţă, această concepţie a fost adoptată şi de conducerea P.S.D.U., care, spre deosebire de P.S.D. austriac, va ajunge să se cramponeze de obsedanta idee a integrităţii teritoriale (a Ungariei istorice), atît de falimentară din punct de vedere politic şi atît de odioasă în ochii şi în conştiinţa maselor populare de toate naţionalităţile. Evidenţierea deplină a acestor concluzii s-a produs însă la capătul unui proces istoric evolutiv, care a maturizat toate contradicţiile sociale şi naţionale în primele aproape două decenii ale secolului al XX-lea.

În cadrul mişcării muncitoreşti acest proces s-a tradus prin naşterea secţiilor pe naţionalităţi ale Partidului Social-Democrat din Ungaria.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 2, p. 211–229, 1979

Încercările de înjghebare organizatorică proprie a muncitorilor naţionalităţilor sînt precedate de pregătirea prealabilă a apariţiei unor organe de presă ale acestora, care a necesitat eforturi considerabile şi îndelungate. În cazul muncitorimii române, după primele încercări în acest sens, care datează încă din 1898, abia în 1903 se reuşeşte apariţia gazetei socialiste „Adevărul", care s-a dovedit a fi nucleul în jurul căruia a prins contur treptat organizaţia politică distinctă a muncitorilor români din Transilvania, Banat, Crişana şi Maramureş, constituită ca atare prin congresul de la Lugoj din ianuarie 1906. Din punct de vedere organizatoric şi păstrînd desigur proporţiile şi specificul propriu, Secţia română a reprezentat pentru proletariatul român din Transilvania, ceea ce a reprezentat partidul politic al clasei muncitoare din România pentru proletariatul din tara liberă.

Secţia Română a P.S.D.U. a mai făcut obiectul unor cercetări parţiale în istoriografia anilor 1950, care a formulat concluzii ce trebuie reexaminate. Înfiinţarea Secţiei Române era rezultatul dezvoltării proprii a mişcării muncitoreşti şi socialiste române din Transilvania, nu al iniţiativei conducerii centrale a P.S.D.U.; ea nu mai poate fi privită ca o expresie a fărîmiţării luptei proletariatului pe naţionalităţi, deoarece, cu toate scăderile sale, Secţia Română a fost cadrul în care s-a desfăşurat mişcarea muncitorilor români. Orientarea greşită a conducerii P.S.D.U. în problema naţională arată că absenţa secţiilor naţionale ale partidului ar fi prejudiciat într-o măsură mult mai mare dezvoltarea întregii mişcări muncitoreşti a timpului. Secţia Română a fost aceea care a organizat participarea şi contribuţia esenţială a mişcării muncitoreşti şi socialiste la Unirea din 1918. Analiza raporturilor cu conducerea centrală a P.S.D.U., a eforturilor pentru asigurarea folosirii limbii române în cadrul mişcării, a creării reţelei de organizaţii locale şi evoluţiei acestora, a problemelor dezbătute la cele nouă congrese, a legăturilor cu mişcarea muncitorească şi socialistă din România — care nu mai pot fi apreciate ca avînd un caracter internaţionalist —, a activităţii numeroşilor militanţi şi ridicării de noi cadre (multe nume puţin cunoscute încă), a relaţiilor cu Partidul Naţional Român, evidenţiază dezvoltarea generală a mişcării, realizările şi meritele Secţiei Române în cadrul acesteia, precum şi unele limite sau scăderi ale activităţii sale. Toate acestea permit nu numai o simplă reconstituire, ci recuperarea unui domeniu încă puţin cunoscut, permit să se aprecieze contribuţia Secţiei Române social-democrate din Transilvania la lupta întregii clase muncitoare din România.

Apelul de convocare a congresului de constituire pornea de la ideea necesităţii unităţii de acţiune a tuturor românilor. Dacă „cele trei milioane şi mai bine de suflete româneşti, dacă aceştia toţi ar voi să facă una, oare s-ar putea face ceva dacă nu s-ar înţelege cu toţ?". Era subliniată caracteristica principală a congresului; spre deosebire de toate celelalte congrese socialiste anterioare la care socialiştii români reprezentaseră doar o parte dintre participanţi, de astă dată *se vor întruni într-un cadru propriu, distinct*, vor ţine „congresul român deschilinit (deosebit — n.n.) de acela a celor(lalte) naţionalităţi din ţara ungară. La acest congres se vor aduna

numai români şi vor ţine sfat în limba lor maternă". Ordinea de zi a congresului cuprindea lupta pentru votul universal, presa de partid, organizarea economilor (ţăranilor — n.n.), darea de partid ş.a. Se preconiza alegerea a cîte doi delegaţi din fiecare comună unde existau aderenţi ai social-democraţiei, fără a se preciza modalitatea alegerilor în oraşe şi întreprinderi; numele delegaţilor trebuiau comunicate organizatorului, socialistului Ştefan Miheli din Lugoj [1]. Ion Creţu îşi intitula în mod semnificativ articolul său din „Adevărul" — *Rolul românilor*, cu aceeaşi finalitate mobilizatoare, în perspectiva apropiatului congres [2]. În intenţia mobilizării mai active a românilor care simpatizau cu ideile socialiste, apelul dădea exemplul dezvoltării mişcării în rîndurile celorlalte naţionalităţi, dar comparaţia era disproporţionată şi subaprecia însăşi forţele proprii ale mişcării socialiste româneşti din Transilvania.

Oricît de relativă sau chiar încetinită, datorită în primul rînd unor cauze exterioare, menţinerea conştientă şi îndelungată a Transilvaniei într-o situaţie de subdezvoltare economică şi industrială de către regimul habsburgic, apoi poziţia greşită a conducerii centrale a P.S.D.U. faţă de problema naţională, din care decurgeau nemijlocit subaprecierea şi frînarea mişcării socialiste în rîndurile naţionalităţilor asuprite — cu toate acestea, însăşi evoluţia mişcării muncitoreşti a românilor din Transilvania, Banat (îndeosebi), Crişana şi Maramureş a fost *factorul principal care a făcut necesară la un moment dat organizarea corespunzătoare proprie, iar acţiunea centrului a fost factorul secundar, favorizant.* Ideea aceasta nu apare cu suficientă claritate în documentele epocii, deoarece ea nu era încurajată de conducerea centrală a P.S.D.U.; aceasta era interesată în subordonarea nu numai organizatorică a mişcării româneşti, ci chiar în cultivarea unui anumit complex de inferioritate, în exagerarea rolului ei, al factorului central — în organizarea secţiilor naţionale, care urmau să rămînă într-o dependenţă destul de mare şi să fie avizate la sprijinul, îndeosebi material, al centrului, ceea ce nu era de natură a stimula încrederea în forţele proprii. Cu atît mai mult deci, dezvoltarea mişcării muncitoreşti şi socialiste în rîndurile populaţiei româneşti transilvănene rămîne remarcabilă, afirmînd tot mai mult rolul istoric ce revenea proletariatului.

Referindu-se încă la faza anterioară a organizării mişcării muncitoreşti din Transilvania, în strînsă legătură cu dezvoltarea mişcării muncitoreşti din întreaga noastră ţară, tovarăşul Nicolae Ceauşescu sublinia în cuvîntarea rostită la adunarea festivă consacrată aniversării a 80 de ani de la crearea partidului politic al clasei muncitoare din România: „Ca pe întreg teritoriul ţării, ia amploare şi mişcarea muncitorească din Transilvania. O expresie elocventă a spiritului politic revoluţionar al proletariatului din această provincie este făurirea, în 1890, a organizaţiilor social-democrate"[3]. Caracteristicile generale ale mişcării vizau, de la început, transformarea structurală a societăţii româneşti pe plan intern şi extern. „Proletariatul devine tot mai mult purtătorul idealurilor celor mai revo-

---

[1] „Adevărul" („Glasul poporului"), 1905, III, nr. 11, 1 nov.

[2] Ibidem.

[3] Nicolae Ceauşescu, *România pe drumul construirii societăţii socialiste multilateral dezvoltate*, vol. 8, Edit. politică, Bucureşti, 1973, p. 261.

luţionare ale maselor populare, exponentul aspiraţiilor vitale ale întregului popor muncitor spre dezvoltarea patriei pe calea progresului, spre făurirea unităţii naţionale.... În contextul dezvoltării generale — arăta tovarăşul Nicolae Ceauşescu — ... al schimbărilor care au loc în raportul de forţe politice, lupta proletariatului are drept scop principal eliberarea sa şi a maselor muncitoare de exploatare şi asuprire, căpătînd totodată şi un caracter naţional, patriotic, prin aceea că ţintea ... la salvagardarea dreptului sacru al poporului român de a se dezvolta de sine stătător"[4].

În acest cadru au avut loc la Lugoj, în zilele de 24—25 decembrie 1905/6—7 ianuarie 1906, *lucrările primului congres social-democrat român din Transilvania*, la care au participat 78 de delegaţi reprezentînd 40 de comune şi 9 organizaţii locale. Lucrările au reflectat stadiul organizatoric şi politico-ideologic incipient al mişcării, adoptînd rezoluţii distincte în problemele luptei pentru cucerirea votului universal, sprijinirii gazetei „Adevărul" („Glasul poporului"), organizării ţărănimii în cadrul sindicatului muncitorilor agricoli, organizării politice a muncitorilor şi cotizaţiei de partid pe baza statutului P.S.D.U., stabilind convocarea viitorului congres la Sibiu, în zilele de 25—26 dec. (stil nou) 1906. Cuvîntările rostite la primul congres social-democrat român transilvănean au subliniat cu pregnanţă importanţa internaţionalismului proletar, a luptei unite a muncitorilor de toate naţionalităţile împotriva exploatării şi au manifestat hotărîrea socialiştilor români de a lupta împotriva burgheziei proprii[5]: această idee fundamentală, indispensabilă şi definitorie pentru orice mişcare muncitorească, de clasă, nu era însă suficient de elaborată şi nuanţată în concepţia iniţiatorilor congresului, care nu-şi puneau încă problema adaptării ei la specificul social, politic, naţional al Transilvaniei acelei epoci. Din această cauză, lucrările congresului de la Lugoj nu au luat încă atitudinea critică, combativă, demascatoare, atît de necesară, faţă de asuprirea naţională. Cu toată insuficienta înţelegere a problemei naţionale, *acest prim congres socialist românesc reprezenta — prin el însăşi — un mare pas înainte al mişcării muncitoreşti şi socialiste transilvănene*, marcînd *începutul desprinderii* mişcării socialiste a populaţiei majoritare din Transilvania, constituirea ei într-o entitate politico-organizatorică distinctă, anticipînd asupra însăşi desprinderii Transilvaniei din eteroclitul imperiu habsburgic şi a încadrării ei în componenţa firească, organică, a statului naţional român unitar. Poziţiile teoretice profund eronate şi dăunătoare în problema naţională, ale unor elemente din conducerea centrală a P.S.D.U. nu mai puteau fi susţinute de la tribuna congreselor secţiilor naţionalităţilor, decît cu riscul subminării bazei de masă a mişcării. Dezbaterea problemei naţionale va continua şi se va intensifica în cadrul general al mişcării muncitoreşti, în cadrul mişcării muncitoreşti internaţionale, prin delimitarea treptată a poziţiilor revoluţionare faţă de cele naţionalist-şovine, tocmai ca un *reflex al intensificării luptei de eliberare naţională* a popoarelor asuprite. Privită din acest unghi, naşterea, constituirea cadrului organizatoric propriu al mişcării socialiste româneşti transilvănene era un reflex al intensificării luptei de

---

[4] *Ibidem*, p. 257.

[5] „Adevărul" („Glasul poporului"). 1906, IV, nr. 1, 1 ian.

eliberare naţională; ea nu mai poate apărea ca un triumf al austro-marxismului, cu atît mai puţin ca o izolare sau fărîmiţare dăunătoare luptei generale a proletariatului.

Manifestarea proprie, tot mai pronunţată, inclusiv din punct de vedere organizatoric, a mişcării muncitoreşti a românilor din Transilvania, crea condiţii favorabile afirmării rolului ei activ în lupta de eliberare socială şi naţională a poporului român, dădea expresie elocventă marilor năzuinţe ale acestei lupte, corespundea pe deplin imperativelor majore ale naţiunii şi totodată etapei de dezvoltare a mişcării muncitoreşti internaţionale, a cărei caracteristică, surprinsă atît de precis în operele clasicilor marxism-leninismului consta tocmai în formarea detaşamentelor proprii ale proletariatului fiecărei ţări, fiecărei naţiuni (epoca Internaţionalei a II-a). Acţiunea socialiştilor români transilvăneni nu era deci întîmplătoare, ea avea un caracter obiectiv, mai mult chiar decît îşi puteau da seama ei înşişi. Procesul amintit nu putea fi aşadar limitat în cadrele —adesea atît de nefireşti şi nedrepte—ale statelor burgheze ale epocii, ale marilor imperii oprimatoare de popoare, ci se corela în mod nemijlocit cu ansamblul luptei tuturor forţelor progresiste, dominată de construirea şi desăvîrşirea statelor naţionale moderne, unitare. Desigur că nu poate fi transpusă în domeniul mişcării muncitoreşti întreaga structură problematică a mişcării de eliberare naţională, care era o cauză a întregii naţiuni, dar dacă crearea statelor naţionale era în mod legic şi obiectiv drumul pe care mergea această mişcare, ea era însoţită în mod inevitabil de gruparea corespunzătoare a proletariatului, care nu putea merge pe alte căi. La rîndul ei, această grupare avea menirea de a afirma în viaţa social-politică a fiecărui stat, punctul de vedere de clasă, revoluţionar al proletariatului.

În cursul lucrărilor congresului socialist român de la Lugoj s-au făcut remarcate intervenţiile delegaţilor Ştefan Miheli (Lugoj) — preşedinte al congresului — , Ioan Creţu (Sibiu), Gustav Auerbach (Budapesta) Petru Marincu (Berini), Lazăr Bogorin (Orăştie), Roca Vasile (Cărăşeu-Sătmar). Nicolae Purceluş (Berini), Sirman ş.a. Pe adresa congresului au sosit telegrame din partea conferinţei socialiste comitatense de la Becicherecul-Mare, a unor socialişti din Sibiu, Reşiţa ş.a. Prima zi a congresului s-a încheiat cu intonarea *„Marseillezei" proletariatului român*, iar la terminarea congresului participanţii au cîntat *Marseilleza*. Comitetul ales de congres era format din : Gustav Auerbach, Ioan Creţu, Lazăr Bogorin, Petru Marincu, Vasile Roca, Ştefan Miheli, Ioan Petcu (Stamora), Iosif Bălăneanu (Reşiţa), Petru Rimneanţu (Sacîz), Ion Moise (Içlod) şi Dalia Martin (Laţunaş)[6].

Desigur că problemele mişcării muncitoreşti şi socialiste române din Transilvania nu pot fi desprinse, decît doar sub aspectul metodologic amintit, de ansamblul mişcării muncitoreşti, de lupta muncitorilor maghiari, germani şi alte naţionalităţi din această străveche provincie românească. Nu e însă mai puţin adevărat că problemele specifice ale muncitorilor de diferite naţionalităţi nu pot fi confundate între ele, că în numele unităţii de luptă a proletariatului—ca sarcină istorică obiectivă a acestuia—, nu pot fi lăsate la o parte problemele specifice amintite.

---

[6] Ibidem. În acelaşi număr, articolul *Înainte* făcea un prim bilanţ, cu referiri la hotărîrile congresului.

Prezenţa activă a mişcării muncitoreşti şi socialiste transilvănene în ansamblul mişcării muncitoreşti a epocii şi în cadrul P.S.D.U., se manifestă *în primul rînd prin activitatea Secţiei române* a acestuia şi a secţiunilor locale, prin acţiunile întreprinse de „comitetul social-democrat pentru părţile transilvănene" din cadrul partidului şi prin organizaţiile locale — comitatense (judeţene), orăşeneşti, districtuale (cercuale), comunale. Complexitatea sarcinilor şi raporturilor stabilite rezultă şi din constatarea că raportul comitetului transilvănean la conferinţa de la Cluj din 19 decembrie 1905, nu aminteşte decît în termeni vagi «atitudinea exagerată şovină a diverselor naţionalităţi» şi nici o dată concretă referitoare la muncitorimea română[7], care se afla în plină efervescenţă organizatorică, în ajunul întemeierii unei organizaţii proprii (cu atît mai mult în cadrul aceluiaşi partid). În acelaşi timp însă, raportul conferinţei comitatense Bihor, din 22 decembrie 1905 menţiona „starea înapoiată a condiţiilor culturale ale naţionalităţilor din districtele Beiuş, Aleşd şi Ceica . . . încît nici chiar în condiţiile celei mai depline libertăţi agitatorice n-am obţine rezultate (satisfăcătoare n.n.)". Raportul arăta că în aceste districte „nu s-au depus străduinţe să se facă agitaţie . . .mai cu seamă acolo unde maghiarii şi românii locuiesc deavalma şi chiar dacă n-am reuşit să cîştigăm partea românească a populaţiei — recunoştea raportul — pentru ideile noastre, am obţinut legături în multe locuri"[8]. Una din cauze, apreciază documentul, era reprimarea sîngeroasă a răscoalei de la Aleşd, „care a semănat teamă şi îi ţine deoparte de mişcare pe mulţi fraţi români ai noştri capabili să gîndească". În ceea ce priveşte activitatea naţională românească din aceste districte, raportul organizaţiei socialiste constata în mod semnificativ faptul că „conducătorii de naţionalitate de aici ne primesc străduinţele nu cu vreo duşmănie ci, dimpotrivă, mai curînd cu simpatie". Raportul făcea de asemenea precizarea că în Bihor, alături de organul socialist local, erau răspîndite şi organele centrale de presă ale partidului, între care şi „Adevărul"[9]. Spiritul luptei comune era aşadar prezent în rîndurile maselor muncitoreşti, românii primind adesea sprijin din partea tovarăşilor lor maghiari, germani sau de alte naţionalităţi şi contribuind, la rîndul lor, la intensificarea mişcării muncitoreşti şi socialiste.

Difuzarea gazetei „Adevărul" ca organ de partid era menţionată ca o sarcină importantă, generală şi la conferinţa organizaţiei P.S.D.U. din comitatul Caraş-Severin[10]. Rezoluţia acesteia în problema cotizaţiilor de partid repartiza 10% din sumele încasate pentru Comitetul naţionalităţilor. În comitetul de conducere au fost aleşi şi socialiştii români Ştefan Miheli, Dragoş Gligor, Ştefan Palincaş ş.a.[11].

Raportul Comitetului de partid al părţilor transilvănene prezentat conferinţei de la Cluj din decembrie 1906, arăta că nu cuprinde ţinuturile

---

[7] Documente din istoria mişcării muncitoreşti din România, 1900—1909. Edit. politică, Bucureşti, 1975, p. 307 (Documentul în întregime la p. 306—313, tradus din limba maghiară, în original la *arhiva I.S.I.S.P)*.

[8] Idem, p. 315—316.

[9] Ibidem, p. 318.

[10] „Adevărul" („Glasul poporului"), 1906, IV, nr. 12, din 17 iunie.

[11] Ibidem.

Hunedoarei și Văii Jiului. „Avînd în vedere că sînt locuite în mare parte de muncitori români, de aceste teritorii se ocupă tovarășii din Lugoj, care redactează gazeta de partid românească „Adevărul"[12]. Raportul evoca memoria militanților care încetaseră din viață în ultimul timp, între care Petre Dan din Cluj și Simion Grama din Reghin, subliniind meritele lor: „Avînd limba maternă română, tovarășul nostru Grama a adus servicii și în privința organizării muncitorilor români"[13].

Proiectat inițial la Sibiu, *cel de-al II-lea congres al socialiștilor români transilvăneni* și-a desfășurat lucrările la Timișoara în zilele de 24—25 decembrie 1906/6—7 ianuarie 1907, cu participarea a 58 de delegați. Raportul prezentat de G. Auerbach sublinia între altele că „Adevărul", stabilit la Lugoj, devenise foaie săptămînală, organ politic (prin plata unei cauțiuni de 10 500 coroane). Congresul a salutat participarea lui I.C. Frimu, în numele proletariatului din România; sub pretextul că este cetățean străin, poliția i-a interzis să ia cuvîntul. Numai prin intervenția mai multor delegați, Frimu a putut să rostească un scurt cuvînt de salut[14]. Delegatul conducerii centrale, de la Budapesta, a P.S.D.U., Kardos, a pus în fața congresului, în termeni destul de ascuțiți, ca o sarcină a muncitorilor români, lupta împotriva naționaliștilor români, ocolind problemele specifice care decurgeau din dubla asuprire, socială și națională, a poporului român, a proletariatului și țărănimii române din Transilvania[15]. Principalele probleme dezbătute la Congres s-au referit și de astă dată la votul universal, presa de partid, cotizații (stabilite la 4 fileri pe săptămînă). Congresul a ales noul „*comitet conducător al secțiunii române*", format din: Sava S. Demian (Arad), Traian Novac (Timișoara), Petru Marincu (Berini), Ioan Lupu (Reșița) și Gustav Auerbach (Lugoj). Următorul congres a fost stabilit a se ține la Arad. Atrage atenția faptul că acum apare pentru prima oară într-un document oficial al mișcării, denumirea de „secțiune română" pentru organizația de partid social-democrată a muncitorilor români din Transilvania.

Congresul a primit mesaje din partea Comisiei generale a sindicatelor din România, Partidului Social-democrat din Bucovina, din partea unor muncitori socialiști din Blaj, Dej ș.a.[16]. În cuvîntul de închidere a lucrărilor congresului, G. Auerbach releva importanța hotărîrilor adoptate și ținea în mod deosebit să se adreseze lui I.C. Frimu: „Ție tovarășe din România, îți zicem: du-te și spune fraților de peste Carpați ce ai pățit și ce ai auzit aici. Spune fraților din România că Ungaria nu este mult lăudata țară a libertăților, ci este țara sugrumării și a apăsării. Spune — continua vorbitorul — fraților că stăm înaintea luptei crîncene pentru introducerea votului universal, care va planta această luptă și în România, spune tovarășilor că simțim cu voi. Să trăiască social-democrația revoluționară internațională!"[17]. Sub impresia profundă a celor auzite și trăite la congresul socialiștilor români de la Timișoara, I.C. Frimu a publicat

---

12 „Kolozsvári Munkás", 1906, IV, nr. 12, 15 dec.
13 Ibidem.
14 „Adevărul" („Glasul poporului"), 1907, V. nr. 2, 13 ianuarie.
15 Ibidem. Vezi și *Documente...*, p. 933, nota 77.
16 „Adevărul" („Glasul poporului"), V, nr. 2, 31 decembrie 1906/13 ianuarie 1907.
17 Ibidem. Întruniri organizate în perioada imediat următoare congresului (la Socodor, Covășînț ș.a.) v. nr. 4, 14/17 ianuarie.

imediat după revenirea sa la București, un amplu articol în „România Muncitoare” dedicat congresului, evocînd cuvîntarea lui Tr. Novac care „timp de un ceas, într-o logică strînsă, puternică, energică și înflăcărată, a arătat toată putreziciunea, toate nemerniciile, toate crimele făptuite de clasa conducătoare”[18].

Un izvor memorialistic recent descoperit contribuie la reconstituirea atmosferei anilor 1905—1906, a locului elementelor socialiste și muncitorimii române transilvănene în cadrul mișcării muncitorești a epocii. Este vorba despre memoriile medicului socialist dr. Arató Emil, intitulate *Amintiri din istoria mișcării muncitorești din Lugoj*[19]. Autorul memoriilor s-a născut în anul 1885, a fost militant al P.S.D.U., apoi al Partidului Comunist Ungar, atît în ilegalitate cît și după eliberare. După anul 1906, dr. Arató a activat la Budapesta, apoi în alte funcții, păstrînd vie amintirea activității sale lugojene. Memoriile amintite reflectă nu numai atmosfera epocii, ci și cîteva aspecte importante ale activității socialiștilor lugojeni, schițînd cîteva portrete izbutite ale acestora. La o populație de circa 16 000 oameni, Lugojul avea, potrivit acestei mărturii, aproximativ 800 de membri ai P.S.D. Problema principală reflectată în memoriul menționat este cea a campaniei electorale din 1905, dinaintea congresului de întemeiere a Secției române a P.S.D.U., la care socialiștii români au participat desigur în mod activ. Autorul menționează propunerea de cartel electoral făcută socialiștilor de conducerea locală a P.N.R. și dezbaterile generate de aceasta. Dr. Arató afirmă în memoriile sale, în mod deschis, că atît dînsul cît și alți tineri militanți socialiști lugojeni (I. Orădean), nu aveau încredere în oportunitatea ofertei, motivîndu-și poziția prin principiul luptei de clasă și prin grija de a nu dezorienta printr-un asemenea pact pe simpatizanții români mai puțin avizați, iar nicidecum din alte motive. Din cauza sistemului electoral restrictiv și total anacronic, care apăra interesele claselor dominante, numărul alegătorilor socialiști din Lugoj era foarte restrîns. Evocînd cu onestitate trecutul, autorul arată că liderii P.N.R. au promis că în caz de reușită vor rezerva lui Șt. Miheli un loc în consiliul orășenesc și în cel comitatens. Rezultatul alegerilor a fost nefavorabil pentru alianța dintre P.N.R. și socialiști, atît din cauza votului cenzitar, cît și din aceea a binecunoscutelor abuzuri electorale, care au caracterizat întreaga istorie politică a Ungariei în timpul dualismului. Dealtfel, se poate adăuga că însuși P.N.R.-ul se afla la un început de drum, încă lipsit de experiența marilor bătălii electorale, căci abia la conferința de la Sibiu, din ianuarie 1905 se adoptase programul „noului activism”. În lunile următoare s-au intensificat întrunirile socialiștilor lugojeni, la care participau un număr crescînd de români, ceea ce reprezenta terenul și indiciul favorabil al trecerii la acțiuni organizatorice distincte pentru aceștia. Conducerea centrală trimetea oratori la aceste întruniri, cheltuielile de drum fiind suportate de organizațiile locale; era vorba numai de drumul de venire, căci de obicei, cel de înapoiere se făcea cu concursul poliției. „Aceasta a devenit o practică atît de obișnuită, încît nici nu ne mai îngrijeam de biletul de întoarcere”, precizează dr. Arató. Organizația de partid din

---

[18] „România Muncitoare”, 1906, II, seria a II-a, nr. 44, 31 decembrie.

[19] Arhiva Institutului de istorie a Partidului Muncitoresc Socialist Ungar. Documentul a fost cercetat prin bunăvoința colegului dr. Kende János.

Lugoj nu avea decît puţini bani la dispoziţie, iar aceştia „erau necesari pentru plata chiriei, a secretarului, a petrolului din lampă. Curăţenia şi celelalte treburi le făceam noi înşine"[20]. A fost intensificată difuzarea „Adevărului" şi activitatea generală de propagandă, agitaţie şi organizare a maselor. „În organizaţie s-au înţeles diferite naţionalităţi. Colaborarea între noi a fost bună... În conducerea organizaţiei de partid din Lugoj limba oficială era cea germană. Români n-au fost în conducere (e vorba de organizaţia P.S.D.U. — n.n.). Noi de multe ori am pus problema că ar fi cazul să înlăturăm această lipsă, dar nu am reuşit" — subliniază dr. Arató în memoriile sale. Dintre militanţii socialişti români, autorul acestor memorii are cuvinte deosebit de călduroase pentru Ştefan Miheli, a cărui ţinută imita pe Tolstoi şi care, „cu o minte foarte ageră, vorbea bine limba maghiară, română şi germană, ţinînd discursuri admirabile în toate cele trei limbi. Vorbea frumos, curgător şi avea mare răsunet la ascultători". Traian Novac, reprezentantul secţiei române în Secretariatul P.S.D.U. pentru sudul Ungariei, care funcţiona la Timişoara, este de asemenea în mod pozitiv evocat. Dar cea mai interesantă figură a acestor pagini rămîne aceea a lui Pompei Bujor (Pompejuz Géza), „un agitator român excelent, al cărui nume aş dori să fie eternizat. Era învăţător diplomat, slab, înalt, vorbea la fel de bine româneşte, ungureşte, nemţeşte. La fiecare tîrg de ţară şi săptămînal se afla acolo şi improviza cîte o adunare populară. Cu cuvinte simple arăta ce este socialismul. Era mereu urmărit de poliţie". Datorită acestor merite, dr. Arató afirmă despre Pompei Bujor: „pot declara că în timpul acela el a fost agitatorul nostru cel mai bun, care a reuşit să aducă mai mulţi oameni aproape de partid"[21].

Ziua de 1 Mai a fost sărbătorită în anul 1907 prin mari adunări populare, cu mii de participanţi, la care socialiştii români au luat cuvîntul analizînd situaţia politică şi sarcinile ce decurgeau din aceasta (de exemplu, întrunirile de la Lugoj, Arad ş.a.)[22].

Dezvoltarea continuă a activităţii Secţiei române aduce cu sine, ca un corolar firesc, strîngerea tot mai puternică a legăturilor cu mişcarea muncitorească din România. Ioan Creţu, unul din militanţii socialişti transilvăneni de frunte, trimetea în octombrie 1907 o importantă scrisoare către un grup de socialişti din Bucureşti, în care înfăţişa pe larg aspecte din activitatea socialiştilor români din Transilvania. E vorba de o serie de întruniri organizate de aceştia, dar mai ales de intensificarea propagandei socialiste cu ajutorul materialelor editate în România şi trimise pe diferite căi Secţiei române din Transilvania. Astfel, „Cercul de editură socialistă" era în corespondenţă cu Şt. Miheli din Lugoj. Publicaţii socialiste ca „România Muncitoare" sau „Viitorul social" erau solicitate în mod expres de socialiştii români transilvăneni. Progresele activităţii lor se făceau tot mai resimţite. Ioan Creţu menţionează că a vorbit de mai multe ori la întrunirile de la Braşov, prilejuite de greva zidarilor (împreună cu Iosif Ciser), de la Timişoara — unde se ţineau de două ori pe săptămînă

---

[20] Ibidem, p. 4—7, 8.

[21] Ibidem, p. 9.

[22] „Adevărul" („Glasul poporului"), 1907, nr. 18—19, din 22—29 aprilie/5—12 mai.

ședințe ale muncitorilor români la care aceștia învățau cîntece socialiste —, de la Sibiu — cu prilejul zilei de 1 Mai, de la Budapesta și Oradea. „Am venit la Oradea Mare împreună cu tovarășul dr. Rozvan, care a fost și la Stuttgart la congres, îmi pare că tovarășul Constantinescu a făcut cunoștință cu el acolo. *Aveam planul ca în Oradea să facem centrul mișcării românești* (subl. ns. — A.P.), dar cum în acel oraș sînt foarte puțini români (muncitori — n.n.), prin urmare lipseau oamenii aceia cu care trebuia să faci mișcarea, am venit la Arad, că aici în oraș, sînt peste 14 000 de oameni și aici urmează ca la crăciun să se ție al treilea congres socialist român. Acum pe duminică — preciza Ioan Crețu în scrisoarea sa către socialiștii din România — formăm secțiunea românească de partid și aici și aranjăm un cor cu cîntece socialiste împreună cu « tabloul muncii » și toate acestea pentru pregătirea congresului"[23]. Scrisoarea anunța din timp că la congres va fi invitată și Uniunea socialistă din România, iar „tovarășul Grigorovici (fruntașul socialist bucovinean — n.n) sîntem siguri că vine". Ioan Crețu menționa că împreună cu el, la Arad, se aflau, în afara lui S.Demian din Arad, „un tovarăș bun cu numele de Nuc Gheorghe, venit cu noi din Oradea", iar din Sibiu „vin încă doi inși", împreună cu dr. Rozvan, în vederea pregătirilor pentru congres. Gazeta „Adevărul" urmează să apară ca organ politic săptămînal „în Arad, nu în Budapesta; pe cît se vede un cîmp de activitate avem cu toții" — aprecia autorul acestei scrisori [24].

Mari manifestații pentru votul universal au avut loc la 10 octombrie 1907 în majoritatea orașelor transilvănene. La Arad „însemnătatea zilei a vrut să o explice în limba română tovarășul Crețu. Prefectul de poliție însă nu i-a dat voie să vorbească. Atunci tovarășul Szilágyi Kis, unul din președinții adunării, a anunțat că duminică se va ține tot în interesul dreptului de vot universal o adunare populară română". La Sibiu a vorbit în limba română socialistul Galdean, la Timișoara Sava Demian, la Oradea primul raportor a fost Ștefan Miheli, cuvîntări socialiste românești rostindu-se și la întrunirile de la Caransebeș, Brașov ș.a.[25].

Raportul pe anul 1907 al conducerii „organizației social-democrate din părțile transilvănene", prezentat la conferința din 12/15—13/26 decembrie de la Cluj, menționa că în cursul acelui an, în localitățile Transilvaniei (fără Banat, Crișana, Maramureș), avuseseră loc circa 70 mitinguri, că au fost difuzate — în afara organelor presei de partid — zeci de manifeste și sute de afișe, în zeci de mii de exemplare. Existau 85 de organizații sindicale, care cuprindeau circa 9 000 de muncitori organizați. Mișcarea grevistă a luat o deosebită amploare [26]. Anul 1907 poate fi considerat și în Transilvania ca un an de vîrf al avîntului revoluționar din perioada 1905—1907. Raportul amintit trata într-un paragraf distinct problema organizării muncitorilor de diferite naționalități în organizații profesionale. „Am obținut în Transilvania asemenea progrese încît muncitorii de diferite naționalități nu prea cunosc deosebiri între ei"[27]. Față de întinderea și detalierea adesea minuțioasă a celorlalte capitole ale raportului, paragraful consacrat

[23] Documente..., p. 622—624. Originalul se află la Arh. St. Buc., Fond Direcția Poliției și Siguranței generale, dosar 85/1907, f. 24—29.

[24] Ibidem, p. 623.

[25] „Népszava", 1907, XXXV, nr. 241, 11 octombrie.

[26] „Kolozsvári Munkas", 1907, IV, nr. 12, 15 decembrie.

[27] Ibidem.

naţionalităţilor, ţinînd seama de ponderea acestora în mişcarea muncitorească, apare însă insuficient : dar principala scădere o constituie limitarea organizării muncitorimii naţionalităţilor la nivelul organizării profesionale. Sînt de reţinut totuşi progresele reale pe care le făcea mişcarea şi în privinţa apropierii dintre naţionalităţi în scopul luptei comune. La capitolul activităţilor culturale din raport, atrag atenţia cele cinci prelegeri despre dezvoltarea proprietăţii, ţinute de dr. Iuliu Pordea [28], intelectual socialist român clujean care se bucura de o deosebită apreciere în rîndurile mişcării (era dealtfel şi un participant activ al dezbaterilor sociologice organizate de reţeaua cercurilor radicale „Galilei").

În acest cadru de avînt al mişcării au avut loc la Arad lucrările celui de-al *treilea congres al Secţiei române a P.S.D.U.* (23–24 decembrie 1907/5–6 ianuarie 1908). Au participat 91 de delegaţi reprezentînd 11 oraşe şi 14 comune. Din România au fost prezenţi la congresul de la Arad : dr. Rakovski, Ioan Frimu, „unul din întemeietorii noii mişcări din România, precum şi tovarăşa Elena Carenin, profesoară, entuziastă propagatoare a mişcării socialiste feminine din România". Ordinea de zi a congresului a cuprins şapte puncte : 1) raportul asupra mişcării ; 2) lupta pentru votul universal ; 3) Organizaţia politică şi economică — cu subpunctele a) organizaţia politică, b) organizaţia economică, c) organele comitatense şi locale, d) darea de partid ; 4) Presa mişcării ; 5) Alegerea comitetului de conducere ; 6) Expulzările din România şi 7) Propuneri [29]. Congresul a ales ca preşedinte de vîrstă pe Teodor Onişor din Blaj. Autorităţile au interzis ca oaspeţii din România să ia cuvîntul la congres, încercînd — fără succes — să se opună şi alegerii lui Onişor. Salutul conducerii centrale a partidului a fost rostit în limba maghiară de Eugen Rozvan din Oradea care între altele, a criticat ziarul naţional român „Tribuna" pentru supoziţia acestuia că întrunirile congresului socialist român de la Arad ar însemna o rupere a socialiştilor români de partidul social-democratic central din Budapesta. Alte voci de protest s-au alăturat lui Rozvan, subliniind ideea luptei comune a muncitorilor de toate naţionalităţile, înfierînd politica oligarhiei maghiare şi persecuţiile antisocialiste din România [30]. Raportul asupra mişcării a fost destul de succint şi supus din această cauză, unor critici şi completări din partea delegaţilor (Epescu, Ossenkop, Ţăranu, Mihuţ, Creţu, Ilie Turdoşianu — Orăştie, Teodor Hălmăgean-Semlac). Raportul arăta, între altele, faptul că cel puţin 10 000 din cei 70 000 membri ai sindicatului muncitorilor agricoli sînt români, menţiona eforturile făcute în domeniul presei de partid şi persecuţiile la care a fost supusă mişcarea. O discuţie vie s-a purtat între Ioan Creţu, Aurel Cristea şi Ioan Mihuţ în problema mutării redacţiei „Adevărului" de la Budapesta la Arad, congresul recomandînd pregătirea condiţiilor pentru mutarea amintită. În problemele privind situaţia din România, congresul a protestat împotriva expulzărilor, care afectau în special pe muncitorii români originari din Transilvania şi a trimis „Cuvîntul său de îmbărbătare proletariatului român". Delegaţii la congresul socialist român de la Arad „adînc mişcaţi salută memoria fraţilor ţărani căzuţi pe cîmpiile României pentru

[28] Ibidem.
[29] „Adevărul" („Glasul poporului"), 1908, VI, nr. 1, 17 ianuarie.
[30] Ibidem.

pămînt și libertate". Congresul a reafirmat aderarea la programul și statutele elaborate de conducerea centrală a P.S.D.U.[31]. Prin conținutul lor, dezbaterile congresului al III-lea al Secției române a P.S.D.U. nu au reușit să facă progrese esențiale în aprofundarea problemei naționale, în clarificarea sarcinilor ce decurgeau pentru mișcarea socialistă din analiza celei mai importante probleme care afecta viața întregului popor român precum și anacronicile structuri politice ale imperiului dualist. „Comitetul general" ales de congres își avea *sediul la Arad* și era format din : Emanoil Epescu, Pavel Buciumean, Laurențiu Boldur, Leon Muntean, Sava Demian, Silvestru Gruița și Ioan Crețu. În calitate de controlori au fost aleși : George Tereanu, Ioan Hălmăgean și Petru Tiriteanu, iar în Comisiunea de control de la Budapesta — Aurel Cristea, Otto Ossenkop, Ioan Mihuț, George Boeriu, Virgil Coroiu. Dintre membrii Comitetului general a fost ales *Comitetul Central Român al P.S.D.U.*, cu sediul la Arad, format din : Sava Demian secretar, Silvestru Gruița casier și Pavel Buciumman notar. *Elementele noi* care apar deci în organizarea și titulatura Secției Române sînt cele ale *sediului la Arad și denumirii organului conducător — C.C. Român.* Congresul a primit telegrame de salut și felicitări din partea muncitorilor români din Budapesta, Uniunii socialiste, Comisiei generale și cercului România Muncitoare, Comisiei organizatoare a socialiștilor din America, Ligii expulzaților din România, din partea socialiștilor din Lugoj, Timișoara, din partea proletariatului din Bucovina [32].

Seria întrunirilor socialiste românești organizate în Transilvania în anul 1908 poate fi exemplificată cu acelea de la Orăștie, din 2 februarie (Ioan Herța, Iosif David, Toma Bălanu — organizatori, S. Demian vorbitor)[33] și Brașov din 19 aprilie, despre care presa socialistă scria : „O mare adunare românească la care a luat parte întreaga muncitorime română din Brașov. După cum vedem și românii au început să se deștepte.. Azi caută să se lumineze, căci văd foarte bine că numai prin organizare pot să-și ajute soartei lor"[34]. Ioan Bobancu, Alexandru Sebelean și Popovici organizatori, Emanuil Bobancu și Koppandi oratori, au adus în fața celor prezenți la întrunire problemele organizării politice și economice, ale votului „universal, ale răspîndirii „Adevărului" și pregătirile pentru sărbătorirea zilei de 1 Mai. Confuziile ideologice ce persistau în mișcare, făceau ca vorbitorii, în intenția de mobilizare a muncitorimii, să repete insistent ideea nu întru totul conformă realității, potrivit căreia burghezia națiunii asuprite exploatează masele în același grad cu burghezia maghiară. În etapa în care se afla dezvoltarea mișcării socialiste românești transilvănene se făcea resimțită nuanțarea acestei idei generale a socialismului, transpunerea ei la realitățile societății din Transilvania acelei epoci, în cadrul unei concepții proprii, de clasă, asupra problemei naționale.

Alte întruniri socialiste românești sînt urmate de constituirea organizațiilor locale social-democrate române. Astfel, la 17 mai 1908, în urma întrunirii la care a vorbit S. Demian, s-a ales comitetul de organizare din

---

31 Documente..., p. 654—656, 658—660.

32 Ibidem, p. 660—662.

33 „Glasul poporului", 1908, II, nr. 3, 1 martie.

34 Ibidem, nr. 5, 1 mai.

Pecica Română (Steva Petrişor, Iancu Toşca, Gavril Tăcaciu, George Chevereşan, Teodor Breştiu, Nic. Apătean, Tima Toşca, Miloş Ţigu, George Pascu, Alex. Imbroane), iar la 24 mai, adunarea populară din Gaiu—Arad (vorbitori Sava Demian şi Emanuil Iapa în limba română, Csilag Béla în limba maghiară), s-a încheiat de asemenea prin constituirea secţiunii române locale a partidului social-democrat[35]. „O nouă secţiune română a Partidului Social-Democrat" remarca presa socialistă că lua fiinţă la Sibiu în vara anului 1908. Comitetul acesteia era format din George Baciu, Mihail Turian, Augustin Iosivaş, Ioan Pop, Alexandru Popa, Ioan Magdasiu şi Ioan Crişan[36]. Se impune tot mai evident constatarea că pe măsura dezvoltării mişcării la nivel central sau local, creşte numărul militanţilor, al *numelor noi* în organele de conducere. Cercetarea atentă şi completă a istoriei mişcării muncitoreşti din Transilvania oferă numeroase elemente inedite şi în această direcţie, încă puţin explorată, a ridicării şi rolului militanţilor mişcării.

În preajma întrunirii celui de-al IV-lea congres al Secţiei române, socialistul bucovinean George Grigorovici adresa o semnificativă scrisoare lui Augustin S. Deacu, militant socialist din Dej, în care sublinia că „simţămintele de legătură de partid şi neam insistă asupra mea cu putere de a vă strînge personal mîinile şi a lua parte într-un moment istoric atît de însemnat la dezbaterile congresului vostru". Dar întrucît „mi s-ar pune şi mie, cum s-a întîmplat cu tovarăşul Rakovski anul trecut, piedici de a vorbi către tovarăşii mei de idei şi neam în limba noastră română, mă doboară gîndul că poate voi fi silit să aud din gura unuia din călăii oficiali ai naţiunii şi clasei noastre proletare că eu, ca român şi socialist, aş fi un străin în mijlocul fraţilor mei, tot români şi socialişti şi că din cauza aceasta n-aş avea drept să vă vorbesc"[37]. Îndemnîndu-şi tovarăşii de peste munţi la intensificarea acţiunilor de organizare şi mobilizare, Grigorovici menţiona că în Austria (din care făcea parte şi Bucovina, potrivit împărţirii administrative a imperiului), votul universal era cucerit. Ideea dublei asupriri apare destul de clar formulată în această scrisoare („sînteţi robiţi ca proletari şi ca români"), începînd să pătrundă în presa socialistă şi în conştiinţa maselor.

Congresul al IV-lea al Secţiei române s-a desfăşurat în zilele de 27 — 28 decembrie 1908/9—10 ianuarie 1909. Autorităţile au ţinut să încalce din nou dreptul de întrunire, de astă dată într-un mod foarte grav, fiind vorba de un congres. El fusese convocat la Arad, dar poliţia locală a pretextat că nu are cunoştinţă de existenţa unui partid social-democrat român şi că nu are nici traducător pentru a putea urmări desfăşurarea congresului. Atitudinea violentă a căpitanului de poliţie a fost încuviinţată şi de primarul oraşului, ambii „gîndindu-se că prin asta vor face servicii guvernului, care se va bucura de volniciile lor comise faţă de muncitorimea română a acestei nenorocite ţări". Delegaţii şi-au manifestat hotărîrea de a ţine neapărat congresul, protestînd împotriva arbitrarului printr-o demonstraţie de stradă. Coloana delegaţilor s-a îndreptat spre o pădure de la marginea oraşului unde s-au „ţinut vorbiri înfocate, arătînd fără-

[35] Ibidem, nr. 6, 5 iunie.
[36] Ibidem, nr. 7, 4 iulie.
[37] Documente..., p. 809—810. (Originalul în arhiva ISISP.)

delegile comise din partea autorităţilor faţă de muncitorimea română... S-a amintit apoi despre evenimentele de la anul patruzeci şi opt". Oamenii politici maghiari „sînt aderenţi ai timpurilor din evul mediu" — arăta un vorbitor. Întrunirea era urmărită de poliţie (dovadă că aceasta nu ducea lipsă de traducători); participanţii au revenit la Arad unde au luat hotărîrea de a muta sediul congresului la Timişoara şi de a începe lucrările a doua zi [38]. Ordinea de zi a congresului cuprindea : 1) Raportul comitetului asupra mişcării (a) secretar, b) casier, c) comitetul de supraveghere); 2) absolvirea comitetului; 3) votul universal; 4) Hotărîrea congresului extraordinar; 5) Presa; 6) organizaţia politică şi economică; 7) alegerea comitetului; 8) Propuneri [39]. La Timişoara au fost prezenţi 31 de delegaţi, reprezentînd 19 oraşe şi comune, plus membrii comitetului, delegatul centrului şi redactorul foilor socialiste româneşti.

O parte din delegaţi, după incidentul de la Arad, s-au înapoiat în localităţile lor, aderînd anticipat la hotărîrile ce vor fi luate de congres. Reprezentantul comitetului central al P.S.D.U., Carol Vantus, a subliniat că „muncitorimea nemaghiară îndoit trebuie să lupte pentru cîştigarea drepturilor, pentrucă... e încă şi deschilinit (deosebit — n.n.) persecutată şi subjugată într-un mod barbar, pentru că nu cunoaşte limba maghiară". Dintre vorbitorii la congres s-au remarcat Aurel Cristea, O. Olimpianu (Timişoara), Silvestru Gruiţa (Arad), Petru Ponta (Timişoara), Augustin S. Deacu, V. Maniu, Ioan Hălmăgean (Arad) Petru Marincu, Vasile Roca, Geza Pompeius, Leon Muntean, Pavel Buciumean, Virgil Neda (Lugoj), Ştefan Cozma (Socodor). În problema presei socialiste româneşti „s-a început o discuţie aprigă" ... Toţi s-au exprimat ca foile noastre să apară la Arad şi să se înfiinţeze cît mai în grabă un secretariat". Relatarea asupra congresului menţionează doar că delegatul centrului „tovarăşul Vantus a lămurit chestia"[40] — dar nu precizează cum anume; fapt este că „Adevărul" („Glasul poporului") a continuat să apară la Budapesta şi că conducerea Secţiei române a P.S.D.U. tot acolo se afla.

Era evident că conducerea centrală a partidului nu agrea ideea transferării comitetului român în Transilvania, în mijlocul maselor muncitorimii române. De altfel, noul organ de conducere ales de congres nici nu mai poartă denumirea de Comitet Central Român, ci pe aceea de Comitet regnicolar (pe ţară — n.n.), din care făceau parte : Sava Demian, Emanuil Iapa, Silvestru Gruiţa, Teodor Popovici, Ioan Hălmăgean, Leon Muntean şi Aurel Cristea. În Comitetul de control au fost aleşi : George Ţărean, Augustin Deacu şi Vasile Maniu [41].

Accentul activităţii mişcării muncitoreşti transilvănene cade tot mai mult asupra organizaţiilor locale. O amplă relatare asupra activităţii cercului socialist românesc de la Braşov, publicată în vara anului 1909, arăta că această grupare era înfiinţată de un an şi jumătate (deci de la începutul anului 1908), fiind considerată ca o parte a activităţii partidelor socialiste pe naţionalităţi (a Secţiei române). În acest interval scurt s-au

---

[38] „Adevărul", 1909, VII, nr. 1, 16 ianuarie.

[39] Documente..., p. 937.

[40] „Adevărul", 1909, VII, nr. 1, 16 ianuarie.

[41] Ibidem.

ţinut peste 80 de şedinţe săptămînale. Presa socialistă românească se bucura de o deosebită atenţie la Braşov (se difuzau circa 170 exemplare regulat; numai la fabrica „Codlea" se difuzau 20 numere). O bibliotecă volantă, bine înzestrată, cu broşuri procurate de la „România Muncitoare", era frecventată asiduu de muncitorii români. Nivelul cultural al activităţii acestora s-a ridicat. A fost organizată cu mult succes o reprezentaţie culturală cu drama „Ţesătorii" a lui Hauptmann (jucată în faţa a peste 500 de spectatori [42]). Prin toate acestea, preciza relatarea „avem mari speranţe în gruparea de la Braşov, care cu timpul va deveni un centru de propagandă românească".

Cel de-al V-lea Congres al Secției române a P.S.D.U. a fost convocat la Braşov în zilele de 26–27 decembrie 1909/8–9 ianuarie 1910, cu o ordine de zi similară congreselor precedente [43]. Au fost reprezentate 29 comune şi oraşe prin 42 de delegaţi, plus 16 delegaţi braşoveni, în total 58 de delegaţi. „Numărul acesta se va părea unora mic, însă nouă, care cunoaştem împrejurările şi greutăţile prin care trece şi cu care se luptă mişcarea social-democrată română din Ungaria, apoi ne îndestuleşte acest mic număr"[44]. Rezoluţia în problema presei, adoptată de Congres, îndruma muncitorii români din diferite sindicate să ceară acestora ca în locul organelor presei sindicale, tipărite în limba maghiară sau germană, să li se trimită foile socialiste româneşti „Adevărul" şi „Glasul poporului", care publicau pentru muncitorii români şi articole sau ştiri din viaţa sindicală. În privinţa luptei pentru votul universal apare un element nou: înscrierea în rezoluţie a grevei generale ca metodă de luptă. O serie de precizări mai detaliate se făceau şi în problemele organizatorice. Astfel, în fiecare comitat locuit de români urma să fie ales un comitet comitatens însărcinat cu organizarea secţiunilor locale. Cotizaţia săptămînală era de 6 fileri (dintre aceştia 3 reveneau comitetului central, 2 comitetului comitatens, iar unul — secţiunii locale)[45]. Telegramele adresate congresului erau semnate de secţiuni locale române (Arad, Budapesta), de militanţi de frunte ca dr. Eugen Rozvan sau Gustav Auerbach, de alte organizaţii ale P.S.D.U. (Timişoara), de grupuri de socialişti români din Dolova, Murani (Ioan Muntean), Rudăria („David Şiutta şi soţii"), Moceriş (Ştefan Negru, Iancu Calbaza, Samson Jura, Sp. Bihoi, Jura Chirilă, Ion Arbolescu, Vasile Herla, Martin Bobeică, George Sancuţia, Nicolae Negru)[46] ş.a. În „Comitetul regnicolar" au fost aleşi: Aurel Cristea, Ioan Mihuţ, Iosif Ciser, Otto Ossenkopp, Ioan Viţelar, George Boieriu şi Ioan Flueraş, iar în comisiunea de control: Spiridon S. Calu, Ioan Budean, Pavel Buciumean şi George Grădinar [47]. Congresul a marcat un nou pas important în dezvoltarea mişcării socialiste a muncitorilor români

---

[42] Ibidem, nr. 8, 15 august. În organizarea serbării un rol deosebit a revenit socialistului George Grădinar, iar din distribuţia piesei de teatru „au făcut parte tovarăşii: Cristea, Zărnoveanu, Iancu, Buta, Rusu, Neguţ, Ştefănescu, Katolic, Decanu, Gîrneţ, Piticar, Nistor, Sfetea, Zavici, Dămian, Petrescu, Brătfăleanu, Gal, tovarăşele: Călin, Ungarth, Kachler, Pernea, Tocescu, Butmăloiu ş.a.".

[43] Ibidem, nr. 12, 17 decembrie.

[44] „Adevărul", 1910, VIII, nr. 1, 16 ianuarie.

[45] Ibidem, nr. 1, 16 ianuarie; nr. 2, 18 februarie. „Glasul poporului", 1910, IV, nr. 2, 1 februarie.

[46] „Adevărul", 1910, VIII, nr. 1, 16 ianuarie.

[47] „Glasul poporului", 1910, IV, nr. 2, 1 februarie.

din Transilvania, organizați din punct de vedere politic în cadrul secției române a P.S.D.U.

Un amplu apel către muncitorii și țăranii români din Transilvania era dat publicității de „Comitetul regnicolar român al P.S.D.U.", îndată după constituirea sa, chemînd masele muncitoare ale națiunii române asuprite să lupte în cadrul mișcării socialiste pentru cucerirea votului universal, în vederea apropiatelor alegeri, la care socialiștii români intenționau să candideze în cîteva circumscripții românești. Conducătorii mișcării socialiste românești din Transilvania supraapreciau însă și ei votul universal, ca și majoritatea exponenților social-democrației epocii. Adresîndu-se țăranilor, apelul menționa marea nedreptate a repartizării sarcinilor fiscale, arătînd că în timp ce o familie magnată de talia Ezterházy-lor, proprietară a 500 000 lanțuri de pămînt, plătea 1—1,50 coroane impozit pe un lanț, țăranul din Ardeal sau Banat plătea, pentru mica lui suprafață, cîte 10—12 coroane anual. Era amintită importanta mișcare a emigrărilor, explicată ca un efect al mizeriei maselor [48].

Aplicînd hotărîrile congresului de la Brașov, comitetul de conducere al Secției române trece la organizarea conferințelor comitatense. Primele conferințe au fost convocate la Lugoj și la Orăștie. Ordinea de zi era asemănătoare cu aceea a congresului, adăugîndu-se un punct specific — politica comunală — și alegerea comitetelor comitatense [49]. Ziua de 1 Mai a început să fie serbată prin mobilizarea mai intensă a maselor. La Orăștie — care devenea un centru important, atît al mișcării naționale, cît și al mișcării socialiste românești —, au vorbit Aurel Cristea și Ioan Herța, Iosif David, iar secretar a fost Ioan Olteanu. La miting au participat circa 2 000 persoane, inclusiv „o parte a burgheziei și intelectualității române" cum menționează presa socialistă maghiară centrală [50]. Cu același prilej a fost înființată organizația locală română de partid. La demonstrația de 1 Mai de la Timișoara au fost rostite discursuri în limbile română (Tr. Novac), germană (Horovitz Alfred) și maghiară (dr. Roth Otto) [51]. Conferința comitatensă de la Timișoara a socialiștilor români a reunit 60 de delegați reprezentînd 14 localități. Au vorbit Traian Novac și Pavel Buciumean [52].

Strîngerea continuă a legăturilor dintre mișcarea muncitorească română de pe cele două părți ale Carpaților este ilustrată atît prin întrunirea și scrisoarea Secției române din iunie 1910, de protest contra persecutării lui D. Marinescu, I.C. Frimu și Gh. Cristescu, de salutări încurajatoare

---

48 „Adevărul", 1910, VIII, nr. 2, 18 februarie.

49 „Adevărul", 1910, VIII, nr. 4, 15 aprilie.

50 „Népszava", 1910, 8 mai.

51 Ibidem. În comitetul organizației locale de la Orăștie au fost aleși: Iosif David, Ilie Metea, Ilie Florea, Ioan Jelmărean, Ioan Popescu, Toma Budoi, Vasile Cujeran, Ioan Olteanu, Ioan Carasca, iar în comisia de control: Ioan Herța, Adam Olteanu, Ioan Buduran. Componența numeroasă a organului conducător local indică *existența unui număr important de membri și simpazanți ai mișcării*. În vol. de „Documente din istoria mișcării muncitorești din România", 1910—1915, p. 144, unde se reproduce articolul din „Népszava" care relatează întrunirea de la Orăștie, se traduce în mod greșit denumirea orașului, prin aceea de Sighișoara. Confuzia vine de la numele Orăștiei în limba maghiară: Szászváros (Sighișoara se numea în ungurește Segésvár). Facem cuvenita îndreptare.

52 „Adevărul", 1910, VIII, nr. 6, 19 iunie. În comitetul comitatens au fost aleși: Traian Novac, Iosif Corcan, Dimitrie Stoica, Ioan Cornean, Trifu Costa, Victor Babuț, Damian Petrovici și Pepa Vinte.

pentru întreaga mişcare [53], cît mai ales prin poziţia de principiu exprimată în articolul *Confederaţia balcanică. Cu prilejul înfrîngerii electorale a românilor din Ungaria*, publicat de „România Muncitoare", în care se aprecia că în cursul luptei, „statornicia masei alegătorilor întrecea sacrificiul de putere şi de muncă al conducătorilor... Ciomagul, baioneta, teroarea şi corupţia au făcut ca alături de români să cadă înfrîntă întreaga muncitorime ungurească". Democraţia din Ungaria era reprezentată de partidele naţionalităţilor şi de partidul social democrat, iar „lupta naţională nu poate fi decît o luptă democrată". Autorul făcea o reuşită analiză a mecanismului dublei asupriri, ajungînd la concluzia că, spre deosebire de elementele înstărite, „muncitorul *născut şi crescut în leagănul limbii naţionale*, care nu poate părăsi, în majoritatea cazurilor, locul naşterii sale şi căruia mijloacele nu-i permit a urma cursurile şcoalei oficiale, se simte vădit strîmtorat în exerciţiul drepturilor sale. El se vede lovit de o îndoită exploatare, economică şi socială — arăta articolul. Aceasta din urmă îl lipseşte de mijloacele necesare (şcoala, obiceiurile, legile) cu care ar putea uşura greul celor dintîi"[54]. Autorul exagera însă atunci cînd considera că cheia reuşitei luptei naţionale a românilor din Transilvania stă în succesul mişcării socialiste maghiare şi că sprijinul României libere pentru românii din Ungaria nu poate da rezultate. De fapt, scopul articolului amintit era de a schiţa o paralelă între situaţia din Balcani şi cea din Austro-Ungaria, de a atrage atenţia asupra pericolului expansionist habsburgic şi a ajunge astfel la concluzia utilităţii confederaţiei balcanice, idee răspîndită în mişcarea socialistă a timpului, dar care nu corespundea condiţiilor obiective. Dintre elementele demonstraţiei, însă, merită a fi reţinute cele referitoare la structura politică a Austro-Ungariei. „E un întreg sistem care prezidează acţiunea de stat a Austriei, sistem căruia îi corespunde de minune politica de deznaţionalizare a statului unguresc. Ambele sisteme decurg din tendinţa spre cucerire a imperialismului. Atît este de periculoasă acţiunea imperialismului austriac, încît în extinderea lui nu se poate să nu atingă însăşi libertatea de acţiune a statului român, odată cu supremaţia ce o va căpăta asupra peninsulei Balcanice"[55].

Datorită răspîndirii ziarului „România Muncitoare" în rîndurile muncitorilor români din Transilvania, articolul amintit a atras luarea aminte cititorilor de peste munţi asupra complexităţii şi interacţiunilor mişcării de eliberare socială şi naţională.

Principala problemă în viaţa de organizaţie politică a Secţiei române a P.S.D.U., în cursul anului 1910, a rămas aceea a a înfiinţării şi consolidării secţiunilor locale. „Comitetul regnicolar", explica într-un articol din „Adevărul" — *Pentru ce am înfiinţat secţiuni româneşti ale Partidului Social-Democrat din Ungaria?*, menţionînd că existau secţiuni locale la: Braşov, Sibiu, Blaj, Alba Iulia, Orăştie, Pecica, Pîncota, Socodor, Timişoara, Lugoj, Reşiţa şi Rudăria [56]. La strîngerea legăturilor dintre muncito-

---

[53] „România muncitoare", 1910, 10 iunie.

[54] Ibidem, 30 mai.

[55] Ibidem.

[56] „Adevărul" 1910, VIII, nr. 7, 15 iulie. Este eronată indicaţia autorilor volumului de Documente..., p. 187, referitoare la „secţia română" din Oradea, documentul care urmează înfăţişînd o altă problemă.

rii români din România şi cei din Ungaria a contribuit şi constituirea, la 26 octombrie 1910 a „grupului muncitorilor socialişti din România" la Budapesta care şi-a elaborat un statut propriu de funcţionare [57].

Lucrările celui de-al VI-lea Congres al Secţiei române a P.S.D.U. s-au ţinut la Sibiu la o dată intrată în tradiţia mişcării, în zilele de 25—26 decembrie 1910—/7—8 ianuarie 1911. Darea de seamă prezentată de Pavel Buciumean preciza că în decursul ultimului an au fost înfiinţate 28 secţiuni locale, s-au ţinut 6 conferinţe comitatense, 105 adunări populare din care 35 au fost oprite de autorităţi. Nu s-a reuşit încă editarea săptămînală a „Adevărului" ca foaie politică, dar numărul abonaţilor a crescut cu încă 300, iar presa socialistă românească era cerută şi trimisă tot mai mult la sindicate. Se adăugau cele 150 000 exemplare de foi volante, 45 000 apeluri, 8 000 de afişe. Pentru toate acestea „nu ne-a uitat nici procuratura" — menţiona raportul. Foaia volantă „Cuvîntul grofilor", editată în zeci de mii de exemplare, a fost confiscată parţial, iar lui Aurel Cristea i s-a intentat un proces de presă. Aurel Cristea a mai avut un proces de presă [58] pentru articolul „Portugalia republică" publicat în „Adevărul" (nr. 10, din 16 octombrie). Raportul financiar prezentat de Ioan Viţelor arăta că veniturile Secţiei pe anul 1910 au fost de 637 coroane şi 46 fileri, cheltuielile de 496 coroane şi 81 fileri, restul fiind de 140 coroane şi 65 fileri. Punctul referitor la organizaţia politică a fost expus de Otto Ossenkop care a propus reducerea cotizaţiei de partid de la 6 la 4 fileri pe săptămînă. Dreptul de vot universal, egal, direct şi secret era tratat în referatul lui S. Demian, iar problema presei de către Aurel Cristea, care a arătat că intenţia de recrutare a circa 800 de abonaţi noi nu a reuşit, apreciind situaţia presei socialiste române transilvănene ca nesatisfăcătoare, dar exprimîndu-şi speranţa în îmbunătăţirea ei. Raportul nu omitea să precizeze că unele lipsuri le reveneau chiar acelor membri ai mişcării „ce se ţin mai conştienţi (şi care) nu şi-au împlinit datorinţa şi n-au luat în considerare apelurile făcute de noi în interesul foilor noi, iar la critica foilor ocupă locul prim. E bună critica care e adevărat critică : să ne împlinim datorinţa şi apoi să criticăm"[59]. Referatul asupra luptei contra clericalismului şi a reuniunilor meseriaşilor români din Ungaria a fost înfăţişat de Pavel Buciumean. Dintre rezoluţiile adoptate de congres menţionăm pe cea care preconiza intrarea în luptă a socialiştilor români transilvăneni pentru pătrunderea în administraţiile comunale. În problema religiei, congresul cerea : „1) dezlipirea bisericii de stat, 2) ştergerea impunerii religiei în şcoli, 3) secularizarea moşiilor clericale şi 4) religia lăsată ca chestie privată". Demn de atenţie este şi faptul că pentru alegerea noului comitet au fost depuse două liste de candidaturi, „una a tovarăşilor din Budapesta (socialiştii români de acolo — n.n.) oficială, iar a doua — lista secţiunii din Lugoj. Dar fiindcă s-a primit propunerea asupra presei a merge la Lugoj şi după o scurtă discuţie, tovarăşii din Pesta retrag lista oficială, astfel se primeşte lista secţiunii din Lugoj, cu următorii tovarăşi : Sava S. Demian, Ioan Budean, Ioan Fărcaş, I.S. Herineanu, Ioan Trifan, Nicolae Petruţ,

---

57 „România Muncitoare", 1910, 28 noiembrie.
58 „Adevărul", 1911, nr. 1, 22 ianuarie.
59 Ibidem.

Pompejus Geza Bănăţanul"[60]. În comitetul de control au fost aleşi : Traian Novac, Alexandru Andrei, Dumitru Minea. Se observă şi de astă dată apariţia unor nume noi la nivelul conducerii, alături de militanţii consacraţi. Congresul a fost salutat prin telegramele „Federaţiei române a muncitorilor români socialişti organizaţi din America de Nord" — semnată de secretarul general Axente Gherman, muncitorilor români din Berlin, Paris (în numele lor semnează Ioan Necşa), Budapesta (George Budean), Erie (Bela Tohati „în numele secţiunii române social-democrate din Erie, Pa") şi Hellena Montană (Nicolae Cristea „în numele muncitorilor organizaţi"). Telegrama muncitorilor români americani era însoţită de o scrisoare pe care — preciza redacţia „Adevărului," — „n-o putem da publicităţii, pentru că nimerim la procuror"[61]. Prin conţinutul său politic, Congresul al VI-lea al Secţiei române era o nouă dovadă asupra creşterii amploarei şi însemnătăţii mişcării muncitoreşti şi socialiste în rîndurile românilor din Transilvania.

„Comitetul regnicolar" ales de Congres adresează maselor muncitoare române apeluri pentru sărbătorirea zilei de 1 Mai [62], în scopul susţinerii „fondului de agitaţie"[63], sau în vederea intensificării mobilizării maselor [64].

ASPECTS DE L'ACTIVITÉ DE LA SECTION ROUMAINE DU PARTI SOCIAL-DÉMOCRATE DE HONGRIE (1906—1918), ORGANISATION POLITIQUE DES OUVRIERS ROUMAINS DE TRANSYLVANIE

RÉSUMÉ

La création de la Section roumaine du Parti Social-Démocrate de Hongrie (janvier 1906) était le résultat du propre développement du mouvement ouvrier et socialiste roumain de Transylvanie et non point celui de l'initiative de la direction centrale du P.S.D.H. ; elle se saurait êntre considérée non plus comme une expression du morcellement de la lutte du prolétariat, par nationalités, car en dépit de ses insuffisances, la Section roumaine a constitué le cadre de déroulement du mouvement des ouvriers roumains. L'orientation erronée de la direction du P.S.D.H. dans la question nationale révélait que l'absence des sections nationales du parti aurait nui dans une mesure beaucoup plus grande au développement du mouvement ouvrier de l'époque. Les rapports avec la direction centrale du P.S.D.H., les efforts visant à assurer l'utilisation de la langue roumaine dans le cadre du mouvement, la création du réseau d'organisations locales et l'évolution de celles-ci, les problèmes débattus par les neuf congrès, les rapports avec le mouvement ouvrier et socialiste de Roumanie, l'activité des nombreux militants et l'affirmation de nouveaux cadres de la Section roumaine (de nombreux noms peu connus encore), les relations avec le Parti National Roumain, les limites de l'activité deployée par la section etc., sont analysée dans l'étude.

[60] Documente..., p. 199—200.
[61] Ibidem, p. 200—201.
[62] „Adevărul", 1911, nr. 4, 15 aprilie.
[63] Ibidem.
[64] Ibidem, nr. 10, 15 octombrie.

ROLUL ETERIEI ÎN PREGĂTIREA REVOLUŢIEI DE LA 1821

DE

JAMES J. FARSOLAS
(Universitatea South Carolina, S.U.A)

Mişcarea grecească de eliberare naţională, care a început în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi care a ajuns la maturitatea sa prin izbucnirea insurecţiei din 1821, a fost rezultatul a două cauze corelate: una, decăderea continuă a Imperiului otoman iar a doua, creşterea conştiinţei naţionale a grecilor, în special în rîndul intelectualităţii greceşti şi în clasa burgheziei negustoreşti, în plină formare.

Declinul puterii Imperiului otoman a început la sfîrşitul secolului al XVII-lea şi s-a accelerat cu rapiditate în secolele al XVIII-lea şi al XIX-lea, cînd marile puteri europene — Rusia, Austria, Anglia şi Franţa — au ajuns direct angajate în peninsula Balcanică şi în problemele interne ale imperiului. Mai mult, războaiele ruso-turce din secolul al XVIII-lea şi începutul secolului următor, revoluţia franceză şi în special războaiele napoleoniene au contribuit foarte mult la slăbirea imperiului otoman în Balcani.

Puterea sultanilor a fost şi în continuare subminată de creşterea conştiinţei naţionale printre naţionalităţile supuse din imperiu. Dintre popoarele balcanice grecii au preluat iniţiativa în această direcţie.

Redeşteptarea naţională greacă a fost la rîndul ei rezultatul reînvierii vieţii economice în lumea grecească. În secolul al XVIII-lea în Grecia a avut loc o expansiune economică care a fost stimulată de clauzele favorabile pe care Rusia le impusese sultanilor în diferitele tratate ruso-turce încheiate la sfîrşitul războaielor dintre cele două puteri. Profitînd de stipulaţiile acestor tratate, negustorii greci au dezvoltat afaceri comerciale tot mai largi în regiunea Mării Negre şi în Mediterana.

Revoluţia franceză şi războaiele napoleoniene au contribuit şi ele considerabil la creşterea economiei greceşti, negustori greci preluînd comerţul şi schimburile mediteraneene şi dominînd porturile maritime ale Europei de sud, ca urmare a blocadei continentale impuse de Napoleon Angliei.

Consecinţa directă a acestei reînvieri economice a fost crearea unui nou mediu intelectual în rîndul grecilor şi formarea unei noi forţe politice — burghezia grecească —, care va juca un rol proeminent în lupta de eliberare naţională.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 2, p. 231—258, 1979

Scopul central pe care această forță politică și-l propunea era răsturnarea dominației otomane, cucerirea independenței și formarea unui stat național grec liber. Pentru realizarea acestei misiuni tînăra burghezie greacă a creat o organizație secretă — *Filiki Eteria*. Eteria a fost întemeiată în orașul Odesa, în sudul Rusiei, în toamna lui 1814 de către trei negustori greci : Nicholas Skoufas, Emmanuel Xanthos și Athanasios Tsakalof [1]. În același an în care a fost organizată Eteria, diplomații europeni se reuneau în Congresul de la Viena asumîndu-și sarcina de a crea o nouă ordine, pentru a stabili pacea pe continent, după anii furtunoși ai revoluției franceze și ai războaielor napoleoniene.

Congresul de la Viena, însă, ca și toate cele care i-au urmat, i-a dezamăgit pe greci, deși aceasta nu i-a împiedicat să-și urmărească scopurile, în speranța realizării lor și a eliberării Greciei.

Deziluzionați de indiferența monarhiilor creștine, fondatorii Eteriei au înțeles că grecii nu aveau nimic de așteptat de la ele și că bazîndu-se numai pe eforturile și resursele lor își vor putea, în cele din urmă, realiza eliberarea națională de sub stăpînirea Imperiului otoman.

O astfel de acțiune îndrăzneață, totuși, părea de neconceput în acel moment chiar pentru cel mai optimist observator, deoarece șansele de succes ale unei revoluții grecești păreau destul de îndoielnice și foarte reduse. Nici climatul politic și nici cel diplomatic din Europa nu favorizau planurile grecilor de organizare a unor mișcări revoluționare în Imperiul otoman. De fapt, nici una dintre marile puteri nu era dispusă să sprijine o revoluție care intenționa crearea unui stat național. Chiar și Rusia, considerată protectoarea supușilor creștini din Imperiul otoman, nu era prea dispusă să sprijine planurile grecilor. Împăratul Alexandru I, care la începutul domniei înclinase spre liberalism, se consacrase acum în întregime luptei pentru păstrarea principiilor legitimiste și conservatoare, prin intermediul sistemului Sfintei Alianțe, și suprimării mișcărilor revoluționare din Europa de după înfrîngerea lui Napoleon.

Celelalte principale puteri, Anglia, Franța și Austria erau încă și mai puțin înclinate să sprijine cauza grecească. Anglia și Franța erau interesate

---

[1] Despre rolul și activitatea Eteriei în pregătirea revoluției din 1821 vezi lucrările lui Ioannis Filimon, *Dokimion istorikon peri tis Filikis Eterias* (Eseu istoric despre Filiki Eteria), Nauplion, 1834; *idem*, *Dokimion istorikon peri tis Ellinikis Epanastaseos* (Eseu istoric despre revoluțiile grecești), Atena, 1859, vol. I și II; Sakellarios G. Sakellariou, *Filiki Eteria*, Odesa, 1909; Takis Ch. Kandiloros, *Filiki Eteria*, Atena, 1926; Emmanuel Xanthos, *Aponimonevmata peri tis Filikis Eterias* (Memorii despre Filiki Eteria), Atena, 1845; E.G. Protopsaltis, *Filiki Eteria*, Atena, 1964; Tasos Vournas, *Filiki Eteria*, Atena, f.d.; Andrei Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă în Țările românești, 1821—1822*, București, 1945; *Idem*, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, București 1971; *Idem*, *Eteria: O sută cincizeci de ani de la întemeierea ei*, în ,,Studii" XVII, nr. 6 (1964), p. 1237—1252; *Idem*, *L'Hetairie d'il y a cent cinquante ans*, în ,,Balkan Studies", VI, nr. 2 (1965), p. 249—264; Nestor Camariano, *Despre organizarea și activitatea eteriei în Rusia înainte de răscoala din 1821*, în ,,Studii și materiale de istorie modernă", vol. II, București, 1957; *Documente privind istoria României. Răscoala din 1821*, vol. IV, București, 1959—1962; G.L. Arș, *Tainoe obcestvo ,,Filiki Eteria"* (Organizația secretă Filiki Eteria), Moscova, 1965; *Idem*, *Eteriskoe dvizenie v Rosii* (Mișcarea eteristă în Rusia), Moscova, 1970; Karl Mendelssohn-Bartholdy, *Die Hetaerie*, ,,Historische Zeitschrift" XVI (1864); James J. Farsolas, *Greek-Romanian Relations in Historical Perspective The Revolution of 1821 in the Romanian Principalities* (Relațiile greco-române în perspectiva istorică: revoluția din 1821 în principatele române), Ph. D. Dissertatia University Microfilms, Ann Arbor, Michigan, U.S.A., 1974.

în menţinerea relaţiilor prieteneşti cu Poarta şi evitarea unei schimbări în situaţia politică a Imperiului otoman.

Franţa urmase tradiţional o politică turcofilă şi după restaurarea monarhiei franceze a lui Ludovic al XVIII-lea era greu de aşteptat să sprijine mişcările revoluţionare din Europa.

Anglia, pe de altă parte, era hotărîtă să menţină *status quo*-ul Imperiului otoman şi să se opună desmembrării lui, care ar fi lovit în interesele sale economice şi militare în Mediterana şi în Orientul Apropiat.

În sfîrşit, Austria nu dorea deloc să sprijine o revoluţie grecească în timp ce ea însăşi suprima mişcări naţionale în interiorul imperiului său. Guvernul austriac nu accepta nici măcar să recunoască existenţa unei naţiuni greceşti în Imperiul otoman. După cum spunea Metternich, „nu există o naţiune greacă, nu există nici alte naţionalităţi recunoscute în Imperiul otoman, cu excepţia turcilor"[2].

Deşi sultanul „necredincios" nu a fost invitat la marea reuniune creştină de la Viena, monarhii Europei admiteau totuşi importanţa chestiunii orientale. În opinia lor, păstrarea integrităţii teritoriale a imperiului otoman era în conformitate cu sistemul „balanţei de forţă" pe care ei o înscriseseră în înţelegerile lor.

Perspectivele de succes ale unei revoluţii nu erau prielnice nici printre greci, în Grecia propriu-zisă, şi nici printre cei din *diasporà*. În interior, agitaţia revoluţionară descrescuse după încercări îndelungate şi fără succes de a scutura stăpînirea otomană, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea. Energicul sultan Mahmund al II-lea, în timp ce-şi consolida propria sa putere, era decis să zdrobească orice mişcare potenţial primejdioasă guvernului central al imperiului.

De asemenea, mulţi greci de seamă, care se aflaseră în capitalele Europei în timpul anilor critici anteriori revoluţiei greceşti, considerau şansele de succes ale unei revolte împotriva imperiului otoman foarte reduse şi premature. Mulţi dintre ei deveniseră nu numai suspicioşi şi ezitanţi faţă de planurile Eteriei, ci şi reproşau conducătorilor ei şi metodele lor conspirative. Ei susţineau că regenerarea politică a grecilor trebuia precedată de o regenerare intelectuală. Cu alte cuvinte, educaţia grecilor trebuie să fie, după părerea lor, prima necesitate, înainte ca ei să obţină independenţa [3].

Însă secolele de stăpînire otomană convinseseră pe mulţi greci, în special tînăra burghezie comercială, că nu mai puteau aştepta. Principiile şi idealurile revoluţiei franceze şi războaiele napoleoniene au avut o mare influenţă asupra grecilor, care începuseră treptat să-şi îndrepte privirile spre Franţa pentru eliberarea lor de sub turci. Cultura franceză, ideile iluminismului şi raţionaliştilor fuseseră introduse printre greci de către fanarioţi în secolul al XVIII-lea şi au predominat în cea mai mare parte a secolului al XIX-lea. Limba franceză a fost mijlocul prin care grecii au intrat în contact cu ideile filozofice şi ştiinţifice occidentale. Însă nu toţi

---

[2] Filimon, *Dokimion epanastaseos*, I, p. 2; Xanthos, *op. cit.*, p. 3.

[3] „În primul rînd" — scria Capodistrias — „noi trebuie să educăm pe greci şi pe urmă să creăm Grecia". Filimon, *Dokimion eterias*, p. 123; Protopsaltis, *op. cit.*, p. 9—13.

grecii împărtăşeau principiile revoluţiei franceze. Existau persoane de vază care simţeau o puternică aversiune faţă de revoluţia franceză, pe care o considerau prea radicală iar apelurile ei revoluţionare le trezeau teama, deoarece înţelegeau că în eventualitatea unei revoluţii şi-ar fi putut pierde propria lor poziţie social-economică pe care o deţineau.

Totuşi, mulţi greci salutaseră revoluţia din Franţa şi acţiunile lui Napoleon. „Stînga" revoluţionară, care începuse cu Rigas şi continua cu Eteria, îmbrăţişa ideile şi principiile revoluţiei franceze. Programul stîngii „radicale" ţintea nu numai spre realizarea aspiraţiilor naţionale greceşti ci, deasemenea, spre eliberarea popoarelor balcanice în general, fără a exclude din planurile lor teoretice cu privire la viitorul sistem politic şi teritorial din Balcani pe locuitorii turci, cărora li s-ar fi permis să îşi exercite depline drepturi politice în cadrul unei republici pan-balcanice.

Eteria continua astfel tradiţia lui Rigas şi a revoluţiei franceze. În programul său era proclamat principiul naţionalităţii şi ideea eliberării de sub stăpînirea otomană. Scopul său principal era crearea unui stat naţional. Fondatorii săi concepuseră un plan care avea în vedere unirea „tuturor şi a celor mai buni şi bravi compatrioţi [greci]", care vor „acţiona singuri spre împlinirea a ceea ce speraseră în zadar timp de atît de mulţi ani din partea bunăvoinţei monarhiilor creştine", eliberarea poporului lor de dominaţia otomană [4].

Este interesant de observat aici că scopul ca şi compoziţia naţională a Eteriei în stadiul ei formativ se limita exclusiv la greci. Cuvîntul *singuri* indica faptul că participarea străinilor era exclusă. Societatea apela numai la greci şi, astfel, ea ţintea, mai întîi şi înainte de toate, la emanciparea propriei ei ţări. Mai tîrziu totuşi, programul ca şi scopul şi compoziţia sa s-au modificat sensibil, iar societatea a căpătat în peninsula balcanică un rol cosmopolit, extinzîndu-şi activităţile dincolo de limitele comunităţii greceşti şi încercînd să realizeze „uniunea tuturor forţelor revoluţionare ale creştinilor din Turcia europeană pentru triumful păcii asupra semilunii" şi izgonirea turcilor din sud-estul Europei printr-o revoltă generală a tuturor popoarelor balcanice [5].

Eteria era organizată potrivit structurii societăţilor secrete de la începutul secolului al XIX-lea şi semăna modelului societăţilor carbonare şi masonice. În timp ce a adoptat multe reguli şi norme de la francmasoni, ea nu era, în nici un fel, o secţie a societăţiilor masonice, în ciuda faptului că mulţi eterişti, inclusiv Xantos, unul dintre fondatorii săi, ca şi fraţii Ipsilanti, erau francmasoni. Eteria a împrumutat de la aceste asociaţii secrete numai acele reguli şi principii care puteau fi aplicate realităţii greceşti [6].

Iniţierea în Eteria era însoţită de un jurămînt solemn, menit să asigure loialitatea şi devotamentul iniţiatului ca şi păstrarea secretului organizaţiei. Îndatoririle de bază ale unui nou membru erau acelea de a fi credincios Greciei, de a fi un patriot zelos, un om bun şi virtuos; de a nu aparţine nici unei alte organizaţii secrete; de a se fi angajat, prin jurămîntul depus, să-şi dedice viaţa şi averea eliberării ţării sale. Noii membrii nu

---

[4] Xanthos, *op. cit.*, p. 3.
[5] G.G. Gervinus, *Insurrection et régénération de la Grèce*, Paris, 1863, vol. I, p. 147.
[6] Filimon, *op. cit.*, p. 142.

ştiau aproape nimic despre natura şi scopul societăţii secrete. Numai membrilor de grade mai înalte li se spuneau adevăratul scop şi planul de organizare. Dacă, cu greu, careva dintre membrii săi avea vreo idee mai clară despre ceea ce se plănuia, aceasta contribuia pur şi simplu la răspîndirea credinţei că societatea era o conspiraţie gigantică, mult mai puternică de fapt decît era ea în realitate. Unui nou membru i se cerea să contribuie la fondul societăţii potrivit resurselor sale financiare şi rangului pe care-l primise în momentul iniţierii. Eteria a folosit, ca şi francmasonii, diferite simboluri, nume, cuvinte şi alte mijloace de comunicare, care se deosebeau de la un rang la altul [7].

Eteria a folosit de asemenea iniţial mai multe ranguri ierarhice. Cel mai înalt grad includea o mînă de greci de seamă care deţineau diferite poziţii cheie în *Hypertate Arché* sau Autoritatea Supremă. Această „invizibilă Arche" apărea ca un grup care includea mai multe nume ilustre, între alţii pe împăratul rus Alexandru I, contele Ioannis Capodistrias, domnul Ţării Româneşti Ion Caragea şi alţii, deşi în realitate aceste persoane nu aveau nimic de a face cu societatea secretă [8].

La început, *Arche* şi-a stabilit sediul la Moscova, însă mai tîrziu şi-a transferat locul la Odesa, în sudul Rusiei. De acolo ei menţineau legături cu diferite oraşe din Rusia, din principatele româneşti şi din provinciile Imperiului otoman prin utilizarea agenţilor itineranţi, numiţi apostoli, care călătoreau peste tot locul pentru a recruta noi membri. În timpul primilor doi ani (1814—1816) mai puţin de zece greci au fost iniţiaţi în Eteria.

Totuşi, în ciuda numărului mic de adepţi devotaţi, societatea a fost de la început ameninţată de membrii propriului său organ central, care au dezvăluit secretele organizaţiei guvernului rus. Nicholas Galatis, tînăr şi entuziast membru conducător al *Arche*-ului, s-a dus la Petersburg în decembrie 1816 şi i-a spus lui Capodistria că era agent al unei societăţi secrete al cărui scop era eliberarea ţării lor de sub dominaţia otomană. El i-a cerut dacă ar fi dispus să preia conducerea societăţii.

Capodistria a fost evident turburat şi şi-a exprimat surprinderea şi indignarea la auzul unei astfel de nesăbuinţe şi primejdioase acţiuni. El l-a sfătuit pe Galatis să-i informeze pe leaderi să abandoneze planurile lor conspirative. În acelaşi timp, el a comunicat vestea „primejdioasei afaceri" ţarului, şi i-a cerut să aranjeze libera ieşire din Rusia a tînărului şi a colaboratorilor săi [9].

Împăratul Alexandru s-a aflat el însuşi într-o dilemă. Deşi respingea urzelile lor revoluţionare, el arăta totuşi simpatie grecilor. El era dornic, după cum spunea, să contribuie la ameliorarea stării grecilor, dar pe baza tratatelor existente şi a acordurilor cu sultanul. El l-a sfătuit adesea pe

---

[7] *Ibidem*, p. 142 ff.., 170—174; Filimon, *Dokimion epanastaseos*, I, p. 137—138; Protopsaltis, *op. cit.*, p. 247—248; Athanasios Xodilos, *I eteria ton filikon kai ta prota symvanta ton 1821* (Eteria amicilor şi cele dintîi întîmplări din 1821), Atena, 1964, p. 103—105, 107—110; *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 32—46. O traducere a jurămîntului eteriştilor în limba engleză a fost publicată în John L. Comstock, *History of the Greek Revolution*, Hartford. Conn., 1853, p. 143, nota.

[8] Filimon, *op. cit.*, p. 144—177; Thomas Gordon, *History of the Greek Revolution*, Londra, 1832, vol. I, p. 42—44.

[9] Xanthos, *op. cit.*, p. 6; Filimon, *op. cit.*, p. 181—184; *Idem*, *Dokimion epanastaseos*, I, p. Ioannis Capodistrias, *Aperçu de ma carrière publique depuis 1793 jusqu'a 1822*, în „Sbornik russkovo istoriceskovo obcestva", III (1866), p. 215—220.

Capodistria și pe Alexandru Ipsilantis, aghiotantul său, să arate prudență și răbdare ori de cîte ori ei îl îndemnau să pornească război contra Porții. „Lumea are nevoie de pace" i-a spus el lui Capodistrias. „Noi o putem, realiza doar prin unirea tuturor guvernelor europene". El l-a reasigurat, deși în termeni care erau mai curînd evazivi și descurajatori, că era dispus să sprijine cauza grecească însă excluzînd o intervenție rusească în afacerile interne ale Imperiului otoman [10]. O asemenea atitudine corespundea politicii duplicitare a lui Alexandru I. Oscilînd între teamă de revoluție și sentimentele sale progrecești, el a permis lui Galatis să meargă în Moldova și l-a asigurat de protecția rusă.

Deziluzia pe care au încercat-o Eteriștii după refuzul lui Alexandru I și al lui Capodistrias de a le sprijini planurile le-a redus entuziasmul dar nu i-a împiedicat să-și extindă activitatea pînă în provinciile îndepărtate ale imperiului otoman. Nicholas Skoufas, liderul Eteriei și o minte politică ascuțită considera posibil a organiza și duce la bun sfîrșit o insurecție generală în Balcani în cooperare cu sîrbii și bulgarii. În 1817 conducătorii Eteriei au intrat în contact cu Karagheorghe, faimosul veteran al revoluției sîrbești din 1804 și cu Hadjimichalis Delianis și Demetrios Vatikiotis [11].

Eteristul George Olimpiotul, dregător în garda domneasca din București și participant la revolta sîrbească, a discutat planul revoluționar cu Karagheorghe și l-a sfătuit pe acesta să meargă în Serbia și să ia puterea principelui Obrenovici. Grecii, pe de altă parte, trebuiau să se revolte și Karagheorghe urma să dea sprijin revoluționarilor greci. În cele din urmă, conducătorul sîrb a depus jurămîntul Eteriei și s-a angajat să fie credincios și să colaboreze cu grecii împotriva dușmanului lor comun [12]. În iunie 1817 Karagheorghe a trecut pe teritoriul Serbiei însă n-a scăpat atenției autorităților. Pașa de Belgrad a fost informat și i-a cerut prințului Obrenovici să-l aresteze pe bătrînul luptător. Obrenovici, dornic să scape de adversarul său a aranjat astfel lucrurile încît oamenii săi l-au asasinat mișelește pe Karagheorghe [13].

Moartea lui Karagheorghe a fost o grea lovitură pentru interesele Serbiei și pentru cauza grecească. Pentru Serbia, deoarece el a reprezentat întotdeauna o permanentă amenințare pentru turci; și pentru Grecia deoarece el ar fi putut da un considerabil ajutor în lupta imediată împotriva Porții [14]. Eteriștii l-au abordat atunci pe prințul Obrenovici și au

[10] Capodistrias, *op. cit.*, p. 238.

[11] Pentru participarea bulgarilor la Eteria vezi Nikolai Todorov, *La participation des bulgares a l'insurrection hetairiste dans les principautés danubiennes*, în „Etudes balkaniques", 1964, vol. I, p. 69—96; *Idem*, *Filiki Eteriia i bîlgarite* (Filiki Eteria și bulgarii), Sofia, 1965, Cf. Filimon, *Eteria*, p. 186.

[12] Filimon, *Dokimion epanastascos*, I, p. 7—10; Vournas, *op. cit.*, p. 187; Grigoire Yarschitch, *L'Europe et la résurrection de la Serbie*, ed. 2-a, Paris, 1917, p. 377—379; M. Th. Laskaris, *Ellines kai servoi kata tous apeleftherotikous afton agonas* (Greci și sîrbi în timpul luptelor de eliberare), Atena, 1936; Notis Botzaris, *Vision balkaniques dans la preparation de l'insurrection grecque (1789—1821)*, Genève, 1962, p. 87—90; Nestor Camariano, *L'activité de Georges Olympios dans les principautés roumaines avant la revolution de 1821*, „Revue des etudes sud-est européennes", II, no. 3—4 (1964), p. 433 ff.

[13] Filimon, *op. cit.*, I, p. 7—8; Lascaris, *op. cit.*, p. 69—70; I.P. Liprandi, *Vospominanika* (Memorii), în „Russkii Arhiv" IV (1866), p. 1398; Gervinus, *op. cit.*, I, p. 149—150.

[14] Filimon, *op. cit.*, I, p. 9—10.

încercat să-l atragă într-o nouă alianţă, însă el a ezitat să se alăture unei societăţi revoluţionare care-i putea periclita propriul său viitor politic [15].

Ca urmare a eşecului de a cîştiga sprijinul sîrbilor, conducătorii Eteriei au înţeles că trebuiau să se adreseze direct propriului lor popor. Skoufas a tras concluzia că nu era nici posibil şi nici oportun pentru *Arche* să mai rămînă în Rusia, unde deveniseră deja cunoscuţi guvernului şi a decis să transfere sediul organizaţiei în Imperiul otoman, preferabil în Grecia unde ei puteau începe misiunea iniţierii. În martie 1818 *Arche* a părăsit Rusia şi şi-a stabilit statul său major la Constantinopol, inima imperiului [16].

Transferarea principalului centru de operaţiuni în capitala imperiului a reprezentat o nouă perioadă de creştere şi extindere a activităţii Eteriei. Mai mult, Skoufas a lărgit *Arche*-ul, din micul grup de oameni într-un larg comitet central. El a redactat o listă de doisprezece reprezentanţi numiţi apostoli şi i-a repartizat prin Grecia şi Balcani [17].

Această nouă inovaţie organizatorică care a fost o creaţie exclusivă a perspicacităţii politice a lui Skoufas, a marcat o nouă fază în selectarea cadrelor societăţii. Ea chema la abandonarea vechiului concept prin care poziţiile cheie trebuiau deţinute de persoane distinse, cu o bine aşezată bază socială, politică şi economică şi la introducerea unui nou sistem de plasare a oamenilor devotaţi, căpitani, negustori, secretari şi intelectuali în posturile de comandă a organizaţiei. În cele din urmă s-a decis apoi să se mute sediul Eteriei în Peloponez, unde se plănuia să înceapă revoluţia. Însă acest ultim proiect nu a fost niciodată dus la îndeplinire. În iulie 1818 Skoufas a murit pe neaşteptate, după o lungă boală.

În primii ani de viaţă ai Eteriei, Skoufas a fost forţa animatoare şi adevăratul conducător al *Arche*-ului. Modest dar încrezător totuşi, el poseda calităţile unui conducător, tăria morală şi curajul esenţiale pentru păstrarea unităţii societăţii în ciuda enormelor dificultăţi şi dezamăgirilor cu care el şi confraţii săi au fost confruntaţi. De fapt, supravieţuirea Eteriei în timpul primilor ani ar fi fost dificilă, dacă nu imposibilă, fără perseverenţa lui Skoufas, fără hotărîrea şi devotamentul său pentru cauza societăţii, pe care el a pilotat-o aproape de unul singur [18].

Pînă în 1818 Eteria a făcut puţin progres, în parte fiindcă sediul său fusese în Rusia, departe de centrul vieţii greceşti. Prin mutarea organizaţiei la Constantinopol şi crearea comitetului central de coordonare a întregii activităţi a mişcării revoluţionare numărul membrilor societăţii a crescut cu cîteva mii şi influenţa ei s-a întins în peninsula Balcanică [19]. Un factor important care a contribuit la dezvoltarea Eteriei a fost crearea *eforiilor*, adică a comitetelor de control ale căror principale funcţii erau de a administra şi de a supraveghea celulele locale, pentru a introduce

[15] *Ibidem*, p. 11, 140.

[16] Filimon, *Dokimion eterias*, p. 187—188, 190—191; Kandiloros, *op. cit.*, p. 188—190.

[17] Filimon, *op. cit.*, p. 192—211; Kandiloros, *op. cit.*, p. 189.

[18] Filimon, *op. cit.*, p. 161, 194—196. Cf. Kandiloros, *op. cit.*, p. 192—201.

[19] Numărul precis al membrilor Eteriei nu este cunoscut, însă pe la începutul anului 1821, numărul lor a crescut la cîteva mii de membri. Cf. Kandiloros, *op. cit.*, p. 326, 336, 385; M.A. Ubicini, *Letters on Turkey*, Londra, 1856, vol. I, p. 92.

ordinea și disciplina în organizație și pentru a dirija mai eficient resursele ei financiare. Prima eforie a fost organizată în principatele române în orașul Galați, iar curînd au fost create eforii și la București, Iași, apoi la Constantinopol și în alte orașe din imperiu [20]. Mai mult, fondurile Eteriei au crescut substanțial. Aceasta s-a realizat prin crearea unei alte asociații, „Societatea comercială grecească de binefacere". Ea a fost fondată la Moscova de Emanoil Xanthos și alți eteriști ca un paravan al adevăratei organizații secrete. Scopul său, pretins, era să înființeze școli în Grecia, să tipărească cărți, să trimită studenți greci la universitățile din Europa occidentală, însă paragrafe secrete ale statutului conțin prevederi care indică faptul că principalul țel al acestei societăți era de a colecta fonduri care să fie folosite pentru „eliberarea patriei iubite". Folosind denumirea de „societate de binefacere" conducătorii Eteriei puteau să deghizeze ușor adevăratul obiectiv pentru care erau adunați banii. Oamenii confundau de obicei cele două asociații și adesea nu știau de organizația secretă [21].

Dezvoltarea și extinderea Eteriei a fost în mod deosebit vizibilă în rîndul grecilor din Rusia, principatele dunărene și din diferite părți ale imperiului otoman. În Rusia, majoritatea grecilor s-au alăturat Eteriei și au sprijinit-o material sau în alte feluri. Succesul său acolo a fost atribuit în primul rînd faptului că activitatea ei s-a desfășurat fără multe piedici din partea autorităților rusești care tolerau societatea și permiteau membrilor săi să-și desfășoare liber activitatea de recrutare a unor noi membri, în special în orașele din sudul Rusiei [22].

De asemenea Eteria a făcut pași mari și în rîndul grecilor din principatele dunărene, unde comunitatea grecească era de departe cea mai numeroasă. Grecii veniseră în principate începînd din secolul al XVI-lea. La începutul secolului al XVIII-lea domniile Țării Românești și ale Moldovei au fost încredințate grecilor fanarioți din Constantinopol pe care sultanul i-a numit pe tronurile celor două principate. Bucureștii și Iașii au devenit importante centre de cultură elenică. Greaca a devenit limba oficială la curtea țării în timp ce sistemul de educație superioară a ajuns aproape exclusiv sub îndrumarea unor învățați greci. Academiile domnești de la București și Iași au contribuit și ele la renașterea națională grecească. Profesorii greci predau în aceste instituții de învățămînt superior și le foloseau ca tribune pentru răspîndirea sentimentelor patriotice și propagarea ideii de libertate printre toți studenții, deci și printre greci. Mulți profesori, învățători, negustori și preoți sprijineau cauza Eteriei și i se alăturaseră. Majoritatea studenților care studiau la academiile domnești se

[20] Filimon, *op. cit.*, p. 236–238.

[21] Xanthos, *op. cit.*, p. 34–35; 220–239; Xodelos, *op. cit.*, p. 7–10; Vezi Filimon, *Dokimon epanastaseos*, vol. I, p. 27–28, 175–177; Nicholas Ypsilanti, *Memoires*, Atena (1901), p. 27–36.

[22] Este semnificativ faptul că Eteria nu a avut mare succes în recrutarea de noi membri printre grecii care trăiau în Imperiul habsburgic. Cu toate că în Viena și alte orașe trăia o mare comunitate grecească, numărul membrilor Eteriei era aici aproape neglijabil. De fapt, nici unul dintre intelectualii greci care trăiau în capitala imperiului nu a știut despre existența Eteriei pînă la 1820. Această situație se datora faptului că poliția secretă austriacă îi urmărea pe toți cei care erau considerați revoluționari și aresta pe aceia care se angajau în activități revoluționare, pe teritoriul Imperiului habsburgic. (vezi K. Koumas, *Istoria ton anthropinon praxeon apo ton arheotaton chronon eos ton ineron mas* (Istoria faptelor oamenilor dela cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre), vol. XII, Viena, 1832, p. 597; Ypsilantis, *op. cit.*, p. 39.

înscriseseră în armata Eteriei şi formau faimosul „Batalion sacru”. La începutul lui 1821 Principatele române au devenit centrul activităţii eteriste [23].

La fel de important a fost faptul că agenţii Eteriei care erau trimişi în diferitele provincii ale Imperiului otoman n-au întîmpinat dificultăţi în formarea de noi prozeliţi pentru cauza lor. Ei au împrăştiat printre greci zvonul că se bucurau de sprijinul Rusiei şi că organizaţia lor era condusă de către o mare autoritate, „invizibilul şi misteriosul Arché” care era lăsat să se creadă că nu era altul decît împăratul Alexandru I al Rusiei şi ministrul său de externe, Capodistrias, grec de origine, deşi nici unul dintre ei nu avea nimic de-a face cu societatea secretă [24]. Însă grecii care se alăturau Eteriei credeau că în spatele ei se afla Rusia. Convingerea lor despre amestecul Rusiei în mişcarea eteristă a crescut şi ca urmare a faptului că grecii care serveau drept consuli ruşi în diferite oraşe din Imperiul otoman erau aproape toţi iniţiaţi în secretele organizaţiei şi acţionau în realitate ei înşişi ca agenţi [25].

Nu era totuşi nimic neobişnuit în presupunerea că Rusia va sprijini cauza grecească. Grecii priveau către Rusia ortodoxă pentru eliberarea lor de sub jugul turcesc, mai ales din pricina religiei lor comune şi a legăturilor culturale comune care se dezvoltaseră în timpul ultimelor secole ale Imperiului bizantin. În realitate, strînsele relaţii religioase şi culturale dintre greci şi Rusia au continuat chiar şi după căderea Constantinopolului sub turci. Mai mult, cînd Rusia şi-a asumat rolul de protector al supuşilor ortodocşi din Imperiul otoman ca urmare a războaielor pline de succes ale Ecaterinei cea Mare împotriva armatelor turceşti în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi la începutul secolului al XIX-lea, grecii şi-au îndreptat atenţia către ţarul rus şi l-au privit ca pe aliatul lor natural şi eliberatorul predestinat al credinţei lor. Pentru ei, noţiunile de naţiune şi credinţă au devenit identice şi strîns legate între ele. Eteriştii foloseau această credinţă populară în eliberarea de către „rasa blondă” — ruşii — şi au cîştigat astfel mulţi sprijinitori pentru cauza lor.

Însă dezvoltarea Eteriei a prezentat două probleme cruciale: teama de trădare şi nevoia unui conducător. Creşterea enormă a numărului membrilor şi maniera liberă şi adesea lipsită de grijă în care se recrutau noii membri au ajuns să alarmeze conducerea. Exista teama că trădarea sau dezvăluirea planurilor Eteriei către autorităţile otomane ar putea inevitabil avea loc dacă nu erau luate măsuri urgente pentru remedierea situaţiei [26].

---

[23] Vezi Ariadna Camariano-Cioran, *Academiile domneşti din Bucureşti şi Iaşi*, Bucureşti, 1971.

[24] Vezi C.M. Woodhouse, *The War of Greek Independence*, Londra, 1952, p. 44.

[25] În mai multe ocazii eteriştii au întrebuinţat serviciile poştei ruseşti pentru expedierea corespundenţei lor. (Vezi în această problemă Tasos Vournas, *Syntomi istoria tis Ellinikis epanastasios* (Scurta istorie a revoluţiei greceşti), Atena /f.d./ p. 67; cf. Friedrich von Gentz, *Depêches inédites de chevalier de Gentz aux hospodars de Valachie pour servir a l'histoire de la politique européenne* (1813—1828), Paris, 1877, p. 142.

[26] Se pare că un agent grec, Asimakis, a divulgat secretul Eteriei ambasadorului englez la Constantinopol care, la rîndul său, a înştiinţat despre aceasta Poarta otomană. Vezi Pouqueville, *Histoire de la régénération de la Grèce*, Paris, 1825, vol. II, p. 400—401.

Poate şi mai imperativă era problema alegerii unui conducător care să preia comanda mişcării revoluţionare şi să înlocuiască anonimatul „invizibilei Arché". Conducerea Eteriei considera prudent să încredinţeze comanda supremă a organizaţiei lor unui om caie, în virtutea rangului social şi reputaţiei publice, ar fi putut cîştiga adeziunea grecilor şi i-ar fi putut conduce la libertate. Între diferiţii candidaţi care posedau aceste calităţi, Capodistrias, ministrul de exteıne al Rusici, era considerat cel mai potrivit pentru acest post. Astfel, pentru a doua oară, Eteria a trimis pe unul dintre reprezentanţii săi, pe Emmanuel Xanthos, la Petersburg, pentru a-l întreba pe Capodistrias dacă era dispus să-şi asume conducerea mişcării revoluţionare [27]. Xanthos i-a spus că avînd în vedere creşterea înrolărilor şi extinderea activităţii revoluţionare, o revoltă împotriva imperiului otoman era iminentă. El l-a implorat că, dacă nu consimţea să conducă lupta, grecii vor ajunge victime ale discordiei interne ori ale represiunilor turceşti.

Capodistrias a fost pus într-o serioasă dilemă. În ciuda convingerii sale că sosise momentul supunerii Imperiului otoman la o chirurgie radicală, el nu era totuşi dispus să îmbrăţişeze programul unei organizaţii revoluţionare. El nu a pierdut nici o clipă pentru a preveni o criză imprudentă, deoarece credea că grecii nu erau gata să dobîndească independenţa politică şi nici că situaţia diplomatică a Europei ar fi fost favorabilă cauzei greceşti. El i-a spus lui Xanthos că el nu putea nici să accepte oferta, nici nu dorea să-l amestece pe împăratul rus în conspiraţiile revoluţionare. O asemenea acţiune, explica el, ar expune guvernul rus faţă de aliaţii europeni şi ar produce fricţiuni între suverani. El l-a sfătuit pe Xanthos ca eteriştii să renunţe la planurile lor şi să aştepte un moment mai prielnic. El a adăugat totuşi, în termeni mai curînd aprobativi decît descurajatori, că „dacă conducătorii ştiu alte mijloace pentru atingerea ţelului lor, ei le-ar putea folosi şi că el le doreşte ca dumnezeu să-i ajute"[29]. Refuzul lui Capodistrias, deşi făcut cu un ton politicos şi conciliant, era o indicaţie clară că guvernul rus nu era dispus să sprijine revoluţia grecească.

După ce Capodistrias a respins rugămintea lui Xanthos, acesta din urmă a luat contact cu Alexandru Ipsilanti, fiul fostului domn al Ţării Româneşti, Constantin, şi a încercat să-l convingă să devină conducător. După o serie de întîlniri şi discuţii, el a acceptat în cele din urmă apelul lui Xanthos şi, în aprilie 1820, a fost proclamat locotenent general *(Genikos Epitropos)* al Eteriei [30].

Alegerea lui Ipsilanti pentru a conduce organizaţia patriotică nu era lipsită de o anumită semnificaţie. El fusese general în armata rusă şi era aghiotant al împăratului Alaxandru I. Era tînăr, entuziast şi devotat cauzei eliberării Greciei de sub stăpînirea otomană. El întrunea respectul şi speranţele grecilor pentru îndrăzneala şi curajul cu care-i sacrifica cariera averea şi familia pentru cauza ţării sale. Grecii veneraseră puţini oameni atît de mult, înaintea revoluţiei de la 1821, ca pe Ipsilanti. Ei vedeau în el omul destinat să-i elibereze de secolele de sub dominaţia străină. Cu scrisul

[27] Filimon, *op. cit.*, p. 220—225, 252—253; *Idem, Dokimion epanastaseos*, I, 28—31.

[28] *Ibidem*, p. 253; William P. Kaldis, *John Capodistrias and the Modern Greek State*, Madison, Wisc., 1963, p. 12—16.

[29] Xanthos, *op. cit.*, p. 16; Filimon, *Dokimion epanastaseos*, col. I, p. 30—31.

[30] Filimon, *op. cit.*, vol. I, p. 31—34; *Idem, Dokimion eterias*, p. 254, 268 şi următoarele; *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 332 şi următoarele.

şi proclamaţiile sale el inspira inimile şi minţile preoţilor de ţară şi ale diaconilor, ale kleftilor (haiducilor) şi notabililor, ale negustorilor, marinarilor şi căpitanilor de nave. El avea norocul de invidiat de a fi *ethnegertis*, primul grec care-şi chema poporul la arme şi la luptă pentru libertate.

Numirea lui Ipsilanti a fost primită cu foarte mult entuziasm şi optimism de către greci. Era foarte răspîndită credinţa că el devenise leaderul Eteriei cu consimţămîntul şi aprobarea împăratului Alexandru şi a lui Capodistrias. Zvonul nu era lipsit totuşi de un oarecare temei. Istoricul grec Philemon a afirmat că Ipsilanti s-a întîlnit atît cu Capodistrias, cît şi cu împăratul Alexandru şi a discutat cu ei planurile lui, înainte de a se retrage din serviciul Rusiei [31]. Curînd după numirea sa, Ipsilanti l-a informat pe Capodistrias despre decizia lui de a conduce Eteria, iar cel dintîi nu a făcut nici o încercare de a-l descuraja de la asumarea conducerii ei, şi nici nu l-a împiedicat să obţină un paşaport de călătorie în străinătate pe motivul nevoii de a urma o cură de sănătate [32]. Şi cînd Ipsilanti l-a întrebat pe Capodistrias dacă Rusia va sprijini lupta grecilor, dacă nu cu trupe cel puţin pe plan material, el i-a dat de înţeles că „este suficientă prezenţa cîtorva mii de insurgenţi în Grecia pentru ca Rusia să intervină imediat şi să trimită ajutor financiar, arme şi vase" [33]. S-a afirmat că împăratul rus, de asemenea, l-ar fi asigurat pe Ipsilanti că „dacă revolta izbucneşte în Grecia, cazacii mei vor alerga în sprijinul lor" [34].

Unii istorici au considerat aceste afirmaţii drept pure născociri ale lui Nicolae Ipsilanti, fratele lui Alexandru, care a relatat aceste episoade în memoriile sale în încercarea de a justifica acţiunile fratelui său şi care au influenţat în operele lor pe istoricii de mai tîrziu. Este sigur că memoriile lui Nicolae Ipsilanti sînt confuze şi adesea imprecise însă nimeni nu poate nega faptul că fratele său, Alexandru, a încercat în mai multe ocazii să obţină ajutorul împăratului Rusiei şi a ministrului său de externe pentru mişcarea grecească. Mai mult chiar, trebuie subliniat că guvernul rus a fost la curent cu activitatea Eteriei în sudul Rusiei şi că agenţii ruşi au furnizat importante informaţii autorităţilor centrale. Ipsilanti a ieşit probabil din serviciul Rusiei în ideea că această ţară îi va sprijini pe greci odată ce o revoltă împotriva Turciei ar fi izbucnit în Balcani.

Cu toate acestea, nici ţarul Alexandru şi nici Capodistrias nu l-au încurajat pe Ipsilanti şi pe greci să se revolte în contra Imperiului otoman. Deşi guvernul rus era bănuit de a fi în spatele mişcării greceşti, nu există nici un motiv să se creadă că revoluţia a intrat în planurile lui Alexandru în această perioadă. Nu există nici o dovadă pentru a susţine afirmaţia că atît împăratul cît şi ministrul său de externe i-au promis lui Ipsilanti ajutorul rusesc, nici chiar o intervenţie implicită a Rusiei, în problema grecească. Dacă Ipsilanti şi-a făcut astfel de speranţe cînd a preluat conducerea Eteriei, aceasta poate arăta doar ignoranţa şi lipsa lui de intuiţie cu

---

[31] Vezi Filimon, *Dokimion eterias*, p. 275–277 şi nota (a); Alexandre Soutzo, *Histoire de la révlolution grecque*, Paris, 1829, p. 32–37.

[32] Capodistrias, *Aperçu*, p. 255–257; Patricia Kennedy Grimsted, *The Foreign Ministers of Alexander I*, Berkeley, Calif., 1969, p. 258 f.

[33] Ypsilantis, *op. cit.*, p. 85–86; Filimon, *Dokimion epanastaseos*, vol. I, p. 32.

[34] Soutzo, *op. cit.*, p. 37–38; Filimon, *op. cit.*, vol. II, p. 75–76; Grimsted, *op. cit.*, p. 258–260.

privire la situația diplomatică europeană. Capodistrias nu era numai împotriva aventurii lui Ipsilanti, ci era în același timp conștient că o asemenea acțiune nu putea trezi un răspuns favorabil din partea împăratului rus care era obligat să se opună oricărei revoluții. Capodistrias era deja convins că o revoltă a grecilor în acel moment nu ar fi putut reuși și ar fi putut chiar să fie spre dezavantajul lor [35]. Este semnificativ faptul că deosebirile ideologice dintre politica conservatoare a Rusiei și aspirațiile naționale ale revoluționarilor greci au devenit și mai evidente cînd i s-a oferit conducerea Eteriei lui Capodistrias și cînd el nu numai că a refuzat-o ci în realitate i-a condamnat chiar activitatea într-o serie de scrisori adresate unora dintre grecii de vază, îndemnîndu-i să se abțină de a se alătura societății secrete.

Împăratul Alexandru, pe de altă parte, nu dorea o revoluție națională ci doar o ridicare locală care i-ar fi dat un motiv să intervină în problemele interne ale Imperiului otoman. Eteria, totuși, a urmărit să încurajeze izbucnirea unui război ruso-turc și acțiunea sa pentru o revoltă panbalcanică în principatele dunărene urmărea exact acest lucru. Dacă conducătorii societății plănuiau să lanseze o revoluție prin chemarea lui Ipsilanti în fruntea grecilor în lupta lor pentru eliberarea ei au ales să facă acest lucru cunoscînd bine că nici una din marile puteri nu-i va sprijini pe greci, nici chiar împăratul rus, în ciuda faptului că ei lăsaseră lumea să creadă că era aliatul lor.

Cu toate acestea, este adevărat că în calitatea sa de general în armata rusă și de aghiotant al împăratului, Ipsilanti i-a făcut pe mulți dintre sprijinitorii săi să creadă că puteau conta pe ajutorul rusesc. Ca și Skoufas și succesorii săi, el ar fi apelat la împărat și la Capodistrias pentru sprijin moral și diplomatic în cauza grecească. Însă ar fi o greșeală să se creadă că autocrația rusească privea cu ochi buni o mișcare eteristă. Acest lucru o dovedește faptul că cei dintîi ruși cu care grecii eteriști au intrat în contact în 1820—1821 erau membri ai organizațiilor liberale din sudul Rusiei care mai tîrziu au fost cunoscuți sub numele de decembriști. În timpul fazei pregătitoare a revoluției grecești, Ipsilanti și eteriștii au stabilit strînse relații cu liberalii ruși din sud [36]. Este de asemenea caracteristic faptul că în timpul faimoaselor procese ale decembriștilor, ținute imediat după revolta lor eșuată din 1825, majoritatea acuzaților au răspuns categoric și deschis anchetatorilor țariști că ei doreau să dărîme regimul țarist fiindcă era nepatriotic și fiindcă nu sprijinise revoluția grecească [37].

Pe scurt, activitatea și planurile Eteriei nu se pot interpreta ca fiind inspirate, puse la cale și ghidate de către împăratul Alexandru și Capodistrias.

---

[35] Grimsted, *op. cit.*, p. 259.

[36] Vezi I.F. Iovva, *Iuzinie dekabristi i greceskoe nationalno-osvoboditelnoe dvizhenie* (Decembriștii de sud și mișcarea de eliberare națională greacă), Kișinev, 1963 ; *Idem*, *Bessarabiia greceskoe nationalno-osvoboditelnoe dvizenie* (Basarabia și mișcarea de eliberare națională greacă) Kișinev, 1974 ; AR, *Eteristskoe divizenie*, p. 245—296.

[37] Ghianis Kordatos, *Istoria tis neoteras Ellados* (Istoria modernă a Greciei), Atena, 1957, vol. II, p. 307—308.

Din contra, întregul curs al mișcării revoluționare grecești în faza ei pregătitoare a fost determinat de Eterie, care a fost „nu mama ci moașa revoluției de la 1821”[38].

Cu numirea lui Ipsilanti în postul de locotenent general al Eteriei, perioada de „conducere colectivă” s-a încheiat și anonimatul „invizibilei Arche” a aparținut din acel moment trecutului. Mai mult, alegerea lui a avut importante rezultate în dezvoltarea și extinderea organizației secrete. Ipsilanti a reorganizat structura internă și compoziția societății, a redus sau a modificat diferitele ei ranguri, a schimbat procesul de inițiare al noilor membri, a controlat resursele financiare, a întărit rolul eforiilor, a numit noi ofițeri în pozițiile de comandă și a purtat o largă corespondență cu conducători de seamă și comandanții militari din zona Balcanilor. Au fost trimiși emisari în întreg imperiul otoman și mii de greci din toate clasele și grupele sociale — episcopi, fanarioți, prelați, intelectuali, bancheri, negustori, armatori, marinari, oficiali locali, căpitani ai armatorilor, căpitani klefți — s-au alăturat conspirației secrete.

Însă problema imediată care preocupa atît pe Ipsilanti cît și pe Eteriști a fost cea a războiului dintre Poartă și puternicul stăpîn provincial Ali Pașa, „Leul din Ianina”. Ali era unul dintre ultimele pașale turce care stăpîneau un întins teritoriu, mergînd din nordul Albaniei pînă în Epir, în nord-vestul Greciei. El era în conflict cu guvernul central de aproape douăzeci de ani. În februarie 1820 sultanul Mahmud al II-lea a hotărît să pună capăt insubordonării lui Ali și i-a cerut să se prezinte în persoană înaintea marelui său stăpîn. Ali a sfidat însă ordinul și a fost declarat rebel. Mahmud a trimis imediat trupe împotriva lui, pentru a zdrobi puterea pașalei rebele. Lupta dintre forțele lui Ali și armata sultanului a continuat necurmat în ultima parte a anului 1820 și la începutul lui 1821.

Tocmai rebeliunea lui Ali împotriva sultanului a fost cea care a grăbit izbucnirea revoluției grecești în 1821. Ipsilanti și eteriștii au profitat de conflictul dintre adversari și au intensificat pregătirile. Au fost trimiși emisari la curtea de la Janina pentru a lua contact cu grecii din serviciul lui Ali sau chiar cu pașa însuși. Eforturile lor au condus la înscrierea în conspirație a mai multor greci, între alții a lui Asimakis Krokidas, un negustor bogat și trimis personal al lui Ali la Constantinopol. Grecii de la curtea lui Ali l-au convins pe acesta că se putea baza pe poporul grec în lupta împotriva sultanului. El le-a răspuns că dacă grecii colaborează cu el ei ar putea ajuta la prăbușirea imperiului otoman. În cele din urmă, Ali, le-a promis avantaje politice și crearea unui stat autonom grec sub protecția sa dacă ei îl vor ajuta împotriva sultanului.

În aceste împrejurări, eteriștii l-au privit, deși cu suspiciune, drept liatul lor natural împotriva Porții. Ei au considerat conflictul ca momentul

---

[38] Filimon, *Dokimion epanastaseos*, I, p. XXXVII; Protopsaltis, *op. cit.*, p. 14. Pentru opinii diferite în această problemă vezi Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă*, p. 115; *Idem*, *Tudor Vladimirescu și revoluția din 1821*, p. 10, 163—178; *Istoria României*, București, 1964, vol. II, p. 862—867. Alexandre Despotopoulos, *La Révolution grecque, Alexandre Ypsilantis et la politique de la Russie*, în „Balkan Studies”, VII, No. 2 (1966), p. 395—410; ARS, *Eteriskoe dvizenie*, p. 17—19, 251—256, 293—296; Grimsted, *op. cit.*, p. 226—227.

[39] Vezi Demetrios J. Farsolas, *The Greek Revolution in the Principalities as seen by Alexander Puskin*, în „Neo-Hellenika”, II (1975), p. 101—103 și notele bibliografice; Gordon, *op. cit.*, I, p. 88.

prielnic pentru grăbirea pregătirilor și lansarea revoltei plănuite împotriva Imperiului otoman. În această privință leaderii Eteriei i-au prezentat lui Ipsilanti trei planuri alternative de acțiune. Primul, cunoscut ca planul general, prevedea începerea revoltei în Grecia de sud (Peloponez), unde era planificat să meargă Ipsilanti și să preia comanda forțelor grecești. Eteristul Parraivos a fost desemnat să meargă în Epir să coordoneze operațiile grecilor cu Ali-pașa. Planul mai prevedea că era necesar ca sîrbii, muntenegrenii, albanezii, bulgarii și românii să fie și ei atrași în lupta antiotomană. S-a sugerat ca ostilitățile să înceapă în Serbia, unde sultanul ar fi fost forțat să trimită trupe, în timp ce grecii s-ar fi revoltat în Grecia și ar fi obligat astfel Poarta să lupte simultan pe două fronturi. În ce privește principatele dunărene, ele urmau de asemenea să devină parte a mișcării de eliberare din Balcani. Se anticipa că nucleul armatei insurecționale din Moldova și Țara românească, constînd mai ales din garda princiară condusă de căpitanii Olympios și Sava ca și forțele pandurilor, sub comanda lui Tudor Vladimirescu se vor alătura și ele revoluției [40].

Al doilea plan, numit constantinopolitan, prevedea capturarea flotei otomane ancorate în portul Constantinopol de către vasele de război grecești din insula Hydra și din Insulele Ionice. Se aștepta de asemenea ca vreo cincisprezece mii de locuitori greci ai capitalei să ia și ei parte la insurecție. Misiunea lor era să dea foc orașului, să ocupe instalațiile militare, să aresteze, eventual, chiar pe sultan. Scopul acestui îndrăzneț plan era să dezorganizeze, să paralizeze și să producă confuzie în rîndurile inamicului și astfel să grăbească eliberarea Greciei [41].

În sfîrșit, al treilea plan, întocmit de Sava la București, acorda o mare importanță pregătirii militare și organizatorice a insurecției în diferitele regiuni ale Peninsulei Balcanice. Se stipula că era absolut necesar ca revolta grecească să fie urmată de o ridicare în Serbia și că o colaborare a bulgarilor, muntenegrenilor, albanezilor și chiar a turcilor, care erau nemulțumiți de sultan, va spori șansele de succes ale mișcării revoluționare [42].

Atît planul general cît și cel prezentat de Sava puneau mare accent pe colaborarea sîrbilor și bulgarilor, deși primii trebuiau să joace de departe rolul cel mai important în lupta iminentă.

Românii nu au primit toată atenția în nici unul din planuri. Principatele erau privite mai mult ca bază de aprovizionare în flancul de nord al Imperiului otoman și ca un centru de concentrare a forțelor eteriste cînd ele ar fi fost gata să treacă prin teritoriul lor. Importanța lor a crescut totuși către sfîrșitul lui 1820 și în primele luni ale lui 1821 cînd Eteria s-a decis să lanseze acțiunea revoluționară din Moldova.

Din punct de vedere teoretic, planul general și cel prezentat de Sava erau impresionante, destul de realiste și practice și totuși aplicarea lor le făcea dificile, dacă nu imposibile. Cît despre planul constantinopolitan, el era atît impracticabil cît și nerealist. Capturarea Constantinopolului din interior și distrugerea flotei otomane din afară era o sarcină dificilă și nu se putea concepe a fi duse la bun sfîrșit de către o mînă de greci în

[40] Filimon, *op. cit.*, p. 47–56.
[41] *Ibidem*, p. 59–68.
[42] *Ibidem*, p. 77–81.

chiar inima imperiului. În consecinţă, executarea oricărui fel de plan militar a cerut un studiu şi o analiză atentă.

Avînd în vedere mulţimea argumentelor şi opiniilor privind natura iminentă a luptei, Ipsilanti a decis să reunească un consiliu de război pentru a discuta diferitele propuneri şi pentru a se ajunge la un consens asupra viitorului curs al mişcării revoluţionare. În octombrie 1820 cei mai de seamă eterişti s-au adunat într-un consiliu la Ismail, şi au luat în discuţie două chestiuni precise: 1) Să meargă sau nu Ipsilanti în Peloponez? 2) Era momentul ca insurecţia să fie grăbită sau nu?

Asupra acestor importante probleme membrii consiliului erau împărţiţi în două grupuri: radicalii şi moderaţii sau conservatorii. Majoritatea delegaţilor la întîlnire, constînd în special din radicali, l-au asigurat pe Ipsilanti că populaţia Greciei, mai ales cea a Peloponezului, era gata să se ridice la arme la cea dintîi chemare. Ei l-au îndemnat să profite de ocazie şi să înceapă fără amînare revolta plănuită. Împrejurările, subliniau radicalii, făceau imposibilă amînarea oricărei acţiuni, iar revolta lui Ali Paşa din Janina le oferea ocazia nimerită să înceapă insurecţia împotriva Imperiului otoman. Ei insistau ca operaţiile să înceapă în Peloponez, unde puteau dispune de o forţă militară şi puteau ataca garnizoanele turceşti răspîndite în diferitele oraşe în care staţionau [43].

Facţiunea din consiliu mai moderată şi mai conservatoare însă l-a prevenit pe Ipsilanti că orice încercare de revoltă trebuia precedată de pregătiri minuţioase. Membrii ei au argumentat că pregătirile militare erau în Peloponez practic inexistente, că cei mai influenţi notabili locali şi armatori nu erau în favoarea unei răscoale imediate dacă Rusia nu sprijinea cauza lor; că forţele militare erau neantrenate şi prost echipate; că muniţiile, armele, pulberea şi alte materiale erau insuficiente; că prinţul sîrb Obrenovici nu era dispus să înceapă o revoltă în ţara sa; şi că, în sfîrşit, răscoala lui Ali Paşa din Janina trebuia exploatată cu grijă avînd în vedere faptul că bătrînul luptător putea să se dea de partea sultanului şi să-l informeze despre planurile Eteriei pentru a se salva pe sine. Ei sugerau că cel mai potrivit loc pentru lansarea insurecţiei erau principatele româneşti, unde Eteria putea obţine provizii şi organiza o forţă militară. Mai mult, ei susţineau că dacă revolta ar fi izbucnit în Moldova şi Ţara Românească, Poarta ar fi fost obligată să trimită trupe la frontierele de nord ale imperiului, în timp ce grecii, profitînd de această diversiune, ar fi folosit avantajul creat şi ar fi putut începe insurecţia în Peloponez. Însă dacă revolta începea în Grecia, arătau ei, sultanul putea uşor să împrăştie cîteva mii de rebeli, în scurt timp, şi astfel să înăbuşe revolta pe uscat şi pe apă, de la început, în ciuda rebeliunii lui Ali paşa [44].

Ipsilanti n-avea încredere în facţiunea conservatoare, care dorea amînarea începerii revoluţiei şi continuarea unor pregătiri şi mai sistematice. El nu avea de asemenea încredere nici în argumentele delegaţilor radicali ce invocau uriaşul avînt din Peloponez dar continua să împărtăşească credinţa lor că revolta trebuia să înceapă în Grecia. În cele din urmă el s-a alăturat majorităţii radicalilor din consiliul de război care a fost de acord că pregătirile trebuiau continuate cu rapiditate; că insurecţia trebuia

---

[43] *Ibidem*, p. 82—84, 211—215, 220.
[44] *Ibidem*, p. 75.

începută într-un interval de două luni; că, în sfîrşit, Ipsilanti trebuia să meargă în Peloponez să cheme pe greci la arme împotriva Imperiului turcesc.

Însă în ciuda deciziei consiliului de la Ismail de a începe lupta în Grecia, Ipsilanti a schimbat pe neaşteptate planul iniţial de a pleca în Peloponez şi, în schimb, a hotărît să dea semnalul revoltei, în principatele dunărene[45]. La 24 octombrie 1820 el a trimis eteriştilor de frunte scrisori cu noile instrucţiuni. În scrisori el le explica că abandonase planul de a merge în Peloponez, că se hotărîse să lanseze ofensiva împotriva Imperiului din principate şi că, deschizîndu-şi cale prin teritoriul inamic, spera să ajungă în Tracia, Macedonia şi Grecia de sud[46].

În aceeaşi zi el a trimis scrisori comandaţilor militari din principate, Olympios, Farmakis şi Caravias informîndu-i că insurecţia urma să înceapă din provinciile româneşti pe 14 noiembrie 1820. Lui Caravias i-a ordonat să ocupe capitala Moldovei, Iaşi, în timp ce Olympios şi Farmakis aveau instrucţiuni să organizeze lovitura de stat la Bucureşti, să răstoarne administraţia existentă, să-l aresteze pe domnul Alexandru Suţu, care se opunea planurilor Eteriei, şi să instaleze un guvern provizoriu compus din boieri români. Ipsilanti a adresat o scrisoare şi prinţului Obrenovici, în care dezvăluia hotărîrea sa de a începe insurecţia pe 14 noiembrie şi cerîndu-i să-şi înarmeze sîrbii şi să-i izgonească pe turci din ţară. Către sfîrşitul lunii, adăuga el, forţele eteriste vor trece prin principate şi se vor uni cu trupele sale[47].

Ce îl determinase pe Ipsilanti să schimbe pe neaşteptate planul adoptat la consiliul de război de la Ismail? Mai multe motive l-au îndemnat să procedeze astfel. Mai întîi, el pretindea că existenţa Eteriei şi a planurilor ei secrete, devenise cunoscută guvernului otoman. Assimakis, un informator grec şi probabil domnul muntean Alexandru Suţu, care fusese abordat de Eterie dar refuzase să adere la cauza ei, furnizaseră informaţii utile Porţii despre activitatea societăţii. Sultanul primise de asemenea ştiri despre mişcarea grecilor de la ambasadorul englez pe lîngă Poartă, lordul Strangford, care, în schimb, obţinuse informaţii demne de încredere de la Ali paşa din Ianina (a cărui duplicitate i-a înşelat atît pe eterişti cît şi pe sultan) despre planurile grecilor de a organiza o insurecţie în capitală, de a distruge flota şi de a-l captura pe sultan însuşi.

Pe baza acestor informaţii, Ipsilanti a decis prompt că aranjamentul iniţial trebuia abandonat. Mulţi ani mai tîrziu el scria:

„Am fost informat din surse sigure că Poarta avea cunoştinţă de conspiraţie şi primejdia era iminentă. Am fost prin urmare obligat să dau semnalul revoltei prin invadarea celor două principate, şi, atrăgînd atenţia Porţii asupra acestei regiuni, să permit astfel provinciilor greceşti să se pregătească [pentru revoluţie]"[48].

În al doilea rînd, arhiepiscopii şi notabilii din Peloponez jucaseră un rol important în hotărîrea lui Ipsilanti de a schimba proiectul iniţial. Puternica clică de bogaţi proprietari împiedicaseră pregătirile de revoltă

[45] *Ibidem*, p. 86; Rizo Neoroulos, *op. cit.*, p. 279.
[46] *Ibidem*, p. 232—233.
[47] *Ibidem*, p. 233—235, 237—238.
[48] Scrisoarea lui Ipsilanti către ţarul Nicolae din 2/14 ianuarie 1828, în Filimon, *op. cit.*, vol. II, p. 227.

în Peloponez. „Nu te grăbi să pleci în Peloponez", îi scrisese eteristul Paparrigopoulos lui Ipsilanti, „fiindcă acolo lucrările sînt în totală dezordine. Provincia Mane, în special, e în stare de alarmă din cauza uciderii unui șef local"[49]. Cei mai bogați dintre notabilii din Peloponez ezitau în legătură cu revoluția, fiindcă ei posedau averi, putere și situații în Imperiul otoman. Ei sperau să elibereze Grecia nu printr-o insurecție armată ci cu ajutorul puterilor europene, în special al Rusiei. Fără siguranța că întreaga mișcare era sprijinită de către țar, ei nu sprijineau cu toată inima planurile Eteriei[50].

În al treilea rînd, Ipsilanti a fost încurajat în modificarea planurilor sale de acțiune de către prietenul său, generalul Mihail F. Orlov, comandantul armatei ruse de pe Prut, căruia-i dezvăluise intenția sa și îl întrebase dacă va colabora cu grecii la trecerea armatei sale în Moldova. Se presupunea că o asemenea acțiune va implica indirect Rusia, și că sultanul va face o incursiune în principatele dunărene, astfel că războiul dintre Rusia și Poartă va deveni inevitabil. În acest caz, eteriștii trebuiau să lupte de partea rușilor iar mișcarea lor urma să capete implicit sprijinul Rusiei prin amestecul ei direct. Însă cooperarea anticipată nu s-a materializat niciodată. Orlov a fost denunțat guvernului rus pentru asocierea sa cu Ipsilanti și a fost curînd după aceea rechemat la Petersburg[51].

În cele din urmă, Ipsilanti și-a modificat planurile fiindcă era sigur că va găsi în principatele dunărene un teritoriu fără armată turcească în el; o clasă boierească era aici pregătită, prin cultura sa de factură greacă și legăturile sale de strînsă rudenie cu familiile fanariote de seamă, să îmbrățișeze cauza Eteriei; o curte cu un prinț greco-fanariot, împreună cu un grup de mari boieri, care puteau avea o mare influență asupra românilor, determinîndu-i să-i ajute pe greci ca pe niște frați creștini; un sistem de înaltă educație—faimoasele Academii domnești de la Iași și București—impregnat cu cei mai buni profesori ai elitei elenismului, care considerau pe „Daci" ca pe sprijinitorii naturali ai elenismului, iar Bucureștii „Noua Atenă" a Greciei; o gardă domnească (mercenari cunoscuți sub numele generic de arnăuți), care numărau cam patru mii de oameni, bine echipați, înarmați și călări, și sub comanda unor ofițeri eteriști de seamă; orașele și orășelele românești, locuite de negustori greci, proprietari de prăvălii, preoți, și învățători; și, în sfîrșit, o administrație care era plină de oameni fideli cauzei eteriste și gata să sprijine recrutarea de voluntari și colecționarea de provizii și arme[52].

Însă, din nou, în ultimul moment, insurecția fixată inițial să înceapă pe 14 noiembrie 1820 în provinciile românești a trebuit amînată pentru a doua oară și data impinsă în primăvara lui 1821.

Abandonarea proiectului inițial și decizia de a transfera cîmpul de operații militare din Peloponez în principatele dunărene a avut repercusiuni considerabile asupra orientării ideologice a mișcării revoluționare.

---

[49] *Ibidem*, vol. I, p. 86.

[50] *Ibidem*, p. XXXV—XXXVI; *Idem*, *Dokimion Eterias*, p. 265—267.

[51] *Ibidem*, vol. I, p. 87—88; Vezi de asemenea ARS, *Eteristkoe dvizenie*, p. 279—283.

[52] Oțetea, *Tudor Vladimirescu și mișcarea eteristă*, p. 127—128; N. Iorga, *Un apărător al săracilor „Domnul Tudor" din Vladimiri*, București, 1921, p. 40—41.

Facţiunea radicală nu a reuşit să înfăptuiască decizia consiliului de război de la Ismail şi a cedat presiunii adversarilor săi. Acţiunea lui Ipsilanti, pe de altă parte, a dat satisfacţie grupului moderat şi conservator care-l îndemnase să schimbe planul iniţial şi să lanseze insurecţia în principatele române. Mai mult, Ipsilanti, acceptase prea repede rapoartele locotenenţilor săi care folosiseră nu numai informaţii exagerate ci încercaseră chiar să-i sugereze că totul era gata pentru asaltul final împotriva puternicului Imperiu otoman. În cele din urmă, revocarea planului deja anunţat dovedise că revoluţia nu se putea face doar prin simple ordine şi dispoziţii ci prin pregătire atentă, planificare şi organizare a forţelor revoluţionare.

Problemele centrale care l-au preocupat pe Ipsilanti în lunile ce au urmat după consiliul de război au constat din relaţiile sale cu conducătorii sîrbi şi bulgari şi pregătirea propriu-zisă a revoluţiei în principate.

În ce priveşte relaţiile cu sîrbii, Eteriştii îi abordaseră cu mai multe prilejuri. În vara lui 1820 ei au întocmit un plan de colaborare în apropiata luptă împotriva turcilor şi l-au prezentat prinţului Miloş Obrenovici. Conducătorul sîrb a răspuns la iniţiativa aceasta fără însă a se angaja faţă de planurile lor [53].

La sfîrşitul lui octombrie în acelaşi an, din nou Ipsilanti a trimis o scrisoare lui Miloş cerîndu-i să participe la o acţiune concertată între greci şi sîrbi împotriva turcilor, care se luptau de cîtva timp cu puternicul Ali Paşa din Ianina. Prinţul sîrb nu a răspuns însă niciodată şi nici nu ştim dacă el a primit scrisoarea. Apelul lui Ipsilanti nu a dus la nici un rezultat şi el a fost de aceea forţat să-şi abordeze planul de a lansa revolta împotriva Porţii către jumătatea lunii noiembrie 1820.

Cu toate acestea eteriştii au continuat negocierile cu Miloş, sperînd încă să-l atragă în lupta antiotomană. Avînd această idee în minte, Ipsilanti a pregătit un tratat de alianţă cu sîrbii în decembrie 1820. Tratatul a fost redactat de Ipsilanti însuşi şi a fost prezentat lui Miloş spre ratificare. El este semnat de Ipsilanti în numele Greciei şi al „provinciilor confederate şi aliate", în timp ce din partea Serbiei el urma să fie semnat de către Miloş, de voevozii sîrbi (*cnezii*) şi de către notabili. El stipula, între altele, „o alianţă durabilă şi indivizibilă" între cele două popoare şi o acţiune reunită în lupta împotriva Imperiului otoman, acţiune prevăzută să înceapă în timp de trei luni [54].

Cea mai importantă clauză a alianţei era articolul IX. El consemna că cele două părţi „nu vor înceta niciodată lupta cu duşmanul religiei lor şi al lumii ci numai cînd independenţa va fi restaurată în provinciile confederate şi aliate". Este interesant de observat aici că formularea „provinciile confederate şi aliate" indică ţelul larg al Eteriei în Balcani şi se referă desigur la viitoarea organizare a statelor balcanice pe baza unui sistem confederat de naţiuni. El sugera de asemenea că programul Eteriei chema la emanciparea tuturor popoarelor balcanice aflate sub stăpînirea otomană şi la crearea de state independente.

În scopul ratificării tratatului de alianţă de către Miloş Obrenovici, Ipsilanti l-a delegat pe trimisul său Aristides Papas să se ducă în

---

[53] *Ibidem*, p. 92—93, 251—254; *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 58—59.
[54] *Ibidem*, p. 99, 117—119; Lascaris, *op. cit.*, p. 77—85; Yakschitch, *op. cit.*, p. 420—421.

Serbia şi să încerce să obţină aprobarea prinţului sîrb. La sfîrşitul lui ianuarie 1821 Aristides a ajuns la Bucureşti şi, obţinînd scrisorile de recomandare din partea Eteriei către Miloş şi către Tudor Vladimirescu, s-a îndreptat către Oltenia. Vladimirescu, care între timp chemase în Oltenia la revoltă, l-a primit cu căldură pe agentul eterist şi i-a pus la dispoziţie pe un trimis al său, căpitanul Dimitrie Gîrbea, pentru a-l ajuta să treacă pe teritoriul Serbiei. Aristides a încercat să treacă unărea însă a fost arestat de garnizoana turcească de pe mica insulă Ada-Kale, torturat şi apoi decapitat. Hîrtiile sale au fost înmînate paşei de Vidin care însă a întîrziat trimiterea lor la Constantinopol atît de mult încît documentele au ajuns acolo abia după ce revoluţia izbucnise deja[55].

Încercarea de a încheia o alianţă cu Serbia eşuase evident şi toate eforturile ulterioare de a obţine ajutorul şi cooperarea sîrbilor n-au dat nici un rezultat. Miloş nu a urmat exemplul conducătorului român Tudor Vladimirescu de a-şi chema poporul la arme împotriva turcilor. El era precaut, destul de ezitant în a accepta apelul eteriştilor, din mai multe motive. În primul rînd, momentul în care Ipsilanti îl abordase pe Miloş coincisese cu acela în care o delegaţie sîrbă se afla la Constantinopol încercînd să obţină de la sultan titlul de prinţ ereditar pentru el. Miloş nu putea, în nici un caz, să piardă o asemenea ocazie şi nici să-şi pericliteze propriul său viitor politic pentru cauza grecească. Miloş era probabil conştient că planul eterist pentru o alianţă militară cu ţara sa era cunoscut autorităţilor otomane şi trebuia în consecinţă să fie precaut în discuţiile sale cu grecii. În al doilea rînd, este de conceput faptul că Miloş era convins că rivalii săi sîrbi emigraţi făceau parte din organizaţia eteristă, complotînd împotriva lui. Era de aceea hotărît să prevină orice încercare de a fi răsturnat de facţiunea rivală a clanului Karagheorghevici înainte de a intra în alianţă cu grecii. În al treilea rînd, el era destul de sceptic în legătură cu rolul Rusiei în cazul unei revolte a supuşilor creştini împotriva sultanului. El credea că împăratul rus nu va interveni pentru ei şi lupta lor va sfîrşi printr-un eşec. În sfîrşit, Miloş a înţeles că Serbia nu-şi vindecase încă rănile de pe urma vicisitudinilor războiului şi ale revoltelor de după 1804 şi că resursele sale pentru o nouă confruntare cu Imperiul otoman păreau comparativ mai puţin promiţătoare[56].

Eforturile Eteriei de a cîştiga ajutorul bulgarilor nu s-au materializat nici ele. Încă în 1817, grecii îl însărcinaseră pe bulgarul Hadjimichalis Delianis cu organizarea şi pregătirea bulgarilor. Din nou, în 1820, conducătorii eforiei constantinopolitane au venit în contact cu un alt bulgar, Stoian Teodorovici Tzalioglou şi au încercat să obţină cooperarea sa. El le-a promis totuşi că dacă Miloş va trimite zece mii de sîrbi în Bulgaria pentru a întări forţele revoluţionare de acolo, el ar putea să ridice pînă la zece mii de bulgari gata să se alăture revoluţionarilor greci[57].

---

[55] Neroulos, *op. cit.*, p. 281—282 ; Lascaris, *op. cit.*, p. 84—85 ; Filimon, *op. cit.*, vol. II, p. 119—120 şi vol. II, p. 90—91.

[56] Vezi D. Djordjevic, *Revolutions nationales des peuples balkaniques 1804—1814*, Belgrad, 1965, p. 41—42 ; Botzaris, *op. cit.*, p. 140—142 ; Spyros D. Doukatos, *Sheseis ellinon meta servon kai mavrorounion kata tin ellinikin epanastasin 1823—1826* (Relaţiile Grecilor cu Sîrbii şi Muntenegrenii în timpul revoluţiei greceşti ...), Thessaloniki, 1970, p. 16—19.

[57] Filimon, *op. cit.*, vol. I, p. 313—317.

Dar nici bulgarii şi nici sîrbii nu vor ridica armele în momentul în care revolta va izbucni în provinciile româneşti şi insurecţia în Peloponez. Încercarea lui Ipsilanti de a asigura sprijinirea lor s-a prăbuşit şi toate eforturile sale şi ale Eteriei de a-i cîştiga pentru cauza lor, în cele din urmă au eşuat. Sîrbii, ca şi bulgarii, vor rămîne în afara mişcării revoluţionare din principatele dunărene ca şi din Grecia.

Pentru Ipsilanti, chestiunea vitală a rămas totuşi pregătirea revoluţiei în principate şi atitudinea românilor faţă de mişcarea eteristă. În ce priveşte Moldova, Eteriştii şi-au desfăşurat aici activitatea fără multe restricţii. Către sfîrşitul lui 1820 administraţia superioară din această provincie intrase în mîinile Eteriştilor. Postelnicul Iakovakis Rizos-Neroulos, dregător de frunte al Divanului din Moldova, era iniţiat în treburile societăţii din 1819 şi un an mai tîrziu el reuşise să-l înscrie în Eterie pe domnul Moldovei, Mihail Suţu. Iniţierea acestor două persoane le-a oferit eteriştilor o puternică bază de acţiune în această provincie [58].

Odată cu atragerea domnului moldovean, Eteria începuse o serie de consultări cu el privind organizarea şi pregătirea insurecţiei în Moldova. Însă la întîlnirea cu secretarul lui Ipsilanti, Suţu a ridicat imediat problema viitorului domniei, a viitorului principatelor şi a rolului Rusiei, o dată revolta izbucnită [59].

În privinţa viitorului principatelor dunărene, Ipsilanti le rezerva Rusiei ca o „recompensă" pentru sprijinirea luptei grecilor pentru libertate. Remarcînd sacrificiile Rusiei în numele principatelor şi planurilor sale ambiţioase în regiunea Balcanilor, Ipsilanti conchidea că cele două provincii trebuiau luate de „puterea protectoare" şi transformate „într-un bastion al vastului ei imperiu"[60].

Ipsilanti calculase evident să răsplătească pe ruşi sacrificînd principatele româneşti. O asemenea acţiune, totuşi, nu era de natură să obţină aprobarea multor boieri români care ar fi preferat continuarea suzeranităţii turceşti ca o alternativă la dominaţia rusă. Pe de altă parte, o restrînsă partidă rusofilă, din rîndul categoriei marilor boieri, ar fi salutat anexarea ţării lor la imperiul rus, deoarece ei considerau că, mai devreme sau mai tîrziu, în marşul său către Constantinopol, Rusia ar fi înghiţit-o inevitabil.

În legătură cu soarta domniei, Ipsilanti nu l-a încurajat pe Suţu cu speranţe şi aspiraţii false. El i-a spus că nu ar trebui să aştepte nici o recompensă din partea Rusiei pentru serviciile lui, recunoştinţă şi recompensă putînd aştepta doar din partea Greciei, pentru al cărui viitor el îşi sacrificase întreaga sa avere. El a mai subliniat că atunci cînd Grecia îşi va cîştiga independenţa, el ar putea renunţa imediat la tronul Moldovei. „Care dintre patrioţii noştrii care-şi iubeşte ţara ar dori să conducă

---

[58] Filimon, *op. cit.*, vol. I, p. 35, 171, 179—181 ; Xanthos, *op. cit.*, p. 113—115.

[59] Filimon, *op. cit.*, vol. I, p. 269—272.

[60] *Ibidem*, p. 296—297.

în ţări străine şi să nu se bucure de fructele dulci ale ţării sale libere, de onorurile şi recompensele acordate cu recunoştinţă bravilor săi luptători pentru virtutea, calităţile şi serviciile lor?"[61].

Convins şi în acelaşi timp flatat, Suţu a admis că el nu intrase în Eterie pentru foloase personale şi că aderase la cauza ei din patriotism şi că întreaga sa avere se afla la dispoziţia societăţii[62].

Însă, după ce Moldova devenise un teren propice de propagandă pentru eterişti şi în provincia vecină a Ţării Româneşti s-a desfăşurat aceeaşi activitate febrilă. Căpeteniile de vază ale gărzii domneşti din Bucureşti se alăturaseră Eteriei şi erau gata să-şi plaseze trupele sub comanda lui Ipsilanti. Pe de altă parte, o mare parte din administraţia provinciei, fusese cîştigată de eterişti. Pe scurt, Ţara Românească şi Moldova fuseseră cîştigate, în parte, către sfîrşitul lui 1820, pentru cauza eteriştilor[63].

În sfîrşit, alte trei probleme ar trebui luate în consideraţie cînd se are în vedere planificarea, organizarea şi pregătirea mişcării revoluţionare în principatele române, anterior izbucnirii ei în 1821 : mai întîi, atitudinea boierilor locali faţă de mişcarea grecească, în al doilea rînd dispoziţia ţăranilor români şi în al treilea rînd poziţia conducătorului român Tudor Vladimirescu.

În ce-i priveşte pe boieri, mulţi dintre ei îmbrăţişaseră cauza organizaţiei secrete. Proeminente, între altele, figurau numele lui Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica (viitorul domn al Ţării Româneşti), Barbu Văcărescu, Iordache şi Alexandru Filipescu, Grigore Băleanu, Nicolae Văcărescu, Costache Năsturel-Herescu, Alexandru Ghica, Constantin Samurcaş, Iordache şi Nicolae Rosetti-Roznovanu, Alexandru şi Grigore Sturdza, Iordache Balş ca şi mulţi dintre membrii clerului înalt din principate. Ion Ghica, cunoscutul scriitor şi participant la revoluţia de la 1848, scria mulţi ani mai tîrziu că „marii boieri erau aproape toţi membrii ai Eteriei greceşti. Parola lor era „ciubuc şi opincă"[64].

Mulţi boieri şi clerul înalt sprijineau planurile societăţii ori arătau simpatie planurilor sale însă singurul nume menţionat în corespondenţa eteriştilor a fost cel al lui Grigore Brîncoveanu. Cataloagele cu numele membrilor Eteriei, publicate de istoricii greci, nu înregistrează totuşi nici numele său, nici numele altor boieri români, nici chiar pe cel al lui Tudor Vladimirescu. De fapt, nu găsim aici nici numele unor eterişti de frunte, care au adus mari servicii organizaţiei şi nu întîlnim nici persoane de alte naţionalităţi, ca de pildă pe sîrbul Karagheorghe sau alţi patrioţi bulgari care au făcut pate din organizaţie. Nu trebuie uitat, totuşi, că aceste liste sînt incomplete şi nu includ chiar pe mulţi dintre grecii care s-au înrolat în Eterie. Mai mult, scopul iniţial şi obiectivele societăţii s-au lărgit în mod treptat, iar apelul ei nu s-a limitat doar la greci. Principiul „de unul singur", expus în programul fondatorilor, a trebuit să fie modificat şi de la o organizaţie restrînsă, de elită şi

---

[61] *Ibidem*, p. 295—296 ; *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 112—115. cf. ARS, *Eteristskoe dvijenie*, p. 290 nota.

[62] Filimon, *op. cit.*, vol. I, p. 285—292.

[63] *Ibidem*, p. 91—92, 247—248, 251—252 ; Xanthos, *op. cit.*, p. 106.

[64] Ion Ghica, *Scrisori către V. Alexandri*, Bucureşti, 1976, p. 63 şi următoarele.

conspiraţională, Eteria a ajuns să capete un rol tot mai larg în Balcani, la 1821. Trebuie prin urmare să presupunem că nu numai Brîncoveanu a aderat la planurile organizaţiei ci şi alţi boieri români. Cazul boierului moldovean Iordache Rosetti-Roznovanu este în acest sens ilustrativ. Nu există nici o dovadă a afilierii lui la societate însă un indiciu întîmplător, ca acela oferit de copia unui jurămînt de iniţiere eterist găsit în hîrtiile sale arată că el a fost probabil un simpatizant al acesteia. Este de asemenea semnificativ de notat că atunci cînd Ipsilanti a intrat în Iaşi, el a contribuit cu generozitate la fondul societăţii oferind 10 000 de ducaţi olandezi şi plasînd la dispoziţia sa 300 cai[65].

Ce i-a îndemnat pe boierii români să se alăture scopurilor societăţii greceşti ? Raţiunile care i-au determinat să se alăture cauzei acesteia sînt mai multe. În primul rînd, ei erau dornici să scape de unele stipulaţii impuse de Poartă şi care, în virtutea dreptului de preemţiune pe piaţa internă, le afectau interesele economice şi împiedicau dezvoltarea noilor forţe de producţie din agricultură şi manufactură.

Mai mult chiar, negustorii bogaţi, cunoscuţi sub numele de *Lipscani*, (cei mai mulţi greci, evrei, armeni, germani din Transilvania) erau angajaţi în operaţiuni de bancă, colectarea de taxe agricole, construcţii de vase, împrumuturi şi altele, bucurîndu-se de drepturile extrateritoriale prevăzute de capitulaţiile impuse Porţii prin tratate. Ei erau exceptaţi de la impunerile de taxe şi de la jurisdicţia locală în timp ce erau îndreptăţiţi la anumite privilegii comerciale. Regimul capitulaţiilor (care a durat pînă în 1858, cu unele modificări), împreună cu dreptul de preemţiune al Imperiului otoman pe piaţa internă împiedicau deci dezvoltarea unei clase mijlocii locale. Negustorii români angajaţi în comerţ erau nemulţumiţi faţă de competitorii străini, în special greci, care monopolizaseră activităţile economice din Principate şi din porturile Dunării şi Mării Negre. Abrogarea regimului capitulaţiilor şi eliminarea controlului străin asupra economiei locale au devenit dezideratul tuturor românilor care se ocupau cu comerţul şi doreau să dispună de mărfurile lor pe o piaţă liberă, fără concurenţa puternică a antreprenorilor străini şi obstrucţia monopolului turcesc. În al doilea rînd, boierii s-au asociat la mişcarea eteristă deoarece sperau recîştigarea vechilor privilegii ale celor două principate, în primul rînd dreptul de a avea un domn român, care fusese hărăzit, de la începutul secolului al XVIII-lea, de către sultan grecilor fanarioţi de la Constantinopol. În al treilea rînd era răspîndită credinţa că Ipsilanti devenise capul mişcării greceşti cu aprobarea şi consimţămîntul Rusiei şi că imediat ce grecii vor lansa atacul împotriva Imperiului otoman, trupele ruseşti vor trece hotarul Moldovei şi le vor veni în ajutor. Boierii români ajunseseră convinşi de faptul că mişcarea grecească avea nu numai sprijinul ţarului rus şi că ea ţintea de asemenea la eliberarea tuturor creştinilor din Balcani de sub stăpînirea turcească. Sînt caracteristice cuvintele boierului moldovean Rosetti-Roznovanu care scria cîţiva ani mai tîrziu, după ce revolta avusese loc :

„Ruşii ne făcuseră pe toţi să intrăm în Eterie. Ei ne spuneau : „*Noi sîntem romanii de azi*. Toate popoarele supuse din Orient îşi vor redobîndi

[65] Vezi *Răscoala din 1821*, vol. IV, p. 32—46.

libertatea şi vor înflori sub umbra măririi noastre . . .". În 1821, elementele de răzvrătire aduse în ţară de ruşi şi de Eterie au atins punctul de maturitate; un singur sentiment, acela de a sfărîma un jug nesuferit însufleţea toate popoarele creştine supuse sultanului"[66].

Acestea au fost cu siguranţă motivele care i-au îndemnat pe boierii români să se asocieze cauzei Eteriei greceşti. Boierii, totuşi, doreau să scuture suzeranitatea Porţii nu printr-o revoltă populară, ci cu ajutor străin. Bazaţi pe această speranţă, ei au sprijinit Eteria, în timp ce ceilalţi l-au urmat pe Vladimirescu.

Printre ţărani a precumpănit un alt sentiment. În starea lor de opresiune feudală şi exploatare, orice schimbare era binevenită. Ei detestau stăpînirea otomană în special fiindcă era asociată cu un sistem administrativ şi social apăsător şi ineficace. Ei îi urau pe stăpînii lor, români şi greci, însă erau înclinaţi să li se alăture lor şi prinţilor lor în lupta pentru scuturarea dominaţiei străine. În plus, amintirea administraţiei bunicului şi tatălui lui Alexandru Ipsilanti în principate, respectiv Alexandru şi Constantin vodă, care fusese caracterizată printr-o anumită toleranţă şi spirit de echitate i-a îndemnat şi ea pe ţăranii români să urmeze mişcareia eteristă[67]. Zelul şi entuziasmul pe care ei l-ar fi putut arăta faţă de Ipslanti şi cauza Eteriei ar fi putut avea rezultate importante dacă ei nu ar fi fost însă ignoraţi de la început. Deşi Ipsilanti a intenţionat să abolească şerbia în Moldova şi să-i elibereze pe ţărani de servituţile feudale, el a cedat totuşi presiunii elementelor fanariote din conducerea eteriei ca şi opoziţiei boierilor şi clerului înalt, abandonînd soluţionarea problemei ţărăneşti. El s-a limitat doar la susţinerea independenţei politice, fără a le oferi un program de reforme sociale. Ţăranii totuşi, au înţeles lupta pentru independenţă ca un mijloc de eliminare a obligaţiilor feudale, reducerea poverii taxelor, abolirea drepturilor şi privilegiilor clasei boiereşti. Însă pentru a obţine sprijinul şi loialitatea ţăranilor era nevoie să li se promită satisfacerea cererilor lor imediate, să li se asigure libertatea, să li se garanteze o uşurare de exploatarea boierimii şi impunerile statului şi nu numai o uşurare teoretică de dominaţia otomană, deoarece în mintea ţăranului român tirania turcească reprezenta doar o prelungire a oprimării boiereşti şi fanariote. Din această cauză ei au rămas nereceptivi la chemarea lui Ipsilanti şi eteriştii greci au ajuns să depindă doar de sprijinul nobilimii şi al clerului înalt[68].

În sfîrşit, cea mai importantă problemă care i-a preocupat pe producătorii Eteriei, anterior izbucnirii revoltei în principate, a fost atitudinea lui Tudor Vladimirescu faţă de mişcarea grecească. Odată ce insurecţia trebuia să înceapă în principate, colaborarea lui Vladimirescu cu forţele greceşti trebuia asigurată. Ea era considerată o chestiune vitală deoarece el şi trupele sale de panduri ar fi constituit o garanţie pentru

---

[66] Hurmuzaki, *op. cit.*, vol. XVII, p. 401.

[67] Edward Blanquiere, *The Greek Revolution: Its Origins and Progress*, Londra, 1824, p. 56—57.

[68] În ce priveşte poziţia lui Ypsilantis faţă de rezolvarea problemei ţărăneşti, vezi Iakovaky Riros-Neroulos, *Histoire moderne de la Grèce*, Genève, 1827, p. 289—290. Cf. George Finlay, *A History of Greece*, Londra, 1877, vol. VI, p. 116—117; Filimon, *op. cit.*, vol. I, p. 325 şi vol. II, p.78—79; Oţetea, *Tudor Vladimirescu*, p. 182—183.

români că prezența lui Ipsilanti și a armatei sale în țara lor era aceea a unui aliat și prieten, că forțele grecești vor trece doar prin teritoriul lor și vor merge să elibereze Grecia și că, în final, românii vor beneficia de pe urma luptei lui Ipsilanti împotriva Imperiului otoman și își vor dobîndi independența.

T. Vladimirescu a venit pentru prima oară în contact cu activitatea revoluționară a Eteriei în principate încă din 1819. În primăvara acelui an, George Olympiotul și doi alți Eteriști, Gregorie Dikaios și Ion Farmakis, au schițat la București un plan care prevedea organizarea unei revolte generale în Grecia continentală. Tudor Vladimirescu era de asemenea amestecat în planurile conspirative ale celor trei eteriști. Acești trei eteriști au semnat o înțelegere care stipula că revoluția trebuia să înceapă la o dată stabilită; că Olympiotul trebuia să comande armata în principatele române și că Farmakis și Dikaios trebuiau să meargă în Grecia să pregătească mișcarea revoluționară. Între timp, conducerea societății a fost informată de planurile secrete ale celor trei eteriști din principate și a investigat întreaga chestiune. Pe cînd Anagnostopoulos, un membru al *Arché*-ului, l-a întrebat pe Olympiotul despre situația din provinciile românești și forța militară pe care o putea avea la îndemînă în cazul unei insurecții acesta din urmă a răspuns că el avea sub comanda sa numai 300 de oameni, îndeosebi sîrbi, bulgari și greci, însă că el putea să ridice o forță de 5 000 de soldați. El a mai adăugat că exista și o forță de panduri români, însă era inactivă de cîteva timp. În cele din urmă el i-a dezvăluit lui Anagnostopoulos planurile secrete pe care le întocmise cu asociații săi, discuțiile pe care le avusese cu Vladimirescu și aranjamentul scris, încheiat cu conducătorul român[69]. Istoricul grec Ion Philemon, care relatează episodul, observă că:

> ,,Consecințele acestei conspirații au fost insurecția armată și formidabila mișcare a lui Vladimirescu care s-a prezentat ca un apărător al poporului asuprit împotriva boierilor și guvernului. Olympiotul a redactat o înțelegere cu Vladimirescu privind problemele locale, fără totuși a-i dezvălui nimic secret despre Eteria ori planurile ei din Grecia''[70].

Philemon nu a publicat textul înțelegerii dintre Olympiotul și Vladimirescu, care se referea la ,,problemele locale'' și nici nu a făcut nici o mențiune privind natura acestor chestiuni locale. De asemenea, afirmația că Olympiotul nu i-a dezvăluit lui Tudor secretul Eteriei poate fi pusă sub semnul întrebării. Putem presupune că acordul dintre cei doi conducători cuprindea stipulații importante. Chiar Philemon admite că înțelegerea dintre Tudor și Olympiotul era în 1821 necunoscută românilor ,,care nu au putut înțelege în acel moment originea mișcării lui Vladimirescu''[71].

Desigur că acordul lui Olympiotul cu Vladimirescu a prevăzut poate unele baze ale colaborării lor ulterioare în revolta din principate. Totuși Eteria a considerat importantă cooperarea cu românii și s-a bazat pe sprijinul pandurilor lui Tudor Vladimirescu în lupta iminentă de eliberare de

---

[69] *Ibidem*, p. 248.
[70] *Ibidem*, p. 248–250.
[71] *Ibidem*. p. 250.

sub stăpînirea otomană[72]. În cele din urmă, planul întocmit fără cunoștința conducerii Eteriei, n-a fost de nici un folos. Din contră, el a indicat că metodele secrete și conspirative pentru îndeplinirea planurilor revoluționare erau ineficiente, că izolată, inițiativa individuală nu putea aduce rezultatele dorite și că era nevoie de o pregătire atentă, prin planificarea și organizarea mișcării revoluționare.

În lunile care au precedat revolta, numele lui Vladimirescu a figurat alături de alți conducători militari din Principate. Astfel, în planul întocmit de către eteristul Anagnostopoulos in septembrie 1820, Vladimirescu era inclus printre alți 5 *Khiliarchs* (comandanți) din Țara Românească[73], în timp ce planul general prezentat la consiliul de la Ismail o lună mai tîrziu, la articolul XIII, referindu-se la provinciile românești, stipula că forțele militare de sub conducerea lui Olimpiotul și Sava în cooperare cu pandurii lui Vladimirescu și trupele de bulgari, sîrbi, și albanezi vor ocupa Moldova și Țara Românească împreună cu forțele de pe Dunăre[74]. Conducătorul român era astfel așteptat să joace un rol important în mișcarea revoluționară din principate. Ar trebui totuși subliniat că relațiile lui Vladimirescu cu Eteria nu au fost prea clare anterior stadiului pregătirii revoltei. Se știa doar că el a intrat în corespondență cu Ipsilanti căruia, exact înaintea intrării în Moldova, Tudor îi trimisese un mesager la Chișinău, purtînd cu sine importante scrisori, deși conținutul lor ne-a rămas necunoscut[75].

Ipsilanti, de asemenea, trimisese 50 000 de franci lui Olympiotul, Sava și Vladimirescu, bani care ne dau motive să credem că Eteria dădea o considerabilă atenție căpeteniei române. Și, poate, cel mai semnificativ element din relațiile lui Vladimirescu cu Eteria a fost faptul că atunci cînd s-a fixat ca în Țara Românească revolta să înceapă imediat după moartea principelui Alexandru Suțu, în ianuarie 1821, Eforia eteristă din București l-a considerat pe Tudor ca omul cel mai potrivit să preia comanda mișcării și să dea semnalul ei în Oltenia[76].

Toate acestea ne conduc la întrebarea dacă Vladimirescu era sau nu eterist. Problema a fost mulți ani dezbătută de către istoricii care au încercat să dovedească sau să infirme apartenența sa la această organizație secretă[77]. Majoritatea au înclinat să creadă că el a fost, într-adevăr, ini-

---

[72] Cf. Nestor Camariano, *Les relations de Tudor Vladimirescu avec l'Hetairie avant la revolution de 1828*, în „Balkan Studies", VI, No. 1 (1965), p. 147–152; *Idem*, *Planurile revoluționare ale eteriștilor din București și colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu*, în „Studii", XX, No. 6 (1967), p. 1166–1169.

[73] Filimon, *Dokimion Eterias*, p. 271–272.

[74] Ilias Fotinos, *Oi athloi tis en Vlahia Ellinikis Epanastaseos to 1821 etos* (Izbînzile revoluției grecești în Țara Românească în 1821), Leipzig, 1846, p. 6. Lucrarea a fost tradusă în limba română sub titlul *Tudor Vladimirescu și Alexandru Ypsilanti în revoluțiunea din 1821*, București, 1877. Vezi și George Laios, *Anekdotes epistoles kai engrafa tou 1821* (Scrisori și documente nepublicate din 1821), Atena, 1958, p. 54.

[75] Aricescu, *op. cit.*, p. 89.

[76] N. Iorga, *Izvoare contemporane asupra mișcării lui Tudor Vladimirescu*, București, 1921, p. 356; Fotinos, *op. cit.*, p. 5; *Filimon, Dokimion spanastaseos*, vol. I, p. 114.

[77] Nici greci și nici istorici români nu au furnizat evidențe conclusive care să dovedească dacă Vladimirescu era sau nu inițiat în Eterie. Toate argumentele lor sînt mai curînd bazate pe mărturii circumstanțiale sau deductive decît pe documente istorice. Pentru varietatea de opinii în această problemă vezi, printre alte lucrări, Fotinos, *op. cit.*, p. 135; Filimon, *op. cit.*, vol. II, p. 165–167; Sp. Trikoupis, *Istoria tis Ellinifis Epanastaseas* (Istoria revoluției grecești),

ţiat în Eterie în timp ce alţii au respins orice legătură între el şi aceasta. Deosebirile de opinii sînt justificabile deoarece nicăieri, în întreaga corespondenţă a eteriştilor, nu există nici o menţiune că Tudor ar fi intrat în societate. Mai mult, lipsa unor surse de prima mînă a contribuit şi ea la existenţa acestor diferite interpretări şi opinii în rîndul istoricilor. Pentru acest motiv data intrării lui Tudor în societate şi măsura în care el a fost sau nu iniţiat potrivit normelor şi regulamentelor prescrise prin statutul Eteriei rămâne încă o problemă discutabilă.

Ceea ce este totuşi cert este că Vladimirescu a aderat la cauza Eteriei, ca mulţi alţi boieri români, în ideea că Ipsilanti şi grecii aveau sprijinul Rusiei. El nu ar fi ridicat probabil poporul la revoltă dacă Eteria nu ar fi reuşit să-l convingă de existenţa acestui ajutor rusesc. Aşa cum scrie, accentuînd, un contemporan, „Poate că Vladimirescu i-a detestat pe greci şi pe străini, dar nu aceasta l-a determinat să-şi cheme poporul la arme, aşa cum pretind panegiriştii, ci planurile ruseşti şi mîna lui Pini [consulul Rusiei la Bucureşti]"[78]. Eteriştii l-au asigurat că armata rusă sub comanda generalului Wittgenstein va intra în principate şi că mişcarea românească se putea înarma spre eliberarea ţării[79]. În sfîrşit, Tudor şi boierii români doreau să se alăture grecilor în marea cruciadă împotriva turcilor numai în ideea că, în timp ce grecii vor trece prin ţară, înaintînd spre sud, spre a lupta cu turcii pentru eliberarea Greciei, ei vor putea încerca să-şi realizeze propriile lor ţeluri imediate, adică eliminarea regimului fanariot şi restabilirea domniilor pămîntene şi redobîndirea controlului asupra funcţiilor administrative, care fuseseră uzurpate de domnii fanarioţi şi oamenii lor. Pentru Tudor şi boieri, cauza românească avea de departe o valoare cu mult mai mare decît obiectivele şi aspiraţiile greceşti.

În cele din urmă Vladimirescu a luat contact cu doi eterişti, Olympiotul şi Farmakis şi a semnat cu ei un acord probabil la începutul lui Ianuarie 1821[80]. Înţelegerea stipula şi definea obligaţiile celor trei comandanţi militari, tactica şi strategia pe care mişcarea revoluţionară trebuia să le urmeze. Totuşi, acordul nu avea caracterul unei alianţe între Tudor şi

---

ed. 5-a, Atena, 1925, vol. I, p. 32; Alexandre Soutzo, *Histoire de la revolution grecque*, Paris, 1829, p. 76; Neroulos, *op. cit.*, p. 284; Gordon, *op. cit.*, vol. I, p. 112, 140; Gervinus, *op. cit.*, vol. I, p. 180—181; Aricescu, *op. cit.*, p. 39; A.D. Xenopol, *Istoria românilor din Dacia Traiană*, Bucureşti, 1930, vol. X, p. 43—73; I.C. Filitti, *Frămîntările politice şi sociale în principatele române de la 1821 la 1828*, Bucureşti, 1922, p. 19—27 şi notele bibliografice; Idem, *Tudor Vladimirescu (Rostul răscoalei lui)*, p. 1—8; Oţetea, *Tudor Vladimirescu şi mişcare eteris'ă*, p. 115, 136; *Istoria României*, Bucureşti, 1964, vol. III, p. 872; N. Iorga, *Iordache Olimpiotul — vînzătorul lui Tudor Vladimirescu*, în „Anal. Acad. Rom.", secţ. ist., ser. II (1916), vol. XXXVIII, p. 454—455; E. Vîrtosu, *Despre Tudor Vladimirescu şi revoluţia de la 1821*, Bucureşti, 1947, p. 12—14; Camariano, *Planurile ale eteriştilor din Bucureşti şi colaborarea lor cu Tudor Vladimirescu*, în „Studii", XX, nr. 6 (1967), p. 1163—1175; Idem, *Les relations de Tudor Vladimirescu avec l'Hetairie avant la revolution de 1821*, în „Balkan Studies", VI, nr. 1 (1965), p. 139—164; N. Adăniloaie, *Boierii şi răscoala condusă de Tudor Vladimirescu*, Bucureşti, 1956, p. 75 şi următoarele; Al. Vianu şi S. Iancovici, *O lucrare inedită despre mişcarea revoluţionară de la 1821 din Ţările Româneşti*, în „Studii", XI, nr. 1 (1958), p. 83; *Răscoala din 1821*, vol. V. p. 273.

[78] Iorga, *Un cugetător politic moldovean din secolul al XIX-lea, Ştefan Scarlat Dăscălescu*, în „Anal. Acad. Rom", sect. ist., ser. III (1932), vol. XIII, p. 52.

[79] Iorga, *Izvoare contemporane*, p. 233.

[80] Oţetea, *Legămîntul lui Tudor Vladimirescu faţă de Eterie*, în „Studii", IX, nr. 2—3, (1956), p. 126—133; *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 191—194.

cei doi eterişti şi nici aceştia nu apăreau ca reprezentanţi ai Eteriei. El era semnat de trei comandanţi militari care cădeau de acord să fie credincioşi unei asociaţii — care nu este specificată în document — creată în scopul eliberării lor „de sub jugul apăsător al barbarilor", o aluzie evidentă la dominaţia otomană. Documentul nu indică faptul că acesta era un act de iniţiere a lui Tudor Vladimirescu la Eterie, deoarece un astfel de document nu ar mai fi fost necesar a fi încheiat dacă el ar fi fost admis anterior în organizaţie. Acordul era mai mult o reconfirmare a înţelegerii lor mutuale, avînd ca scop eliminarea unor posibile rivalităţi şi intrigi între ei, pentru a împiedica oricare dintre părţile contractante de la dobîndirea unei prea mari puteri personale. Olympiotul observase probabil mîndria lui Tudor ca român şi caracterul lui independent şi determinîndu-l să încheie un astfel de acord semnat sub jurămînt socotea că întăreşte încrederea reciprocă, diminuează posibilităţile de defecţiune sau trădare şi asigură colaborarea celor trei comandanţi în apropiata luptă împotriva Imperiului otoman. Înţelegerea arată de asemenea că Tudor a tratat de pe picior de egalitate cu eteriştii şi că astfel el şi-a asumat un rol important în mişcarea revoluţionară în principate.

Curînd după încheierea acestei înţelegeri, Vladimirescu a semnat, la 15 ianuarie 1821, un acord şi cu marii boieri Grigore Brîncoveanu, Grigore Ghica şi Barbu Văcărescu, toţi membri ai Divanului, înţelegere în care se stipula că Tudor va ridica poporul la arme, că boierii îi vor acorda sprijinul lor şi vor conlucra pentru binele comun, că ei vor colabora „puind toată silinţa la cele ce va cere această delicată pornire"[81].

Aceşti boieri erau cu siguranţă la curent cu planurile eteriştilor, care gîndeau să-şi elibereze ţara de dominaţia străină. În această conjunctură ei au încheiat acordul cu Tudor în credinţa că dacă grecii vor scutura jugul turcesc, boierii români vor putea de asemenea deveni stăpîni în ţara lor şi vor scăpa de grecii fanarioţi. Semnificaţia acestui al doilea acord era aceea că el stabilea baza pe care se puteau reuni toate forţele patriotice în lupta comună împotriva duşmanilor din interiorul ţării şi pentru redobîndirea drepturilor şi privilegiilor principatelor, inclusiv restabilirea domniilor pămîntene.

La scurt timp, la 18 ianuarie 1821, pe neaşteptate, domnul Ţării Româneşti Alexandru Suţu a murit. S-a zvonit că a fost otrăvit de propriul său doctor, care era implicat în planurile secrete ale Eteriei[82]. Moartea domnului muntean, conjugată cu conflictul dintre Poartă şi puternicul Ali paşa din Ianina, le-a oferit eteriştilor prilejul să lanseze revoluţia pe care o plănuiau, deoarece scaunul de domnie al Ţării Româneşti rămăsese vacant şi numirea unui nou domn pe tronul acesteia ar fi fost anulată pentru un timp, iar interregnul ar fi creat un moment propice pentru a provoca o ridicare internă în principate şi pentru a răspîndi apoi insurecţia în întreaga Peninsulă Balcanică.

Astfel, după mai mult de cinci ani de planuri, organizare şi pregătire a mişcării revoluţionare, Eteria s-a decis în sfîrşit să preia iniţiativa şi să pornească acţiunea împotriva Imperiului otoman. În timpul acestor ani Eteria a reuşit să înregimenteze un mare număr de greci, de toate catego-

[81] *Răscoala din 1821*, vol. I, p. 196.
[82] Fotinos, *op. cit.*, p. 3, nota.

riile, pe cînd mai mulţi sîrbi, români şi bulgari au aderat şi ei la cauza sa. În ciuda deziluziei cu care Eteria a fost confruntată în faza iniţială, ea şi-a aflat un conducător în persoana lui Ipsilanti şi perioada „conducerii colective" a luat sfîrşit, anonimatul „invizibilei Arché" devenind astfel o problemă ce aparţinuse trecutului. Odată cu numirea lui Ipsilanti chestiunea colaborării interbalcanice a devenit un obiectiv central în programul Eteriei. Diferitele planuri militare elaborate înainte de izbucnirea revoltei au arătat prioritatea pe care elementul balcanic a avut-o pe agenda Eteriei. Sarcina cea mai urgentă, aceea a încheierii unei alianţe militare cu Serbia nu a avut rezultatul aşteptat, iar Miloş a rămas indecis. Ezitarea prinţului sîrb de a coopera cu eteriştii greci împotriva turcilor era concludentă pentru faptul că colaborarea interbalcanică devenise în realitate dificilă şi începuse, deşi încet, să slăbească. Ea mai indica de asemenea că principiul „fiecare pe contul său" tindea să devină un factor important în mişcările naţionale din Balcani în deceniile următoare ale secolului al XIX-lea. În cele din urmă, Ipsilanti hotărîse să înceapă insurecţia în principatele dunărene, în timp ce, simultan, se aşteaptă să izbucnească o revoltă generală la Constantinopol, iar grecii din Peloponez să o urmeze.

Alegerea principatelor române ca loc de bază în lansarea războiului împotriva Imperiului otoman a fost o victorie a factorilor conservatori, de orientare fanariotă, din interiorul Eteriei. Decizia s-a luat probabil la insistenţa lor, iar Ipsilanti a avut motive să creadă că aceasta era unica alternativă pentru o campanie, care să poată avea succes, împotriva Porţii. Ea implica de asemenea că se spera ajutorul rus şi că atît grecii cît şi românii îşi vor atinge astfel obiectivele, eliberîndu-se de sub stăpînirea otomană. Succesul sau eşecul revoluţiei în principate a depins de aceşti doi factori : de intervenţia rusă de partea insurgenţilor şi de atitudinea şi dispoziţia românilor de a colabora şi sprijini lupta de eliberare a grecilor. Aceste două elemente n-au funcţionat conform aşteptărilor şi de aici întreaga mişcare în principate a fost condamnată la eşec.

LE RÔLE DE L'HÉTAIRIE DANS LE PRÉPARATION DE LA RÉVOLUTION DE 1821

RÉSUMÉ

S'appuyant sur une ample documentation, l'étude analyse la genèse de l'Hétairie, les rapports du mouvement de libération nationale du peuple grec avec les autres peuples des Balkans et surtout avec les Roumains.

On relève en même temps le contexte international dans lequel fut déclenché le mouvement révolutionnaire grec de 1821, ainsi que le reniement par la Russie de l'insurrection hétairiste, ce qui a constitué un puissant facteur qui a atténué les débuts et l'amplitude du mouvement.

L'auteur a utilisé une vaste bibliographie étrangère, ainsi que les résultats des plus récentes investigations effectuées sur les événements de 1821 par l'historiographie roumaine de plus vieille ou de plus récente date.

CONTRIBUŢII PRIVIND ORGANIZAREA ADMINISTRATIVĂ A DACIEI ROMANE

DE

CONSTANTIN C. PETOLESCU

Multă vreme s-a considerat că întreg teritoriul de la nord de Dunăre cucerit de împăratul Traian a format, iniţial o singură unitate administrativă — provincia *Dacia* (atestată pentru prima dată de diploma militară de la Porolissum din 11 august 106[1]) — , împărţită la începutul domniei lui Hadrian în două provincii (*Superior* şi *Inferior*), apoi din noul sub Antoninus Pius (prin anii 158—159) în trei (*Porolissensis*, *Apulensis*, *Malvensis*)[2].

Descoperirile epigrafice din ultimele două decenii au modificat însă complet datele problemei[3]. Totuşi, deşi aceste documente aduc informaţii noi, analiza lor ridică tot atîtea probleme. Ele pot fi întrucîtva lămurite numai prin urmărirea dislocării unităţilor militare de pe cuprinsul întregii Dacii[4].

Este ştiut că, încă înainte de a se constitui la nord de Dunăre o provincie, o parte din pămînturile dacice intraseră deja sub stăpînirea Romei. Astfel, Cassius Dio afirmă că în schimbul eliberării lui Longinus, Decebal cerea lui Traian „să-i cedeze ţara pînă la Istru" (LXVII, 12.2). Se pune problema de care teritorii este vorba, cînd şi în ce condiţii au trecut ele sub stăpînirea romană.

Unele date ne dă în acest sens papirul Hunt[5]. În acesta se arată că efective din *cohors I Hispanorum veterana quingenaria* se aflau *trans Danu-*

---

[1] CIL (Corpus Inscriptionum Latinarum), XVI, 160 = IDR (Inscripţiile Daciei Romane), I, 1).

[2] Pentru discuţia mai veche a problemei, vezi C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, Bucureşti, 1945, *passim*; M. Macrea, în *Istoria României*, Bucureşti, 1960, p. 352—356.

[3] Este vorba de descoperirea, în anul 1957, a diplomei militare de la Palamarcia (R. P. Bulgaria), datată 13 decembrie 140, privind trupele provinciei Dacia Inferior (AnnÉp, 1962, 264; IDR, I, 13). În urma analizei acesteia, prof. B. Gerov ajungea în anul 1959 la concluzia că pe timpul lui Traian, înainte de reforma administrativă de la începutul domniei lui Hadrian, Muntenia, sud-estul Transilvaniei şi estul Olteniei au aparţinut provinciei Moesia Inferior. Cu acestea, au intrat în discuţie şi alte teritorii aflate în afara arcului carpatic — vestul Olteniei şi Banatul: dacă au aparţinut provinciei *Dacia* sau Moesiei Superior. Ulterior, alte două diplome militare, descoperite la Gherla, datate 2 iulie 133 (IDR, I, 11) şi 10 august 123 (IDR, I, 7), arată că provincia Dacia Porolissensis a fost creată nu în 158—159, cum se credea, ci mult mai devreme, înainte de anul 123.

[4] Dintre studiile mai importante privitoare la organizarea Daciei romane, vezi M. Macrea, *Organizarea provinciei Dacia*, AMN (Acta Musei Napocensis), III, 1966, p. 121—150; idem, *Viata în Dacia romană*, Bucureşti, 1969, p. 29—94. Cf. şi I. I. Russu, IDR, I, p. 16—22.

[5] Textul în *Izvoare privind istoria României (Fontes ad historiam Dacoromaniae pertinentes)*, I, Bucureşti, 1964, p. 468—471.

„REVISTA DE ISTORIE", Tom. 32, nr. 2, p. 259—275, 1979

vium, cu specificarea *intra provinciam* — deci în cadrul provinciei, *Piroboridavae in praesidio* şi *Buridavae in vexillatione*. Deşi datarea acestui papir nu este mai precisă[6], nu rămîne îndoială că teritoriul cu localităţile amintite se aflau în stăpînirea provinciei Moesia Inferior cel mai tîrziu în anii 105—106[7]. De altfel, săpăturile de la Drajna de Sus au arătat că acest castru datează din intervalul dintre cele două războaie dacice ale lui Traian[8]. De asemenea, participarea lui Laberius Maximus, guvernator al Moesiei Inferior prin anii 101—102, la luptele contra dacilor (Cassius Dio afirmă că acesta a capturat pe sora lui Decebal şi a ocupat o fortificaţie dacică) (LXVIII, 9,4), poate fi o dovadă că aceste teritorii, deci şi sud-estul Transilvaniei, au fost ocupate de romani încă după primul război dacic al lui Traian[9].

Anexarea altor teritorii ale Daciei, după războiul din 101—102, reiese şi din alt pasaj al lui Cassius Dio (LXVIII, 9,7): „După ce rîndui acestea şi lăsă oaste la Sarmizegetusa, punînd garnizoane şi în restul ţării, el se întoarse în Italia"[10]. Fără îndoială că textul se referă în primul rînd la Banat şi vestul Olteniei (despre a căror ocupare efectivă în acest timp avem şi alte probe — în primul rînd construirea marelui pod peste Dunăre, la Drobeta). Cei mai mulţi istorici sînt de părere că aceste teritorii au intrat atunci în componenţa provinciei Moesia Superior[11] — după cum celelalte teritorii de la sud de Carpaţi aparţineau Moesiei Inferior (v. mai sus).

Mai recent [12] s-a făcut însă observaţia interesantă că o serie de unităţi militare auxiliare, atestate la anul 100 în Moesia Superior[13], nu mai apar într-o diplomă a aceleiaşi provincii datată între anii 103—107[14]: *ala I Claudia nova miscellanea* şi 12 cohorte — *I Antiochiensium*, *II Brittonum milliaria c. R. p. f.*, *III Brittonum*, *I Cretum*, *II Gallorum Macedonica*, *V Gallorum*, *I Flavia Hispanorum milliaria*, *II Hispanorum*, *V Hispanorum*, *I Thracum c. R.*, *VI Thracum*, *I Vindelicorum milliaria c. R.*[15]. Probabil că ele reprezintă unităţile din armata Moesiei Superior care au luat parte la operaţiunile militare din Dacia[16] — deoarece, cu

---

[6] Discuţia asupra acestuia, *ibidem*, p. 167.

[7] Vezi şi D. Tudor, *Oltenia romană*[4], 1978, p. 153—155.

[8] Gh. Ştefan, „Dacia", XI — XII, 1945,—1947, p. 141—142.

[9] M. Macrea, AMN, III, 1966, p. 135; „Sîntem de părere că teritoriile ocupate în cursul primului război dacic de armata Moesiei Inferior sub conducerea lui Laberius Maximus în estul Daciei, unde trupele romane s-au menţinut probabil şi după încheierea păcii, sînt tocmai teritoriile dacice anexate provinciei Moesiei Inferior".

[10] O amplă discuţie asupra acestui pasaj, la H. Daicoviciu, în vol. *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1964, p. 111—116; cf. N. Gostar, AIIA (Iaşi), XIII, 1976, p. 63 si urm.

[11] Cf. C. Daicoviciu, în *Istoria României*, I, 1960, p. 308; C. Daicoviciu — D. Protase, AMN. I, 1964, p. 172: „partea de vest a Olteniei fusese ataşată Moesiei Superioare încă de la sfîrşitul primului război dacic (102), împreună cu teritoriul Banatului şi cu o fîşie din sud-vestul Ardealului (Ţara Haţegului, în speţă)"; M. Macrea, AMN, III, 1966, p. 133; idem, *Viaţa în Dacia romană*, p. 37—38.

[12] N. Gostar, *loc. cit.*, p. 64—65.

[13] CIL, XVI, 46.

[14] CIL, XVI, 54.

[15] N. Gostar, *loc. cit.*, p. 65, notele 87—99.

[16] Unele dintre ele (cohortele *I Antiochiensium*, *I Cretum*, *II Hispanorum*, *III Brittonum*; IDR, II, 14, 103—105) au participat şi la lucrările de la Drobeta (castru şi pod) în perioada dintre cele două războaie dacice ale lui Traian.

excepția a două dintre ele (cohortele *I Antiochiensium* și *III Brittonum*), aceste unități apar și în diplomele provinciei Dacia din 17 februarie și 2 iulie 110[17]. În teritoriul ocupat staționa probabil încă de atunci *legio IV Flavia Felix*, probabil și *legio XIII Gemina*[18]. Este posibil ca aceste efective să se fi aflat sub conducerea acelui *vir consularis* căzut în captivitate în Dacia, la care face aluzie Cornelius Fronto[19] : situația ni se pare mai probabilă[20] decît apartenența administrativ-militară a teritoriului de sud-vest al Daciei la Moesia Superior — indiferent dacă el reprezenta un „district militar"[21] sau „o provincie în curs de formare"[22]. Aceasta ar explica, de altfel, de ce Banatul și vestul Olteniei nu au aparținut (cum se va vedea mai departe) după anul 106 provinciei Moesia Superior, ci, împreună cu cele nou anexate după moartea lui Decebal, aveau să alcătuiască provincia Dacia — în vreme ce alte teritorii au rămas pe mai departe în cuprinsul Moesiei Inferior, pe tot timpul domniei lui Traian.

Oricum, cel mai tîrziu la 11 august 106, după înfrîngerea definitivă a lui Decebal, provincia Dacia era constituită. Diplomele militare, una cu această dată[23], alte două din 17 februarie[24] și 2 iulie 110[25], arată că primul guvernator al Daciei era *D. Terentius Scaurianus*[26]. El purta titlul de *legatus Augusti pro praetore*; deoarece în Dacia se aflau cel puțin două legiuni (*IV Flavia* și *XIII Gemina*), el era un *vir consularis*, deci numit dintre foștii consuli, după regula cunoscută pentru provinciile imperiale. Deși nu este atestat epigrafic, se consideră, prin analogie cu alte provincii, că el era ajutat de un *procurator Augusti*, de rang ecvestru, cu atribuții financiare[27].

Crearea provinciei *Dacia* de către împăratul Traian reprezintă prima etapă în organizarea administrativă a Daciei romane.

Se pune acum problema care este teritoriul ce a intrat în componența provinciei *Dacia* — și, legată de aceasta, situația teritoriilor anexate în perioada dintre cele două războaie dacice ale lui Traian.

Multă vreme s-a crezut că Banatul a aparținut, pînă la începutul domniei lui Hadrian, Moesiei Superior[28]. Ulterior, pe baza analizei mate-

---

[17] CIL, XVI, 57, 163 (= IDR, I, 2—3).
[18] N. Gostar, *loc. cit.*, p. 64.
[19] Vezi *Fontes* ..., I, p. 532. Cf. N. Gostar, *loc. cit.*, p. 60 și urm.
[20] Cf. toate argumentele și încercarea de identificare a acestui *vir consularis*, la N. Gostar, *loc. cit.*, p. 61 și urm.
[21] H. Daicoviciu, *loc. cit.*
[22] N. Gostar, *loc. cit.*, p. 67—68.
[23] CIL, XVI, 160 (IDR, I, 1).
[24] CIL, XVI, 57 (= DIR, I, 2).
[25] CIL, XVI, 163 (DIR, I, 3).
[26] Despre acesta, A. Stein, *Die Reichsbeamten von Dazien*, Budapesta, 1944, p. 9—10; M. Macrea, *Viața in Dacia romană*, p. 32—34.
[27] Vezi M. Macrea, *op. cit.*, p. 31.
[28] Cf. C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, 1964, p. 172—174 : „Desigur că, după 106 (dată cînd se constituie provincia Dacia), nu mai putea rămînea atașat Moesiei Superioare sud-vestul Transilvaniei și nici Banatul, ambele teritorii înglobîndu-se acum în provincia Dacia constituită în interiorul arcului carpatic. Din teritoriul Banatului colțul sud-estic al acestuia, anume zona dintre Caraș și Cerna (cu linia Palanca, *Arcidava*-Vărădia, Teregova [Porta Orientalis], Domașnea, Plugova, Mehadia și *Dierna*-Orșova), a putut rămîne și pe mai departe, împreună cu Oltenia de vest, la Moesia Superior (sau Inferior), căci la constituirea Daciei Inferi-

rialului epigrafic atestînd activitatea legiunii IV Flavia la nord de Dunăre, s-a ajuns la concluzia că Banatul a aparţinut provinciei *Dacia*[29]. De asemenea, diplomele amintite din anul 110 atestă cîteva unităţi auxiliare, care îşi aveau garnizoana în Banat[30].

S-a remarcat, totodată, că alte două unităţi auxiliare, aparţinînd armatei noii provincii, îşi aveau locul de garnizoană în două importante castre din vestul Olteniei: *cohors III Campestris* la Drobeta[31] şi *cohors IV Cypria* la Bumbeşti[32]. Ele reprezintă dovada că vestul Olteniei, ca şi Banatul, a aparţinut provinciei Dacia[33].

Care a fost, după anul 106, situaţia celorlalte teritorii dacice, cele anexate provinciei Moesia Inferior?

În această privinţă, date noi ne-a furnizat diploma militară de la Palamarcia (R.P. Bulgaria), datată 13 decembrie 140[34]; aceasta menţionează în provincia *Dacia Inferior* 13 corpuri auxiliare (1 *numerus*, 3 *alae* şi 9 *cohortes*). Editorul diplomei, prof. Boris Gerov (Sofia), constata că, dintre acestea, zece făcuseră parte din armata Moesiei Inferior[35], una s-a constituit în Dacia[36], iar două rămîn necunoscute ca provenienţă[37]. Descoperirile epigrafice arată că cel puţin zece dintre ele staţionau pe Olt (v. mai departe), unde probabil se stabiliseră încă din perioada cuceririi Daciei. Ele nu apar în diplomele provinciei *Dacia*, din anul 110, în care sînt cunoscute numai formaţiuni auxiliare venite din Moesia Superior şi Pannonia; totodată nici o unitate auxiliară din armata provinciei *Dacia* nu lasă vreo urmă epigrafică pe linia Oltului[38]. Dimpotrivă, se constată că trei dintre unităţile menţionate în diploma din anul 140[39] apar

---

oare il vedem că face parte — după Patsch şi Stein — din această nouă provincie dacică"; M. Macrea, AMN, III, 1966: „. . . teritoriile din sudul Daciei, aproape de Dunăre, anexate la Moesia Superior încă după primul război dacic . . . au putut rămîne în hotarele aceleaşi provincii şi după constituirea provinciei Dacia".

[29] D. Protase, *Legiunea IIII Flavia la nordul Dunării şi apartenenţa Banatului şi Olteniei de vest la provincia Dacia*, AMN, IV, 1967, p. 47—70.

[30] Astfel, *cohors I Cretum* lasă urme la Palanca (IDR, III_1, 6), iar *cohors I Vindelicorum* (IDR, III, 110) la Vărădia (ulterior este atestată la Tibiscum; IDR, III_1, 137, 253—254); *cohors II Hispanorum* este atestată în 108 la Vîrşeţ (CIL, III, 6273 = IDR, III_1, 106); *cohors V Gallorum* a staţionat la Pojejena (IDR, III_1, 11, 23).

[24] IDR, II, 44 (inscripţie funerară a soţiei unui centurion al acestei cohorte), 45 (inscripţie funerară a unui *beneficiarius tribuni*); N. Gudea, în „Akten des XI. Internationalen Limeskongresses", Budapesta, 1977, p. 236, fig. 6/7 (ştampilă COH III CAMP). Un tribun al acestei cohorte apare şi într-o inscripţie probabil de la Napoca (M. P. Speidel, Apulum, XV, 1977, p. 631—633).

[32] IDR, II, 179.

[33] D. Tudor, *Oltenia romană*[3], Bucureşti, 1968, p. 163; idem, *Oltenia romană*[4], 1978, p. 155.

[31] B. Gerov, Klio, 37, 1959, p. 196—210; AnnÉp. (Année Épigraphique) 1962, 264; IDR, I, 13.

[35] Alele *I Asturum, I Claudia Gallorum Capitoniana* şi *I Hispanorum* şi cohortele *I Bracaraugustanorum, I Flavia Commagenorum, I Hispanorum veterana, II Flavia Bessorum, II* şi *III* Gallorum.

[36] *Vexillatio equitum Illyricorum* (atestată de diploma din 22 martie 129; CIL, XVI, 75 = IDR, I, 10), transformată în *numerus equitum Illyricorum*.

[37] Cohortele *I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria* şi *I Tyriorum sagittariorum*.

[38] C. C. Petolescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 415—417.

[39] Cohortele *I Bracaraugustanorum, II* şi *III Gallorum*.

în anul 114 într-o diplomă cu trupele provinciei Moesia Inferior[40]. Boris Gerov a ajuns astfel la concluzia, acum unanim acceptată, că de la anul 106 și pînă la crearea Daciei Inferior, partea de est a Olteniei, împreună cu colțul sud-estic al Transilvaniei, au aparținut ca organizare administrativă și apărare militară Moesiei Inferior[41].

Deci, înainte de reforma administrativă a împăratului Hadrian din anii 117—118, teritoriul Olteniei era împărțit între provinciile *Dacia* (vestul Olteniei) și *Moesia Inferior* (estul Olteniei)[42]. Linia de demarcație propusă de B. Gerov pe Jiu este contestată de alți istorici, care înclină a crede că Oltenia întreagă a intrat în competența guvernatorului Moesiei Inferior[43].

Îndată după moartea lui Traian, au loc la Dunărea de jos evenimente grave; noul împărat, Hadrian, a stat chiar în cumpănă să abandoneze Dacia[44]. „Cînd a auzit de atacul sarmaților și roxolanilor — scrie unul din autorii biografiilor împăraților — a trimis înainte armatele, iar el s-a dus în Moesia"[45]. Acum, noul împărat îndeplinește două acte importante — unul de ordin administrativ („Pe Marcius Turbo, care guvernase ca prefect Mauretania, l-a decorat cu însemnele prefecturii și l-a făcut apoi guvernator al Pannoniei și Daciei"[46]), altul de ordin diplomatic („Cu regele roxolanilor, care se plîngea de micșorarea stipendiilor, după ce a cunoscut cum stau lucrurile, a stabilit legături pașnice"[47]). Această misiune excepțională a lui Q. Marcius Turbo își găsește confirmarea în două importante documente epigrafice din anul 123: diplomele militare de la Gherla[48] și Čovdin[49], amintind cîteva unități militare din viitoarea provincie Dacia Porolissensis și din Pannonia Inferior — din efectivele cărora se acordase unor veterani *honesta missio* de către ilustrul guvernator cavaler.

---

[40] CIL, XVI, 58.

[41] Remarcabilă apare și observația lui C. Daicoviciu, AISC, II, 1933—1935, p. 250, nota 1, care, în contextul discutării unei teorii a lui Ritterling (vezi mai departe, notele 56—59), mai adaugă: „Întrebarea care s-ar putea pune în această chestiune a Olteniei e aceea dacă, pînă la crearea provinciei Dacia Inferior, a aparținut Daciei sau dacă nu cumva, provizoriu, fusese atribuită Moesiei Inferioare (cel puțin partea răsăriteană, iar cea apuseană, Moesiei Superioare)?".

[42] Vezi și D. Tudor, *Oltenia romană* [4], p. 154—155.

[43] AMN, I, p. 172; cf. și C. și H. Daicoviciu, AMN, III, 1966, p. 75. Pentru aceasta nu poate fi însă hotărîtoare nici existența unor detașamente din legiunile Moesiei Inferioare în vestul Olteniei (*legio I Italica* la Drobeta, *legio V Macedonica* la Bumbești și Răcari), venite aici pentru lucrări la o dată nedeterminată, cîtă vreme avem și situația contrară (astfel, legiunile *IV Flavia* și *X Gemina* sînt atestate la Sucidava, iar *XIII Gemina* la Slăveni) (pentru bibliografie, IDR, II, p. 264).

[44] Mai nou, prezentarea problemei la I. I. Russu, *Dacia și Pannonia Inferior în lumina diplomei militare din anul 123*, București, 1973, p. 36 și urm.

[45] Scriptores Historiae Augustae, *Vita Hadriani*, 6,6.

[46] *Ibidem*, 6, 7: *Marcium Turbonem post Mauretaniam praefecturae infulis ornatum Pannoniae Daciaeque ad tempus praefecit.*

[47] *Ibidem*, 6, 8.

[48] IDR, I, 7.

[49] IDR, I, 7 a.

Urmînd șirul evenimentelor, biograful lui Hadrian amintește în continuare de atentatul consularilor, după care adaugă : „a încredințat guvernarea Daciei lui Turbo, acordîndu-i titlul de prefect al Egiptului, ca să aibă mai multă autoritate, și a venit la Roma”[50]. (împăratul ajunge la Roma la 9 iulie 118). Acum, Q. Marcius Turbo îndeplinește reorganizarea Daciei — despre care va fi vorba mai departe — după care pleacă la Roma, fiind numit prefect al pretoriului. Cu această ocazie, la Sarmizegetusa i se consacră o inscripție[51].

Reforma administrativă de la începutul domniei lui Hadrian reprezintă a doua etapă în organizarea administrativă a Daciei romane.

Trei diplome militare, datate toate 29 iunie 120 și descoperite la Porolissum[52], Cășei[53] și Românași[54], atestă existența la această dată a provinciei *Dacia Superior*, guvernată de Iulius Severus. Simpla mențiune a Daciei Superior presupune existența concomitentă și a provinciei *Dacia Inferior*, atestată epigrafic ceva mai tîrziu, la 22 martie 129, de diploma militară de la Grojdibod[55].

Multă vreme s-a considerat că Dacia Superior cuprindea Banatul și Transilvania, iar Dacia Inferior Oltenia. E. Ritterling[56], urmat de C. Daicoviciu[57], a susținut însă că Daciei Inferioare îi aparținea și teritoriul de sud-est al Transilvaniei, cu castrele de pe această porțiune a Oltului. Reacția negativă a lui D. Tudor[58] la această teorie a dus la o vie dispută[59], încheiată, se pare definitiv, numai după descoperirea diplomei de la Palamarcia. Pe baza analizei dislocării acestor trupe, s-a ajuns la o nouă părere despre organizarea acestei provincii[60].

Trupele Daciei Inferioare sînt cunoscute din cele două diplome amintite[61] : cea de la Grojdibod, din 22 martie 129, și cea de la Palamarcia, din 13 decembrie 140. Unitățile militare din diploma din 129 (*vexillatio equitum Illyricorum, ala I Hispanorum* și 4 cohorte : *I Hispanorum veterana, II Flavia Numidarum, II Flavia Bessorum* și *III Gallorum*) apar și în diploma din 140. Urmele epigrafice atestînd prezența lor se repartizează astfel pe localități :

---

[50] *Vita Hadriani*, 6, 7, 3 : ...*Romam venit Dacia Turboni credita, titulo Aegyptiacae praefecturae, quo plus auctoritatis haberet, ornato.*

[51] CIL, III, 1462 (= ILS, 1324); vezi IDR, III_1, p. 149–150.

[52] AnnÉp, 1959, 31 (= IDR, I, 5).

[53] CIL, XVI, 68 (= IDR, I, 6).

[54] C.C. Petolescu, Latomus, XXXIV, 1975, 4, p. 1020–1023 ; idem, SMMIM, 7–8, 1974–1975, p. 89–91.

[55] CIL, XVI, 75 (= IDR, I, 10).

[56] RE (Real Encyclopädie der Klassischen Altertumswissenschaft), XII, col. 1719–1720, s.v. *legio*.

[57] C. Daicoviciu, AISC (Anuarul Institutului de studii clasice, Cluj), II, 1933–1935, p. 249–253 ; idem, „Dacia”, VII–VIII, 1937–1940, p. 315–316.

[58] D. Tudor, *Granița de nord-est a Daciei Inferior*, RIR (Revista istorică română), XIV, 1944, p. 157–165.

[59] C. Daicoviciu, *La Transylvanie dans l'antiquité*, 1945, p. 95, nota 1.

[60] Cf. C.C. Petolescu, *Întinderea provinciei Dacia Inferior*, SCIV, 22, 1971, 3, p. 411–422.

[61] IDR, I, 10, 13.

[62] CIL, III, 1633, 11 și 8074, 1 a-b.

— *ala I Asturum*, la Hoghiz[62] şi Boroşneul Mare[63];

— *ala I Claudia Gallorum Capitoniana*, la Slăveni[64], Boroşneul Mare[65] şi Reci[66];

— *ala I Hispanorum*, la Slăveni[67];

— *cohors I Bracaraugustanorum*, la Breţcu[68] şi Slăveni[69];

— *cohors I Augusta Nervia Pacensis Brittonum milliaria*, la Stolniceni[70];

— *cohors I Flavia Commagenorum*, la Slăveni[71], Romula[72] şi Enoşeşti (Acidava)[73];

— *cohors I Hispanorum veterana*, la Stolniceni[74], Bivolari[75] şi Breţcu[76];

— *cohors II Flavia Bessorum*, la Cincşor[77], Olteni[78], Stolniceni[79], Bîrseşti[80] şi Rucăr[81];

— *cohors II Flavia Numidarum*, la Feldioara[82];

— *cohors III Gallorum*, la Ioneştii Govorii[83] şi Hoghiz[84].

Rămîn pînă acum necunoscute garnizoanele următoarelor unităţi: *cohors I Tyriorum sagittariorum*, *cohors II Gallorum* şi *vexillatio equitum Illyricorum* (devenită înainte de anul 140 *numerus equitum Illyricorum*)[85].

Boris Gerov este de părere că sud-estul Transilvaniei a rămas în continuare legat de teritoriile sud-carpatice, care aparţinuseră pînă la începutul domniei lui Hadrian Moesiei Inferior, acum devenite *Dacia Inferior*. Dar mai recent I.I. Russu afirmă că o dată cu crearea Daciei Superior castrele de pe linia Oltului transilvănean au intrat în componenţa acestei

---

[63] Z. Székely, Muzeul Regional Sfîntul Gheorghe, Almanah 1879—1954, Tîrgu Mureş, 1955, p. 26; I.I. Russu, Dacia, N.S., I, 1957, p. 361—362.

[64] IDR, II, 525.

[65] Z. Székely, SCIV, 14, 1963, 1, p. 164—165; cf. însă N. Gostar, ArhMold, IV, 1966, p. 181.

[66] Z. Székely, Materiale şi cercetări arheologice, VI, 1959 p. 198; cf. N. Gostar, *loc. cit.*

[67] IDR, II, 526.

[68] CIL, III, 8074, 9; SCIV, 2, 1951, 1, p. 292.

[69] IDR. II, 527.

[70] IDR, II, 560.

[71] IDR, II, 528.

[72] IDR, II, 382.

[73] IDR, II, 551.

[74] *Fontes*..., I, p. 468—471 (vezi nota 5); cf. IDR II, p. 554.

[75] IDR, II, 582.

[76] SCIV, 2, 1951, 1, p. 292.

[77] C. Daicoviciu, AISC, II, 1933—1935, p. 253.

[78] Z. Székely, Materiale, VIII, 1962, p. 338; cf. N. Gostar, ArhMold, IV, p. 178—179 şi p. 180 cu nota 49.

[79] IDR, II, 561, 562.

[80] IDR, II, 571.

[81] IDR, II, 607.

[82] I. Pop, SCIVA, 26, 1975, 2, p. 289—292.

[83] IDR, III, 555.

[84] C. Daicoviciu, „Dacia", VII—VIII, 1937—1940, p. 315—316.

[85] Probabil că ele îşi aveau garnizoana în aceeaşi zonă, cum s-a dovedit nu de mulţi ani cu *cohors II Flavia Numidarum* (nota 82); eventual şi *numerus Illyricorum* este atestat la Hoghiz (Geza Bakó, SCIVA, 26, 1975, 1, p. 141—145).

provincii, abia la sfîrşitul domniei lui Hadrian sau la începutul celei a lui Antoninus Pius revenind Daciei Inferior[86].

În 1966, N. Gostar făcea observaţia că „unităţile Daciei Inferior au fost localizate în sud-estul Daciei, în special pe cursul inferior al Oltului şi pe Oltul transilvan..."[87]. Pe de altă parte, în 1971, autorul acestui studiu, urmărind situaţia trupelor auxiliare menţionate de documentele epigrafice din Oltenia şi Banat făcea constatarea că „nici o trupă auxiliară din cele staţionate în vestul Olteniei şi estul Banatului, în această primă jumătate de secol, nu lasă nici o urmă epigrafică pe frontiera Oltului, nici nu apare în diplomele Daciei Inferior din anii 129 şi 140 e.n. În măsura în care se pot sesiza, dislocările acestora au avut loc în cuprinsul Banatului şi Daciei intracarpatice. Dimpotrivă, trupele din estul Olteniei şi sud-estul Transilvaniei nu au fost trimise — nici în garnizoană, nici pentru lucrări militare — în castrele din vestul Olteniei; toate dislocările acestora s-au făcut în cadrul frontierei Oltului"[88]. Ajungeam astfel la concluzia că, după reforma administrativă de la începutul domniei lui Hadrian, vestul Olteniei a continuat să rămînă pe mai departe la fosta provincie *Dacia*, devenită acum *Dacia Superior*. În schimb, *Dacia Inferior* moştenea vechile teritorii nord-dunărene ce aparţinuseră Moesiei Inferior (estul Olteniei şi sud-estul Transilvaniei, probabil fără Muntenia — rămasă liberă, în întregime sau în cea mai mare parte)[89].

O probă scrisă că vestul Olteniei a aparţinut uneia şi nu celeilalte dintre cele două Dacii nu există. Este firesc deci a accepta că împăratul Hadrian a lăsat *Dacia* în vechile ei limite, schimbîndu-i numele în *Dacia Superior*[90]; din teritoriile dacice ale Moesiei Inferior a creat o nouă provincie. Denumirile de *Superior* şi *Inferior* date celor două Dacii sînt în raport cu cursul Dunării (ca şi cele două Moesii, cu care fac pandant). De altfel, teoria apartenenţei *întregii Oltenii* la Dacia Inferior este o reminiscenţă a vechii păreri despre o Dacie traiană cuprinzînd *toate* teritoriile romane

---

[86] IDR, I. p. 20. Discuţia porneşte de la o inscripţie de la Hoghiz, pusă împăratului Hadrian de un detaşament din legiunea XIII Gemina (CIL, III 953. C. Daicoviciu, „Dacia", VII—VIII, p. 316, propunea a se citi numele cohortei III Gallorum; dar I.I. Russu, AIIA Cluj. XVIII, 1975, p. 50—52, preferă lectura din CIL). Prezenţa unui detaşament din legiunea XIII Gemina (dacă numeralul XIII este cel corect în fotografia retuşată publicată în 1975), se poate explica mai degrabă prin colaborarea trupelor Daciei Superior la lucrări militare în această parte a Transilvaniei la începutul domniei lui Hadrian. Este greu de crezut că acest teritoriu a aparţinut sub Traian Moesiei Inferior, sub Hadrian Daciei Superior, sub Antoninus Pius Daciei Inferior (revenind, într-un fel, la situaţia de pe timpul lui Traian), iar de la Marcus Aurelius să 'I trecut din nou la Dacia Superior (acum devenită Dacia Apulensis).

[87] ArhMold, IV, 1966, p. 183.

[88] SCIV, 22, 1971, 3, p. 417.

[89] Pentru problema Munteniei în epoca romană, vezi R. Vulpe, „Dacia", N.S., V, 1961, p. 365—393; D. Tudor, *Oltenia romană*[4], p. 162—164.

[90] Este, de altfel, semnificativ că locuitorii o denumesc în continuare *provincia Dacia* (CIL, III, 1455, 1458; ILS, 9487 AnnÉp, 1933, p. 249), cînd îşi onorează guvernatorii cu inscripţii; sub numele de Dacia Superior, o întîlnim numai în diplome (documente de caracter juridic, emise la Roma).

de la nord de Dunăre — care ar fi fost divizată de împăratul Hadrian după tipare ... medievale[91].

Ca *terminus ante quem* pentru aceste reforme administrative este data diplomelor militare de la Căşei, Porolissum şi Românaşi[92] (29 iunie 120), prin care se acorda cetăţenie arcaşilor palmirenieni din Dacia Superior: *Palmyrenis sagittariis ex Syri(a) qui sunt in Dacia Superiore sub Iulio Severo civitatem dedit iis quorum nomina subscripta sunt.*

La puţini ani după aceasta, alte două diplome, de la Gherla şi Čovdin, datate 10 august 123, atestă existenţa unei a treia provincii: Dacia Porolissensis[93]. Se acceptă unanim că acest nou act administrativ a avut loc numai după 29 iunie 120, prin desprinderea teritoriului situat la nord de Arieş şi Mureş al Daciei romane[94]. În adevăr, simpla lectură a diplomelor din 120 ar arăta, aşa cum s-a afirmat de mai multe ori, că arcaşii palmirenieni se aflau deja la Porolissum; că acesta, împreună cu întreg nordul Daciei, făceau parte din cadrul teritorial-militar al Daciei Superior[95].

La Porolissum, arcaşii palmirenieni sînt atestaţi printr-o serie de monumente epigrafice[96].

Problema se pune însă pentru Căşei şi Românaşi, unde nici un alt document epigrafic nu atestă prezenţa arcaşilor palmirenieni. În aceste castre au staţionat alte unităţi militare: *cohors I Britannica milliaria c. R. equitata* în primul [97], şi *cohors I Hispanorum pia fidelis* în celălalt[98]. Explicaţia acestei situaţii este că diplomele respective nu au fost pierdute de titulari [99] ci de urmaşii lor; de avantajele acordării cetăţeniei beneficiau şi aceştia — dintre care nu puţini îmbrăţişau tot carierea armelor: fie în unităţile în care serviseră părinţii lor, fie în altele. Acesta este şi cazul urmaşilor veteranilor atestaţi de diplomele de la 29 iunie 120, care au intrat în cohortele ce-şi aveau garnizoanele la Căşei şi Românaşi. Analogiile nu lipsesc: diploma unui veteran din *ala I Siliana*, cu garnizoana la Gilău[100], a fost descoperită în castrul de la Buciumi[101], unde staţiona *cohors II Nervia Brittonum milliaria*[102]; la Breţcu, unde staţiona *cohors I Bracaraugustanorum*[103], a fost descoperită o diplomă militară din anul

---

[91] Cf. H. Daicoviciu, *O ipoteză privind întinderea Daciei Inferioare*, „Steaua", nr. 4, februarie, 1972, p. 27, urmat de D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, 1978, care nu sînt de acord cu punctul de vedere susţinut de noi în SCIV, 22, 1971, 3, p. 411—422, rămînind la părerea că Oltenia *întreagă* a aparţinut Daciei Inferior.

[92] Citate *supra*, notele 52 54.

[93] IDR, I, 7—7 a.

[94] C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, 1964, p. 171.

[95] *Ibidem*, p. 175—176; IDR, I, p. 19—20.

[96] I.I. Russu, AMN, VI, 1969, p. 173—174 (cu bibliografia).

[97] C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, p. 168—169 (cu bibliografia).

[98] *Ibidem*, p. 169.

[99] C.C. Petolescu, SCIVA, 25, 1974, 4, p. 602, nota 55; idem, Latomus, 34, 1975, 4, p. 1023; idem, SMMIM (Studii şi materiale de muzeografie şi istorie militară), 7—8, p. 91.

[100] C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I. p. 167 (cu bibliografia).

[101] IDR, I, 21.

[102] Despre această unitate: C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, 164, p. 169—170.

[103] D. Tudor, *Oltenia romană*⁴, p. 332.

92, eliberată unui soldat din *classis Flavia Moesica*[104] (este greu de afirmat că aici ar fi staționat un detașament din flota dunăreană, și încă la anul 92 !). Nu se poate susține, deci, pe baza celor două diplome, că la 29 iunie 120, la Cășei și Românași ar fi staționat arcași palmirenieni[105].

Problema se poate pune la fel și pentru diploma de la Porolissum.

Această îndoială pornește de la descoperirea a două diplome militare din anul 126 la Tibiscum, prin care se acorda cetățenia *Palmyrenis sagittariis qui sunt in Dacia Superiore sub Iulio Severo*[106]. Exprimarea aproape identică cu cea din diplomele din 120 — minus *ex Syri(a)* — arată că în situația trupei nu a intervenit nici o schimbare după 120. Cu același titlu, *Palmyreni sagittarii*, această formațiune etnică apare și într-o inscripție de la Palmyra din anul 141[107]. Unde se aflau, deci, palmirenienii la 120, la Porolissum sau Tibiscum?

Mai de curînd s-au afirmat următoarele: „Unitatea auxiliară *Palmyreni sagittarii* era cunoscută în Dacia din a. 120 (DiplD V—VI), în zona de nord (Porolissensis, după a. 123), de unde o parte din trupă este mutată la Tibiscum ; din ea se va dezvolta *Numerus Palmyrenorum Tibiscensium*"[108]. Este posibil însă a avea și situația inversă : din palmirenienii staționați la Tibiscum, o parte să fi fost mutați mai tîrziu, după 126, la Porolissum. Pentru această idee pledează faptul că și alte unități auxiliare, aflate pe timpul lui Traian în Banat, au fost mutate ulterior pe granița de nord[109]. Se poate admite astfel că și diploma de la Porolissum a fost adusă și pierdută mai tîrziu, de un descendent al titularului acesteia, înrolat eventual chiar în unitatea de palmirenieni[110]. Pentru un interval mai îndelungat între data *emiterii* diplomei și cea a *pierderii*, pledează și faptul că prin *constitutio* imperială din 29 iunie 120 s-a acordat cetățenia unor arcași palmirenieni pe cînd încă se aflau sub drapel[111].

---

104 CIL, XVI, 37 (= IDR, II, 25).

105 Cf. C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, p. 175 : „... *Palmyreni sagittarii ex Syria*, a căror garnizoană era de la început *Porolissum (mai puțin probabil Cășei)*" (sublinierea pentru textul din paranteză ne aparține).

106 IDR, I, 8—9.

107 AnnÉp, 1947, 169.

108 IDR, I, p. 97 (la nr. 8).

109 Astfel, *cohors I Brittonum milliaria*, atestată la început la Dierna (IDR, III$_1$, 52), și-a avut ulterior garnizoana la Porolissum (N. Gudea, SCIVA, 28, 1977, 1, p. 129—134) ; *ala II Pannoniorum*, atestată mai întîi la Palanca (IDR, III$_1$, 5), a staționat mai tîrziu la Gherla (D. Protase, SCIV, 19, 1968, 2, p. 339—344) ; de asemenea, *cohors II Hispanorum* (IDR, III$_1$, 106), probabil și *ala I Tungrorum Frontoniana* (IDR, III$_1$, 107), atestate la Vîrșeț pe timpul lui Traian, apar mai tîrziu tot în Dacia Porolissensis, prima la Bologa (N. Gudea, AMN, IX, 1972, p. 414—415), cealaltă la Ilișua (C. Daicoviciu — D. Protase, AMN, I, 1964, p. 167—168).

110 Pentru situația ce ne preocupă, un caz asemănător este cel al diplomei de la Răcari, din timpul lui Antoninus Pius, din care aflăm despre acordarea cetățeniei *Mauris eq[uit(ibus) et pedit(ibus)? qui sunt in Moe]sia Sup[er(iore) sub*... (IDR, I, 29). În acest castru, descoperirile epigrafice arată că a staționat un *numerus* de Mauri (IDR, II, 168). Situația este identică celei de la Porolissum ; și totuși, nimeni nu a afirmat vreodată că la data emiterii diplomei lui Antoninus Pius, o parte din Oltenia (cea de vest), cu castrul de la Răcari, ș-ar fi aflat în cadrul teritorial-militar al Moesiei Superior. Probabil, și în acest caz, că un descendent al titularului diplomei amintite a fost înrolat ulterior în formațiunea de *Mauri* staționată în castrul de la Răcari (v. nota 99).

111 Pentru motivele acordării cetățeniei, v. nota 113.

Pentru situaţia trupei de palmirenieni, unele informaţii noi poate încă furniza reluarea unei inscripţii de la Palmyra din timpul lui Antoninus Pius[112]:

T. Αἴλιο[ν... ἔπαρχον τῶν]
'εν Παρολί[σσῳ τῆς ἀνωτέ-]
ρας Δακίας [κα]τε[ι]λεγμένων
τοξότων οἱ ἀπὸ τοῦ πρώτο[υ]
αὐτοῦ οὐηξί[λλ]ου τειμῆς
[χάριν]

Datarea inscripţiei nu lasă dubii[113]. Ea a fost înţeleasă de cei mai mulţi în sensul că *T. Aelius*..., prefect al arcaşilor palmirenieni, aflaţi la Porolissum în Dacia Superior, a fost cinstit de subordonaţii săi prin ridicarea unei statui în patria lor, la Palmyra[114].

Firească la data publicării inscripţiei (anul 1941) şi unanim acceptată, întregirea r. 2 — 3: 'εν Παρολίσσῳ [τῆς ἀνωτέ]ρας Δακίας a pus pe epigrafişti în dificultate după apariţia diplomelor de la Gherla, care atestă existenţa Daciei Porolissensis nu de la sfîrşitul domniei lui Antoninus Pius, cum se credea pînă acum mai puţin de două decenii, ci mult mai devreme: una la anul 133[115], alta, mai recentă, chiar la 123[116]. Explicaţiile şi propunerile noi de întregire a lacunei din rîndurile respective rămîn nesatisfăcătoare[117].

Deocamdată ne mulţumim a atrage, iarăşi, atenţia asupra r. 4—5 ale inscripţiei: οἱ ἀπὸ τοῦ πρώτ[ου] αὐτοῦ οὐηξί[λλ]ου. Aici, prin *vexillum* trebuie înţeles, ca şi în alte cazuri, *vexillatio*[118]. Dar faptul că palmirenienii se aflau la Porolissum sub Antoninus Pius *in vexillatione*, ar arăta că ei nu veniseră aici de multă vreme. Deci la 29 iunie 120 încă nu se aflau pe frontiera de nord a Daciei romane (cf. mai sus).

Afirmaţia din inscripţie (dacă întregirea 'εν Παρολί[σσῳ τῆς ἀνωτέ]ρας Δακίας este cea adevărată) poate fi deci o eroare de redactare a lapicidului care nu a înţeles prea bine (ca şi noi astăzi) că, de fapt, *un steag de arcaşi din Dacia Superior fuseseră aduşi la Porolissum* sub Antoninus

---

112 H. Seyrig, Syria, 22, 1941, p. 231 (AnnÉp, 1947, 170).

113 H. Seyrig, *loc. cit.*; „T. Aelius... porte le prénom et le gentilice d'Antonin le Pieux; c'est sans doute une créature de ce prince, qui a du recevoir le droit de cité précisément pour exercer le commandement dont il s'agit ici et son inscription se place donc entre 138 et 159".

114 Bulletin Épigraphique, 1941, 156: „préfet des archers stationnés à Porolissum en Dacie Supérieure"; I.I. Russu, AMN, VI, 1969, p. 173.

115 AnnÉp, 1962, 255 (= IDR, I, 11).

116 IDR, I, 7 (cf. şi 7 a).

117 Probabil că este totuşi o eroare de redactare (vezi şi I.I. Russu, *Dacia şi Pannonia Inferior*..., p. 60); s-a mai propus ca în locul cu pricina să se citească eventual 'επαρχίας Δακίας (N. Gostar, AIIA (Iaşi), XI, 1974, p. 304), sau că - ρας ar fi terminaţia unui adjectiv la gradul comparativ (C.C. Petolescu, „Dacia", N.S., XX, 1976, p. 300).

118 Vezi R. Saxer, *Untersuchungen zu den Vexillationen der römischen Kaiserheeres von Augustus bis Diokletian* (Epigraphische Studien, 1), Köln-Graz, 1976, p. 141, s.v. *vexillum* = *vexillatio* (indice); AnnÉp, 1972, 572. La fel pare a înţelege lucrurile şi H. Devijver, *Prosopographia militiarum equestrium quae fuerunt ab Augusto ad Gallienum*, I, Louvain, 1976, p. 53—54, nr. 18, privitor la cariera lui *T. Aelius*...: „praefectus numeri — vel — vexillationis Palmyrenorum Porolissensium sagittariorum".

Pius[119]. Ulterior, din aceştia se va forma *numerus Palmyrenorum Porolissensium*[120].

Dar în acest caz, diplomele de la 29 iunie 120 nu mai pot fi dovada că la acea dată nordul Daciei se afla în cadrul provinciei *Dacia Superior*; ele nu mai pot fi invocate drept *terminus post quem* pentru crearea *Daciei Porolissensis*. De aici decurge posibilitatea de a fixa data constituirii acesteia din urmă între începutul domniei lui Hadrian (după încheierea misiunii lui Q. Marcius Turbo) şi 10 august 123 (de cînd datează cea mai veche atestare a Daciei Porolissensis).

Se pune astfel problema dacă cele trei Dacii (*Inferior*, *Superior* şi *Porolissensis*) nu sînt mai degrabă creaţii concomitente ale împăratului Hadrian (înainte de 29 iunie 120)[121].

În cele ce urmează, ne vom ocupa pe scurt de rangul guvernatorilor provinciilor Daciei[122].

Dacia Superior a fost condusă, în continuare, de un *legatus Augusti pro praetore*, de data aceasta de rang pretorian (*vir praetorius*), deoarece în provincie se afla o singură legiune (*XIII Gemina*). El era ajutat, pentru probleme financiare, de un *procurator Augusti*, din tagma ecvestră.

Celelalte două Dacii (*Porolissensis* şi *Inferior*) aveau în frunte cîte un *procurator Augusti*, de rang prezidial, tot din tagma ecvestră. Se consideră că aceşti procuratori depindeau de legatul Daciei Superior, sau că acesta ar fi avut o ascendenţă faţă de cei doi.

O situaţie deosebită în titulatura guvernatorului Daciei Inferioare este arătată de o inscripţie de la Caesarea (Mauretania)[123]: *T(ito) Fl(avio) T(iti) fil(io) Palatin(a) [Prisco C(aio) Gallo]nio Frontoni Q(uinto) M[ar]|cio Turboni pr[. . . . . , pr]oc(uratori) pro leg(ato) provinc[iae] | Mauretan(iae) Caes(ariensis), [pro l]eg(ato) et praef(ecto) prov(inciae) Dac[iae] | Inferioris, pro . . . ., proc(uratori) XX heredi[tat(ium)] | provinciae [Syriae Palaest]inae, proc(uratori) ad ce[nsus*... Aşadar, în cariera sa, T. Flavius Priscus C. Gallonius Fronto Q. Marcius Turbo a fost, între altele, *[pro l]eg(ato) et praefectus) prov(inciae) Dac[iae] Inferioris*. Data cînd şi-a exercitat această misiune în Dacia este nesigură: Syme propune anul 142 sau 143[124], în timp ce Pflaum înclină mai mult spre anul 157[125].

Acest titlu nu mai este cunoscut din altă inscripţie; guvernatorul Daciei Inferioare l-a primit numai în această împrejurare deoarece în provincia sa au fost aduse efective din legiuni. „Înseamnă — scrie H.G. Pflaum — că faptul de a comanda trupe legionare este considerat mai important

---

[119] La Porolissum staţionau numai o parte din aceşti arcaşi (cei din primul *vexillum*). Probabil cea de-a doua formaţiune se afla la *Optatiana* (Zutoru); din aceasta se va forma *n(umerus) P(almyrenorum) O(ptatianensium)* (despre acesta, I.I. Russu, AMN, VI, 1969, p. 174).

[120] Despre acesta, I.I. Russu, AMN, VI, p. 173—174.

[121] De altfel, este improbabil ca după reforma administrativă din 118—120, să fi avut loc, la scurt timp, între 120—123, altă reorganizare.

[122] M. Macrea, *Viaţa în Dacia romană*, p. 30 şi urm. *(passim)*.

[123] AnnÉp, 1946, 113.

[124] Studii Clasice, III, 1961, p. 131.

[125] H. G. Pflaum, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, I, Paris, 1960, p. 375.

decît de a guverna militar provincia Dacia Inferior"[126]. Pflaum arată că titlul *procurator pro legato* nu echivala cu *procurator pro legato Augusti pro praetore*; „noi remarcăm că diferite exemple arată că titlul de *prolegato* nu privește de loc pe *legatus Augusti pro praetore*, ci numai pe legatul de legiune"[127]; titlul era „o ficțiune legală pentru a fi cvasilegat de legiune". Deoarece, deci, funcția sa echivala cu cea de legat de legiune, înseamnă că în provincie au fost aduse efective avînd numeric valoarea unei legiuni. Faptul că guvernatorul de rang ecvestru al Daciei Inferior a primit „derogare" pentru a putea comanda efective din legiuni este o dovadă că el nu depindea de legatul Daciei Superior. În cazul unei asemenea subordonări, dacă aceste efective ar fi venit din Dacia Superior, guvernatorul acesteia (care comanda probabil și legiunea XIII Gemina) ar fi fost de drept și comandantul unor asemenea efective dislocate în Dacia Inferior; dacă erau aduse din alte provincii, efectivele respective din Dacia puteau atinge valoarea a două legiuni, atrăgînd astfel modificarea rangului legatului Daciei Superior, care ar fi trebuit să devină *vir consularis* — ceea ce nu s-a întîmplat decît după reforma administrativă din 168/169 (cf. mai departe).

Deci, analiza inscripției din Caesarea Mauretaniei mai degrabă infirmă ceea ce este, de fapt, o simplă ipoteză, acceptată totuși unanim ca un adevăr absolut. Este de fapt, și aceasta, o reminiscență a vechii teorii despre existența unei Dacii traiane unitare, împărțită în două provincii sub Hadrian, apoi în trei sub Antoninus Pius[128]. De aceea, sîntem de părere că procuratorul Daciei Inferior nu depindea nicidecum de legatul Daciei Superioare[129], și probabil aceeași era situația cu procuratorul Daciei Porolissensis.

În timpul împăratului Marcus Aurelius, în 168/169 a avut loc cea de-a treia și ultima reorganizare administrativă a Daciei romane. Ea a fost dictată de motive de ordin militar și strategic: pentru a face față, cu forțe unite, pericolului sarmatic și germanic de la Dunărea mijlocie[130].

Acest proces s-a petrecut în vremea guvernării lui M. Claudius Fronto[131]. Acesta, după ce a fost mai întîi *legatus Augustorum pro praetore Moesiae Superioris*, a primit, în a doua jumătate a anului 168 sau cel mai tîrziu la începutul celui următor, comanda a două provincii: *legatus Augustorum pro praetore Moesiae Superioris et Daciae Apulensis*. După moartea lui Lucius Verus, întîmplată în februarie 169 (ea reprezentînd un reper cronologic), Fronto poartă titlul de *legatus Augusti pro praetore*

---

[126] *Ibidem*, p. 378. Aceasta ar întări și ipoteza că, după reforma lui Marcus Aurelius, legatul legiunii V Macedonica era și comandantul trupelor auxiliare din Dacia Porolissensis; vezi nota 149.

[127] *Ibidem*.

[128] Vezi nota 2.

[129] Față de interpretarea lui H.G. Pflaum, apare de neînțeles afirmația lui D. Tudor, *Oltenia romană*[4], p. 159, cînd vorbește de raporturile dintre legatul Daciei Superior și procuratorii celorlalte două Dacii: „se pare că în momente în care se cerea o concentrare a forțelor militare, unul dintre ei lua titlul de *prolegato*, ca să poată dispune de toate forțele armate ale provinciei Dacia".

[130] Vezi, pentru desfășurarea evenimentelor, M. Macrea, *Viața în Dacia romană*, p. 61 și urm.

[131] Despre reforma administrativă din anul 169, vezi M. Macrea, AMN, III, 1966, p. 145—149; idem, *Viața din Dacia romană*, p. 63 69; C. și H. Daicoviciu, AMN, IV, 1967, p. 73—81.

provinciarum Daciarum, apoi din nou *legatus Augusti pro praetore provinciarum Daciarum et Moesiae Superioris simul*[132]. Numărul acestor provincii este precizat în titlul guvernatorului dintr-o inscripţie de la Ulpia Traiana Sarmizegetusa : *legatus Augusti pro praetore trium Daciarum et Moesiae Superioris*[133].

Au existat numeroase discuţii privitoare la hotarele provinciilor Daciei. Majoritatea istoricilor sînt de părere că Dacia Superior a devenit *Dacia Apulensis*, fără nici o modificare teritorială ; Dacia Inferior a luat numele de *Dacia Malvensis* ; *Dacia Porolissensis* a rămas cu vechiul ei teritoriu şi nume[134]. În sprijinul acestui punct de vedere (susţinut cu ardoare, timp de aproape patru decenii, de D. Tudor, îndeosebi), alături de numeroase argumente logice[135], există şi o serie de documente epigrafice concludente, puse din nou în valoare în ultimii ani : inscripţia celebră de la Sevilla, care onorează pe Sextus Iulius Possessor[136], alta de la Thessalonic[137], în sfîrşit, o a treia din Caesarea Mauretaniei[138].

Adepţii teoriei contrare (C. Patsch, urmat de A. Stein şi C. Daicoviciu) susţineau că Dacia Apulensis ar fi apărut prin unirea Daciei Superior cu Dacia Inferior, iar Dacia Malvensis s-ar fi creat pe un teritoriu nou, în Banat (sau în vestul acestuia, după teoria susţinută nu de mult de C. şi H. Daicoviciu)[139]. Se consideră că o reformă administrativă a implicat neapărat modificări teritoriale, altfel ar fi fost o simplă schimbare de nume[140].

În realitate, reforma administrativă a lui Marcus Aurelius a constat în următoarele :

— ridicarea rangului guvernatorului, numit iarăşi dintre cei care exercitaseră consulatul *(vir consularis)*, ca urmare a aducerii în Dacia, la Potaissa, a unei a doua legiuni, *V Macedonica* ;

---

[132] CIL., VI, 1373 (= 31640) (= ILS, 1048).

[133] CIL, III, 1457.

[134] Vezi mai sus, nota 94.

[135] Vezi, astfel, M. Macrea, *Viaţa*..., p. 69 („Nouă ni se pare totuşi că situaţia din timpul lui M. Claudius Fronto exclude posibilitatea ca între Dacia Apulensis şi Moesia Superior să se fi interpus o altă provincie, anume Dacia Malvensis, cum ar trebui să admitem în ipoteza că pe aceasta o localizăm în Banat") ; C.C. Petolescu, SCIV, 22, 1971, 3, p. 422, nota 109 („Unii istorici au încercat să demonstreze crearea unei mari provincii *Dacia Apulensis*, prin contopirea provinciilor *Dacia Superior* şi *Dacia Inferior*. În această situaţie însă, procuratorul Daciei Apulensis ar fi trebuit să facă parte din categoria *ducenarii*-lor, căci atribuţiile sale erau acum duble : procuratorii Daciei Superior... şi Daciei Inferior... fuseseră *centenarii*. Or, procuratorul Daciei Apulensis era tot un *centenarius*").

[136] CIL. II, 1180 (— ILS (Inscriptiones Latinae Selectae), 1403) ; cf. D. Tudor, *Oltenia romană*[4], p. 189—194.

[137] CIL, III, 13704 (= ILS, 9009) ; cf. I.I. Russu, AIIA (Cluj), XVII, 1974, p. 11 45.

[138] CIL, VIII, 9381 (= ILS, 2763) ; cf. M.P. Speidel, Dacia, N.S., XVII, 1973, p. 169—177.

[139] C. şi H. Daicoviciu, AMN, IV, 1967, p. 73—81 ; C. Daicoviciu, AMN, VII, 1970, p. 125—130.

[140] AMN, IV, p. 79 : „În acest caz (dacă nu s-ar fi făcut modificări teritoriale — paranteza ne aparţine), rezultă că anul 168 nu aduce nici o modificare teritorială faţă de perioada anterioară, totul reducîndu-se la o simplă schimbare de nume ; e greu de admis că în timpul războaielor marcomanice Marcus Aurelius se ocupa de asemenea « reorganizări », cu atît mai mult cu cît vechile denumiri dăinuiseră cîteva decenii, între care şapte ani şi sub domnia lui". De fapt esenţa reformei împăratului filozof este alta : uniformizarea denumirii provinciilor Daciei (după capitalele lor), acum cînd *cele trei Dacii formau un organism unitar* (acesta fiind adevăratul sens al reformei).

— unirea Daciilor, pînă atunci separate, într-un organism militar și administrativ unitar, avînd în frunte pe *legatus Augusti pro praetore t rium Daciarum*, numit și *consularis Daciarum trium*.

De altfel, în interiorul unui organism administrativ și militar unitar, schimbări teritoriale nici nu-și aveau rostul; a avut loc totuși o extindere a limitelor stăpînirii romane, prin reanexarea vestului Munteniei, probabil pe timpul lui Commodus[141], precum și a vestului Banatului, cel puțin partea de nord a acestuia, cu linia Mureșului[142].

Guvernatorul general al Daciilor era dublat de un *procurator Augusti Daciae Apulensis*, cu atribuții financiare; în caz de vacanță a legatului, el era și locțiitor al acestuia *(agens vice praesidis)*[143]. Ca întindere teritorială, Dacia Apulensis cuprindea fără îndoială teritoriile care aparținuseră Daciei Superior, adică vestul Olteniei, Banatul, o parte din Transilvania (fără partea de nord, care ținea de Dacia Porolissensis, și cea de sud-est, a Daciei Inferior).

Dacia Malvensis era probabil aceeași ca întindere cu Dacia Inferior: estul Olteniei, sud-estul Transilvaniei și, desigur, vestul Munteniei[144]. Guvernatorul său era ales tot din tagma ecvestră, fiind un *procurator Augusti*, avînd deopotrivă atribuții financiare și militare[145]. Aceasta explică și titlul de *praeses* ce-l poartă într-o inscripție de la Thessalonic[146]. Așa cum arată Pflaum, acest titlu devine curent către mijlocul secolului al III-lea, de cînd datează și inscripția în discuție: „titlul de *praeses* se impune pentru a designa pe toți guvernatorii de provincii. Termenul de *procurator* dispare atunci succesiv în fostele provincii ecvestre . . ."[147].

Dacia Porolissensis s-a păstrat în vechiul ei teritoriu, adică la nord de Arieș și Mureș[148]. Procuratorul ei avea probabil acum numai atribuții financiare, iar comanda trupelor auxiliare o avea legatul legiunii V Macedonica, aflată la Potaissa[149].

---

141 Unele probleme privind *limes transalutanus*: D. Tudor, *Oltenia romană* ⁴, 1978, p. 253—257.

142 Pentru linia Mureșului în epoca romană, C.C. Petolescu, în *Studien zu den Militärgrenz Roms*, II, Köln—Bonn, 1977, p. 367—372.

143 M. Macrea, *Viața*..., p. 64.

144 Se afirmă adesea, fără a exista însă o probă scrisă, că sud-estul Transilvaniei a trecut, cu ocazia reorganizării administrative din timpul lui Marcus Aurelius, la Dacia Apulensis; vezi astfel, M. Macrea, AMN, III, 1966, p. 149. Cf. însă, idem, *Viața*..., p. 67: „Nu știm care va fi fost soarta teritoriului din estul Transilvaniei, de la Angustia pînă la Caput Stenarum, care înainte aparținuse Daciei Inferior. El a putut rămîne mai departe la Dacia Malvensis, așa cum am putea presupune, și că a fost transferat, cu prilejul reorganizării celor trei Dacii din timpul lui Marcus Aurelius, la Dacia Apulensis. Nu dispunem deocamdată de vreo dovadă peremptorie într-un sens sau altul. Noi înclinăm totuși mai degrabă să credem că amintitul teritoriu din estul Daciei a rămas mai departe la Dacia Malvensis".

145 Idem, *Viața*..., p. 66; D. Tudor, *Oltenia romană* ⁴, p. 161—162.

146 CIL, III, 13704 (= ILS, 9009). I. Piso, „Revue roumaine d'histoire", XII, 1973, p. 1013: „les deux tribuns dédièrent l'inscription à Cassianus non pas en tant qu'officiers, subordonnés au procurateur, mais comme ses fils. Ceux-ci pouvaient exagérer l'importance de leur père, surtout qu'ils ne posèrent pas l'inscription en Dacie, mais à Thessalonike"; vezi însă observațiile la care trimite nota următoare.

147 H.G. Pflaum, *Les procurateurs équestres sous le Haut-Empire romain*, Paris, 1950, p. 114—117; vezi, idem, *Les carrières procuratoriennes équestres sous le Haut-Empire romain*, III, 1960, p. 1067.

148 Cf. nota 94.

149 M. Macrea, AMN, III, 1966, p. 149. Vezi și nota 126.

În această situație au rămas cele trei Dacii pînă la retragerea stăpînirii romane.

Teoria expusă în acest studiu are în vedere o „schemă" mult mai simplificată a fazelor și conținutului reformelor administrative privind provinciile Daciei romane; ea pleacă de la analiza documentelor epigrafice și nu de la păreri preconcepute.

CONTRIBUTIONS CONCERNANT L'ORGANISATION ADMINISTRATIVE DE LA DACIE ROMAINE

RÉSUMÉ

La Dacie n'a pas été créée dès le début comme une province unitaire; son organisation administrative a parcouru plusieurs étapes.

Un diplôme militaire du Porolissum, du 11 août 106 (CIL, XVI, 160=IDR, I, 1), atteste l'existence à cette date de la province de Dacie; mais comme l'atteste l'analyse des documents épigraphiques elle comprenait, seulement une partie des territoires annexés par les Romains : l'Olténie (la moitié d'ouest), le Banat, la majeure partie de la Transylvanie (sans la partie du sud-est). La province de Dacie était dirigée par un gouverneur — *legatus Augusti pro praetore*, de rang consulaire *(vir consularis)* — vu qu'en Dacie se trouvaient deux légions (IV Flavia et XIII Gemina). D'autres territoires — l'est de l'Olténie, le sud-est de la Transylvanie (le Pays de Făgăraș et le Pays de Bîrsa), la Valachie et le sud de la Moldavie, annexés après la guerre de 101—102, relevaient de la province de Moesia Inferior. Cette situation a duré seulement sous le règne de Trajan.

Les événements des années 117—118, au début du règne d'Adrien, ont déterminé de nouveaux changements dans l'organisation et l'administration de la Dacie; cela représente la seconde étape de ce processus. Le territoire de Valachie fut alors abandonné dans son ensemble ou dans sa majeure partie. Les territoires qui avaient appartenu à la Moesia Inferior ont constitué une nouvelle province, *Dacia Inferior* (l'Est de l'Olténie, le sud-est de la Transylvanie, éventuellement aussi l'ouest de la Valachie). En échange, l'ancienne province de Dacie est devenue sous le règne de Trajan *Dacia Superior* (attestée pour la première fois le 29 juin 120 (CIL, XVI, 68 = IDR, I, 5; AnnEp, 1959, 31 = IDR, I, 6). Parallèlement (ou peu de temps après) l'on créa, de la partie nord de la Dacie de Trajan (du territoire situé au nord des rivières d'Arieș et de Mureș), une nouvelle province (*Dacia Porolissensis* attestée comme telle dans le diplôme du 10 août 123; IDR, I, 7). Le gouverneur de Dacia Superior était toujours un *legatus Augusti pro praetore*, cette fois-ci nommé parmi ceux qui avaient exercé seulement les fonctions de préteur, car dans cette province il n'y avait maintenant qu'une seule légion (XIII Gemina). Chacune des deux autres Dacie (Inferior et Porolissensis) était dirigée par un *procurator Augusti* ayant des attributions militaires et financières.

La troisième étape dans l'organisation de la Dacie romaine date des années 168—169, soit du temps de l'empereur Marc Aurèle. Alors, les trois Dacie furent placées sous la direction d'un gouverneur unique, *legatus*

Augusti pro praetore trium Daciarum, dénommé également *consularis Daciarum trium* ; il était un ancien consul *(vir consularis)*, car maintenant il existait à nouveau en Dacie deux légions (XIII Gemina et V Macedonica). C'est pourquoi, les dénominations des provinces aussi connaissent des changements : *Dacia Inferior* devient *Dacia Malvensis* ; Dacia Superior devient *Dacia Apulensis* et Dacia Porolissiensis conserve son ancienne dénomination. Mais nous n'avons aucune confirmation du fait qu'à l'époque se seraient produites aussi des modifications territoriales entre ces unités administratives de la Dacie pour la première fois unitaire. En dehors du gouverneur général, chacune de ces provinces était dirigée par un *procurator Augusti*, ayant notamment des attributions financières. Mais en cas d'absence du gouverneur général, le procureur de Dacia Apulensis était aussi le suppléant de celui-ci *(agens vice praesidis)* ; celui de Dacia Malvensis semble avoir eu également des attributions militaires.

ŞTIINŢA ISTORICĂ ÎN R.S.S. KIRGHIZĂ*

DE

S. TABÎŞALIEV

vicepreşedinte al Academiei de ştiinţe a R.S.S. Kirghize, membru corespondent al Academiei de ştiinţe a R.S.S. Kirghize; doctor în ştiinţe istorice, profesor

Istoricii din U.R.S.S., între care şi cei din Kirghizia Sovietică acordă o mare atenţie întăririi rolului ştiinţei istorice în opera de dezvoltare a colaborării internaţionale şi a schimburilor culturale, a legăturilor prieteneşti cu ţările socialiste, propagînd succesele şi realizările lor. Astfel, în cadrul cursurilor de istorie modernă şi contemporană ale facultăţilor cu profil umanistic din institutele republicane de învăţămînt superior, ca şi la lecţiile de istorie din şcolile medii şi şcolile speciale se studiază trecutul istoric-cultural al popoarelor din Europa centrală şi de Sud-Est, legăturile lor cu popoarele Uniunii Sovietice, lupta lor pentru eliberarea socială şi naţională, experienţa construcţiei socialiste în această zonă europeană, precum şi realizările în domeniul economiei şi culturii în perioada edificării noii societăţi socialiste.

Aniversările semnificative şi alte evenimente importante în viaţa poporului român prieten, ca de exemplu victoria revoluţiei populare şi proclamarea republicii sînt larg popularizate în R.S.S. Kirghiză. În oraşul Frunze şi în alte oraşe ale R.S.S. Kirghize se organizează cu participarea Asociaţiei de prietenie şi legături culturale cu străinătatea, expoziţii fotografice şi de carte, se ţin lecţii şi dezbateri.

Un canal efectiv pentru mai buna cunoaştere între popoarele noastre este schimbul de literatură ştiinţifică, precum şi de alte scrieri, realizat între Biblioteca centrală ştiinţifică a Academiei de ştiinţe a R.S.S. Kirghize şi marile biblioteci ale instituţiilor ştiinţifice din R.S. România.

Un factor efectiv de întărire a legăturilor culturale între popoarele ţărilor noastre este schimbul reciproc de delegaţii. În Kirghizia s-au aflat deja o serie de reprezentanţi ai cercurilor ştiinţifice din România. O însemnătate certă în dezvoltarea cooperării culturale sovieto-române, în stabilirea unor contacte nemijlocite între savanţii români şi kirghizi a avut şi ultima întîlnire (1—4 septembrie 1978) în capitala Kirghiziei Sovietice — oraşul Frunze, prilejuită de cea de a şasea conferinţă a istoricilor sovietici şi

* Referat ţinut de autor la conferinţa istoricilor sovietici şi români care a avut loc la Frunze, în septembrie 1978.

români în cadrul lucrărilor Comisiei bilaterale a istoricilor din U.R.S.S. şi Republica Socialistă România.

Tematica dezbătută la această conferinţă *Gîndirea progresistă din Rusia şi România în a doua jumătate a secolului al XIX-lea — începutul secolului al XX-lea — factor important de apropiere dintre popoarele noastre* a permis să extindem căutările pentru a distinge izvoarele adînci ale legăturilor de prietenie dintre popoarele noastre în perioada de dezvoltare impetuoasă a gîndirii democratice şi a mişcării revoluţionare, atît în Rusia, cît şi în România.

Oaspeţii români au făcut cunoştinţă cu locurile şi edificiile de seamă ale oraşului ce poartă numele comandantului de oşti aparţinînd gărzii leniniste — M.V. Frunze; au vizitat muzeul memorial M.V. Frunze, au fost la Expoziţia realizărilor economiei naţionale a republicii, au făcut cunoştinţă cu activitatea unui sovhoz, au vizitat secţiile unor uzine, Universitatea, laboratoare ştiinţifice şi cămine studenţeşti. „Aici, în Kirghizia, noi, istoricii, am simţit cum poporul făureşte o istorie nouă — a spus preşedintele părţii române a Comisiei de istorie, membru al Comitetului Central al Partidului Comunist Român, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, profesorul Ştefan Ştefănescu. Realizările poporului kirghiz, într-o perioadă istorică scurtă, sînt minunate şi demne de admirat.

Locuitorii oraşului Frunze ne-au arătat cu mîndrie monumentul luptătorilor pentru triumful revoluţiei, care s-a dezvelit solemn în aceste zile şi monumentul Prieteniei popoarelor. Ideea internaţionalismului, a prieteniei între popoare este foarte puternică în ţara noastră; noi am simţit aceasta la fiecare pas.

Impresionează amploarea cercetărilor ştiinţifice pe care o desfăşoară institutele Academiei Kirghize de ştiinţe. A fost plăcut să vizităm expoziţia pe care au organizat-o lucrătorii bibliotecii ştiinţifice a Academiei de ştiinţe din Kirghizia, unde printre altele, au fost expuse lucrările lui V. Malinschi „Marxism-leninismul şi problema agrară", T. Ionescu „Istoria arhitecturii în România" şi alte lucrări recente ale cercetătorilor din domeniul ştiinţelor sociale".

Participanţii la conferinţă au fost salutaţi de preşedintele părţii române a Comisiei, profesorul Şt. Ştefănescu, şi de conducătorul a.i. al părţii sovietice, A.M. Samsonov, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a U.R.S.S., care au subliniat importanţa întîlnirii istoricilor celor două ţări pentru extinderea şi întărirea colaborării ştiinţifice româno-sovietice.

Au prezentat rapoarte ştiinţifice, din partea oamenilor de ştiinţă români — prof. D. Hurezeanu, George Muntean, D. Berindei, Gh. Ioniţă; din partea cercetătorilor sovietici — vicepreşedintele părţii sovietice în Comisia istoricilor U.R.S.S. şi R.S.R., doctorul în ştiinţe istorice V.N. Vinogradov, doctorii în ştiinţe istorice V.I. Grosul, A.I. Manusevici şi alţii, din partea istoricilor kirghizi — preşedintele Academiei de ştiinţe a R.S.S. Kirghize, membru corespondent al Academiei de ştiinţe a U.R.S.S., K.K. Karakeev, academicianul B.D. Djanghercinov şi vicepreşedintele Academiei de ştiinţe a R.S.S. Kirghize, S.T. Tabîşaliev.

După cum se ştie, înainte de Marea Revoluţie Socialistă din Octombrie, Kirghizia era una dintre cele mai îndepărtate teritorii coloniale ale Rusiei ţariste, un ţinut extrem de înapoiat din punct de vedere economic şi cultural unde aproape nu exista o intelectualitate, unde lipseau oamenii de ştiinţă şi, se înţelege, nu existau condiţii pentru dezvoltarea ştiinţei.

Nu este de mirare că cu toată istoria bogată multiseculară a poporului kirghiz şi Kirghizstanului, ea a rămas de fapt necunoscută lumii şi ştiinţei europene. În cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea cînd Kirghizia a început să fie cercetată de savanţi ruşi, au venit aici şi o serie de călători din Europa apuseană. Mulţi dintre ei erau însă adepţi ai unor concepţii ideologice burghezo-nobiliare, încercînd să demonstreze caracterul „firesc" al înapoierii şi lipsa de perspectivă a popoarelor din Asia de mijloc, inclusiv a kirghizilor. În scrierile lor, care trebuie folosite cu un foarte pronunţat spirit critic, kirghizii nici nu se numeau cu denumirea etnică proprie. Astfel, kirghizii erau numiţi ofensator „kara-kirghizi", seminţiile sălbatice kirghize, „buruţi". Kirghizia era pentru savanţii burghezi doar o noţiune geografică.

În istoriografia oficială rusă se denatura conştient istoria ţinutului şi a poporului kirghiz iubitor de libertate, se înfrumuseţa politica colonială a ţarismului, orientată spre aţîţarea învrăjbirii naţionale.

O altă grupă a savanţilor patriei noastre, exploratori şi orientalişti, a lăsat un material faptic bogat, deşi fragmentar, privind istoria şi etnografia poporului kirghiz, un material valoros sub raport istoric, deşi în el se eludează problema claselor şi luptei de clasă. Lucrările lor, în primul rînd lucrările academicianului V.V. Bartold, mai ales lucrarea sa *Kirghizii* (1927) au adus o anumită contribuţie care a ajutat istoricilor sovietici în studierea trecutului istoric al poporului kirghiz.

Mărturiile cele mai valoroase pentru generaţiile următoare ne provin de la reprezentanţii înaintaţi ai ştiinţei ruseşti, savanţii exploratori în persoana lui Semenov-Tianşanski, Prjevalski, Fedcenko, Severţov şi alţi cercetători, care au dezvăluit, primii, diversitatea naturii şi bogăţiile inepuizabile ale acestui ţinut muntos. Mulţumită lor, trecutul istoric al Kirghiziei a fost făcut cunoscut lumii prin intermediul limbii ruse.

Dar studierea cu adevărat ştiinţifică şi sistematică a istoriei Kirghiziei a început numai în condiţiile puterii Sovietice, cînd în şirul altor transformări sociale care au avut loc în ţinut, s-a realizat şi lichidarea analfabetismului, aproape generalizat şi revoluţia culturală.

De aceea e deplin justificată afirmaţia că istoriografia Kirghiziei, ca şi întreaga ei ştiinţă, este vlăstarul Marelui Octombrie, o parte componentă efectivă a ştiinţei sovietice, fundamentate pe poziţiile trainice ale marxism-leninismului.

Pentru ca să atingă însă nivelul actual, istoriografia R.S.S. Kirghize a trebuit să parcurgă un drum complex de dezvoltare. A fost necesar înainte de toate, să se pregătească contingentul cadrelor de istorici. Încă în anii 20 au început să se creeze în republică primele nuclee ale unor instituţii ştiinţifice. La începutul anilor treizeci s-a deschis facultatea de istorie pe lîngă prima instituţie superioară de învăţămînt din Kirghizia — Institutul pedagogic. Concomitent se realiza pregătirea istoricilor în şcolile superioare din oraşele centrale ale U.R.S.S. şi din alte republici.

În anii 40—50 s-au creat facultăţi de istorie în institute, inclusiv în Universitatea de stat din Kirghizia, şi institute speciale de cercetare ştiinţifică — Institutul de istorie a partidului de pe lîngă C.C. al Partidului Comunist din Kirghizia — filială a Institutului de marxism-leninism de pe lîngă C.C. al P.C.U.S. (din 1951) şi Institutul de istorie al Academiei de ştiinţe a R.S.S. Kirghize (din 1954, iar înainte, începînd cu 1943, funcţiona institutul de limbă, literatură şi istorie a filialei kirghize a Academiei de ştiinţe a U.R.S.S.). În aceste institute se desfăşoară astăzi în republică principalele cercetări în domeniul istoriei civile şi a istoriei partidului.

Ca urmare a măsurilor adoptate s-a reuşit ca într-o perioadă scurtă să se rezolve problema cadrelor. La mijlocul deceniului şase noi avem deja cadre calificate. Astăzi republica dispune de forţe de creaţie puternice. În Kirghizia detaşamentul istoricilor dispune de 7 academicieni şi membri corespondenţi, peste 30 de doctori şi 200 de candidaţi în ştiinţe, un număr mare de colaboratori ştiinţifici şi aspiranţi. Avem, în afară de acesta, o mare rezervă. În republică, şi dincolo de hotarele ei învaţă peste 1000 de studenţi-viitori istorici. Numele unor istorici ca B. Djamghercinov, S. Iliaşov, K. Karakeev, L. Jsembaev, A.G. Zim şi alţii sînt larg cunoscute în ţara noastră.

Pentru dezvoltarea cu succes a ştiinţei istorice era necesar ca, laolaltă cu rezolvarea problemei pregătirii cadrelor, să se folosească specialiştii în modul cel mai cuvenit, să se orienteze eforturile lor spre rezolvarea sarcinilor actuale şi prioritare, să se organizeze judicios cercetarea ştiinţifică, să se asigure o planificare corespunzătoare a muncii.

Dacă am urmări linia de dezvoltare a ştiinţei istorice în Kirghizia, vom observa că din anii 20 pînă spre mijlocul deceniului al şaselea a avut loc procesul de strîngere şi studiere a diverse izvoare scrise, folclorice, sau cu caracter material, s-au inventariat, astfel, multe aspecte ale unor vestigii etnografice şi arheologice, s-a trecut la ordonarea surselor de arhivă, publicarea de date statistice, la realizarea unor culegeri de documente, de studii, precum şi la întocmirea unor lucrări monografice.

Concomitent se studia intens istoria luptei oamenilor muncii din Kirghizstan pentru instaurarea şi consolidarea puterii Sovietice în ţinut, pentru realizarea transformărilor socialiste în economie, cultură, în viaţa social-politică a oamenilor muncii din Kirghizstan; s-a desfăşurat o însemnată muncă pregătitoare pentru crearea unor lucrări de generalizare consacrate istoriei popoarelor R.S.S. Kirghize.

Prima lucrare de sinteză dedicată istoriei republicii în perioada sovietică *XV ani ai R.S.S. Kirghize* a apărut în anul 1941. Consecutiv s-au editat o serie de culegeri jubiliare în anii 40 — prima jumătate a anilor 50 — care au reprezentat trepte pe calea elaborării primei mari lucrări de generalizare *Istoria Kirghiziei* (în două volume, 1956). Realizată de către colaboratorii Institutului de istorie al Academiei de ştiinţe a R.S.S. Kirghize, în colaborare cu istoricii din Moscova şi Leningrad, această lucrare a reflectat rezultatele principale ale realizărilor istoriografiei Kirghiziei pînă la Congresul al XX-lea al P.C.U.S. În următorii 12 ani s-a reuşit să se realizeze încă două ediţii — în 1963 şi 1968 — care au primit de asemenea o înaltă apreciere a cercurilor ştiinţifice. De altfel ultimei, celei de a treia ediţii (în două volume şi trei cărţi) i s-a decernat premiul republican de stat pentru ştiinţă şi tehnică pe anul 1970.

Perioada ultimelor două decenii se caracterizează printr-o mare amploare a lucrărilor de cercetare ştiinţifică, pătrunse de ideile congreselor de partid şi ale principalelor hotărîri ale C.C. al P.C.U.S. privind problemele ideologice. Istoricii republicii au studiat mai profund şi multilateral problemele contemporaneităţii, acordînd atenţia principală istoriei construcţiei socialiste şi comuniste în republică. Este caracteristică, de asemenea , şi folosirea mai largă a izvoarelor documentare şi arhivistice, năzuinţa istoricilor de a gîndi mai adînc moştenirea teoretică leninistă şi de a înfăţişa mai viu rolul creator al maselor în construcţia socialistă şi comunistă din republică.

În aceşti ani a fost editată lucrarea *Studii privind istoria Partidului Comunist din Kirghizia*, o serie de alte monografii şi lucrări, abordînd nu numai istoria poporului kirghiz, ci şi a altor popoare ale Kirghizstanului Sovietic, precum şi relaţiile lor cu alte popoare şi ţări învecinate. S-a realizat publicarea unor culegeri de documente şi materiale.

Spre sfîrşitul anilor 60 istoricii noştri s-au inclus în examinarea unor probleme de ansamblu ale Uniunii Sovietice, desfăşurînd studierea complexă a unor probleme actuale. În legătură cu aceasta s-au intensificat legăturile istoricilor (inclusiv ale etnografilor şi arheologilor) cu filozofii, economiştii, lingviştii şi istoricii literari, iar, într-o anumită măsură, şi cu reprezentanţii cercetătorilor din domeniul ştiinţelor naturii (în special în ce priveşte analiza descoperirilor arheologice) care lucrează în institutele republicii sau ale republicilor vecine din Asia de mijloc şi din Kazahstan.

Se înţelege, pentru elaborarea unor ample lucrări de generalizare era necesar să se umple golurile unor perioade puţin studiate, în special din perioada tîrzie a feudalismului, să se rezolve unele probleme, aflate în discuţia specialiştilor, pe baza metodologiei marxist-leniniste. Acesta a fost un proces complex de creştere a ştiinţei istorice în republică, a cărui devenire s-a realizat prin depăşirea vechilor concepţii burghezo-nobiliare despre dezvoltarea popoarelor ; dealtfel chiar unele evenimente din primele decenii ale puterii sovietice în ţinut au fost tratate necorespunzător. De aceea în anii 50 a fost organizată o mare expediţie complexă arheologică-etnografică kirghiză cu participarea istoricilor, antropologilor, etnografilor şi arheologilor din republică şi din alte instituţii ştiinţifice ale U.R.S.S. Lucrările ei s-au încheiat în 1956 printr-o sesiune consacrată etnogenezei poporului kirghiz şi editarea a 5 volume de lucrări ale expediţiei. Au fost de asemenea organizate o serie de conferinţe ştiinţifice şi dezbateri ample cu participarea istoricilor de seamă din ţară : despre eposul „Manas" şi problema caracterului mişcărilor naţionale din Kirghizia în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea şi la începutul secolului al XX-lea etc.

Toate acestea au creat posibilitatea să se traseze recomandări ştiinţifice şi o linie unitară justă privind astfel de probleme importante ale poporului kirghiz din trecut ca geneza sa, intrarea de bună voie a poporului acestui ţinut muntos în componenţa Rusiei, problemă care se trata anterior ca o cucerire obişnuită, consecinţele istorice progresiste ale acestui eveniment hotărîtor în viaţa poporului kirghiz, gîndirea socială şi dezvoltarea culturii poporului kirghiz la sfîrşitul secolului al XX-lea, privite în lumina tezei leniniste a existenţei celor două culturi — democratice şi reacţionare—

în fiecare cultură naţională, mişcarea de eliberare naţională, clasele şi lupta de clasă în societatea kirghiză din perioada de dinaintea Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie.

De asemenea, în anii 50—60 — una dintre cele mai importante şi fertile perioade din activitatea istoricilor republicii — s-a reuşit ca pe baza metodologiei marxist-leniniste, pe baza prelucrării unor materiale arhivistice şi a unor izvoare bogate — să se rezolve asemenea probleme ştiinţifice importante din istoria Kirghiziei, ţinînd de perioada sovietică a dezvoltării sale ca : legităţile şi particularităţile victoriei Revoluţiei din Octombrie în Kirghizia ; eroismul de masă şi patriotismul oamenilor muncii în anii războiului civil şi ai marelui Război de Apărare a Patriei, în lupta împotriva basmacilor şi a burgheziei săteşti, s-a fundamentat, sub raport teoretic, procesul de formare a Partidului Comunist din Kirghizia, a Comsomolului şi a sindicatelor, precum şi formarea statului sovietic Kirghiz ; s-a analizat multilateral şi s-au lămurit căile de lichidare a inegalităţii de fapt a poporului kirghiz în anii cincinalelor antebelice (industrializarea şi colectivizarea, revoluţia culturală, rezolvarea problemei naţionale şi consolidarea naţiunii socialiste kirghize etc.).

Se cuvine în acelaşi timp să menţionăm că drumul evolutiv al ştiinţelor sociale în republică, inclusiv al ştiinţei istorice, a fost dificil şi complex. În perioada constituirii istoriografiei kirghize se simţea lipsa unor cadre calificate şi experienţa în organizarea muncii ştiinţifice de cercetare, nu exista o bază documentară suficient de largă, de materiale şi instrumente de lucru de sinteză, de date statistice documentare verificate. Toate acestea s-au repercutat negativ asupra dezvoltării ştiinţei istorice. De aceea în tratarea unor probleme concrete şi-au făcut loc, uneori, în unele lucrări, greşeli metodologice, teoretice şi politice. Comitetul Central al Partidului Comunist din Kirghizia a supus criticii la timpul cuvenit greşelile din scrierile unor oameni de ştiinţă, greşeli ce îşi găseau expresia în tratarea necorespunzătoare a tezei leniniste privind autodeterminarea naţională, în supraaprecierea trecutului istoric, în denaturarea istoriei actuale a poporului kirghiz. Organele de partid au orientat, atent şi cu răbdare, eforturile oamenilor de ştiinţă, în vederea înlăturării greşelilor comise şi a direcţionării eforturilor spre abordarea unor probleme majore.

Congresul al XVI-lea al P.C. din Kirghizia (1976) a trasat sarcnai istoricilor şi altor cercetători din domeniul ştiinţelor sociale să ridice necontenit nivelul cercetărilor vizînd probleme actuale ale dezvoltării sociale, în special problemele învăţăturii marxist-leniniste despre naţiune şi relaţiile naţionale, ale întăririi continue a colaborării reciproce în toate domeniile vieţii economice şi spirituale.

În 1977 — an jubiliar al Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie — istoricii republicii, îndeplinind hotărîrile congresului al XXV-lea al P.C.U.S. şi al XVI-lea al Partidului Comunist din Kirghizia, au editat o serie de ample monografii printre care : K.U. Usubaliev, *Prietenia popoarelor — cucerirea noastră inestimabilă; Leninismul — marele izvor al prieteniei şi înfrăţirii popoarelor; Sub steagul prieteniei popoarelor;* K.K. Karakeev, *Marele Octombrie şi ştiinţa în Kirghizstan*, K.K. Orozaliev, *Prin colaborarea frăţească — spre comunism*, J.S. Tatîbekov, *Naţiunea kirghiză socialistă în etapa actuală*, B.D. Ciimîlova, *Istoria întrecerii socialiste în*

industria kirghiză, V.M. Ploskih, *Kirghizii şi Hanatul Kokand*, precum şi culegerea de documente *Victoria Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie în Kirghizia.*

Mulţumită organizării unor numeroase expediţii staţionare şi periodice, inclusiv expediţii complexe, s-a adunat un foarte bogat material arheologic, numismatic şi epigrafic, etnografic şi antropologic, precum şi în alte domenii ale cunoaşterii istorice îmbrăţişînd istoria popoarelor din Kirghizia din cele mai vechi timpuri pînă în zilele noastre. S-au făcut primii paşi deplin reuşiţi în domeniul istoriografiei, al studiului izvoarelor şi al bibliografiei istorice arheologice şi etnografice din republică. S-a desfăşurat de asemenea, mai ales de către cadrele didactice ale instituţiilor, de învăţămînt superior, cercetarea unor probleme care exced studiul fenomenului kirghiz, îmbrăţişînd istoria U.R.S.S. şi istoria universală.

În etapa actuală s-a extins considerabil diapazonul cercetărilor de istorie în republică. Istoricii nu se mai limitează la problematica naţională; ei au început să abordeze probleme mari avînd o însemnătate unională. Aceste cercetări se desfăşoară în colaborare cu reprezentanţii altor ştiinţe sociale. Astfel, în anul trecut istoricii din Kirghizia au participat activ la elaborarea monografiei colective *Poporul sovietic — constructor al comunismului.* Astăzi această lucrare este una dintre puţinele în U.R.S.S. în care se tratează multilateral aspecte istorice, social-economice, politico-ideologice, culturale etc. ale formării şi dezvoltării comunităţii sociale şi internaţionale a oamenilor sovietici. Lucrarea a fost elaborată pe baza materialelor conferinţei unionale care a avut loc în oraşul Frunze în 1977.

Istoricii Kirghiziei participă cu succes la lucrările unor manifestări ştiinţific unionale sau internaţionale. Ei sînt antrenaţi astăzi la elaborarea unor lucrări de generalizare privind istoria popoarelor Asiei de mijloc şi din Kazahstan, la întocmirea unei lucrări monografice privind rolul lui V. I. Lenin în destinele istorice ale popoarelor din această regiune. Această lucrare va oglindi rolul şi activitatea lui Lenin şi a P.C.U.S. în construcţia socialistă din regiunea Asiei mijlocii şi a Kazahstanului, va înfăţişa modul în care se traduc în viaţă principiile leniniste ale construcţiei de stat şi de partid, şi va arăta însemnătatea internaţională a experienţei căii necapitaliste de dezvoltare spre socialism a republicilor orientului sovietic.

Istoricii din R.S.S. Kirghiză abordează în momentul de faţă probleme ale Marii Revoluţii Socialiste din Octombrie, ale istoriei luptei oamenilor muncii pentru construcţia societăţii socialismului dezvoltat în republicile Asiei de Mijloc şi Kazahstan.

Printre altele se desfăşoară munca de pregătire a unei lucrări de ansamblu privind istoria Kirghiziei în timpul celor trei revoluţii ruse în care se va arăta acuitatea problemei naţionale în imperiul rus şi la periferiile sale, se va caracteriza rolul lui V.I. Lenin în elucidarea problemei naţionale şi lupta bolşevicilor leninişti în fruntea maselor muncitoare din Kirghizia pentru libertate socială şi naţională în revoluţiile burghezo-democratice, pentru victoria puterii Sovietice în Kirghizia.

Este de asemenea în curs de elaborare problema *Destinele istorice şi legăturile reciproce ale poporului kirghiz cu Rusia şi cu popoarele din Asia de mijloc şi Kazahstan (sec. XIX).*

Cercetătorii caută să dezvăluie izvoarele istorice, rădăcinile şi formele legăturilor politice, economice şi culturale ale poporului kirghiz cu Rusia şi cu popoarele vecine din Asia de mijloc, caracterul progresist din punct de vedere obiectiv al includerii voluntare a Kirghiziei în componenţa Rusiei.

Una dintre sarcinile cele mai importante ale istoricilor este, de asemenea, studierea procesului de înflorire şi apropiere a naţiunilor în ţara noastră în anii Puterii Sovietice, în special în perioada construcţiei societăţii socialiste dezvoltate. S-a întreprins deja o muncă fructuoasă în această privinţă; acum, istoricii, laolaltă cu filozofii şi economiştii, abordează o gamă largă de probleme vizînd unitatea dialectică a raportului naţional-internaţional în modul de viaţă sovietic în condiţiile contemporaneităţii.

Rezumînd expunerea succintă pe care am făcut-o, putem să afirmăm că istoricii din R.S.S. Kirghiză, activînd în fluxul general al istoriografiei sovietice, sînt antrenaţi la elaborarea unor probleme actuale, avînd o mare însemnătate teoretică şi practică socială. Analiza profundă a factorilor şi evenimentelor locale, generalizarea experienţei istorice acumulate de diferitele popoare ale patriei noastre comune, legate prin vechi fire de prietenie, prin lupta comună de eliberare naţională şi socială, de construire a socialismului şi comunismului, în uniunea frăţească a popoarelor primei ţări din lume care a construit socialismul, are nu numai o importanţă primordială în educarea oamenilor sovietici, ci şi o mare însemnătate pentru oamenii muncii din toate ţările.

Acestea sînt astăzi, în mare, principalele repere ale gîndirii istorice din R.S.S. Kirghiză şi situaţia ştiinţei istorice din republică, aceasta e problematica de bază la care lucrează istoricii din Kirghizia, răspunzînd sarcinilor care decurg din hotărîrile Congresului al XXV-lea al P.C.U.S. şi al XVI-lea al Partidului Comunist din Kirghizia.

LA SCIENCE HISTORIQUE DANS LA R.S.S. KIRGHIZE

RÉSUMÉ

L'article représente le compte rendu présenté par l'auteur au cours de la session de la commission mixte des historiens roumains et soviétiques qui a eu lieu dans la ville de Frounze en septembre 1978.

Après avoir montré que l'histoire de la Kirghizie a commencé à être étudiée et connue pendant les années du socialisme, on présente les principales réalisations obtenues dans les domaines de l'enseignement historique, de la recherche scientifique historique et de l'archéologie.

En conclusion, on précise les principales directions et orientations de développement de l'historiographie kirghize dans les années à venir, orientations découlant des décisions du XXV-e Congrès du P.C.U.S. et du XVI-e Congrès du Parti Communiste de Kirghizie.

ÎN ÎNTÎMPINAREA CELUI DE-AL XV-LEA CONGRES INTERNAŢIONAL DE ŞTIINŢE ISTORICE

STRUCTURI TERITORIAL-POLITICE ROMÂNEŞTI ÎN SPAŢIUL CARPATO-DANUBIANO-PONTIC ÎN SECOLELE VIII—XI

DE

ŞTEFAN OLTEANU

După cum se cunoaşte, medievistica românească a obţinut în ultima vreme rezultate importante în cunoaşterea mai aprofundată a comunităţii de viaţă de pe teritoriul României la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n., drept urmare a unor insistente cercetări în contextul cărora arheologia medievală şi-a dovedit din nou capacitatea de a răspunde şi problemelor de ordin social şi uneori chiar politic.

Dar dacă problemelor economice mai cu seamă, li s-a acordat o mult mai susţinută atenţie, într-o deplină concordanţă, evident, cu importanţa lor, dar şi datorită faptului că cercetarea acestora a beneficiat de existenţa unui material documentar concret mult mai bogat, studierea altor aspecte cum ar fi cel al structurilor teritoriale şi politice din cadrul societăţii româneşti din perioada menţionată a rămas, oarecum, la periferia cercetării, penuria izvoarelor informative constituind cauza fundamentală a acestei situaţii.

Acumularea, în ultima vreme mai ales, şi mai cu seamă prin investigaţii arheologice intense, a unui relativ bogat material documentar referitor la aşezările omeneşti de pe teritoriul României în secolele VIII—XI (menţionăm aici, pe lîngă articolele publicate în diferite periodice şi culegeri de specialitate, apariţia unor monografii elaborate în urma îndelungatelor cercetări asupra unor aşezări din epoca precizată) oferă posibilitatea studierii structurilor teritorial-politice, a procesului de organizare teritorială şi politică din cadrul societăţii noastre dintr-o epocă de cea mai mare însemnătate pentru istoria medievală a României, o adevărată „placă turnantă” a dezvoltării societăţii româneşti din epoca timpurie a feudalismului nostru.

Evidenţierea celor mai importante componente ale acestor structuri, a peisajului rural îndeosebi, în măsura în care acestea se oglindesc în cercetările efectuate, defineşte cu toată claritatea aportul sensibil al unor asemenea fenomene istorice la dezvoltarea vieţii sociale, iar studierea lor contribuie în mod substanţial la cunoaşterea mai detaliată a societăţii

„REVISTA DE ISTORIE”, Tom. 32, nr. 2, p. 285—308, 1979

omeneşti din acea vreme. Tipurile de structuri teritoriale (aşezări rurale fortificate sau deschise, cetăţi, complexe monastice, aşezări cu caracter urban, porturi etc.), „sistematizarea" teritorială cu principalele zone economice : vatra satului cu construcţiile aferente şi terenurile folosite în scop agrar, modul de dispunere a locuinţelor (concentrate sau dispersate), fenomenul demografic din contextul aşezărilor, gradul de mărime al unei asemenea structuri teritoriale sînt cîteva dintre problemele de majoră importanţă de la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n. asupra cărora arheologia medievală în special, prin cercetările de pînă acum, încearcă să se oprească cu insistenţă, nu fără a recunoaşte, însă, complexitatea şi dificultăţile de cercetare ale problematicii de mai sus în stadiul actual, cînd posibilităţile de investigare, sub raport metodologic, sînt încă destul de limitate. Ne referim, în special, la faptul că puţine aşezări sînt cercetate în întregime pentru a ne putea da seama de fizionomia generală a acestora, precum şi la dificultăţile de identificare a fenomenelor sociale şi politice cu ajutorul investigaţiei arheologice, realităţi care impun serioase rezerve, mai cu seamă în generalizarea unor asemenea fenomene la nivelul întregului spaţiu românesc.

Cu toate acestea, rezultatele notabile obţinute pînă în prezent, îndeosebi în urma cercetării integrale şi parţiale a unor obiective arheologice, îndreptăţesc încercarea de a schiţa fizionomia unor structuri teritoriale acolo unde aceasta este posibil şi unde datele de care dispunem sînt deja bunuri ştiinţifice cîştigate care au intrat în circuitul de specialitate.

În acest cadru se înscrie şi o altă problemă deosebit de interesantă care face obiectul studiului nostru, cea a raportului dintre structurile teritoriale şi procesul de organizare politică pe teritoriul României ; existenţa complexelor teritoriale, a concentrărilor de aşezări pe o anumită suprafaţă de teren implică existenţa unor forme de organizare politică, a unor legături între modalitatea de concentrare, de grupare a acestora şi tipul de organism politic existent : jupanat, cnezat, voievodat sau ţară în secolele VIII—XI pe teritoriul României, căci, precum se ştie, populaţia, numărul ei este acela care dă mai întîi statului posibilitatea existenţei sale [1]. Pretutindeni acolo unde se constată insuficienţa factorului uman, slaba sa prezenţă sub forma structurilor teritoriale, dispersiunea sa, acolo evoluţia procesului de organizare statală nu depăşeşte cadrul unor forme inferioare de organizare politică [2].

În această lumină, importanţa studierii structurilor teritorial-politice pentru cunoaşterea mai aprofundată a societăţii noastre într-o epocă încă puţin intrată în conul de lumină al istoriei ne apare în dimensiunile sale reale ; se poate spune pe drept cuvînt că asemenea forme de organizare teritorial-politică nu fac altceva decît să reflecteze manifestări ale modului de producţie al societăţii respective, atît sub aspectul social-economic, cît şi sub cel politico-juridic. Este ceea ce afirmau deosebit de sugestiv cu multă vreme în urmă unii dintre renumiţii cercetători ai pro-

---

[1] M. Reinhard, *Histoire et demographie*, în „Revue Historique", vol. 203, 1950, p. 194—195

[2] M. Reinhard, *op. cit.*, ; cf. Şt. Pascu, în *Populaţie şi societate. Studii de demografie istorică*, Cluj, 1972 ; Şt. Ştefănescu, *Demografia, dimensiune a istoriei*, Timişoara, 1974 ; M. Bulgaru, *Populaţie şi dezvoltare economică*, Bucureşti, 1975.

cesului de dezvoltare a societăţii omeneşti: „proiecţiuni pe sol ale formelor sociale"[3].

Analiza tipurilor de structuri teritoriale de pe teritoriul României la cumpăna dintre cele două milenii face necesară precizarea că la baza diferenţierii acestui proces de organizare teritorială a stat, totdeauna, criteriul economic în primul rînd şi cel social-politic. Departe de noi gîndul că încă din acea vreme avem de-a face cu aşezări omeneşti deplin distincte chiar şi din punctul de vedere al conţinutului lor economic! Procesul de diferenţiere, de specializare a acestora era încă firav, conţinutul de preocupări ale locuitorilor aşezărilor în cauză fiind destul de divers şi numai în anumite cazuri unele îndeletniciri (în afara celor agrare) puteau fi predominante, fapt care anunţa începutul îndepărtat al aşezărilor cu caracter urban. De aceea, fondul economic al unor asemenea structuri teritoriale avea un caracter mixt, principiu care a guvernat, după cum o să constatăm mai jos, în aceea vreme şi chiar după aceea, destul de accentuata uniformitate a peisajului acestor aşezări. Cu toate acestea se observă unele deosebiri care permit reliefarea mai multor tipuri de structuri ca, de pildă, aşezări rurale deschise, inclusiv cele agrar-pastorale şi pescăreşti, miniere, aşezări fortificate, aşezări cu caracter urban, portuare, complexe monastice.

Cercetările de pînă acum au demonstrat că cel mai răspîndit tip de aşezare l-a constituit cel rural, satul românesc al secolelor VIII—XI pus în evidenţă de bogata investigaţie arheologică din ultimele două decenii. Peste 600 de sate grupate în complexe teritoriale de mărimi diferite împînzeau întregul teritoriu al României, fiind răspîndite în toate formele de relief. Dintre acestea mai mult de jumătate au fost cercetate prin sondaje sau săpături arheologice sistematice. Unele au fost integral cercetate, cele mai multe fiind parţial investigate. Aşa, de pildă, au fost săpate integral sau aproape integral, aşezările ca cele de la Dridu, Bucov, Străuleşti (în Ţara Românească) Comana de Jos, Filiaş, Simoneşti (în Transilvania), Dodeşti, Răducăneni, Suceava (în Moldova).

Numeroase aşezări au fost cercetate parţial (multe dintre ele încă în curs de cercetare) ca cele de la Tîrgşor, Vadu Săpat, Verbiţa, Radovanu, Obîrşia Nouă, Şirna etc. (în Ţara Românească), Izvoare, Băiceni, Spinoasa, Brăşăuţi, Lozna, Valea Seacă, Epureni, Murgeni, Hlincea (în Moldova), Dervent, Capul Viilor (în Dobrogea), Dăbîca, Ţaga, Bratei, Cristur, Archiud, Noşlac, Gornea, Ilidia (în Transilvania şi Banat) şi încă multe altele. Rezultatele obţinute prin cercetarea acestor aşezări ne dau posibilitatea reconstituirii, parţiale, evident, a peisajului rural, a fizionomiei unui sat, din acea epocă de răscruce a dezvoltării societăţii româneşti.

O primă constatare se referă la aspectul general al aşezării, remarcîndu-se lipsa, în genere, a fortificaţiilor acesteia. Erau sate deschise, absenţa sistemului de apărare artificial fiind suplinită, în parte, prin poziţia geogra-

---

[3] Georg Simmel Räumliche, *Projectionen sozialer Formen*, în Zeitschrift für Sozialwissenschaft, 1903, caiet V, p. 287 şi urm.; apud Lucien Febre, *La terre et l'évolution humaine*, Paris, 1922, p. 78; cf. H. Stahl, *Contribuţii la studiul satelor devălmaşe româneşti*, vol. I, Bucureşti, 1958, p. 79.

fică, aşezările fiind situate, în cea mai mare parte, pe promontorii, pe boturi de deal, pe terase apărate natural din două sau trei părţi [4].

De un interes ştiinţific deosebit sînt observaţiile referitoare la zonarea cu caracter economic a suprafeţei locuibile, la compartimentarea teritorială a diferitelor obiective rurale, consecinţe ale procesului de teritorializare a comunităţii de viaţă respective, în cadrul căruia elementul fundamental îl constituie vatra satului, cu construcţiile pentru locuit, cu anexele şi dependinţele corespunzătoare, cu grădini, livezi şi chiar teren pentru agricultură, fapt de o importanţă aparte pentru înţelegerea procesului de apariţie a proprietăţii private funciare, a raporturilor de aservire, probleme asupra căror vom reveni în cele ce urmează.

Analiza fenomenului de distribuire a locuinţelor (cu dependinţe şi anexe) în cadrul vetrei satului, făcută pe baza cercetărilor de la Dridu[5], Bucov [6], Străuleşti [7], Dodeşti [8], Suceava [9], Simoneşti [10], Filiaş [11], Comana de jos [12] etc. a prilejuit evidenţierea unor aspecte economice şi sociale de majoră însemnătate pentru cunoaşterea societăţii noastre rurale din secolele VIII—XI.

În marea lor majoritate, şi în condiţii geografice variate, locuinţele, fie că e vorba de cele adîncite, fie de cele de suprafaţă, erau dispuse în „cuiburi" de cîte 3—4 la număr, ordonîndu-se, oarecum, în şiruri, spaţiile dintre ele formînd adevărate ulicioare de acces [13]. La Dridu, de exemplu cele aproape 30 de locuinţe eşalonate în decursul secolelor VIII—XI [14], precum şi cele 16 locuinţe din aşezarea Bucov-Rotari, cele aproape 50 din cea de-a doua aşezare de la Bucov-Tioca[15], cele 20 de locuinţe de la Dodeşti[16], 48 la Filiaş, 26 la Simoneşti, circa 20 la Ţaga, peste 20 la Dăbîca, 8 la

---

[4] Interceptarca în săpătură a unor gropi de pari perechi, două cîte două, de dimensiuni ce merg de la 0,20 m la 0,30/0,40 m., situaţie întîlnită la Şirna jud. Prahova, ar putea indica, eventual, traseul unei îngrădiri a satului pe latura ameninţată a aşezării (vezi raportul de cercetări arheologice de la Şirna pe anul 1977, în ms, la Ştefan Olteanu, de la Inst. de arheologie).

[5] E. Zaharia. *Săpăturile de la Dridu. Contribuţie la arheologia şi istoria perioadei de formare a poporului român*, Bucureşti, 1967.

[6] M. Comşa, *Cultura materială veche românească, (Aşezările din secolele VIII X de la Bucov-Ploieşti)*, Bucureşti, 1978.

[7] Cercetări P. Panait, de la Muzeul de istorie a Municipiului Bucureşti.

[8] D. Teodor, *Natives and Slavs in the East-Carpathian regions of Romania in the 6th 10th centuries*, în *Relations between the autochthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, Bucureşti, 1975, p. 167.

[9] Şt. Olteanu, *Şantierul arheologic Suceava*, în „Materiale şi cercetări arheologice", vol. VI, p. 687—695.

[10] M. Rusu, *Avars, Slavs, Romanic population in the 6th — 8th centuries*, in *Relations between the autohthonous population and the migratory populations on the territory of Romania*, Bucureşti, 1975, p. 140.

[11] *Ibidem*.

[12] *Ibidem*.

[13] Vezi mai cu seamă la Bucov-Rotari şi Bucov-Tioca (M. Comşa, *op. cit.*, p. 11, fig. 4 şi 5), precum şi la Dodeşti (D. Teodor, *op. cit.*, p. 167.)

[14] E. Zaharia, *op. cit.*, pls. 1.

[15] M. Comşa, *op. cit.*, p. 14, fig. 4, 5.

[16] D. Teodor, *op. cit.*, p. 167; idem, *Teritoriul est-carpatic în veacurile V—XI e.n.*, Iaşi, 1978, p. 102 şi urm.

Archiud, 6 la Noşlac[17], 4 la Brăşăuţi[18], 4 la Suceava[19] etc., datînd de asemenea, din perioada sus-menţionată sînt dispuse în „cuiburi" de cîte 3—4 case la un loc, între „cuiburi" rezervîndu-se spaţii întinse, situaţie care face ca aşezarea, satul respectiv să ocupe o mare suprafaţă de teren. La Ilidia, de pildă, satul din secolele VIII—XI se întindea pe o suprafaţă de peste 2 ha. Numărul „cuiburilor" variază de la aşezare la aşezare. În medie s-a constatat existenţa unui număr de 4—6 asemenea „cuiburi" cam de fiecare aşezare. Trebuie precizat că cifra de, aproximativ, 20 de case care formează satul se referă la o durată de 2—3 secole, deci cîteva generaţii, timp în care activitatea de construcţie a locuinţelor a fost destul de dinamică, multe din locuinţe suferind refaceri esenţiale pînă la construirea lor din nou pe, aproximativ, acelaşi loc. Cele două sau chiar mai multe faze constructive observate cu prilejul cercetărilor, de pildă, la Dridu, la Bucov sau în alte părţi se referă, de bună seamă, la acest proces de permanent dinamism sub aspect constructiv, proces comun atît societăţii medievale cît şi celei moderne sau contemporane. Această realitate izvorîtă din raporturile familiale existente în cazul locuinţelor-cuiburi (alături de casa părintească s-au construit locuinţe ale membrilor familiei separaţi în familii individuale prin căsătorie), precum şi tendinţa manifestă de a se construi de la o fază la alta locuinţe de suprafaţă, mai numeroase, mai încăpătoare (situaţie concludentă constatată la Bucov-Tioca, de pildă: 17 locuinţe de suprafaţă în secolul al X-lea, faţă de cele circa 5—6 locuinţe din secolul VIII şi începutul secolului următor şi faţă de cele 9 locuinţe de la finele secolului IX şi începutul secolului al X-lea[20]), reprezintă dovezi incontestabile ale existenţei uneia şi aceleiaşi unităţi teritoriale, a aceleiaşi comunităţi omeneşti care a continuat să se dezvolte sub raport demografic, de la o etapă la alta, prin fenomenul de „roire" (a familiilor nucleu), de populare a spaţiului liber din cadrul vetrei satului[21].

Observam mai sus că prezenţa unor zone şi obiective cu caracter economic în cadrul vetrei satului ridică, prin funcţia, rolul şi apartenenţa lor social-economică, probleme de un interes deosebit pentru înţelegerea procesului de apariţie a proprietăţii private, funciare chiar, şi de aici a consecinţelor din domeniul relaţiilor de producţie din sînul societăţii de pe teritoriul ţării în secolele VIII—XI.

Este vorba, mai întîi de toate, de un fenomen de clară individualizare a gospodăriilor cuprinzînd, pe lîngă locuinţă, anexe, dependinţe, mijloace şi unelte de producţie. La Dridu, la Bucov, la Străuleşti, la Şirna, la Suceava, la Dodeşti, la Dăbîca, la Filiaş şi în alte multe aşezări cercetate, asemenea

---

[17] M. Rusu, *op. cit.*, p. 140; Z. Szekely, *Săpăturile efectuate de Muzeul din Sf. Gheorghe, 1967 1970*, în Materiale, X, p. 221.

[18] V. Spinei, D. Monah, *Aşezarea prefeudală de la Brăşăuţi*, în „Memoria Antiquitatis", II, 1970, fig. 1; idem, *Şantierul arheologic Brăşăuţi jud. Neamţ (1969)*, în Materiale X, p. 262—263.

[19] St. Olteanu, *Şantierul argheologic Suceava*, în Materiale, VI, p. 687—695) (planul aşezării).

[20] M. Comşa, *op. cit.*, p. 14, fig. 4; o situaţie asemănătoare se constată şi la Dăbîca: la finele sec. IX se înregistrează un număr de 10 locuinţe de suprafaţă (M. Rusu, *op. cit.*, p. 140).

[21] Este posibil ca în cazul locuinţelor singulare constatate în cadrul unor aşezări să fie vorba de imigrări de indivizi din alte obşti sau sate, fapt care ar indica stadiul evoluat de dezvoltare a structurii sociale din cadrul aşezării respective.

fenomene se concretizează prin descoperirea unor gospodării individuale compuse din casa de locuit, anexe pentru vite, cuptoare de utilitate casnică construite în imediata apropiere a locuinţei, depozite de gropi de cereale, precum şi unelte de producţie, agricole în primul rînd : brăzdare, cuţite de plug, coase, seceri, cosoare etc. Planul aşezării de la Dridu, de pildă, este concludent în această privinţă ; se observă cum, celor 4—5 locuinţe care alcătuiesc un „cuib" le corespund, în genere, cîte un cuptor de utilitate casnică şi groapa „humuită" corespunzătoare [22].

Un proces de individualizare, în sens de apartenenţă la fiecare gospodărie în comparaţie cu cele colective, se constată şi în cazul uneltelor de producţie folosite în agricultură ; brăzdarele descoperite la Bazga-Răducăneni [23], la Pogoneşti-Vaslui [24], la Răcari-Dolj [25], la Grumezoaia [26], la Garvăn [27], la Capidava [28], la Mănăstirea-Lişcov [29], la Surduleşti [30], la Ciurelu [31], la Dăbîca [32] etc., cuţitele de plug de la Pogoneşti-Vaslui [33], Dăbîca [34], oticurile de la Floreni, Dodeşti, Avereşti [35], coasele de la Tupilaţi, Dăbîca [36], secerile de la Cîrja, Dodeşti, Coşna, Răducăneni [37], Dridu,[38], etc., cosoarele de la Dodeşti, Fedeşti, Bogdana, Dăbîca [39], săpăligile şi ramele de hîrleţ de la Dodeşti, Spinoasa, Fundul Herţii, Poieneşti [40] şi din alte aşezări dovedesc, fără putinţă de îndoială, proprietatea individuală a acestora la nivelul fiecărei gospodării rurale din aşezările în care s-au făcut asemenea descoperiri [41]. Alte cercetări demonstrează că paralel cu această proprietate individuală asupra mijloacelor şi uneltelor de producţie, exista şi o proprietate colectivă asupra acestora, cea a comunităţii rurale, a obştii săteşti, după cum probează depozitele de unelte agrare

---

[22] E. Zaharia, *op. cit.*, p. 14, pl. 1 ; a se vedea cuptoarele de la Vădeni-Murgeni, Epureni, Dăneşti, Dulceanca, Şirna, Dăbîca, Ileana-Podari, Alexandria etc. (Gh. Coman, *Instalaţii pentru foc în aşezările culturii Dridu în sudul Moldovei*, în „Danubius", 1970, p. *165* şi *urm.*; Şt. Olteanu, *Raport asupra săpăturilor arheologice de la Şirna-Prahova* (ms).

[23] Gh. Coman, *Contribuţie la cunoaşterea vieţii agrare din Moldova în perioada secolelor V—XII*, „în Ialomiţa. Studii şi comunicări", vol. II (sub tipar).

[24] *Ibidem.*

[25] V. Canarache, *Unelte agricole pe teritoriul Republicii Populare Române în epoca veche*, în „SCIV", 1950, nr. 2, p. 103 şi urm.

[26] Gh. Coman, *op. cit.*

[27] Gh. Ştefan şi colab., *Dinogeţia*, I. Bucureşti, 1967, p. 58 62.

[28] Gr. Florescu şi colab., *Capidava, Monografie arheologică*, vol. I, Bucureşti, 1958, p. 141 şi urm. ; „Materiale", V, p. 575, fig. 8 ; VIII, p. 694.

[29] D. Teodor, *Contribuţii la cunoaşterea culturii Dridu pe teritoriul Moldovei*, în „SCIV", 1968, nr. 2, p. 265, fig. 24/10.

[30] „Materiale", V, p. 702—706.

[31] „Materiale", VII, p. 660.

[32] Cercetări M. Rusu de la Inst. de istorie şi arheologie din Cluj-Napoca ; idem, Cetatea Dăbîca, „Acta Muz. Nap." 1969, p. 177 şi urm.

[33] Gh. Coman, *Contribuţii...*, în *op. cit.*

[34] Informaţie M. Rusu.

[35] Gh. Coman, *Contribuţii*, ... în *op. cit.*

[36] Gh. Coman, *Contribuţii*, în *op. cit.*

[37] „Materiale", VII, p. 726.

[38] „Materiale", VIII, p. 664 ; E. Zaharia, *op. cit.*, p. 135—149, 163—165.

[39] Ibidem.

[40] Gh. Coman, *op. cit.*

[41] Importanţa unei asemenea realităţi a fost subliniată de K. Marx care arăta că existenţa proprietăţii private asupra uneltei de producţie presupune deja o nouă treaptă istorică *(Forme premergătoare*, 1956, p. 34—36).

descoperite pe cuprinsul ţării, de pildă, cel de la Dragosloveni [42], Bîrlogu [43], Curcani, Radovanu [44] etc. Explicaţia unor asemenea situaţii rezidă în procesul de organizare a producţiei în deplină concordanţă cu stadiul de organizare socială a comunităţii de viaţă din acea vreme; este vorba, aşadar, de proprietatea colectivă asupra uneltelor agrare, numărul acestora indicînd mărimea obştii respective [45].

Cele 7 pluguri existente în depozitul de la Dragosloveni, numărul lor mai mare din depozitul de la Bîrlogu sau mai mic din cel de la Radovanu, indică, credem, ordinea de mărime a celor trei comunităţi de obşte unde s-au făcut descoperirile amintite.

Mai dificil de documentat este, însă, existenţa proprietăţii individuale funciare la cumpăna dintre cele două milenii. Se pare că argumentul logic potrivit căruia atîta vreme cît există proprietatea individuală asupra uneltelor şi mijloacelor de producţie, a producţiei înseşi, a animalelor de muncă [46], a anexelor şi dependinţelor din gospodărie, trebuie să admitem şi existenţa unei proprietăţi funciare individuale incipiente este confirmat de unele observaţii arheologice. Este vorba de constatarea făcută în unele aşezări, de pildă, la Suceava şi Tîrgşor, cu privire la caracterul social şi juridic al suprafeţei de teren din vatra satului pe care era construită locuinţa cu anexele sale şi, evident, cu livada şi grădina corespunzătoare. Atît la Suceava cît şi la Tîrgşor s-a observat o revenire succesivă pe vechea vatră de sat, după perioade de 10—15 ani, a locuitorilor din secolele VIII—XI, revenire care, în cazul unor locuinţe, s-a repetat, se pare, de 3 ori [47]. Exactitatea refacerii locuinţelor pe vechile temelii demonstrează că e vorba de aceeaşi familie şi, deci, de existenţa proprietăţii private asupra locului de casă şi a suprafeţei corespunzătoare din vatra satului. Deplasările constatate se explică prin sistemul de exploatare temporară a terenului arabil mai cu seamă, în zonele deluroase unde solul arabil mai sărac îşi epuiza, prin cultivare, destul de repede rezervele nutritive, el urmînd a fi părăsit pentru a da posibilitatea refacerii acestora.

Pe de altă parte, prezenţa familiilor lăstar (ale copiilor) în imediata apropiere a familiei nucleu, formînd acele „cuiburi" de locuinţe, reprezintă dovada proprietăţii individuale iniţiale a suprafeţei de teren din vatra satului pe care s-au construit casele copiilor desprinşi din familia nucleu, în baza dreptului de moştenire. Instituţia moştenirii unor bunuri, a transmisiei lor prin moştenire, documentată arheologic şi în cazul meşteşugului

---

[42] M. Comşa, Gh. Constantinescu, *Depozitul de unelte şi arme din epoca feudal-timpurie descoperit la Dragosloveni* (jud. Vrancea) în „SCIV", 1969, nr. 3, p. 425—439.

[43] I. Nania, *Săpăturile de la Bîrlogu* (jud. Argeş), comunicare la cea de-a treia sesiune ştiinţifică anuală a Muzeelor, dec., 1966; idem, *O importantă descoperire din perioada feudalismului timpuriu* ..., în Studii şi comunicări, Piteşti 1969, p. 119.

[44] M. Comşa, E. Gheannopoulos, *Unelte şi arme din epoca feudal-timpurie descoperite la Radovanu* (jud. Ilfov.), în „SCIV", 1969, nr. 4, p. 617—620; M. Comşa, G. Deculescu, *Un depozit*. . . , „SCIV", 1972, nr. 3, p. 467—471.

[45] Şt. Olteanu, *Agricultura la est şi sud de Carpaţi în sec. IX—XIV* (I), în Muzeul Naţional, I, Bucureşti, 1974, p. 52—54.

[46] A se vedea în această privinţă instrumentele de marcat vitele descoperite în săpături, fapt care indică existenţa proprietăţii private, individuale (în sens de gospodărie) a vitelor.

[47] Şt. Olteanu, *Săpăturile de la Suceava*, în „Materiale", VI, p. 689—690.

olăritului sau al altor ramuri meşteşugăreşti [48] atestă, fără îndoială, existenţa proprietăţii private, asemenea instituţie constituind o „categorie a unei orînduiri sociale în care s-au format deja mici familii separate monogame"[49].

În aceeaşi ordine de idei, existenţa spaţiilor libere între cuiburile de locuinţe, folosite şi ca teren arabil, în cazul aşezării de la Ilidia aceste spaţii fiind destul de mari [50], permite formularea unor ipoteze de lucru privind problema relaţiilor de producţie din cadrul comunităţii respective. Este posibil ca tocmai asemenea suprafeţe arabile să fi devenit proprietăţi private funciare, prin apartenenţa lor la gospodăriile existente, iar fenomenul de înstrăinare a proprietăţii private funciare să se fi produs, înainte de toate, în limita acestei suprafeţe.

Exemplele citate mai sus sînt concludente, după părerea noastră, în a admite existenţa în cadrul tipului rural de structură teritorială din secolele VIII—XI pe teritoriul României a unor forme de proprietate în măsură să definească conţinutul social-economic al raporturilor din cadrul procesului de organizare a producţiei : proprietatea colectivă, cu rol principal, a obştii săteşti, atît asupra fondului funciar al comunităţii (terenul arabil din afara vetrei satului), inclusiv asupra pădurii, islazului, apelor, cît şi asupra uneltelor de producţie importante (unelte agricole) ; posesiunea individuală a lotului agrar distribuit periodic şi apoi cu caracter permanent, din fondul colectiv ; proprietatea privată cu rol secundar asupra mijloacelor şi uneltelor de producţie şi asupra unor loturi arabile din vatra satului, toate cele trei forme coexistînd în vremea la care ne referim. Deşi cu rol secundar, existenţa proprietăţii private va conduce cu timpul la fenomenul de spargere a solidarităţii de obşte, facilitînd procesul de apariţie a raporturilor de aservire în cadrul societăţii româneşti, evidenţiind, astfel, însemnătatea deosebită a acestei forme de proprietate în transformarea structurilor sociale [51].

Aminteam mai înainte că la începutul evului mediu românesc, procesul de specializare, de diferenţiere era încă destul de firav pentru a putea conferi unor aşezări rurale o fizionomie aparte. Diviziunea socială a muncii, deşi se manifesta cu oarecare intensitate atît în suprafaţă cît şi

[48] Este vorba de apariţia în această vreme a practicii de „stampilare" a obiectelor produse, în special a ceramicii, practică prin care se poate controla transmisia din tată în fiu a acestui meşteşug, moştenirea lui din generaţie în generaţie (M. Comşa, *Cu privire la semnificaţia mărcilor de olar*..., în „SCIV", 1961, nr. 2, p. 291—297 ; idem, *Cultura*..., p. 95 ; P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare, Cetatea bizantină*, vol. I, Bucureşti, 1972, p. 131—136.

[49] V.I. Lenin, *Opere*, vol. I, p. 150.

[50] Din totalul aşezărilor rurale cercetate pînă în prezent, reiese că în marea lor majoritate aceste aşezări se prezentau sub forma unor grupări de locuinţe în „cuiburi", între acestea creîndu-se mari spaţii libere. Existau, însă, şi aşezări ca, de pildă, cea de la Comana de Jos, unde locuinţele erau dispuse compact, casă lîngă casă. Ideea că asemenea sate ar aparţine satelor de păstori, nu credem că poate fi confirmată ; o asemenea dispunere a locuinţelor ar ţine mai degrabă de condiţiile de teren în care acestea sînt amplasate.

[51] Faţă de treptele evolutive parcurse de comunitatea de obşte germană stabilite de K. Marx, comunitatea de obşte de pe teritoriul României din secolele VIII—XI se afla într-o fază de dezvoltare superioară, în sensul că pe lîngă proprietatea colectivă asupra întregului fond funciar obştesc, şi pe lîngă dreptul de posesiune individuală a pămîntului arabil, forme caracteristice obştei săteşti în prima fază de dezvoltare, în cadrul comunităţii româneşti îşi făcuse apariţia şi proprietatea privată funciară într-un cadru limitat, este adevărat (K. Marx, *Forme premergătoare*..., Bucureşti, 1956, p. 14).

adîncime, totuşi nu reuşise să dea o coloratură specifică aşezării, să creeze o structură teritorială aparte. Producţia meşteşugărească se manifesta cu destulă vigoare în cadrul satelor româneşti de la cumpăna dintre cele două milenii, dovadă stînd numeroasele vestigii descoperite care o atestă[52]; comparativ însă cu caracterul puternic agrar al economiei aşezărilor, ea nu putuse imprima, în mod precumpănitor, pecetea sa, încît să creeze un peisaj teritorial specific meşteşugăresc. Din cercetările de pînă acum nu s-a observat existenţa unor sate întregi specializate în diferite ramuri de producţie, în afara unui singur exemplu care rămîne, deocamdată, o excepţie[53]. Din această cauză considerăm că nu se poate încă vorbi de un tip de structură teritorială diferit de cel rural prezentat mai sus. Acest lucru se poate susţine, însă, cu mai multe şanse de izbîndă, în cazul aşezărilor miniere din acea vreme, ai căror locuitori se îndeletniceau cu valorificarea unor bogăţii ale subsolului ţării, îndeletnicire cu adînci rădăcini în trecutul acestui pămînt.

Este vorba de aşezări situate în preajma ocnelor de sare, a depozitelor metalifere, ai căror locuitori participau la exploatarea acestor bogăţii naturale. Gruparea acestor aşezări şi a cimitirelor din secolele VIII—XI în jurul salinelor de la Ocna Dejului, Sic, Cojocna, Turda, Ocnele Mari, Uioara[54] etc., precum şi aglomerarea aşezărilor pe văile rîurilor aurifere reprezintă un argument concludent al procesului de specializare în cadrul îndeletnicirilor de valorificare a substanţelor minerale utile. Din nefericire, nici în aceste cazuri nu putem preciza peisajul specific unei asemenea aşezări, deoarece investigaţia arheologică de pînă în prezent nu ne permite s-o facem.

În schimb, un tip de structură teritorială distinctă l-au constituit fortificaţiile, ale căror funcţii (cel puţin în cazul unora dintre ele) depăşeau, după cum o să vedem în continuare, cadrul unor simple întărituri cu rol defensiv.

Investigaţia arheologică a demonstrat că începînd, aproximativ, din secolele VIII—IX[55] se constată existenţa pe teritoriul României, a unui număr relativ mare de fortificaţii realizate în cea mai mare parte din pămînt şi lemn. Au fost puse în evidenţă fortificaţiile prevăzute cu şanţ şi val de apărare de la Dăbîca, Biharea, Moreşti, Şirioara, Moigrad,

---

[52] Şt. Olteanu, C. Şerban, *Meşteşugurile din Ţara Românească şi Moldova în evul mediu*, Bucureşti 1969; Şt. Pascu, *Meşteşugurile din Transilvania pînă în sec. XVI*, Bucureşti, 1954; Şt. Olteanu, *Valorificarea minereului de fier pe teritoriul României, în decursul vremurilor*, (ms).

[53] Este vorba de descoperirea la Valea Seacă-Bîrlad a unei aşezări formată din 20 locuinţe, dintre care 17 reprezintă ateliere de prelucrare a osului şi cornului, aşezare ce datează din sec. al IV-lea e.n. Pînă la verificările de rigoare şi în lipsa altor exemple asemănătoare, cazul în sine rămîne o excepţie (V. Palade, *Atelierele pentru prelucrat piepteni din os din sec. IV e.n. de la Valea Seacă-Bîrlad*, în Arh. Moldovei, IV, p. 261 şi urm.).

[54] Cazuri concrete, cimitirul de la Noşlac unde s-au îngropat lucrători de la ocna de sare de la Uioara, precum şi aşezările de la Ghelar, Teliuc, Băiţa, Baia de Fier, Rodna (informaţie M. Rusu — Cluj-Napoca).

[55] Unele cercetări recente par a acredita ideea că în cîteva cazuri, exceptînd teritoriul Dobrogei şi Olteniei romane (la Porumbenii Mici, Moreşti, Bilciureşti) ar fi existat asemenea structuri teritoriale în perioada anterioară, secolele VI—VII (vezi, de pildă, „Flacăra" 23 februarie 1978, şi Comunicarea lui D.V. Rosetti cu prilejul aniversării a 400 de ani de existenţă a localităţii Buftea, 20 decembrie 1977; unii le-au atribuit gepizilor (M. Rusu, *Note asupra relaţiilor culturale dintre slavi şi populaţia romanică din Transilvania, sec. VI—X*, în „Apulum" 1971, p. 725, unde discută această problemă).

Fundul Herții, Dersca, Tudora, Orofteana, Cobîla, Ibănești, Mircea Vodă, Voinești, Pescari, Orșova[56] etc.

Cetățile de la Biharea, Zărand, Tudor Vladimirescu, Pîncota etc. sînt de cîmpie așezate pe luncă, fiind prevăzute cu cîte un singur șanț și val de apărare. Altele, ca cele de la Moigrad, Șirioara, Bulci, Șona, Cluj-Mănăștur, Ibănești, Tudora, Voinești, sînt fortificații palisadate cu val, de pămînt și întărituri de lemn. În fine, cîteva ca cele de la Fundu Herții, Dersca, Morești, Dăbîca au mai multe valuri de pămînt și șanțuri de apărare înglobînd o suprafață de teren mai întinsă. Cetățile de la Slon[57], Comana, Breaza și Moldovenești sînt cetăți din piatră zidite în tehnică bizantină[58].

O particularitate a acestor fortificații, evidențiată de observațiile prilejuite de investigația arheologică, o constituie faptul că în jurul lor, în imediata lor apropiere, ființau așezări rurale alcătuind împreună un complex teritorial. Asemenea situații sînt concludente la Dăbîca, la Șirioara, la Moldovenești[59], la Cluj-Mănăștur[60], la Bucov[61], la Slon[62], și, se pare, și la Dersca, unde cercetările sînt în curs de efectuare. Ținînd cont de constatarea că în cadrul acestor fortificații, condițiile de locuire difereau de cele din așezările rurale obișnuite (au fost scoase la iveală vestigiile unor locuințe mai spațioase : 16 m. p. la Dăbîca, veritabile „palate" la Mircea Vodă etc., inventare bogate de podoabe, bijuterii, monete bizantine și carolingiene, ceramică smălțuită ornamentală, arme), fiind vorba, evident, de o categorie socială suprapusă, putem presupune existența unor raporturi sociale între acest grup social și cel reprezentat prin locuitorii satelor din jurul fortificației. Dealtfel, o asemenea fortificație care juca rolul centrului de convergență al unei întregi zone rurale nu putea fi concepută fără existența unui hinterland de sate prin munca cărora se realizau, în cadrul raporturilor incipiente de aservire, funcțiile social-economice ale acesteia.

---

[56] M. Rusu, *The autochtonous population and the Hungarians on the territory of Transylvania in the 9th centuries*, în *Relations between...*, București, 1975, p. 204 și următoarele ; M. Petrescu-Dîmbovița, Dan Gh. Teodor, V. Spinei, *Les principaux résultats de fouilles arhéologiques de Fundu-Herții*, în Arch. Polski, XVI, 1971, p. 363 și urm. ; D. Teodor, *Natives and Slavs...*, in *Relations between...*, București, 1973, p. 168 și urm. ; D. Teodor, *Săpăturile arheologice de la Dersca*, comunicare la cea de-a XII-a sesiune de rapoarte arheologice, București, 9—11 martie, 1978 ; M. Rusu, *Cetatea Dăbîca*, în *op. cit.* ; idem, *Cetatea Moigrad și Porțile Meseșului*. în *Sub semnul lui Clio, Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 265 și urm.

[57] M. Comșa, *Cercetările de la Slon și importanța lor pentru studiul relațiilor feudale la sud de Carpați*, în Studii și materiale privitoare la trecutul istoric al jud. Prahova, II, Ploiești, 1969, p. 21—29.

[58] M. Rusu, *op. cit.*, ; D. Teodor, *op. cit.* ; M. Rusu, *Note asupra relațiilor culturale dintre slavi și populația romanică din Transilvania (sec. VI—X)*, în „Apulum" IX, 1971, p. 725 cu toată bibliografia problemei ; Șt. Ferenczi, *Cercetările de la Bulci-Arad*, comunicare la cea de-a XII-a sesiune științifică de rapoarte arheologice, București, 9—11 martie, 1978 ; M. Rusu, R. Heitel, M. Zdroba, *Cercetările de la Tudor Vladimirescu — Arad*, comunicare la cea de-a XII-a sesiune științifică de rapoarte arheologice, București, 9—11 martie 1978 ; I. Blăjan, *Săpăturile de la Sînmiclăuș com. Șona*, comunicare la cea de-a XII-a sesiune științifică de rapoarte arheologice, București, 9—11 martie 1978.

[59] Aici așezarea civilă se situa la poalele Dealului Cetății.

[60] Așezarea rurală se afla pe terasa din josul fortificației, fiind contemporană cu cea de-a doua fază de fortificație din sec. al X-lea.

[61] Deși cetatea propriu-zisă n-a fost încă cercetată, se pare că ea se afla pe botul de deal din apropiere ; se observă cum cele trei așezări de aici polarizau în jurul acestei fortificații în secolul al X-lea.

[62] M. Comșa, *Cercetările de la Slon...*, în op. cit. p. 21—39.

Asemenea fenomen întîlnit în acea vreme şi în cadrul societăţilor vecine sau mai îndepărtate de teritoriul României [63], cu antecedente chiar la nordul Dunării [64], prezintă o semnificaţie social-politică aparte, complexele teritoriale respective avînd rol de reşedinţe ale căpeteniilor unor formaţiuni politice, de centre ale organizaţiilor teritoriale. Începînd de la finele secolului al IX-lea, asemenea realităţi nu puteau scăpa autorilor unor scrieri de epocă. Scrieri mai vechi din secolele IX—X folosite de Anonymus în cronica sa pomenesc de existenţa în cadrul celor trei organisme statale (ducate) din Transilvania a unor reşedinţe fortificate, a unei organizări militare bine închegate, îndeplinind funcţia de apărare a statului, a căror structură definea o nouă epocă. Autoritatea lui Menumorut, pe de altă parte, depăşise stadiul unei simple puteri militare, ea extinzîndu-se şi asupra persoanei şi a pămîntului supuşilor lor. Fortificaţia de la Biharea constituia reşedinţa voievodului Menumorut, cea de la Dăbîca sau cea de la Cluj-Mănăştur îndeplineau funcţia de reşedinţă a voievodului Gelu, iar cele de la Keve-Cuvin, Pescari sau Orşova aveau funcţia de centre politice ale lui Glad [65]. La sud de Carpaţi un rol asemănător era îndeplinit de fortificaţia de la Slon, precum şi de cea de la Bucov [66]; mărturiile scriitorilor bizantini atestă prezenţa şi a altor asemenea reşedinţe fortificate la nord de Dunăre, unde rezidau conducătorii unor organisme politice teritoriale [67]. Cercetările arheologice efectuate la Chirnogi (în zona Olteniţei) au scos la iveală vestigii foarte semnificative (olane, ceramică smălţuită etc.) pentru a presupune existenţa şi aici a unui centru teritorial cu funcţii asemănătoare celor prezentate mai sus [68]. Pe teritoriul Dobrogei,

[63] B.G. Fedorov, *Rezultatele şi problemele principale ale cercetăriilor arheologice din sud-vestul URSS referitoare la primul mileniu al e.n.*, în „SCIV", 1959, nr. 2, p. 392 şi urm.; idem, *Descoperirile arheologice din R.S.S. Moldovenească privind mileniul I al e.n.*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, Istorie, 1957 (fasc. 1), p. 159 şi urm.; K. Buczek, *Z badan nad organizacya grodowa w Polsce wczesnofeudalnej; problem terytorialnosci grodow kasztelanskich*, în „Kwartalnik Historycny", 1970, nr. 1, p. 29 (rez. fr.); Mate Suič, *Approche scientifique et methodes de recherches des habitats autochtones sur le territoire illyrien*, în „Posebna izdanya", Tom. XXIV, Sarajevo, 1975, p. 9 şi urm.; A. Kralovansky, *Istoria timpurie a Albei Regia în lumina săpăturilor arheologice* (l. maghiară), în Alba Regia. Annales Musei Stephani Regis, 1974, p. 305; G. Duby, R. Mandrou, *Histoire*, Paris, 1968, Tom. I, p. 47; G.B. Fedorov, *Генезис и развитие феодализма и древнерусского населения Днестровско-Прутского междуречия в IX—XII*, în *Южно-Восточная Европа в эпоху феодализма*, Chişinău, 1973, p. 42 şi urm.

[64] Justinian trimite o solie la anţi făgăduindu-le cetatea Turris aflată în stînga Dunării „împreună cu teritoriul din jurul ei" (Procopius din Caesarea, *Despre războaie*, în *Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol II, Bucureşti, 1970, p. 445).

[65] *Scriptores Rerum Hungaricarum*, ed. Szentpetery, vol. I (Anonymus, cap. 11, 19, 51); cf. G. Popa-Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor*, vol. I, Bucureşti, 1934, p. 64—65.

Existenţa mai multor centre ale puterii politice în evul mediu nu trebuie să ne surprindă. În condiţiile de atunci, autoritatea politică era nevoită, pentru îndeplinirea sarcinilor ei, să se deplaseze în cadrul teritoriului peste care stăpînea, avînd două, trei sau chiar mai multe centre de reşedinţă.

[66] M. Comşa, *Cultura*, p. 146.

[67] „Şi au venit la dînsul (la împăratul Bizanţului) din Constantineia şi din alte fortăreţe ridicate dincolo de Istru, soli..." (*Fontes Historiae Daco-Romanae*, vol. III, Bucureşti, 1975, p. 141).

[68]. M. Sîmpetru, D. Şerbănescu, *Ceramica de tip urban din aşezarea medievală de la Chirnogi* (jud. Ilfov), în „SCIVA", 1975, nr. 2, p. 255—257.

inscripţia de la Mircea Vodă din 943 amintind pe un jupan Dimitrie [69], precum şi cea de la complexul monastic de la Basarabi menţionînd pe un alt jupan Gheorghe la finele secolului al X-lea [70] reprezintă dovezi indiscutabile ale procesului de organizare teritorial-politică, conducătorii acestor organisme rezidînd în fortificaţii ca cea de la Mircea Vodă sau din alte părţi. Acelaşi rol este posibil să fi îndeplinit, pe teritoriul Moldovei, fortificaţiile cercetate de la Dersca, Fundu Herţii, şi altele ca cele de la Mare : Licostomo şi Cetatea Albă.

Abordînd problema reşedinţelor conducătorilor locali am anticipat, de fapt, o nouă structură teritorială, aşezarea cu caracter urban „floarea cea mai frumoasă a evului mediu" după expresia lui K. Marx [71]. Perioada secolelor VIII—XI reprezintă, din acest punct de vedere, etapa de plămădire a împlinirilor urbane pe teritoriul României, centrele-reşedinţe ale autorităţii politice locale constituind una din căile importante prin care au luat naştere oraşele medievale de pretutindeni. Cercetările din ultimul sfert de veac au putut surprinde, în unele cazuri, procesul de cristalizare urbană, un rol important în această privinţă avîndu-l acele sedii ale conducătorilor organismelor teritoriale. Reprezentînd nuclee de polarizare a activităţii, economice în primul rînd, din întreaga zonă, asemenea centre au concentrat în ele elemente din cadrul economiei de transformare şi din domeniul schimbului în special, în legătură cu nevoile mereu crescînde ale populaţiei din aşezare. Acest fenomen a conferit aşezării un peisaj aparte, care-l deosebea de celelalte tipuri de structuri teritoriale amintite mai sus. Fără a intra aici şi acum în detalii privind problema cristalizărilor urbane pe teritoriul României, amintim, doar, că pe întreg teritoriul ţării se aflau în secolele VIII—XI aşezări care prezentau ca particularitate o anumită tendinţă de depăşire a nivelului rural obişnuit, mai cu seamă prin perspectiva imediată de dezvoltare a lor ; problema definirii acestor aşezări constituia, tocmai din această cauză, o mare dificultate, în destule cazuri incertitudinea atribuirii denumirii de sat sau oraş fiind evidentă chiar şi pentru martorii oculari care le-au denumit cu noţiuni de civitas, forum, oppidum, tîrg, pentru a reda cît mai exact conţinutul lor real (la 1068, de pildă, Dăbîca era denumită în documente urbs, iar la 1030 un alt centru politic religios şi cultural, Cenadul purta aceeaşi denumire). Ştirile scrise cît şi cercetările efectuate în trei aşezări de pe teritoriul Dobrogei, aşezări care s-au dezvoltat începînd din secolele IX—X [72], au permis reconstituirea, în bună măsură, a imaginii acestora,

---

[69] C.C.B. (Eugen Comşa, Damian Bogdan, P.P. Panaitescu), *Inscripţia slavă din Dobrogea din anul 943*, în „Studii", IV, 1951, nr. 3, p. 122—128 ; vezi şi „Romanoslavica", Bucureşti, 1958, p. 104.

[70] I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, Bucureşti, 1971, p. 212.

[71] K. Marx, *Capitalul*, vol. I, Bucureşti, 1960, p. 714.

[72] Cronica rusă „Povest vremennih let", menţionează existenţa la Dunărea de Jos în secolul al X-lea a nu mai puţin de „80 de oraşe", dintre care numai cîteva, desigur, se situau în Dobrogea, restul aflîndu-se, se pare, în sud-estul şi estul Bulgariei. Începînd de la Silistra şi pînă la vărsarea Dunării, pe malul drept al bătrînului fluviu se înşirau mai multe aşezări ce prezentau atribute ale vieţii urbane : Axiopolis (Cernavodă), Capidava, Hîrşova, Troesmis, Dinogetia-Garvăn, Arubium (Măcin), Noviodunum (Isaccea), Tulcea, Licostomo, Cetatea Albă, la care se adaugă Păcuiul lui Soare.

evidenţiind atît aspecte de ordin economic cît şi pe cele de ordin edilitar sau de altă natură.

Relatările unei căpetenii politico-administrative, cuprinse în cunoscutele „note ale toparhului grec", din jurul anului 1000, sînt deosebit de semnificative. Această căpetenie rezida într-o fortificaţie ridicată pe locul unui vechi castru în ruină, special amenajat pentru a adăposti pe „toparh" cu familia, rudele şi forţele sale militare (circa 300 de ostaşi). În scurt răstimp, în jurul acestei fortificaţii s-a stabilit o populaţie diversă, care, la rîndul ei, s-a fortificat prin săparea unui şanţ de apărare menit s-o protejeze de atacurile „barbarilor". Aşadar, întreaga aşezare se compunea din prima incintă destinată locuirii conducătorului politic şi o a doua incintă unde locuia populaţia de rînd, „căci acum — spune toparhul — era locuit oraşul întreg, iar fortăreaţa era pregătită să ne scape de la mare primejdie"[73].

Relatările cuprinse în aceste însemnări au fost confirmate de cercetările arheologice. Sugestive în acest sens sînt constatările făcute la Dinogetia-Garvăn, Păcuiul lui Soare şi la Capidava [74]. Aşezarea de la Garvăn era alcătuită dintr-un mare complex teritorial format din două părţi: centru fortificat în care rezidau vîrfurile aristocraţiei feudale, laice şi religioase, ridicat în secolul al X-lea pe locul fostei cetăţi romano-bizantine, şi aşezarea de jos, civilă care se întindea la sud şi vest de cetate alcătuind o „suburbie". După o amplă curăţire şi nivelare a terenului, a fost ridicat, mai întîi, nucleul fortificat, în jurul căruia s-a aşezat o numeroasă populaţie venită în etape succesive din centre mai mult sau mai puţin depărtate; la început această populaţie s-a aşezat în împrejurimile imediate ale incintei cetăţii, apoi, pe măsura populării acestui spaţiu, s-a stabilit şi în zone mai îndepărtate.

Situaţii asemănătoare s-au constatat şi la Capidava şi Păcuiul lui Soare. Incintele, construite din piatră în acelaşi secol X, urmează aproape exact traseul vechii incinte romane, în cazul Capidavei; în ele şi în jurul lor s-au construit locuinţele vîrfurilor sociale şi ale populaţiei de rînd. Merită, de asemenea, atenţie unele observaţii referitoare la prezenţa unor elemente de urbanistică medievală, cum ar fi, de exemplu, dispunerea sistematică, paralel cu axul lung al aşezării, a locuinţelor. Între diferitele şiruri compacte de locuinţe s-au lăsat spaţii libere, alcătuind uliţele sau străzile necesare comunicaţiei. Se constată chiar şi crearea unor zone specializate în activitatea meşteşugărească în care s-au amplasat, cu precădere, mijloace mari de producţie şi unele obiective economice (cuptoare de ars ceramica, ateliere de fierărie şi meşteşugăreşti în general etc.) acestea situîndu-se în special în „suburbie", adică în zona din afara incintelor.

Activitatea de transport pe apă a produselor rezultate din exploatarea salinelor mai cu seamă, cît şi a mărfurilor negustoreştiîn general, a dat

---

[73] Fragmentele toparhului grec se găsesc în ediţiile de la Bonn: *Leonis Caloensis Historiae... e recensione C.B. Hasii*, p. 496 şi urm.; vezi şi în Viizantiski Vremennih, IV, 1951, p. 42 şi urm.

[74] A se vedea monografiile: *Dinogetia I. Aşezarea feudală timpurie de la Bisericuţa-Garvăn*, de Gh. Ştefan şi colab., Bucureşti, 1967, p. 14, fig. 5 şi p. 376; *Capidava. Monografie arheologică*, de Gr. Florescu şi colab., Bucureşti, 1958, p. 135—152; *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină I*, de P. Diaconu şi D. Vîlceanu, Bucureşti, 1972, p. 59 şi urm.; P. Diaconu, S. Baraschi, *Păcuiul lui Soare*, vol. II, Bucureşti, 1977.

naştere unor noi structuri teritoriale : aşezările portuare. Ştirile documentare menţionează existenţa pe traseul unor ape ca Mureşul, Tisa sau Olt, a unor puncte de vamă a plutelor şi ambarcaţiunilor cu ajutorul cărora se transporta sarea extrasă din Transilvania şi Ţara Românească. Dar imaginea unei asemenea aşezări ne scapă în prezent, singurele observaţii care s-au făcut în această privinţă fiind cele din zona portuară de la Păcuiul lui Soare. Aici au fost descoperite instalaţiile portuare, diferitele amenajări în vederea acostării navelor de transport în scopul descărcării şi încărcării de produse-mărfuri [75].

În fine, viaţa monahală răspîndită pe întreg teritoriul ţării a dat naştere structurilor teritoriale de tipul complexelor monastice. Cunoaştem pînă în prezent complexul monastic de la Basarabi-Murfatlar datînd din secolele X—XI, monument cu totul original în care, comunităţi omeneşti eterogene şi-au dus viaţa în condiţii vitrege ale vremii de atunci [76].

Din cele prezentate pînă aici, rezultă că societatea românească de la cumpăna dintre cele două milenii ale e.n. se înfăţişa cu o structură teritorială variată, constînd din aşezări rurale, aşezări miniere, fortificaţii cu rol şi funcţii de reşedinţe ale autorităţii politice locale, aşezări de caracter urban, oraşe-porturi, complexe monastice, realităţi care-i confereau caracterul unei societăţi sedentare, statornice, angajată deja pe coordonatele împlinirilor medievale. Rezultatele cercetărilor la care ne-am referit mai sus au evidenţiat o structură socială complexă în cadrul căreia relaţiile de producţie evoluau către relaţii specifice noii epoci : cea feudală. Dar imaginea acestei societăţi ar rămîne mai puţin edificatoare dacă n-am asocia la aceasta şi semnificaţia politică a complexelor teritoriale, dacă n-am aduce în discuţie şi problema raporturilor intime dintre baza teritorială a acestor complexe teritoriale, a confederărilor intersăteşti şi dintre organizarea lor social-politcă, despre care va fi vorba în cele ce urmează.

Remarcam cu alt prilej [76bis], capacitatea realităţilor paleodemografice, a demografiei cantitative, a concentrărilor demografice dintr-o anumită epocă istorică, de a răspunde unor probleme de ordin politic a căror importanţă sporeşte considerabil dacă ne referim la începuturile organizării statale a poporului român.

Este un lucru îndeobşte cunoscut faptul că fenomenul de grupare a populaţiei constituie un fenomen intrinsec fiinţei omeneşti, tot atît de vechi ca şi societatea însăşi, izvorît din sentimentul de siguranţă pe care-l emană gruparea oamenilor, atît în ceea ce priveşte producţia propriu-zisă cît şi în vederea apărării în comun faţă de stihiile naturii sau împotriva duşmanilor de orice fel care le-ar primejdui viaţa. Fără îndoială că factorul geografic joacă şi el un mare rol, poziţiile geografice favorabile desfăşurării activităţii omeneşti fiind din plin solicitate. De aici tendinţa formării complexelor teritoriale, a concentrării populaţiei, a constituirii de grupări de aşezări mai mici sau mai mari, în funcţie de creşterea densităţii populaţiei, de interesele materiale ale oamenilor, de evoluţia procesului de

---

[75] P. Diaconu, D. Vîlceanu, *op. cit.*, p. 37 şi urm.; P. Diaconu, S. Baraschi, *op. cit.*, vol. II.

[76] I. Barnea, Şt. Ştefănescu, *Din istoria Dobrogei*, vol. III, Bucureşti, 1971, p. 180—233.

[76bis] Şt. Olteanu, *Realităţi demografice pe teritoriul Transilvaniei în secolele VIII—X*, în „Revista de istorie", 1975, nr. 12.

organizare internă a acestor complexe teritoriale. Astfel, fenomenul de grupare teritorială, de concentrare a diferitelor structuri teritoriale reflectînd gradul de organizare politică a epocii, capătă şi mai mult în consistenţă, el producîndu-se mai deplin şi din raţiuni de stat (adunarea contribuţiei supuşilor, uşurarea acţiunii de descoperire şi urmărire a răufăcătorilor, posibilitatea de constrîngere a tuturor locuitorilor în vederea participării la apărarea comunităţii etc.)[77].

Cartografierea celor peste 600 aşezări omeneşti din secolele VIII—XI de pe teritoriul României evidenţiază existenţa mai multor grupări sau complexe teritoriale de mărime diferite, care dau măsura sporului sensibil de populaţie din spaţiul carpato-danubiano-pontic la limita dintre cele două milenii ale e.n. pe de o parte, iar pe de alta gradul atins de procesul de organizare politică de la formele lui inferioare la cele calitativ superioare, rolul şi însemnătatea raportului populaţie—organizare politică în maturizarea vieţii noastre de stat de la începutul evului mediu. Cu toate rezervele ce se impun datorită dificultăţilor de cercetare [78], a reieşit un important număr de aşezări omeneşti masate sub forma unor complexe teritoriale sau concentrări demografice răspîndite pe întreaga suprafaţă a ţării, oferindu-ne o imagine revelatoare pentru aprecierea gradului de organizare politică a populaţiei româneşti din secolele VIII—XI.

O primă grupare alcătuită din 15 aşezări se situa în nordul Moldovei între Prut şi Siret în judeţul Botoşani [79]. De remarcat că în această grupare au fost identificate mai multe aşezări fortificate cu şanţ şi văl de pămînt care au funcţionat în decursul secolelor VIII—XI. La unele dintre ele, de pildă, la cea de la Fundu Herţii au fost descoperite trei rînduri de valuri şi şanţuri de apărare corespunzătoare a trei epoci cronologice, fapt care presupune îndeplinirea rolului ei de fortificaţie pe o perioadă destul de lungă [80].

---

[77] Amplificarea acestui fenomen, anume intervenţia autorităţii politice în procesul de grupare a satelor în vederea unei mai bune evidenţe şi de aici a contribuţiei fiecărui locuitor în interesul obştesc este exprimată cu deosebită claritate de un document de la începutul secolului al XVIII-lea : la 1719 hotărîrea administraţiei din Oltenia prevedea : „să se adune oamenii din păduri" unde se stabiliseră cu scopul de a scăpa de contribuţia fiscală (documentul citat la H. Stahl, *Contribuţii*, vol. II, p. 15).

[78] În legătură cu identificarea aşezărilor din vremea pomenită, cu garanţia încadrării lor cronologice, consemnăm destule dificultăţi care ne invită la prudenţă şi rezervă în această privinţă. Este adevărat că multe dintre aşezările depistate au fost cercetate prin săpături arheologice sistematice. Există însă unele aşezări care au fost încadrate în perioada secolelor VIII—XI pe baza unor cercetări de suprafaţă mai mult sau mai puţin amănunţite. Faţă de acestea am manifestat rezerva corespunzătoare, mai cu seamă acolo unde materialele documentare descoperite nu prezintă garanţia autenticităţii descoperirii lor în contextul unor aşezări de epocă. Tot aşa, faţă de acele materiale care n-au certitudinea deplină asupra condiţiilor stratigrafice în care au fost descoperite şi a locului lor de provenienţă s-a impus o doză de prudenţă justificată în utilizarea lor.

[79] D. Teodor, *Le haut féodalisme sur le territoire de la Moldavie à la lumière de données archeologiques*, în Dacia, 1965, p. 325, şi urm. ; M. Chisvasi-Comşa, *Unele concluzii istorice pe baza ceramicii din secolele VI—XII*, în SCIV, 1957. nr. 1—4, p. 271 ; Materiale V, p. 490 ; SCIV, 1970, nr. 3, p. 512 ; D. Teodor, I. Mitrea, *Cercetări arheologice în aşezarea prefeudală de la Lozna-Dorohoi*, în Arheologia Moldovei, IV, p. 280 şi urm. ; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *Aşezări omeneşti din Moldova din epoca paleolitică pînă în sec. al XVIII-lea*, Bucureşti, 1970, p. 114 şi urm. ; SCIV, 1955, nr. 1—2, p. 289—291 ; ibidem, nr. 3—4. p. 897 ; Analele ştiinţifice ale universităţii din Iaşi, istorie, Iaşi, 1955, p. 1—2.

[80] N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *Aşezări*, p. 287 ; SCIV, 1970, nr. 3, p. 512 ; D. Teodor, *Le haut féodalisme*, în Dacia, 1965, p. 325 şi urm.

O mare concentrare de populaţie cu o mare densitate s-a constatat în zona delimitată, în general, de cursul inferior al Jijiei şi Bahluiului şi de rîul Prut, corespunzător centrului actualului judeţ Iaşi. Pe o suprafaţă cu un diametru de, aproximativ, 50 km se înşirau peste 30 de aşezări, în general deschise [81]. În partea de nord-vest a acestei grupări se profilează o alta de mai mică întindere şi densitate mai scăzută atingînd linia Siretului, totalizînd circa 10 aşezări [82].

În partea de sud a podişului moldovenesc între Prut şi rîul Bîrlad, cuprinzînd partea sudică a actualului judeţ Vaslui şi partea nordică a judeţului Galaţi, se constată, de asemenea, o mare concentrare de aşezări, cu o mare densitate, numărul aşezărilor în mod cert datate prin cercetări sistematice, sondaje sau săpături de salvare, depăşind cifra de 50 [83]; numărul lor este însă de departe mult mai mare, de sute de aşezări, dacă luăm în consideraţie şi aşezările depistate prin cercetări de suprafaţă; ca şi în cazul grupării mari precedente, şi această grupare se circumscrie în cadrul unei suprafeţe poligonale de circa 2 500 km p [84].

Între cele două mari concentrări demografice, cea din zona ieşeană şi cea din zona bîrlădeană, se înşiră mai multe mici grupuleţe de aşezări formate din cîteva sate răsfirate pe cursul unui firişor de apă [85], între ele parcă detaşîndu-se, printr-o mai mare densitate, un nucleu alcătuit din peste 10 aşezări [86]. Un nucleu asemănător se constată şi în zona

---

[81] N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *Aşezări* . . ., p. 220; D. Teodor, *Contribuţii* . . ., în SCIV 1968, nr. 2, p. 238; Al. Andronic, E. Neamţu, *Cercetări arheologice* . . ., în Arheologia Moldovei, II—III, p. 409; A. Niţu, D. Teodor, *Raport*. . ., în Materiale, V, p. 490; D. Teodor, *Contribuţii* în SCIV, 1968, nr. 2, p. 238; D. Teodor, Em. Zaharia, *Sondajele*, în Materiale, VIII, p. 35 şi urm.

[82] Acestea sînt următoarele: Conţeşti, Cotnari, Cîrjoaia, Cucuteni-Băiceni, Vlădiceni, Păuşeşti-Popeşti, Bălţaţi, Oboroceni, Scheia, Doljeşti; bibliografie: D. Teodor, *Contribuţii*, în SCIV, 1968, nr. 2; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 285 şi urm.; Dacia, 1969, p. 525.

[83] Perieni, Banca, Bozia, Giurcani, I. Giurcani II, Fălciu, Bogdăneşti, Raiu-Vădeni, Hoija, Zorleni, Prodana, Bîrlad I, Bîrlad II, Podu Pietriş, Epureni I, Epureni II, Murgeni, Rînzeşti, Popeni, Bursuci, Bîrlăleşti, Măluşteni, Sărăţeni, Lăteşti, Igeşti, Cîrja, Puricani, Aldeşti, Spineni, Bălăbăneşti, Bereşti, Tutcani, Blăgeşti, I, Blăgeşti II, Drăguşeni, Vădeni, Comăneşti, Balinteşti I, Balinteşti II, Roşcani, Cavadineşti I, Cavadineşti II, Vîrlezi I, Vîrlezi II, Băneasa, Bujoru, Mîndreşti, Băleni (vezi bibliografia mai importantă: SCIV, 1961, nr. 1, p. 142; SCIV, 1970, nr. 3, p. 512; Gh. Coman, *Cercetări*. . ., în SCIV, 1968, nr. 2, p. 287—312; D. Teodor, *Contribuţii*. . ., în SCIV, 1968, nr. 2, p. 239; Gh. Coman, *Cercetări*. . ., în Arheologia Moldovei, VI, p. 287 şi urm.; D. Teodor, *Unele probleme*. . ., în Carpica, II, 1969; I. Dragomir, *Săpăturile*. . ., în Materiale, VII, p. 151, 160; idem, *Săpăturile*, în Materiale, VI, p. 455, 469; M. Matei, *Săpăturile*, în Materiale VII, p. 616—646; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *op. cit.*,

[84] A se vedea în special Gh. Coman, *Cercetări arheologice*,. . .în SCIV, 1969, nr. 2; idem, *Cercetări* . . ., în Arheologia Moldovei, VI; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *op. cit.*, p. 309 şi urm.

[85] A se vedea, spre exemplu, aşezările de la Dolheşti, Arsura, I, Arsura II, Arsura III, Arsura IV, M. Kogălniceanu, cele dintr-o altă grupare asemănătoare; Grumezoaia, Hurdugi, Guşiţei, Stuhulet, precum şi altele; ca bibliografie a se vedea mai cu seamă D. Teodor, *Contribuţii*, în *op. cit.*; Gh. Coman, *Cercetări*, în *op. cit.*; idem, *Cercetări arheologice*. . ., în *op. cit.*; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *op. cit.*, vezi şi alte asemenea mici grupări pe hartă.

[86] Bereasca I, Bereasca II, Valea Seacă, Bereasca, Viişoara, Brodoc, Vaslui, Tanacu, Cieţeşti, Curteni; bibliografie: Gh. Coman, *Cercetări*. . ., în SCIV, 1969 nr. 2, p. 288 şi urm.; D. Teodor, *Unele probleme* . . ., în Carpica, 1969; Gh. Coman, *Cercetări* . . ., în Arheologia Moldovei, VI, p. 280 şi urm.; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *op. cit.*; M. Petrescu, E. Zaharia, *Sondajul* . . ., în Materiale *VIII*, p. 47 şi urm.; D. Teodor, *Săpăturile* . . ., în Materiale, IX, p. 325.

Galaţilor între cursurile inferioare ale Siretului şi Prutului, alcătuit, de asemenea, dintr-un număr de 7 aşezări [87].

Între Siret şi Carpaţi, aşa cum aminteam mai sus, situaţia din punctul de vedere al concentrărilor demografice nu se prezintă, în stadiul actual al cercetărilor, în condiţii clare. Aşezările, atîtea cîte ele au putut fi identificate pînă acum, apar înşirate şi risipite de-a lungul văilor sau apelor, încît concentrarea lor ca în zona podişului nu mai este posibilă. Din aceleaşi motive, nici densitatea locuirii nu mai este aşa de mare ca în ţinutul dintre Prut şi Siret. Aşa, de pildă, în zona Sucevei se semnalează doar trei aşezări la mari distanţe una de alta [88]; o situaţie asemănătoare se constată şi în zona Vrancei cu prelungirile sale spre sud [89], şi, de asemenea, la vărsarea Oituzului în Trotuş, prelungindu-se pe Valea Oituzului pînă la joncţiunea cu aşezările din Transilvania [90]. Doar între cursurile inferioare ale rîurilor Bistriţa şi Moldova şi între Siret se observă o grupare de 10 aşezări ceva mai adunate [91].

Teritoriul Dobrogei prezintă o singură mare aglomerare de aşezări în număr de 18, înşirate de-a lungul văii Carasu între Cernavodă şi Constanţa [92]. În rest, cu excepţia unui nucleu mai mic format din 6—7 aşezări situate în împrejurimile Ostrovului şi ale Păcuiului lui Soare [93], celelalte aşezări depistate se înşiruiesc fie de-a lungul Dunării, fie pe ţărmul Mării Negre sau pe malul lacului Razelm [94].

Pe teritoriul Ţării Româneşti, situaţia demografică prezintă multe aspecte asemănătoare cu cea din Moldova. Şi aici întîlnim mari concentrări de populaţie de zeci de aşezări, alături de care fiinţează mici nuclee alcătuite din cîteva aşezări, sau chiar aşezări singuratice (datorită, evident,

---

[87] Tuluceşti I, Valea lui Tuluc, Tuluceşti II, Vînători, GAS. Şendreni, Şendreni, Galaţi; bibliografie: M. Brudiu, *Cercetări* . . ., în Materiale, IX, p. 511 şi urm.; N. Gostar, *Săpăturile* . . ., în Materiale, VIII, p. 506; N. Zaharia, M. Petrescu. E. Zaharia, *op. cit.*

[88] Suceava, Mihăeşti, Bogata (SCIV, 1962, nr. 1, p. 214; T. Martinovici, Şt. Olteanu, *Şantierul Suceava*, în Materiale, VI, p. 677—692; I. Nestor şi colab., *Şantierul arheologic Suceava*, în Materiale, V, p. 607).

[89] Dragosloveni, Baloteşti, Cîmpineanca, Oreavu I, Dumbrăveni, Oreavu II (M. Comşa, Gh. Constantinescu, *op. cit*; I. Mitrea, *Cercetările de la Cîmpineanca*, în Studii şi Cercetări ştiinţifice, Bacău, 1974).

[90] Rîpile-Gura Văii, Malu, Oituz, Floreşti (D. Teodor, *Contribuţii*, în SCIV, 1968 nr. 2, p. 239; N. Zaharia, M. Petrescu, E. Zaharia, *Aşezări* . . ., p. 365).

[91] Davideni, Văleni, Poiana-Dulceşti, Moldoveni, Izvoare-Bahna, Iteşti, Bereşti-Bistriţa, Costişa, Brăşăuţi, Piatra Neamţ (M. Florescu, V. Căpitanu, *Cercetări arheologice* . . ., în Arheologia Moldovei, VI (1969), p. 216; SCIV, 1970, nr. 3, p. 513; I. Mitrea, *Cercetări arheologice*. . ., în Studii şi cercetări ştiinţifice, pentru ist. fil., Bacău, 1972, p. 33, şi urm.; idem, *Aşezarea*, în Carpica, 1973—1974, p. 55 şi urm.; V. Ursachi, *Săpăturile arheologice* . . ., în Materiale, IX, p. 265 şi urm.; I. Mitrea, *Raport* . . ., comunicare la Institutul de Arheologie, Bucureşti, 1976.

[92] Seimenii Mici, Cernavodă, Piscul, A. Saligni, Cochirleni, Mircea Vodă, Satu Nou, Castelu, Capul Viilor, Galeşu, Constanţa, Făclia. Ţibrinu, Medgidia, Basarabi, Valea Seacă, Valul lui Traian, Poarta Albă (B. Mitrea, *Şantierul* . . ., în Materiale, VII, p. 555; I. Barnea, *Ceramica* . ., în SCIV, 1962, nr. 2, p. 366; idem, *Murfatlar şi Niculiţel*, în SCIVA, 1975, nr. 1, p. 95 şi urm.; Dacia 1968, p. 436; A. Rădulescu, N. Harţuchi, *Cimitirul*, Constanţa, 1967; E. Comşa, *Cîteva descoperiri* . . ., în Materiale, IV, p. 326 şi urm.; E. Condurachi şi colab., *Şantierul Histria*, în Materiale, VI, p. 299—300; idem, *Şantierul* . . ., în Materiale, IV, p. 69 şi urm.; D. Berciu, S. Morintz, *Săpăturile*, în Materiale, V. p. 108).

[93] Oltina, Galiţa, Gîrliţa, Canlia, Păcuiul lui Soare, Coslogeni, Dervent.

[94] Nalbant, Babadag, Murighiol etc.

lipsei cercetărilor sistematice). Ca şi în Moldova, în zonele de şes, de cîmpie în general, aşezările sînt concentrate şi cu o densitate destul de mare, pe cînd în zonele colinare şi premontane, aşezările sînt destul de rare şi răsfirate.

Începînd de la est către vest, notăm o mare grupare de populaţie în zona Brăilei între cursurile inferioare ale Buzăului şi Călmăţuiului şi între Dunăre. Peste 25 de aşezări sînt răspîndite pe o suprafaţă de peste 2 500 km. p., densitatea fiind însă mai scăzută decît în cazul celor din Moldova [95]. Pornind în susul Dunării, constatăm o mare aglomerare de aşezări cu o densitate sporită, situate între Călăraşi şi Mostiştea. Aproximativ 30 de aşezări sînt concentrate pe o suprafaţă ce nu depăşeşte 1 500 km p [96]. Mai la vest, între Dunăre şi rîul Argeş, pe o suprafaţă ce măsoară în lungime cam 25 km se înregistrează prezenţa a 15 aşezări ceea ce înseamnă o densitate destul de mare [97], iar mai la vest, mergînd pînă la vărsarea rîului Teleorman în Dunăre, o altă grupare de peste 10 aşezări ocupă o suprafaţă de teren ceva mai mare [98], deci cu o densitate mică.

O zonă dens populată era cea cuprinsă între apa Colentinei şi a Dîmboviţei (actuala zonă a Bucureştiului şi a împrejurimilor sale). Un număr de 18 aşezări grupate pe o suprafaţă de 300—400 km p, plasează această concentrare de populaţie în plină cîmpie munteană [99].

Între Vedea şi Teleorman cercetările au evidenţiat două zone mai populate: una între cursurile superioare ale celor două ape, în care sînt atestate 5 aşezări adunate pe o mică suprafaţă [100]; alta situată în zona

---

[95] Praporgescu, Baldovineşti, Brăila, Pietroiu, Sihleanu, Gemenele, Constantineşti. IAS Dunărea, Ştefan cel Mare, Avîntul, Rimnicelu. Maraloi, Deduleşti, Filipeşti, Făurei, Lişcoteanca, Viziru, Tufeşti, Spiru Haret, Cornu Malului, Chişcani, Tichileşti (N. Harţuche, *Repertoriul* . . ., în pregătire pentru tipar; F. Anastasiu şi N. Harţuche, *Cercetări* ..., în Danubius, I, 1967, p. 19—39; ibidem, p. 137—178; Dacia, 1969, p. 527).

[96] Potcoava, Găunoşi, Cuneşti (două), Grădiştea (şase) Rasa, Andolina (cinci), Ciocăneşti, Vărăşti (opt), Valea Argovei, Tăriceni, Sultana, Dorobanţu (Cercetări arheologice efectuate de Eugen Comşa, în pregătire pentru Materiale XI; B. Mitrea, *Săpăturile*, în Materiale, VII, p. 531—537; Materiale VIII, p. 688).

[97] Spanţov, Ulmeni, Sălcioara-Curcani, Valea Popii, Renie, Olteniţa, Chirnogi, Căscioarele, Radovanu, Tăuşanca, Hotarele, Crivăţ, Mironeşti, Prundu, Greaca (S. Morintz, B. Ionescu, *Cercetări*..., în SCIV, 1968, nr. 1, p. 95 şi urm.; B. Mitrea, C. Preda, *Săpăturile*, în Materiale, V, p. 180; SCIV, 1973, nr. 4, p. 667—669; B. Mitrea, C. Deculescu, *Unele descoperiri*..., în SCIV, 1966, nr. 3, p. 543, M. Comşa, E. Geannopoulos, *Unelte*, în SCIV, 1969, nr. 4, p. 617—621; SCIV, 1970, nr. 3, p. 511; SCIVA, 1975, nr. 2, p. 241 şi urm.).

[98] Izvorul, Gogoşari, Tăteşti, Malu Roşu, Slobozia, Ghizdaru, Giurgiu Port, Frăteşti, Sf. Gheorghe, Oinacu, Gostinu (D. Berciu şi colab., *Săpăturile*, în Materiale, VII, p. 294; B. Mitrea, *Unele probleme*, în SCIV, 1967, nr. 3, p. 443 şi urm.; B. Mitrea şi colab., *Necropola*, în Materiale, IX, p. 329 şi urm.; SCIV, 1970, nr. 3, p. 512; Al. Păunescu, Gh. Rădulescu, M. Ionescu, *Săpăturile*, în Materiale, VIII, p. 135 şi urm.; B. Mitrea, C. Preda, *Săpăturile*, în Materiale, V, p. 180; Dacia, 1969, p. 528).

[99] Giuleşti Dămăroaia, Alba, Pantelimon, Lămoteşti, Gălbinaşi, Vasilaţi, Cucueţi-Sudiţi, Cucuieţi-Moară, Glina I, Glina II, Bragadiru, Vitan I, Vitan II, Buftea, Piaţa de Flori, Băneasa, Mogoşoaia (Materiale, VIII, p. 769—770; I. Ionaşcu şi colab., *Şantierul*, în Materiale, VII, p. 657 şi urm.; S. Morintz şi colab. *Şantierul*, în Materiale, V, p. 647; SCIV, 1959, nr. 1, p. 154; P. Panait, *Observaţii*, în Cercetări arh. în Bucureşti, p. 140; idem, *Săpăturile*, în op. cit., p. 111; SCIV, 1970, nr. 3, p. 518—519; V. Chirică, R. Popovici-Baltă, *Cercetări*, în Materiale, X, p. 358 şi urm.)

[100] Bîrlogu, Burda, Miroşi, Surduleşti, Mozăceni (I. Nania, în Materiale, V, p. 702 706; I. Spiru, *Aşezări*..., în Materiale, V, p. 700).

inferioară a celor două ape, cuprinzînd 7—8 aşezări răspîndite pe un teritoriu mai întins [101].

La vest de rîul Olt, aşezările descoperite sînt răspîndite pe o mare suprafaţă ce acoperă întregul teritoriu de sud al Olteniei, încît aspectul de concentrări masive de populaţie aşa cum se întîlnesc în Moldova sau la est de Olt, aproape că dispare. Totuşi se observă şi aici unele mici nuclee alcătuite din cîteva aşezări care se grupează pe o anumită suprafaţă mai restrînsă de teren. Aşa, de pildă, în zona Corabiei vreo 6—7 aşezări par să indice acest lucru [102], precum şi grupajul mai mare din zona Craiovei, circa 10—15 aşezări [103]. De asemenea, se circumscriu în acest context cele 7 aşezări din zona Calafatului [104] şi alte 6 în cea a Drobetei-Turnu Severin [105].

Ca şi în Moldova, jumătatea de nord a Munteniei şi Olteniei se prezintă slab populată, lipsind grupările demografice constatate în partea de cîmpie, în general, a spaţiului teritorial menţionat. Se întîlnesc, este adevărat, şi aici, unele aşezări, dar ele sînt sporadice şi izolate, situaţie datorată, probabil, aceloraşi cauze pe care le-am analizat la timpul potrivit. Reţin, totuşi, atenţia nucleul de 4—5 sate din zona Bucovului [106], precum şi cele 3 aşezări din cea a Rîmnicului Vîlcea [107] sau a Slonului [108].

În zona Buzăului, cercetări cu totul recente au evidenţiat existenţa a peste 20 de aşezări concentrate mai cu seamă în partea sud-estică a oraşului [109].

Teritoriul Banatului apare, de asemenea, slab populat. Se detaşează oarecum două nuclee mai importante sub aspect demografic: 10 aşezări situate în general pe Dunăre, între Orşova şi Moldova Nouă, precum şi

---

[101] Dulceanca, Sfinţeşti, Olteni, Alexandria, Păuleasca, Fîntînele, Zimnicea (B. Mitrea, C. Preda, *Săpăturile*... în Materiale, V p. 175; Materiale, VI, p. 251—262; Materiale VII, p. 213; SCIVA, 1976, nr. 2, p. 247 şi urm.; Materiale, VII, p. 507—509; SCIV, 1967, nr. 3, p. 514 şi urm.).

[102] Armăşeştii de Sus, Zvorsca, Potelu, Obîrşia, Costişa, Orlea, Celei (O. Toropu, O. Stoica, *Descoperiri*, in Materiale, IX, p. 491 şi urm.; D. Tudor şi colab., *Sucidava V*, în Materiale, VII, p. 484; O. Toropu, *Romanitatea*, Craiova, 1976).

[103] Brabova, Ştiubei, Vela, Branişte, Cîrna, Mărăcinele (trei), Galicinica (două), Perişoru, Plopşor, Verbiţa, Verbicioara, Cornu, Vîrtopu, Izvoarele, Băileşti (Craiova) (O. Toropu, O. Stoica, *op. cit.*, p. 491 şi urm.; O Toropu, C. Voicu, *Noi descoperiri*, în SCIV, 1971, nr. 4; Gh. Bichir, *Cercetări*, în Materiale, V, p. 278, 280; D. Berciu, *Săpăturile*, în Materiale, VI, p. 90—91; O. Toropu, *Romanitatea*, Craiova, 1976).

[104] Rast, Tunari, Ciupercenii Vechi, Golenţi, Basarabi, Maglavit, Cetate (SCIV, 1969, nr. 3 p. 488, şi urm.).

[105] Balta Verde, Gogoşu, Ostrovul, Hinova, Şimian, Drobeta-Turnu Severin (D. Berciu, *Săpăturile*, în Materiale, V, p. 529 şi urm.; D. Berciu, E. Comşa, *Săpăturile*, în Materiale, II, p. 468, 488).

[106] Bucov I, Bucov II, Bucov III, Vadu Săpat (M. Comşa, *Săpăturile*, în Materiale, VII, p. 541 şi urm.; idem, *Cultura*, p. 13 şi urm.; Gh. Diaconu, în SCIVA, 1978, nr. 2, p. 291—300.

[107] Suseni, Racoviţa, Stolniceni.

[108] Slon, Olteni (M. Comşa, *Cercetările de la Slon* . . ., în *op. cit.*, p. 21—29)

[109] Pietroasele, Pietroasa Mică, Dara, Tomeşti, Albeşti-Smeeni, Caragele, Gura Cilnăului, Izvorul Dulce, Sărata Monteoru, Sălcioara, Sudiţi-Gerăseni, Mihăileşti, Buzău, Poşta Cilnău etc. (V. Drîmboceanu, *Descoperiri arheologice* . . ., comunicare la cea de-a XII-a sesiune de rapoarte arheologice, 9—11 martie, 1978).

cele 6 aşezări înşirate pe Bega în zona actualului oraş Timişoara. În rest mai apar cîteva aşezări izolate, situate fie pe apa Timişului, fie în zona minieră a Ocnei de Fier[110].

Pe teritoriul Transilvaniei, începînd de la vest către est, se constată o mare concentrare de populaţie în partea de nord-vest a Transilvaniei, situată, aproximativ, între Crişul Repede la sud, Someş la nord şi Porţile Mezeşului la est; spre vest gruparea amintită, alcătuită din peste 25 de aşezări[111], depăşeşte limitele teritoriului ţării.

La sud, între Crişul Alb şi Mureş, cam în zona Aradului s-au identificat pînă în prezent un număr de 10 aşezări grupate mai cu seamă pe linia Mureşului, de o parte şi de alta a rîului[112].

Centrul Transilvaniei se prezenta mai bine populat, densitatea aşezărilor fiind mult mai mare decît în vest, numărul acestora ajungînd la 45[113]. Cea mai mare concentrare, peste 25 aşezări, s-a dovedit a fi în

---

[110] M. Comşa, *Unele date cu privire la Banatul de sud ...*, în *In memoriam Constantini Daicoviciu*, Cluj, 1974, p. 93; Fl. Medeleţ, I. Bugilan, *Cîteva puncte arheologice ...*, în Tibiscum, 1974, p. 87 şi urm.; St. Matei, I. Uzum, *Cetatea de la Pescari*, în Banatica, II, 1973, p. 143 şi urm.; O. Radu, în Materiale, X, p. 147; Banatica, II, p. 408; III, p. 366—367.

[111] Zalău, Moigrad (M. Rusu, *Cetatea de la Moigrad şi Porţile Mezeşului*, în Omagiu acad. prof. Ştefan Pascu, Cluj, 1974, p. 265 şi urm.,; M. Rusu, *The prefeudal cemetery of Noslac* (*VI—VII conturies*, în Dacia, 1962, p. 283, 700—725; M. Comşa, *Unele date privind regiunile din nord-vestul României în secolele V—IX*, în Centenar Muzeal Oradea, 1972, p. 209 şi urm.), *Nuşfalău* (M. Comşa, *Săpăturile de la Nuşfalău* (r. Şimleu, reg. Oradea), în Materiale, VII, p. 519—520; idem, *Unele date*, în *op. cit.*, p. 209 şi urm.), Satu Mare, Mediaş, Baia Mare, Oarţa (M. Comşa, *Unele date ...*, p. 209 şi urm.), Biharea, Oradea, Salca (M. Rusu, V. Spoială, I. Galamb, *Săpăturile arheologice de la Oradea-Salcea*, în Materiale, VIII, p. 159 şi urm.; M. Comşa, *Unele date ...*, p. 209 şi urm.), Suncuiuş, Fabrica de Bere, Berea-Bihor, Căuaş, Valea lui Mihai, Săcuieni, Galoşpetreu, Sălacea (N. Ghidioşan, *O necropolă din feudalismul timpuriu descoperită la Sălacea*, în SCIV, 1969, nr. 4, p. 611—615), Tăuteu (M. Comşa, *Unele date* p. 209 şi urm.), Irina, Santău, Unimăţ, Săcăşeni, Tăşnad, Solnoc-Crasna, Culciu Mare (M. Rusu, în Relations between the autochthonous population and the migratory populations, Bucureşti, 1975, p. 134 şi urm).

[112] Şiclău, Şiria, Arad, Sînpetru German, Şeitin, Ciala, Cenad, Glogovăţ, Felnac, Vladimirescu (M. Rusu, *Note asupra relaţiilor*, în Apulum, IX, 1971; M. Rusu, *The autochtonous*, în Relations between, Bucureşti, 1975, p. 215—217).

[113] Soporu de Cîmpie (D. Protase, I. Ţigăra, *Şantierul arheologic Soporul de Cîmpie r. Turda, reg. Cluj*, în Materiale, VI, p. 391—393; D. Protase, *Şantierul arheologic, Soporul de Cîmpie r. Turda, reg. Cluj*, în Materiale, VIII, p. 527 şi urm.), Ciumbrud (I. Ferenczi, *Săpăturile de salvare de la Ciumbrud*, în Materiale, VII, p. 191; A. Dankantis, I. Ferenczi, *Săpăturile arheologice de la Ciumbrud, r. Aiud, reg. Cluj*, în Materiale, VI, p. 607—610), Moreşti (K. Horedt, *Săpăturile de la Moreşti, r. Tg. Mureş, regiunea Autonomă Maghiară*, în Materiale, V, p. 85, 88; idem, *Şantierul arheologic Moreşti*, în Materiale, VI, p. 181), Someşeni (M. Macrea, *Necropola slavă de la Someşeni, r. şi reg. Cluj*, în Materiale V, p. 519 şi urm.), Şirioara (SCIV, 1964, nr. 4, p. 564), Turdaş (I. Nica, M. Blăjan, *Un cimitir de inhumaţie din sec. VIII de la Turdaş, jud. Alba*, în Acta Musei Napocensis, X, 1973, p. 642 şi urm.), Şeica Mică (K. Horedt, *Völkerwanderungszeitliche Funden aus Siebenbürgen*, în Germania, 25, 1941, p. 124), Cugir (K. Horedt, *Ceramica slavă din Transilvania*, în SCIV, 1951, nr. 2, p. 198), Doroltu (St. Ferenczi, în Acta Musei Napocensis, VII, 1970, p. 560—573), Ciunga (I. Nica, M. Blăjan, *op. cit.*, p. 652), Ţelna (I. Berciu, *Descoperiri din epoca feudală timpurie în raionul Alba-Iulia*, în Materiale, IV, p. 350—357), Laz, Pianul de Jos (I. Berciu, *op. cit.*, p. 336, şi urm.), Ocna Sibiului (D. Protase, *Cimitirul slav de la Ocna Sibiului*, în Omagiu P. Constantinescu-Iaşi, Bucureşti, 1965, p. 153—156), Guşteriţa (Th. Nägler, *Vorbericht über die Unterschungen in Hammesdorfer Gräberfeld aus der Völkerwanderungszeit*, în Forschungen zur Volks-und Landeskunde, 14, 1971, nr. 1, p. 249 şi urm.), Moldoveneşti (K. Horedt, *Ceramica ...*, în SCIV, 1951, nr. 2, p. 200), Noşlac (M. Rusu, *The prefeudal . . .* în Dacia, 1962, p. 283), Dăbîca (Şt. Pascu, M. Rusu, V. Pintea, P. Gyulai, *Cercetările arheologice de la Dăbîca*, în Sesiunea de comunicări a Muzeelor de istorie, 1964, vol. II, Bucureşti, 1970, p. 157 şi urm.), Sibiu, Boarta, Apoldul de Sus, Cîl-

zona Alba Iulia, la sud de linia Tîrnava-Mureş. Spre nord între Mureş şi Someşuri densitatea aşezărilor este ceva mai scăzută, numărul acestora nedepăşind cifra de 20.

Estul şi sud-estul Transilvaniei apar populate de aşezări ce se grupează în patru nuclee mai importante.

O primă grupare alcătuită din peste 10 aşezări se situează între cursurile superioare ale celor două Tîrnave [114].

Un număr de 7 aşezări au fost identificate la izvoarele Mureşului şi Oltului, înşirate pe firul apelor [115].

Cît priveşte sud-estul Transilvaniei, se constată o grupare a populaţiei în două nuclee mai deosebite ca densitate, ambele situate în zona Bîrsei. Una (peste 10 aşezări) se situa în centrul actualului judeţ Covasna, aşezările înşiruindu-se pe malul stîng al Oltului cu prelungiri pe valea Breţcului [116]. A doua (8 aşezări) se situa în zona Braşovului cu împrejurimile sale [117].

În sfîrşit, trei aşezări recent descoperite în zona Făgăraşului ar putea, eventual, să indice o grupare demografică de o anumită mărime şi în depresiunea cuprinsă între rîul Olt şi Carpaţi [118].

Sintetizînd cele arătate pînă aici cu privire la amplasarea complexelor teritoriale din secolele VIII—XI de pe teritoriul României, în funcţie de numărul aşezărilor şi de mărimea suprafeţei teritoriale ocupate de o asemenea grupare, obţinem o situaţie deosebit de sugestivă pentru determinarea, ipotetică, a organismelor politice existente în acea vreme. Subliniem şi aici faptul că sîntem în faţa unor ipoteze de lucru generate de realităţile din teren, în măsură să sugereze fecunde interpretări în contextul raportului populaţie-organizare politică. Potrivit, deci, criteriilor de mai sus, am obţinut trei categorii de concentrări demografice : a) cele care totalizează între 20 şi 60 de aşezări, fiecare grupare cuprinzînd o suprafaţă teritorială între 2 000 şi 5 000 km p ; b) cele între 10 şi 20 aşezări cuprin-

---

nic, Petreşti, Sebeş, Deva, Blandiana, Tărtăria, Alba Iulia, Teiuş, Vinţul de jos, Cugir, Turda, Ghirbom, Cluj, Ţaga, Sîngiorgiul de Mureş, Tîrgu Mureş, Borşofeld (Z. Szekely, *Cercetări arheologice . . .*, în Materiale, VI, p. 189; K. Horedt, *Voievodatul de la Bălgrad-Alba Iulia*, în SCIV, 1954, nr. 3—4, p. 494—498).

[114] Porumbenii Mici, Porumbenii Mari, Beteşti, (Z. Szekely, *Săpăturile arheologice de la Porumbenii Mici, r. Cristurul Secuiesc*, în Materiale, VI, p. 523 şi urm.; idem, *Cercetări . . .*, în Materiale, VIII, p. 25 şi urm.), Cristur, Filiaş, Simoneşti, Bezid, Medişor, Eliseni, Sălaşuri-Veţca, Odorhei, (Z. Szekely, *Săpăturile . . .*, în Materiale, IX, p. 297 şi urm.; idem, *Raport . . .*, în Sesiunea de comunicări a Muzeelor de istorie, 1964, vol. II, Bucureşti, 1971, p. 144 şi urm.).

[115] Sîncrăieni, Miercurea Ciuc, Păuleni, Racul, Gheorghieni, Lăzarea, Delniţa (Z. Szekely, *Săpăturile . . .*, în Materiale IX, p. 297 şi urm.; idem, *Comunicare la sesiunea de rapoarte a Inst. de arh. din Bucureşti*, februarie 1973).

[116] Ozun, Reci, Sf. Gheorghe (două) Ghidfalău, Zăbala, Angheluş, Cernat, Lutoasa, Polan (Z. Szekely, *Cercetări . . .*, în *op. cit.*, p. 199 şi urm., idem.; *Săpăturile . . .*, în *op. cit.*, p. 297 şi urm.; idem., *Raport . . .*, în *op. cit.*, p. 144 şi urm.; E. Zaharia, în Dacia, 1971, p. 286; M. Rusu, *Note . . .*, în *op. cit.*).

[117] Hărman, Sînpetru, Rodbav I, Rodbav II, Braşov, Cristian, Măgura Codlei, Feldioara (E. Zaharia, în Dacia, 1971, p. 286; M. Rusu, *Note* în *op. cit.*; idem, *The autohthonous*, în Relations between, p. 215—217).

[118] Este vorba de aşezările de la Breaza, Comana de Jos şi Făgăraş (cercetări I. Glodariu).

zînd o suprafaţă de teren între 500 şi 1 500 km p c) grupările alcătuite din 3—8 aşezări cu o suprafaţă de pînă la 500 km p de fiecare complex teritorial.

Din prima categorie face parte un număr de 10 asemenea grupări teritoriale: în zona Botoşanilor, a Iaşului, a Bîrladului pentru teritoriul Moldovei; în zona Carasu pentru teritoriul Dobrogei; în zona Brăilei, a Buzăului şi Călăraşilor pentru teritoriul Ţării Româneşti; în zona Biharei, Alba Iulia şi Clujului în Transilvania.

Din a doua categorie fac parte 11 grupări mai mici situate în zona Vasluiului, Cotnarilor şi Bacăului pe teritoriul Moldovei; în zona dintre Argeş şi Dunăre, a Giurgiului, a Bucureştilor, a Craiovei, pe teritoriul Ţării Româneşti; în zona dintre Orşova şi Moldova Veche, a Aradului, în zona cursurilor superioare ale Tîrnavelor, în zona Bîrsei pe teritoriul Transilvaniei şi Banatului.

Din ultima categorie fac parte peste 15 mici nuclee de sate: în zona Vrancei, în cea a Galaţilor, a Bucovului, a Slonului, a Ostrovului, a R. Vîlcea, în zona cursurilor inferioare ale Vedei şi Teleormanului, a Calafatului, a Corabiei, a Drobetei-Turnu Severin, a Timişoarei, a Făgăraşului, în zona izvoarelor Oltului şi Mureşului, a Braşovului etc.

Evident că situaţia prezentată reflectă stadiul actual al cercetărilor; este posibil ca investigaţia ulterioară să sporească numărul aşezărilor din unele grupări prezentate mai sus (şi prin aceasta să se încadreze într-o categorie superioară), să scoată la iveală noi grupări mai mici sau mai mari acolo unde în starea de astăzi apar „pete albe" pe harta întocmită; avem însă certitudinea că pornim în cercetarea noastră de la un *minimum* pe care realitatea istorică ni-l oferă, deocamdată, minimum care nu poate fi tăgăduit.

Dacă aceste realităţi demografice sînt de necontestat, problema fundamentală care se pune este aceea a interpretării acestor realităţi sub raport politic; cu alte cuvinte în ce măsură putem identifica aceste concentrări demografice cu organisme politice mai mult sau mai puţin cuprinzătoare într-un continuu proces de organizare politică internă.

Ţinînd cont de raportul intim dintre fenomenul de concentrare teritorială şi procesul de organizare politică a grupărilor demografice, nu este deloc hazardat să se identifice asemenea complexe teritoriale cu organisme cu caracter politic, comunităţi omeneşti care evoluaseră către o anumită structură politică, către un anumit stadiu de organizare statală. Aceasta cu atît mai mult cu cît cercetările au dovedit o deplină corespondenţă între realităţile demografice din Transilvania secolelor VIII—XI şi existenţa celor trei voievodate româneşti menţionate de Anonymus[119].

Acesta pare să fi fost, potrivit rezultatelor obţinute pînă în prezent, stadiul procesului de organizare politică pe teritoriul României la cumpăna dintre cele două milenii: un important număr de organisme politice diferenţiate între ele prin aria geografică pe care o cuprindeau şi prin nivelul organizării lor politice. Alături de organisme mai cuprinzătoare de tipul

[119] Şt. Olteanu, *Realităţi demografice pe teritoriul Transilvaniei în secolele VIII—X*, în „Revista de istorie", 1975, nr. 12.

ţărilor voievodatelor, existau şi unele grupări politice mai mici atît ca suprafaţă teritorială cît şi ca evoluţie a structurii lor social-economice şi politice, amintindu-ne de cele din epoca anterioară.

Întrebarea care se pune, după cele constatate pînă aici, este de a defini caracterul organizării politice al acestor organisme. Aparţin aceste organisme politice sfîrşitului orînduirii anterioare (adică orînduirii gentilice), sau începutului noii epoci de dezvoltare a societăţii omeneşti de pe teritoriul României din sec. VIII—X (cea medievală)? De la început socotim că trebuie exclusă apartenenţa, prin structura lor, a acestor formaţiuni la orînduirea anterioară, indiferent de forma organizatorică pe care ar îmbrăca-o. Ne conduce la aceasta, analiza structurilor economico-sociale ale comunităţii de viaţă de pe teritoriul carpato-danubiano-pontic care pune în evidenţă o societate deosebită, în aspectele sale fundamentale, de cea din cadrul formaţiunii social-economice anterioare[120]. Fiind vorba, deci, de o societate în care începuseră să se cristalizeze, după cum am văzut mai sus, relaţiile de aservire, în care clasele sociale, chiar dacă ele nu erau încă suficient de bine conturate, constituiau totuşi o realitate, mai cu seamă în sec. X—XI, structura politică a organismelor constatate, conţinutul lor instituţional analizat mai sus, ne conduc la concluzia definirii caracterului lor drept *organisme statale în curs de maturizare.* Lipsa formei politico-administrative centralizatoare, a unei autorităţi centralizate, nu trebuie înţeleasă ca incompatibilă cu existenţa statului ca formă de organizare politică. Dacă la structura lor interioară adăugăm, în cazul unor asemenea organisme, suprafaţa teritorială sensibil de mare depăşind 4000 km p nimeni nu se mai poate îndoi de caracterul statal al acestor ţări, voievodate etc. Constituirea lor reprezintă, dealtfel, una dintre cele mai însemnate etape ale procesului îndelungat de organizare politică a comunităţilor de viaţă de pe teritoriul României de la formele inferioare de organizare, acele uniuni teritoriale de mică cuprindere, la organismele statale de tipul ţărilor şi voievodatelor în secolele VIII—XI şi de aici la statele feudale independente de la mijlocul secolului al XIV-lea, ca formă superioară de organizare politică, comparativ cu cele din etapa precedentă. Această evoluţie ascendentă de organizare politică a fost consecinţa dezvoltării continue a structurilor economice şi sociale ale comunităţii de viaţă de pe teritoriul României, evoluţie înregistrată atît în adîncime (conţinut instituţional) cît şi în suprafaţă (extindere teritorială). Aceste două coordonate majore ale procesului de organizare statală se concretizează în etapa următoare, secolele XI—XIV, mai cu seamă în ultima ei parte (sec. XIII—XIV), cînd se maturizează structurile economice şi sociale din cadrul societăţii româneşti şi cînd, drept consecinţă a consolidării raporturilor feudale, asistăm la un proces de unificare teritorială, prin înţelegere sau prin forţă, la nivelul provinciilor noastre istorice; eliberarea de sub dominaţia străină, obţinerea independenţei, devin acum sarcina majoră a clasei conducătoare a acestor state.

---

120 Şt. Olteanu, *Etapele procesului de formare a statelor feudale româneşti*, în „Revista de Istorie", 1977, nr. 1.

STRUCTURES TERRITORIAL-POLITIQUES ROUMAINES DANS L'ESPACE CARPATO-DANUBIEN-PONTIQUE AUX VIIIe–XIe SIÈCLES

RÉSUMÉ

Utilisant un riche matériel documentaire, provenant pour la plupart de l'investigation archéologique, l'auteur de l'article soumet au débat un problème presque guère étudié jusqu'à présent pour les VIIIe – XIe siècles, à savoir celui des structures territorial-politiques sur le territoire de la Roumanie à la croisée des deux millénaires de notre ère.

L'auteur relève l'existence dans le cadre de la société roumaine à l'époque d'un paysage varié en tant que structure territoriale, consistant en agglomérations rurales pour la plupart non fortifiées, agglomérations minières, fortifications au rôle et aux fonctions de résidence de l'autorité politique locale, agglomérations en cours d'urbanisme, ports, ensembles monastiques, réalités qui lui conférait le caractère d'une société sédentaire, stable, déjà engagée sur les coordonnées des réalisations médiévales.

Les données utilisées par l'auteur mettent en évidence l'existence de plusieurs formes de propriété, inclusivemet de celle foncière privée, engendrant des rapports d'asservissement féodal.

L'existence de telles structures socio-territoriales pose le problème du stade d'organisation politique de celles-ci, vu le rapport intime entre ces agglomérations territoriales et la forme d'organisation politique.

Les cartes des VIIIe – XIe siècles mettent en évidence un grand nombre de concentrations démographiques identifiées à des organismes politiques différenciés entre eux par l'aire géographique qu'ils couvraient. La structure politique de ces organismes, ainsi que leur contenu institutionnel démontrent que c'était là des organismes étatiques en voie de mûrissement qui évolueront au milieu du XIV-e siècle, atteignant la forme supérieure d'organisation étatique, notamment celle des Etats féodaux indépendants.

PROBLEME ALE ARHEOLOGIEI ROMÂNEŞTI ÎN PUBLICISTICA ŞTIINŢIFICĂ : S.C.I.V.A., NR. 1—4, 1978

Publicaţie de înaltă ţinută ştiinţifică şi un binemeritat prestigiu cîştigat pe parcursul a 28 de ani de neîntreruptă apariţie, S.C.I.V.A. valorifică rezultatele cercetărilor arheologice întreprinse pe tot mai numeroasele şantiere arheologice din România.

Asemenea tuturor oamenilor muncii din ţara noastră, de toate naţionalităţile, care au adus un vibrant omagiu tovarăşului Nicolae Ceauşescu cu prilejul împlinirii a 60 de ani de viaţă şi peste 45 de ani de activitate revoluţionară, şi revista cercetătorilor istoriei străvechi şi vechi a patriei şi poporului român, dedică primului Preşedinte al Republicii Socialiste România pagini în care evocă activitatea fructuoasă pe care o desfăşoară marele fiu al României aflat în fruntea partidului şi statului. În editorialul *Omagiu tovarăşului Nicolae Ceauşescu*, cu care se deschide sumarul numărului 1 (ianuarie—martie), se relevă deosebita clarviziune a preşedintelui Nicolae Ceauşescu în abordarea problemelor complexe ale dezvoltării ţării noastre, precum şi în studierea istoriei. Aprecierile şi concluziile sale, tezele teoretice de mare însemnătate, formulate în numeroase cuvîntări şi lucrări, au dat rodnice impulsuri cercetării temeinice a istoriei patriei, contribuind substanţial la clarificarea unor probleme de bază.

Programul Partidului Comunist Român — cartă teoretică, ideologică şi politică, elaborat sub nemijlocita îndrumare de o inestimabilă valoare a Secretarului general al Partidului, prezintă pe baza unei profunde analize materialist-dialectice şi istorice problematica complexă a istoriei patriei noastre. Cuprinzătoarea expunere din acest document este în acelaşi timp un îndrumător pentru cercetările din domeniul istoriei României.

Multiplele vizite de lucru întreprinse de tovarăşul Nicolae Ceauşescu în judeţele ţării au inclus în dese rînduri obiective care se leagă de trecutul îndepărtat al istoriei noastre, obiective devenite în zilele noastre ogoare fertile ale cercetării arheologice îndreptate spre tot mai buna cunoaştere şi preţuire a trecutului multimilenar. Urmînd îndemnurile şi indicaţiile tovarăşului Nicolae Ceauşescu cercetătorii din domeniul arheologiei şi istoriei vechi, se conchide în articolul omagial, depun toate eforturile pentru ca rezultatele muncii lor să corespundă pe deplin marilor realizări şi exigenţe ale societăţii noastre, să răspundă pe deplin cu tot mai multe mărturii ale continuităţii de viaţă şi cultură scoase la lumină în vasta arie carpato-danubiano-pontică.

Sumarul celor patru numere apărute în acest an, asemenea celor din anii precedenţi, este structurat în rubricile „Studii”, „Discuţii”,

„Materiale și cercetări arheologice", „Note arheologice" și „Recenzii", fiecare însumînd de la un trimestru la altul un număr variat de materiale.

În prima rubrică începutul studiilor îl face contribuția lui Eugen Comșa *Probleme privind cercetarea neo-eneoliticului de pe teritoriul României*, în care autorul expune rezultatele obținute în cercetarea epocii respective, de către arheologii români pe parcursul unei jumătăți de secol. Se conchide că populațiile neolitice de pe teritoriul României au ajuns pe baza unei evoluții locale, independente, pe o treaptă înaltă de dezvoltare pentru perioada respectivă. Omul de pe aceste meleaguri, cu civilizația sa, a jucat un rol important în transmiterea spre vest, nord și est a cuceririlor vremii—agricultura și creșterea incipientă a animalelor—ca și a unor produse locale. De același autor mai semnalăm în numărul al 3-lea, articolul *Unele probleme privind populațiile de stepă din nord-vestul Mării Negre, din perioada eneolitică pînă la începutul epocii bronzului*. Sînt aduse în discuție rezultatele ultimelor săpături arheologice întreprinse în aria de răspîndire a etapei Cucuteni A 4, precum și periodizarea diferitelor categorii de morminte cu ocru prin analizarea trăsăturilor lor caracteristice.

Revenind la numărul 1 al revistei S.C.I.V.A. tomul, 29, mai consemnăm studiile *Datarea prin* C_{14} *a etapei Cucuteni A*, de Dan Monah, și *Cu privire la raporturile culturii Tei cu unele culturi ale epocii bronzului în Balcani*, de Valeriu Leahu. În primul dintre materiale se aduc mărturii cu privire la exactitatea datărilor cu carbon 14, apreciindu-se că cel puțin în cazul așezărilor de tipul Cucuteni A, rezultatele analizelor cu C_{14} nu contrazic cronologia relativă stabilită prin procedeele tradiționale, ci dimpotrivă o confirmă și o nuanțează. Cît privește articolul semnat de experimentatul cercetător V. Leahu, acesta reprezintă o contribuție importantă la studiul genezei geto-dacilor. În temeiul unor îndelungi și meticuloase investigații arheologice asupra culturii Tei, a locului și rolului pe care-l avusese aceasta în contextul epocii bronzului balcanic, se constată că istoria purtătorilor culturii Tei constituie o mărturie semnificativă a vitalității și spiritului creator de care au dat atîta dovadă tracii carpato-danubieni. Triburile „Tei", așezate durabil și în sectorul nord-estic al peninsulei Balcanice, printre populații cu o altă fizionomie etno-culturală, își păstrează nealterat, pînă în momentele finale ale evoluției lor, caracterul propriu și se afirmă de-a lungul întregii lor existențe ca factor activ stimulatoriu.

Tot sub semnătura lui Valeriu Leahu, dar de data aceasta în colaborare cu George Trohani, e inserat în numărul al 4-lea, articolul *Două morminte de călăreți nomazi din cîmpia Teleormanului*. Cele două vestigii sepulcrale aparțin, în conformitate cu natura inventarului ce însoțesc scheletele, unor pecenegi. Datarea respectivelor morminte corespunde celei de-a doua jumătăți a secolului al XI-lea. Cu toate că autorii nu se preocupă în mod expres de veacurile așa-zisului mileniu întunecat, au procedat la studierea acestor morminte situate în poziție secundară în cadrul unor tumuli ridicați într-o perioadă mult mai veche.

Al patrulea, și ultimul studiu din numărul apărut în trimestrul I, *Cercetările de la Ipotești (jud. Olt) (Observații asupra culturii materiale autohtone din secolul al VI-lea e.n. în Muntenia)* este și el o colaborare semnată

de Petre Roman și Suzana Ferche. Cu acest prilej sînt aduse la cunoștință o parte a rezultatelor investigațiilor arheologice întreprinse la Ipotești, de unde, așa cum bine se cunoaște, au fost recuperate vestigii deosebit de prețioase privind o epocă asupra căruia cercetarea impunea cumularea unor cît mai ample mărturii pentru reconstituirea cadrului vieții social-economice a populației autohtone din secolele V—VI e.n. de pe teritoriul Munteniei. Dar, fapt deosebit de frapant, în perimetrul cercetat pe malul stîng al Oltului au fost descoperite o succesiune de culturi și orizonturi culturale începînd cu epoca neolitică, continuînd apoi cu urme din epoca bronzului, din secolul al III-lea e.n., din secolul al VI-lea și în fine, din epoca feudală. Fragmentele ceramice ulterioare secolului al III-lea prezintă în totalitate un caracter net roman provincial. Fondul predominant romanic al urmelor de cultură materială aparținînd nivelului arheologic din secolul al VI-lea e.n. nu pare influențat de o serie de elemente culturale de proveniență slavă (anți și sclavini). Tipurile ceramice, în covîrșitoarea lor majoritate, sînt derivate din cele dacice și provincial romane, iar transformările produse în mod inerent prin evoluția istorică a societății locale au generat apariția unui facies cultural nou definit ca o cultură romanică de caracter rural. Așezarea de la Ipotești se înscrie în repertoriul arheologic în cadrul stațiunilor aparținătoare etapei cele mai timpurii din îndelungatul proces al cristalizării poporului român în vatra daco-romană de la nordul Dunării de jos.

La aceeași rubrică a „Studiilor" în numărul al doilea — aprilie — iunie — se află contribuțiile *Cupele cu decor în relief de la Crăsani și Copuzu*, de Niculae Conovici; *O formațiune statală la Dunărea de jos la sfîrșitul secolului al XIV-lea, necunoscută pînă în prezent*, autor Petre Diaconu și materialul din finalul grupului, *Contribuții numismatice la localizarea Chiliei bizantine*, de Octavian Iliescu.

Articolul lui N. Conovici este o meritorie contribuție la cunoașterea culturii materiale getice, și anume, cupele cu decor realiefat. Se stabilește detaliul că între așezările de la Crăsani și Popești, aceasta din urmă fiind prezumptiva Argedava, au existat relații de schimb, ce sînt relevate prin prezența în nivelul de locuire de la Crăsani a cupelor „deliene" produse la Popești. Mai mult decît atît, se face afirmația că „dava" de la Crăsani, ca producătoare de imitații după cupele deliene elenistice, s-a inspirat într-o oarecare măsură din modelele cetății „regale" de la Popești.

Dar fără nici o îndoială, contribuția lui P. Diaconu, aduce date cu totul inedite referitoare la elucidarea amănuntului numismatic relativ la monedele cu monograma lui Terter și cu acvila bicefală, despre care se cunoaște că n-au aparținut nici lui Gheorghe Terter I și nici vreunui alt țar bulgar. În urma unor minuțioase studii, cercetătorul bucureștean a stabilit că piese numismatice de acest gen sînt proprii regiunii Păcuiul lui Soare — Silistra, unde e de presupus existența unei formațiuni statale conduse prin a doua jumătate a secolului al XIV-lea de un anume Terter. Într-adevăr, arată autorul, *Cronica de la Mesembria*, coroborată cu un pasaj din *Chronicon breve de Graecorum imperatoribus*, susțin împreună existența la Dristra a unui anume Terter fiu al lui Dobrotici.

Nu trebuie trecută cu vederea nici încercarea de localizare a Chiliei bizantine, făcută de Octavian Iliescu în temeiul descoperirilor numismatice. Concluzia emisă e aceea că așezarea cu caracter civil, Chilia, era situată

la 20 kilometri în amonte de Lycostomion, pe o insulă formată din două ramificații ale brațului cu același nume.

În cel de-al 3-lea număr atrag atenția două studii cu subiecte de istorie străveche: *Complexe de locuire musteriene descoperite în așezarea de la Ripiceni-Izvor (jud. Botoșani) și unele considerații privind evoluția tipului de locuință paleolitică*, de Alexandru Păunescu și *Mezoliticul de la Ostrovul Corbului, o nouă așezare de tip Schela Cladovei*, de Florea Mogoșanu. În primul material sînt aduse în discuție aglomerările de pietre de calcar asociate cu resturi de oase de animale și vetre de foc, surprinse în cinci niveluri musteriene de la Ripiceni-Izvor. Pe baza acelor resturi de cultură materială se încearcă, și după opinia noastră, cu reale șanse de exprimare a realității istorice, reconstituirea adăposturilor concepute și realizate de omul paleoliticului mijlociu.

Analizînd prin prisma noilor descoperiri arheologice vestigiile provenite din cercetările anterioare întreprinse la Ostrovul Corbului, F. Mogoșanu aduce o serie de date suplimentare. Se specifică că tendințele de neolitizare erau o realitate în cadrul culturii Schela Cladovei, tendință care a rămas însă neîmplinită prin pătrunderea peste purtătorii acestei culturi a grupurilor de populație care erau deja în faza neolitică. Așadar, începuturile dezvoltării unui neolitic pe teritoriul României, pe baza unui fond uman local mezolitic sau epipaleolitic este actualmente un fapt pe deplin confirmat.

Un amplu și consistent studiu din sumarul numărului al 3-lea este *Observații în legătură cu raporturile economice dintre orașele medievale și satele situate în împrejurimile acestora (Realități din Țara Românească și Moldova)*, de Mircea D. Matei. Autorul subliniază că în Dacia prin existența orașelor romane se creaseră condiții pentru ca evoluția ulterioară a acestora să urmeze o cale asemănătoare cu aceea a celorlalte centre urbane din Europa centrală și vestică, dar datorită unor conjuncturi istorice diferite petrecute la Dunărea de Jos, separarea meșteșugurilor de agricultură la nivelul întregii societăți s-a petrecut cu întîrziere. Pînă în secolul al XIV-lea — evidențiază M.D. Matei — relațiile economice dintre orașele medievale românești și satele din împrejurimile nemijlocite lor îmbracă două aspecte și anume: satele situate în nemijlocita apropiere a orașelor suportînd direct influența centrelor urbane sînt o oglindă a ritmului de dezvoltare a acestora; satele situate la distanțe mai mari de 7—8 km de orașe au rămas în acel veac în afara unor astfel de influențe orășenești. O modificare a acestor raporturi s-a produs în bună măsură în secolul al XV-lea cînd se constată arheologic o adîncire fără precedent a specializării unora dintre meșteșugari, prin desprinderea din meseria de bază a activităților desfășurate pe o singură linie de producție. Totuși și după acest avînt al meșteșugarilor e posibil ca în anumite privințe situația să fi persistat datorită motivului că o parte din acele produse nu constituiau încă o necesitate curentă în viața satelor. Dar, pe parcursul timpului, orașele și satele din Țările Române au stabilit — chiar din secolul al XV-lea — legături mereu mai complexe. Consecința acestui fapt s-a manifestat prin considerabila lărgire a zonei de influență a orașelor medievale ale Țării Românești și Moldovei. Sub oblăduirea culturii orășenești în plină afirmare a fost grăbit și procesul formării culturii românești medievale, făcînd să dispară cu desăvîrșire deosebirile zonale din cuprinsul aceleiași țări.

De acelaşi autor, mai menţionăm *Nivelul premuşatin de la Curtea domnească din Suceava*, articol inserat în prima rubrică a numărului 4 al revistei recenzate. Alături de acest material evocator al celor mai vechi urme arheologice medievale în cetatea de scaun a Moldovei, rubrica studiilor mai conţine încă cîteva titluri: *Atelierul de la Mitoc-Valea Izvorului şi locul lui în cronologia paleoliticului României* de Maria Bitiri şi Marin Cîrciumaru; *Noi date privind depozitul de la Cioclovina* de Ioan Emödi — exemplu de perseverenţă în cercetarea unui depozit de bronzuri despre care se presupunea că se cunoştea totul; *Illirii în Dacia romană în lumina epigrafiei* de Dumitru Protase; *Contribuții privind realitățile din nordul Moldovei în secolul al IV-lea în lumina cercetărilor de la Ripiceni* de Alexandru Păunescu; *Elemente timpurii ale culturii romanice de la Tîrgşorul vechi* de Gheorghe Diaconu, precum și *Considerații istorico-geografice asupra așezărilor medievale din depresiunea piemontană Rădăuți (sec. XIV—XVII)* de Emil Emandi.

Rubrica „Discuţii", prin materialele a căror subiecte sînt realmente obiectul unor comentarii, își justifică pe deplin prezenţa în sumarul revistei. Dovada grijii cu care sînt selectate temele de discuţii o avem în însuşi faptul că se preferă în două din cele patru tomuri să figureze doar un singur material care însă este realmente în concordanţă cu titulatura rubricii în care figurează. Fără nici o îndoială cel mai activ susţinător al rubricii este eruditul epigrafist I.I. Russu, sub a cărui semnătură figurează trei materiale. Cu verva stilistică care-i caracterizează scrierile, dar mai ales cu penetrantul spirit de observaţie, în *Despre Inscripțiile din Ungaria (II)*, aduce corective şi întregiri de texte epigrafice care „scăpaseră" din vedere autorilor volumului. Recenzentul clujean face precizarea că şi în cazul părţii secunde al corpusului ungar de inscripţii, s-a aplicat vechiul sistem de repartizare şi expunere a monumentelor epigrafice fără ca autorii să aibă în vedere, decît într-un singur caz relativ insignifiant, criticile şi obiecţiile ce s-au adus primului volum apărut în 1972. Continuînd procedura adoptată inițial în prezentarea inscripțiilor, arată I.I. Russu, rar se oferă vre-o transcriere integrală a textului latin, lectura şi întregirile fiind lăsate mai mult în sarcina şi competenţa cititorului. În aceeași ordine de idei, mai sînt sesizate o serie de „neconcordanţe" între ceea ce se poate citi din inscripţiile redate fotografic ca ilustrație, și transliterarea de către epigrafiştii budapestani a acelorași texte. Corective de asemenea factură sînt aduse la nu mai puţin de 15 nume de persoane, denumiri care dacă sînt altfel citite decît în volum, pot să aibă o importanţă hotărîtoare în atribuirea din punct de vedere etnic a personajului înscris în textul latin.

În cel de-al II-lea material ce poartă semnătura lui I.I. Russu, intitulat *Elemente traco-getice în inscripțiile grecești din Roma (Partea II-a)*, aşa cum deducem din precizarea așezată în partea finală a titlului, este o continuare a unui material anterior. Prin desprinderea din marele grup al credinţelor proliferate în lumea romană a fondului ideatic al credinţelor specifice neamurilor din aria carpato-danubiano-balcanică, cunoscute sub denumirea generică de neamul tracic, sesizează elemente de atare origine etnică chiar în capitala marelui imperiu al Caesarilor. Constată că piesele sculpturale de cult sau funerare pe care se întîlneşte scena „Cavalerului trac" există în cadrul monumentelor antice din Roma, însă numărul lor este restrîns. Dar tocmai această raritate a lor reprezintă pentru noi o

elocventă dovadă că marile mase ale traco-geţilor din Moesia şi Dacia, ca şi cele din sud-estul peninsulei Balcanice fiind foarte receptive la procesul de romanizare au sfîrşit prin a se romaniza nu numai la Roma, Italia şi imperiu, ci şi în locurile lor de baştină.

Cea de-a treia contribuţie a autorului din Cluj-Napoca, apărută în numărul pe cel de-al patrulea trimestru al anului 1978 este, aşa cum e de aşteptat, tot un analitic epigrafic, consacrat de data aceasta textelor antice din Dacia. În *Incripţiile Daciei în L'Année Epigraphique (1974)* face o serie de remarci şi observaţii cu competenţa unei îndelungate activităţi în materie.

La această rubrică, în numerele trimestrelor doi şi trei, sînt prezentate cîte două materiale pe care le vom enumera păstrînd ordinea în care sînt publicate în cele două numere de revistă. Petre Roman în *Modificări în tabelul sincronismelor privind eneoliticul tîrziu* oferă puncte de vedere originale, dar temeinic susţinute prin argumente ştiinţifice, cu privire la o perioadă istorică a cărei durată şi înfăptuiri pe planul progresului societăţii nu sînt încă pe deplin elucidate.

Urmează apoi *Cîteva observaţii privind procesul de romanizare (În legătură cu cartea lui Marcel Bénabou)*, observaţii judicios şi pertinent concepute de Nicolae Gudea. Cu deosebită grijă de a nu săvîrşi — conform expresiei autorului, „interpretări nedorite”, supune unei analize de fond şi formă conţinutul studiului lui M. Bénabou, editat la Paris în 1976, în care arheologul francez abordează problema romanizării. Referitor la acest fenomen petrecut în egală măsură în toată lumea romană şi chiar în o parte dintre ţinuturile imediat învecinate, lucrarea lui M. Bénabou, emite păreri ce nu pot fi susţinute de realităţile istorice ale lumii antice aflate în graniţele imperiului roman. Cu toate că M. Bénabou mărturiseşte că intenţionează să prezinte într-o perspectivă nouă istoria Africii în epoca romană şi modalităţile de rezistenţă la romanizare, precizînd în mod expres că va aduce la lumină faţa obscură a acestei istorii, N. Gudea remarcă detaliul că ţelul acesta „se uită” pe parcurs, iar din aceea aşa-zisă „faţă obscură”, mult şi cu orice preţ căutată, nu se luminează aproape nimic, ci dimpotrivă se „întunecă” ceea ce au luminat deja alţii. Nu se dă o definiţie a romanizării, iar evenimentele care au contribuit sau au putut să contribuie la perturbarea în zonă a „păcii romane” sînt ridicate la rang de rezistenţă, exagerînd totul pentru a se arăta gravitatea fiecărei mişcări în parte. Atari interpretări, dacă ar fi luate ca etalon de comparaţie în privinţa modului în care a avut loc romanizarea în Africa, naşterea şi existenţa popoarelor şi limbilor neolatine ar fi un miracol inexplicabil, o afirmă pe bună dreptate cercetătorul clujean.

Rămînînd în aceeaşi temă de larg interes a romanizării, Gheorghe Bichir în *Date noi cu privire la romanizarea Munteniei* relevă ultimele rezultate ale cercetării arheologice româneşti. Subiectul îl constituie materialul din aşezarea de secol II—III e.n., recent investigată în partea de nord a Cîmpiei Române, la Mătăsaru, judeţul Dîmboviţa. Chiar de la primele descoperiri de fragmente ceramice s-au reliefat concludente mărturii în privinţa influenţelor romane în modul de confecţionare a recipientelor din lut ars. Aceste date, la care se adaugă un consistent fond de vestigii de vădită influenţă a civilizaţiei romane provenite de la Maldăr, Scorniceşti, Vultureşti (toate în judeţul Olt) şi de la Udeni (judeţul Teleorman), vor-

besc limpede despre romanizarea Munteniei. Cît de vechi sînt rădăcinile acestui complex fenomen, ne-o spun aceleaşi săpături arheologice care conferă date concrete aparţinătoare cronologic anilor domniei lui Traian, sub care teritoriul de la est de Olt a făcut parte din provincia Moesia Inferior. Fără îndoială că prezenţa textelor scrise în limba latină, constînd din inscripţii incizate pe fragmente ceramice, este relevantă. Între aceste modeste dar interesante „inscripţii" e consemnat textul înscris pe partea inferioară a unei farfurii din lut, descoperit în localitatea Socetu, comuna Stejaru, judeţul Teleorman: AVRELIVS SILVANVS FECIT PATAELAM BONAM (Aurelius a făcut această farfurie bună). Acest text, menţionează autorul, dă posibilitatea să se constate că aici lucra un olar cu numele de Aurelius Silvanus, nume sub care se poate ascunde fie un dac romanizat, sau un veteran ori un olar venit din altă parte a imperiului roman, care şi-a practicat meseria alături de meşterii autohtoni. Esenţialul constă în aceea că el îşi practica ocupaţia într-o aşezare din Muntenia, în mijlocul unei populaţii despre care trebuie să presupunem că ştia latineşte, altfel incizarea textului pe respectivul recipient nu-şi avea raţiunea. Întregul lot al vestigiilor de cultură materială provenite din aria de la estul limesului transalutan, demonstrează că populaţia getică din aceste locuri aflate temporar în componenţa imperiului roman, dar continuu supravegheată de autorităţile imperiale, se găsea în secolele II—III e. n. în plin proces de romanizare.

De un aspect aparte pentru problematica abordată de revistă, dar interesant prin datele furnizate, este colaborarea *Aspecte şi probleme privind istoria veche a Chinei* de Mircea-Petrescu Dîmboviţa şi Sebastian Morintz. În călătoria de documentare făcută de cercetătorii români în Republica Populară Chineză, au luat contact cu o multitudine dintre preocupările arheologilor din ţara vizitată. Principalele rezultate obţinute de cercetătorii trecutului istoric îndepărtat al Chinei ilustrează că epoca neolitică îşi are începuturile prin mileniul al VIII-lea î.e.n. şi că această mare etapă istorică a fost precedată de o perioadă caracterizată prin unelte microlitice ce fac trimiterea fie la paleoliticul superior fie la o epocă mezolitică propriu-zisă. Se remarcă avîntul deosebit pe care l-au luat cercetările arheologice în anii puterii populare, salt ilustrat prin descoperirea şi studierea sistematică a circa şase mii de staţiuni, faţă de cele 200 de asemenea obiective ce erau cunoscute anterior anului 1949. Cît priveşte metalurgia bronzului spre deosebire de Europa, în China sînt mult mai frecvente vasele din acest metal, în timp ce uneltele sînt mult mai rare. Durata acestei epoci este considerabilă dacă ţinem seama că îmbrăţişează intervalul delimitat de secolele XVII—VI î.e.n. Veacurile V—III î.e.n. corespund primei epoci a fierului şi totodată perioadei de formare a orînduirii feudale.

Între materialele ce figurează în cadrul rubricii „Materiale şi cercetări arheologice" o bună parte se preocupă de civilizaţia traco-geţilor în diversele sale faze şi forme de manifestare. Ioan Németi semnează articolul *Descoperiri de la sfîrşitul epocii bronzului în zona Careiului* în cadrul căruia sînt prezentate aşezările recent descoperite la Andrid, Breveni, Cehăluţi, Curtuiuşeni, Foieni, Pişcolţ, situate în zona Careiului. Materialul ceramic recoltat prezintă un proces de hallstattizare şi împreună cu uneltele specifice epocii respective întăresc pe de-o parte ideea continuităţii elementului local tracic subliniind că geneza geto-dacilor are la bază masa

populaţiei autohtone ce făurise civilizaţia bronzului carpato-dunărean. În numărul al doilea, Ioan Andriţoiu prezintă *Cimitirul de incineraţie din epoca bronzului de la Deva*, ritual funerar ce s-a perpetuat de-a lungul întregii existenţe a geto-dacilor. Faptul că necropola de la Deva se numără printre puţinele descoperiri care s-au studiat sistematic (pînă în prezent se cunosc numai şase necropole de incineraţie pe cuprinsul ţării noastre, aparţinătoare epocii bronzului), constitue motivul unui interes cu totul aparte. Ea se evidenţiază în primul rînd prin caracterul unitar al ritului funerar, fiind o dovadă a unităţii civilizaţiei tracice anterioare închegării neamului geto-dac.

Ştefan Dănilă, se ocupă în acelaşi număr secund, la aceeaşi rubrică, de *Primele săpături arheologice în necropola de epocă Latène de la Fîntînele*, localitate unde s-a identificat una dintre cele mai mari necropole celtice din Europa răsăriteană. Alături de alte categorii de materiale arheologice, această necropolă a furnizat tipuri ceramice pe a căror prezenţă se pot trage concluzii în privinţa originii unor tipuri de vase specifice autohtonilor daco-geţi. Consemnăm aici, spre exemplificare, o ceaşcă de o formă aparte, a cărui tip face legătura între ceştile hallstattiene tîrzii şi cele dacice de tip clasic, vorbind deci şi prin limbajul ceramicii de autohtonismul poporului nord-dunărean ce-şi făurise în secolul I î.e.n. primul stat independent şi unitar.

Persistenţa fondului cultural al daco-geţilor în epoca romană e ilustrată de colaborarea *Cavaleri traci descoperiţi la Sălaşu de Sus, judeţul Hunedoara*, redactată de Adrian Andrei Rusu şi Victor Eskenasy inserată în numărul al IV-lea, şi aduce date inedite cu privire la o recentă descoperire de „factură" autohtonă într-o zonă relativ învecinată Ulpiei Traiana Sarmizegetusa, unde antichităţile care să vorbească de localnicii daci sînt greu sesizabile din mulţimea urmelor de cultură materială de netă provenienţă romană.

Revenind la celelalte articole ale rubricii respective, mai consemnăm în primul număr prezentarea *Descoperiri arheologice din secolele III şi IV e.n. la Izvoru Dulce, comuna Merei, judeţul Buzău* de Marius Constantinescu. Aşezarea aparţinuse carpilor şi se înscrie printre cele mai vestice prezenţe ale acestei populaţii pe teritoriul Munteniei. Inventarul aşezării constă dintr-o serie de obiecte ce îşi găsesc bune analogii în materialele arheologice provenite din castrul de la Pietroasa şi din necropolele acestui obiectiv militar roman. Concluzia ce o desprinde autorul este aceea că staţiunea de la Izvoru Dulce, se datează larg în secolul al IV-lea e.n. şi a făcut parte din aşezările direct subordonate castrului, fiind locuită de producători care asigurau produsele agricole şi meşteşugăreşti necesare pentru întreţinerea garnizoanei şi a populaţiei civile ce locuia în incinta marii fortificaţii de la Pietroasa şi în aşezarea civilă, pendinte de aceasta.

Aparent puţin semnificativă, descoperirea şi studierea unui puţ, se înscrie ca un material plin de semnificaţii în sumarul numărului de pe trimestrul al treilea. Dovada ne-o conferă Vasile Palade în *Un puţ din*

secolul al IV-lea e.n. la Ghermăneşti, comuna Banca, judeţul Vaslui. Analizînd cu atenţie fiecare detaliu şi fiecare obiect, dintr-o modestă descoperire se pot trage concluzii din cele mai utile şi convingătoare. Astfel identitatea sistemului de construcţie a puţului de la Ghermăneşti-Banca, datînd din secolul al IV-lea e.n. cu cel geto-dacic de la Ciolăneştii din Deal aduce dovezi inedite cu privire la caracterul etnic autohton al populaţiei creatoare a culturii denumite Sîntana de Mureş. Prin perpetuarea peste secole şi a unor forme ceramice tradiţionale, fragmente de vase sesizate în interiorul fossei, la care se adaugă însuşi sistemul de construire a puţului, şi el de veche tradiţie, se face trimiterea la o populaţie care nu putea să fie decît de origine locală. Cu alte cuvinte spus, puţul de la Ghermăneşti, împreună cu tot ceea ce s-a recuperat din depunerile din interiorul său, formează un nou gen de mărturie cu privire la continuitatea neîntreruptă a populaţiei autohtone pe teritoriul ţării noastre, iar materialul arheologic salvat oferă, din punct de vedere etnografic, mărturii elocvente referitoare la îndeletniciri şi tehnici de lucru necunoscute pînă la această dată, pentru secolul al IV-lea e.n., cum este confecţionarea coşurilor din scoarţă de arbori, a frînghiilor din fibre vegetale, meserii specifice unei populaţii sedentare.

Vigurozitatea culturii populaţiei de origine geto-dacă din cîmpia Ialomiţei, e pusă în evidenţă de cei doi autori, Crişan Museţeanu şi Radu Lungu, ın colaborarea *Noi descoperiri sarmatice din judeţul Ialomiţa*, cuprinsă în sumarul rubricii pe care o prezentăm, din numărul 3/1978. Cei doi cercetători arată că o serie din piesele existente în mormintele sarmatice prezentate în articolul citat, reprezintă fără îndoială confirmarea odată în plus, a puternicelor influenţe pe care le-a suferit cultura materială a roxolanilor în contact cu populaţia autohtonă. Un detaliu deosebit îl avem în descoperirea de la Ostrov-Regie, efectuată în preajma locului unde se presupune existenţa *canabae*-lor legiunii a XI Claudia. Prin aceste mărturii există dovada că în cadrul trupelor romane existau şi sarmaţi folosiţi ca mercenari, nefiind deci în nici un caz vorba de o masivă pătrundere a acestei seminţii într-un teritoriu intens populat de geto-daci.

Din numărul de la fine de an, remarcăm la rubrica „Materiale şi cercetări arheologice", articolul semnat de Nicolae Gudea şi Ovidiu Bozu, *Descoperiri mithriace la Pojejena (jud. Caraş-Severin)*, în care sînt atestate noi mărturii privind cultele şi credinţele conglomeratului de popoare din imperiul roman, vestigii apărute în sud-estul Banatului.

Nu încheiem înainte de a remarca în numărul al doilea, evocarea pe care G. Popilian o face cu prilejul celei de-a 70-a aniversări a profesorului Dumitru Tudor, unul din cei mai proeminenţi cercetători ai Daciei romane. Activitatea pedagogică prodigioasă a fost întregită şi de o susţinută şi strălucită activitate ştiinţifică recunoscută atît în ţară cît şi peste hotare. Contribuţiile profesorului Tudor cuprind cele mai importante capitole din istoria noastră, atestarea continuităţii de viaţă de-a lungul mileniilor şi romanizarea geto-dacilor, pas de covîrşitoare importanţă în procesul genezei poporului şi a limbii române.

Rubrica „Note arheologice", prezentă în fiecare din cele patru numere, însumează opt descoperiri arheologice de mai mică însemnătate, dar cu unele referiri la problematica majoră a istoriei vechi a României. Mai semnificative ni se par *Stela funerară cu inscripţie de la Alburnus Maior*, de Vasile Moga şi Ruxandra Manta, şi *Noi descoperiri epigrafice de la Inlăceni (jud. Harghita)*, de Székely Zoltán — ambele din numărul al treilea.

Sînt consemnate în numerele doi şi trei, dispariţia a doi regretaţi cercetători, doctorul docent Gheorghe Cantacuzino şi savantul de talie europeană Vladimir Milojčič.

În fiecare număr paginile de recenzii, cu care se încheie revista, prezintă un buchet de noutăţi apărute în ţară şi în afară, comentate şi interpretate într-o manieră ştiinţifică de înaltă ţinută.

Liviu Mărghitan

DATE NOI CU PRIVIRE LA BĂTĂLIA DIN 22 MARTIE 1442 DINTRE OŞTILE LUI IANCU DE HUNEDOARA ŞI MEZID-BEI

DE

PAUL ABRUDAN

Numirea lui Iancu de Hunedoara, împreună cu fratele său mai tînăr, în funcţia de ban al Severinului, în noiembrie 1438, avea loc în condiţiile creşterii pericolului expansiunii otomane asupra Ţărilor Române şi Ungariei, şi la cîteva luni după prima mare expediţie[1] de jaf condusă de sultanul Murad al II-lea (1421—1444) în Transilvania[2]. Încredinţînd această demnitate unui oştean care se consacrase carierei armelor, regele Albert al Ungariei (1438—1439) voia să stăvilească repetarea unor asemenea pustiitoare expediţii otomane şi să asigure pacea regatului la hotarul de sud.

Dîndu-şi seama de gravitatea pericolului turcesc şi apreciind cu toată răspunderea investitura primită, Iancu de Hunedoara va organiza paza cetăţilor Severin, Gureni, Orşova şi Mehadia, şi va obţine primele succese în luptele cu otomanii, care atrag atenţia asupra vitejiei şi talentului său militar. Participă la expediţia pregătită de regele Albert împotriva otomanilor, pentru a îndepărta primejdia ce ameninţa Belgradul, în vara anului 1439, rămînîndu-i credincios acestuia atunci cînd oastea se destramă. Iar apoi, revenit în cetatea Severinului, are mai multe ciocniri cu turcii, uneori apărînd malul stîng al Dunării, iar alteori organizînd el însuşi atacuri locale în rîndul garnizoanelor turceşti de pe malul opus.

În împrejurările politice interne şi internaţionale ce au urmat după încetarea din viaţă, la 27 octombrie 1439, a regelui Albert, Iancu de Hunedoara a dovedit, pe lîngă însuşirile de militar şi înalte calităţi de om politic. Cînd grupările nobiliare, minimalizînd pericolul expansiunii otomane, şi-au divizat forţele sprijinind-o fie pe regina văduvă, Elisabeta şi pe fiul său Ladislau Postumul, fie pe Vladislav I, candidat la tronul Ungariei, banul de Severin l-a susţinut pe acesta din urmă. O asemenea poziţie avea în vedere interesele majore ale statului. El era convins că numai un rege autoritar va fi în măsură să pună capăt dezordinei ce domnea în ţară şi să concentreze toate eforturile în direcţia opririi înaintării oştilor turceşti spre centrul Europei.

---

[1] Cea dintîi incursiune turcească în Transilvania şi Ţara Bîrsei se pare că datează de pe la 1395. Cf. G. Gündisch, *Die Türken Einfälle in Siebenbürgen bis zur Mitte des 15. Jahrhundert*, în „Jahrbücher für Geschichte Osteuropas", II, 1937, p. 404—407.

[2] Fr. Pall, *Ştiri noi despre expediţiile turceşti în Transilvania în 1438*, în „Anuarul Institutului de istorie din Cluj", I—II (1958—1959), p. 17—22.

Comportarea sa în fruntea trupelor partidei regelui Vladislav I, în lupta cu forțele grupării adverse, i-a adus, pe lîngă demnitatea de ban al Severinului, şi pe acelea de voievod al Transilvaniei şi comite al Timişoarei, după cum şi o serie de domenii în Hunedoara.

Trimis de noul suveran să reorganizeze apărarea Belgradului, după ce asaltul condus de însuşi Murad al II-lea asupra acestei puternice cetăţi suferi un eşec, Iancu de Hunedoara şi-a consacrat eforturile unui asemenea scop. Sub îngrijirea sa, pînă la sfîrşitul anului 1440, au fost reconstruite zidurile cetăţii, întărit sistemul de apărare, transformînd Belgradul într-o fortăreaţă care va bara timp de aproape un secol înaintarea oştilor turceşti spre Ungaria.

Revenit în Transilvania pe la începutul lui 1441, noul voievod se preocupă insistent de organizarea şi întărirea oastei, încît în toamna acelui an a fost în măsură să pătrundă pe teritoriul sîrbesc ocupat de turci, cu intenţia de a pune capăt incursiunilor otomane în jurul Belgradului şi pe valea Savei. Atacat la reîntoarcere de Ishak, beiul de Semendria, Iancu de Hunedoara reuşi să înfrîngă forţele duşmane, pe care le urmări pînă aproape de Semendria, producîndu-le mari pierderi[3]. Această victorie îi aduce voievodului transilvănean nu numai o bogată pradă de război, ci şi o binemeritată faimă. Meritele sale militare au fost recunoscute şi de regele Vladislav I, care îi va sărbători izbînda la Buda, îi dăruieşte noi pămînturi în Hunedoara şi printr-o scrisoare îi va aduce mulţumiri.

Înfrîngerea suferită de oastea otomană în apropiere de Semendria îl umplu de mînie pe sultan. Murad al II-lea, hotărît să-l pedepsească pe cel care se încumetase să lovească şi să-i nimicească oştile puse sub comanda beiului Ishak, elaboră planul unei mari expediţii în Transilvania. Dar cum pentru moment oştile sale erau reţinute în altă parte, sultanul anticipă expediţia plănuită, cu o alta condusă de Mezid, beiul de Vidin.

Organizată încă în cursul iernii, expediţia care cuprindea vreo 12.000 de oameni[4], a trecut Dunărea pe la Nicopole şi, urmînd drumul pe valea Oltului, năvăli în Transilvania pe la mijlocul lunii martie 1442[5]. Oastea duşmană înaintă pe la Turnu Roşu şi pătrunse pe valea Mureşului, în timp ce o parte a ei asedie Sibiul, oraş bine fortificat, care va reuşi să reziste şi de data aceasta, după cum rezistase şi în cursul atacurilor otomane din anii precedenţi[6].

Grosul forţelor invadatoare se apropie de Alba Iulia, şi cum oastea lui Iancu de Hunedoara nu era încă adunată, îl înfrînseră pe acesta la 18 martie, în bătălia de la Sîntimbru[7]. În acea luptă căzu şi episcopul Gheorghe Lepeş împreună cu mulţi alţii, în timp ce voievodul transilvănean reuşi să scape din încercuirea inamicului. Fără a se descuraja, Iancu de Hune-

---

[3] A. Bonfinius, *Rerum hungaricarum*, decada a III, cartea a IV, p. 309.

[4] D. Prodan, *500 de ani de la moartea lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii şi cercetări de istorie”, VIII (1957), nr. 1—4, p. 12.

[5] Ştefan Pascu, *Rolul cnezilor din Transilvania în lupta antiotomană a lui Iancu de Hunedoara*, în „Studii şi cercetări de istorie”, VIII (1957), nr. 1—4, p. 46.

[6] Primul atac turcesc împotriva Sibiului a avut loc în 1432. Cf. Emil Sigerus, *Chronik der Stadt Hermannstadt*, Sibiu, 1930, p. 3; Nicolae Lupu, *Cetatea Sibiului*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1966, p. 24.

[7] D. Prodan, *op. cit.*, p. 12; Mihail Dan, *România şi tradiţiile luptei armate a întregului popor*, Edit. militară, Bucureşti, 1972, p. 51.

doara a trimis curieri în toate părțile țării, care purtau o sabie însîngerată, semn al chemării generale la oaste. Bonfinius relatează că Iancu „a adunat ostași din sate și orașe, a poruncit secuilor să ia armele și pe toți, țărani și orășeni, i-a silit să slujească la oaste, spre mîntuirea obștească"[8].

Inferior numericește, Iancu și ai săi, în așteptarea ajutoarelor, se închiseră în cetatea Albei Iulii, iar turcii se răspîndiră prin împrejurimi după pradă. După vreo două zile, aceștia din urmă, continuînd jaful și prădăciunile, începură a se retrage spre sud.

La scurt timp după retragerea otomană, voievodul Transilvaniei primește ajutoare din comitate, și în mod deosebit din Cluj, Turda, Tîrnave, Hunedoara, cărora li se alăturară secuii și sașii conduși de judele regal Anton Trautenberger. În fruntea acestor forțe, Iancu pornește în urmărirea lui Mezid-bei, care între timp ajunsese la Sibiu, unde își așezase tabăra. La vestea apropierii voievodului Transilvaniei, turcii s-au organizat pentru luptă.

În legătură cu locul bătăliei dintre oștile lui Iancu și Mezid-bei, desfășurată la 22 martie 1442, care nu a fost menționat în documentele vremii, au fost emise mai multe ipoteze. Colonelul T. Nicolau afirmă că „lupta dintre cele două armate s-a dat *într-o localitate din apropierea Sibiului*"[9]: Teodor Popa vorbește de *lupta de la Sibiu*[10]. Academicianul D. Prodan nu-și însușește acest punct de vedere, și spune că „peste vreo cinci zile după înfrîngere (lupta de la Sîntimbru — n.n.), *pe aproape de Alba Iulia*, Iancu lovi zdrobitor oastea turcească, o fugări pînă departe"[11]. Cu același prilej, Ștefan Pascu lărgește aria locului unde a avut loc bătălia, afirmînd că „Iancu adunîndu-și o nouă armată a reușit să zdrobească oastea turcească *între Alba Iulia și Sibiu*"[12]. Camil Mureșan, referindu-se la această luptă, scrie că „locul ei n-a putut fi stabilit pînă acum în mod sigur. Mai probabilă pare ipoteza că s-ar fi desfășurat *aproape de Sibiu*"[13]. În comunicarea sa, intitulată „Caracterul popular și multinațional al oastei lui Iancu de Hunedoara în luptele contra turcilor", Mihail Dan, citîndu-l pe Lajos Elekes[14], afirmă că „oastea lui s-a mărit pînă la 15.000 de oameni și Iancu l-a putut înfrînge pe Mezid-beg în *bătălia de la Sibiu*"[15]. Emil Sigerus[16] și G. D. Teutsch[17], vorbind despre această bătălie, o localizează *înaintea cetății Sibiului*, dar fără a specifica dacă acel loc este în partea de sud, sud-est sau în partea de vest a așezării. Autorii lucrării „Istorie militară românească", apărută în cursul anului 1973, localizează lupta „*la imediat vest de Sibiu*, în dreptul satelor Săcel și Cristian"[18], pe cîmpul dintre oraș și Cristian.

---

[8] A. Bonfinius, *op. cit.*, decada a IV, cartea a V, p. 311.
[9] Col. T. Nicolau, *Ioan Huniade Corvin*, București, 1925, p. 43 și urm.
[10] Teodor Popa, *Ioan Corvin de Hunedoara*, Hunedoara, 1928, p. 81 și urm.
[11] D. Prodan, *op. cit.*, p. 13.
[12] Ștefan Pascu, *op. cit.*, p. 46.
[13] Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, Edit. științifică, București, 1968, p. 76.
[14] Lajos Elekes, *Armiia Guniadi*, în „Acta Academiae Scientiarum Hungariae, vol. I, fasc. 1, Budapest, 1951, p. 43—44.
[15] Mihail Dan, *op. cit.*, p. 51.
[16] Emil Sigerus, *op. cit.*, p. 3.
[17] G. D. Teutsch, *Geschichte der Siebenbürger Sachsen*, vol. I, Sibiu, 1925, p. 144.
[18] *Istoric militară românească*, Edit, militară, București, 1973, p. 64.

Părerea noastră în problema locului unde au avut loc luptele dintre oștile lui Iancu de Hunedoara și Mezid-bei este următoarea : bătălia de la 22 martie 1442 s-a dat lîngă Sibiu ; primele lupte desfășurîndu-se în partea de vest a orașului, între Sibiu și Cristian, urmate de lupta finală ce s-a consumat la sud, sud-est de oraș, pe cîmpul dintre Sibiu și Şelimbăr.

Consideraţiile noastre în susţinerea acestei opinii sînt :

1. Zona dintre Cristian și Sibiu, cu o întindere în lungime de 8 km și în lăţime de 3 km, cuprindea o luncă îngustă, mărginită la sud de mlaștini și dealuri a căror înălţime variază între 433—472 m, acoperite cu păduri, iar la nord — de dealuri și păduri. Rezultă că terenul teatrului de operaţii, unde locul deschis avea forma unei pungi, în spatele căreia se afla cetatea asediată a Sibiului, nu-i avantaja pe turci.

Dispunerea oștilor otomane într-un asemenea loc ar fi constituit o greșeală elementară din punct de vedere tactic. Într-o asemenea situaţie. Mezid-bei ar fi avut în spate forţe inamice — cetatea Sibiului, grupul de prizonieri și robi, care le-ar fi îngreunat manevra și eventual s-ar fi putut uni ; de asemenea, mișcarea și lupta ar fi fost stînjenite de prada de război, ce s-ar fi aflat tot acolo. Ocuparea unei astfel de poziţii, limita la minimum orice posibilitate de retragere din partea oastei otomane, deoarece aceasta avea în faţă forţele adversarului (Iancu de Hunedoara) ; în stînga, spre sud, terenul mlăștinos de-a lungul văii Cibinului, lacurile Sibiului, dealurile împădurite și pădurea Dumbrava ; în dreapta, spre est, dealurile și pădurile de lîngă Sibiu ; în spate, cetatea Sibiului.

A alege un astfel de teren însemna că turcii și-ar fi dispus trupele între două focuri. Or, Mezid-bei, bucurîndu-se de avantajul de a fi sosit primul în zona viitoarelor operaţii militare, și care se aștepta să fie atacat de oastea lui Iancu, oricît ar fi fost de încrezător în forţele proprii, nu putea să treacă cu vederea un asemenea fapt esenţial — alegerea terenului unde să-l întîmpine pe adversar. De altfel, din cauza terenului în formă de pungă, luptele purtate la Sibiu în epoca medievală s-au desfășurat în partea de sud, sud-est a orașului.

În același timp trebuie să ţinem seama că Mezid-bei nici nu putea lăsa oștile lui Iancu să se apropie fără luptă de Sibiu, și cetatea asediată să se afle între forţele sale și ale voievodului transilvănean. Într-o asemenea situaţie, asediul s-ar fi dovedit fără sens, cetatea avînd posibilitatea de a-și uni forţele cu ale inamicului.

2. Dacă bătălia s-ar fi desfășurat pe lunca dintre Sibiu și Cristian, cei căzuţi în luptă ar fi fost înmormîntaţi chiar acolo. Fiind vorba de un astfel de eveniment, care a ameninţat grav populaţia locală, toponimia l-ar fi înregistrat. În realitate, pe tot terenul la care ne referim nu există nici o formă de relief care să pomenească de evenimentele petrecute în acea vreme. Dar, există în schimb un asemenea toponimic în cealaltă parte a orașului, pe cîmpul dintre Sibiu și Şelimbăr — „Movila turcului"[19]. Este și acesta un argument că lupta finală s-a desfășurat în acest loc.

Pe baza celor relatate mai sus, opinăm că bătălia din 22 martie 1442 a început la vest de Sibiu, pe locul numit Hula Cristianului, și a continuat la sud, sud-est de oraș, pe terenul unde la 28 octombrie 1599 se va desfășura și lupta dintre oștile lui Mihai Viteazul și Andrei Báthory.

---

[19] Arhivele Statului Sibiu, fond Brukenthal, cota Z. 1—7, nr. 243.

După părerea noastră, Mezid-bei şi-a dispus oştile astfel: avangarda — la vest de Sibiu, pe botul de deal de la Hula Cristanului; ceva mai în spate — detaşamentul format special cu misiunea de a-l captura sau omorî pe Iancu; iar la 1,5—2 km în urmă — o parte din forţe, apreciate de el ca suficiente pentru a-l opri şi înfrînge pe voievodul transilvănean; în timp ce majoritatea oastei otomane, prada de război şi robii se aflau în tabăra de la sud, sud-est de Sibiu, între oraş şi Şelimbăr. Acolo, pe valea Săpunului şi Sebeşului, se afla un teren întins, cu o suprafaţă de aproximativ 42 km p., spaţiu suficient pentru aşezarea taberei şi dispunerea trupelor manevrarea acestora şi introducerea lor, eventual, în luptă. Pădurile Dumbrava, Valenberg şi Şopa, situate în zonă, constituiau locuri importante de adăpostire şi mişcare mascată a trupelor otomane.

Din punct de vedere tactic o asemenea soluţie părea să-i avantajeze pe turci, dîndu-le posibilitatea, ca folosind o parte din forţe, să-i oprească pe atacatori încă înainte de a ajunge la Sibiu şi astfel să menţină pe mai departe asediul asupra cetăţii, de a executa manevrele necesare, asigurîndu-le totodată căile de retragere la nevoie spre Turnu Roşu şi apoi pe valea Oltului, în Ţara Românească.

Cu privire la desfăşurarea bătăliei, apreciem că aceasta a început prin ciocnirea celor două avangărzi la Hula Cristianului.[20] Suferind pierderi, avangarda otomană s-a retras, şi atunci a intrat în acţiune detaşamentul de spahii, special constituit de Mezid-bei cu scopul de a-l captura sau ucide pe neînfricatul voievod, episod narat de cronicarii vremii Ioan Thuróczi şi Anton Bonfinius. Turcii, lovind cu putere gruparea transilvăneană formată din 500 călăreţi greu înarmaţi (catafracţi), de sub comanda lui Simion Kamonyai — cel care purta armura lui Iancu de Hunedoara şi călărea un cal de aceeaşi culoare cu al voievodului — , aceasta din urmă a suferit însemnate pierderi. Cînd rîndurile sale au început să se clatine şi Kamonyai a căzut ucis[21], a intervenit Iancu de Hunedoara cu grosul forţelor, angajînd lupta cu oştile lui Mezid aflate pe linia a doua. Sub puterea loviturii oastei lui Iancu, turcii au început să se retragă, iar cînd după primele succese voievodul Transilvaniei a introdus în luptă şi rezerva, în liniile otomanilor a început panica şi dezordinea, care s-au generalizat şi în tabăra de pe cîmpul dintre Sibiu şi Şelimbăr.

Oştile otomane, în retragere, urmărite de acelea ale lui Iancu de Hunedoara, au ajuns în tabăra de la sud, sud-est de Sibiu, unde a avut loc lupta hotărîtoare şi faza finală a bătăliei. Acolo, cu toată panica şi dezordinea, turcii s-au apărat cu înverşunare timp de cîteva ceasuri. Dar o dată cu moartea lui Mezid-bei, rezistenţa lor a început să scadă, oştenii otomani încercînd să scape prin fugă.

Concomitent, apărătorii asediaţi în cetatea Sibiului au reuşit să rupă cercul inamic şi, printr-un atac puternic, să ajungă la locul unde se aflau captivii ardeleni. Apoi, împreună cu aceştia au atacat flancul drept al forţelor otomane, în timp ce oastea condusă de Iancu le lovea din faţă şi flancul stîng. Aceste acţiuni combinate au dus la nimicirea unei însemnate părţi din rîndurile armatei invadatoare, chiar pe locul taberei, pe cînd

---

[20] *Istorie militară românească*, Edit. militară, Bucureşti, 1973, p. 64.

[21] Gh. Şincai, *Hronica românilor*, tom. II, Iaşi, 1853, p. 3. Preluînd aceste fapte din cronicile lui Georgius Fabricius şi Anton Bonfinius, el spune „că în războiul acesta au căzut . . Simon Kemeni, pre carele l-au fost îmbrăcat Huniadi în hainele sale, schimbîndu-le cu ale lui, ca să nu se cunoască de turci".

cavaleria uşoară transilvăneană urmărea forţele inamice scăpate din luptă, care în fuga cailor se îndreptau spre defileul Oltului. Printre numeroşii morţi lăsaţi de inamic pe cîmpul de luptă se afla şi comandantul oastei turceşti, Mezid-bei şi fiul acestuia[22].

Urmărite de învingători şi în deosebi de detaşamentul în fruntea căruia se afla Basarab, fiul lui Dan al II-lea, resturile oastei otomane se îndreptară spre Turnu Roşu, suferind o serie de pierderi în luptele purtate în munţi.

Această victorie, a cărei veste s-a întins cu repeziciune, a avut o semnificaţie majoră, prin aceea că a demonstrat posibilitatea nimicirii cotropitorilor prin mobilizarea maselor populare la luptă, mărindu-le încrederea în forţele proprii. În acelaşi timp, a creat premisele întăririi frontului antiotoman printr-o alianţă între Transilvania şi Ţara Românească, căreia i se va alătura şi despotul sîrb Gheorghe Brancovici, în faţa pericolului turcesc comun. Victoria în lupta de la Sibiu a însemnat, totodată, preludiul altor glorioase bătălii purtate împotriva oştilor turceşti la Porţile de Fier ale Transilvaniei şi Ialomiţa, în vara şi toamna aceluiaşi an, care îl vor determina de Iancu de Hunedoara să treacă de la forma luptei de apărare, combinată cu puternice riposte ofensive, la forma luptei ofensive împotriva Imperiului otoman.

După încheierea victorioasă a bătăliei, din porunca lui Iancu de Hunedoara, sibienii au adunat, pe locul teatrului de operaţii, cadavrele oştenilor turci, peste care au pus pămînt, ridicînd astfel, în plin cîmp, între Sibiu şi Şelimbăr, o movilă căreia i-au dat numele de „Der Türken Hügel" (Movila turcului). În urma bătăliei de la 28 octombrie 1599, desfăşurată pe acelaşi loc, sibienii au adunat morţii de pe cîmpul de luptă tot la „Movila turcului", acoperindu-i cu ţărînă şi extinzînd forma de teren amintită. Cu toate că din acel an, singuratica movilă era şi „Movila turcului" şi „Movila lui Mihai", prima denumire, prin vechimea şi semnificaţia sa locală, s-a dovedit mai persistentă, avînd o mai mare pondere în tradiţia acestor meleaguri.

Izvorîtă dintr-un moment de grea încercare pentru sibieni, precum şi pentru Voievodatul Transilvaniei, denumirea de „Movila turcului"[23], transmisă din generaţie, în generaţie, a intrat adînc în toponimia locală, fiind înscrisă în actele oficiale ale autorităţilor, după cum şi în lucrările cartografice pînă în primele decenii ale veacului nostru, în timp ce denumirea de „Movila lui Mihai" s-a folosit mai rar şi numai oral. Începînd cu anul 1925, cînd la 15 noiembrie, deasupra movilei s-a înălţat o troiţă, care să amintească peste secole de bătălia de la Şelimbăr din octombrie 1599, forma de teren ca loc cu o dublă semnificaţie istorică a căpătat şi în scris denumirea corespunzătoare: „Movila turcului" şi „Movila lui Mihai"[24].

Mărturie a unui trecut glorios şi exprimînd o realitate istorică, două mari bătălii victorioase purtate la un interval în timp de un secol şi jumătate, de oştile celor doi renumiţi voievozi — Iancu de Hunedoara şi Mihai Viteazul — movila de pe cîmpul dintre Sibiu şi Şelimbăr constituie un simbol al eforturilor comune din partea înaintaşilor — români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi — în lupta împotriva cotropitorilor străini, pentru unitatea, independenţa şi prosperitatea patriei.

---

[22] Camil Mureşan, *op. cit.*, p. 78.

[23] Alte bătălii cu turci, de o asemenea amploare şi desfăşurate pe acest teren, şi de la care movila să-şi tragă numele, n-au avut loc.

[24] Arhivele Statului Sibiu, fond Astra, Muzee şi monumente, cota 292, 249, Corespondenţă.

INSTITUIREA SISTEMULUI MODERN DE EDITURĂ LA TIPOGRAFIA DIN BLAJ

DE

IOAN NISTOR

Tipografia din Blaj s-a întemeiat pe tiparniţa care a funcţionat la Alba Iulia în timpul principatului ca tipografie mitropolitană. Acest vechi focar de cultură şi-a încetat activitatea încă din zilele mitropolitului Atanasie, garnitura de litere cu întregul complet recuperabil fiind aduse la Blaj prin grija episcopului Inochentie Micu în jurul anului 1738. Toate eforturile vrednicului vlădică de a reactiva tipografia au rămas zadarnice, teascul fiind mult prea învechit şi impropriu pentru a fi repus în funcţiune.

Decretul împărătesei Maria Tereza din 23 noiembrie 1746, prin care se oprea aducerea pentru biserica unită din Ardeal şi Ungaria, de cărţi tipărite în Ţara Românească şi Moldova, a pus totodată cu acuitate problema tipăririi cărţilor necesare românilor din Transilvania. Chestiunea a intrat în atenţia vicarului general episcopesc Petru Pavel Aron, viitorul episcop, el însuşi scriitor ecleziastic fecund, care nu a precupeţit osteneală sau sacrificii materiale pentru a restaura tipografia.

Atelierul tipografic începe să funcţioneze între anii 1747—1750, acţiune la care şi-a avut aportul vicarul Gherontie Cotore, şi care s-a realizat prin strădania tipografului Dimitrie Pandovici. Acest cunoscut meşter al artei tipografice a lucrat în 1737 la Rîmnic, în anii 1742—1743 la Bucureşti, revine în 1745 la Rîmnic, ca de acolo să treacă munţii spre a veni la Blaj.

Numit episcop la 28 februarie 1752, Petru Pavel Aron se îngrijeşte de reînnoirea utilajului tipografiei. Este adus în acest scop din Moldova un priceput meşter pe nume Sandu, care a purces la turnarea de slove noi. Prin munca acestuia cît şi prin ajutorul primit de la Ştefan Páldi Székely, tipograful Colegiului reformat din Cluj, instruit în Olanda, şi de la Mihail Becskereki care a condus tipografia Seminarului episcopal din Oradea, tipografia este restaurată, episcopul Aron cheltuind pentru aceasta o mare sumă de bani din averea proprie. Între anii 1754—1756 tipografia începe să funcţioneze în această formă modernizată, compararea tipăriturilor anterioare şi a celor de după aceşti ani oferind sensibile diferenţe tipografice[1].

---

[1] Privitor la începuturile tipografiei de la Blaj, cf. Vasile Popp, *Disertaţie despre tipografiile româneşti în Transilvania şi învecinatele ţări, de la începutul lor pînă în vremile noastre*, Sibiu, 1838, p. 38—50; Tim. Cipariu, *Acte şi fragmente . . .* Blaj, 1855, p. 56; *Şematismul veneratului cler al Arhidiecezei metropolitane greco-catolice române de Alba Iulia şi Făgăraş pe anul . . . 1900.* Blaş, [f. a.], p. 668—669; Augustin Bunea. *Episcopii Petru Paul Aron şi Dionisiu Novacovici*,

Încă de la început tipografia blăjeană a scos de sub teascul ei bocoavne, catehisme, ceasloave, psaltiri, molitvelnice, lucrări care în cea mai mare parte aveau prin destinaţie o utilitate didactică, fiind dedicate elevilor Blajului şi şcolilor din satele Ardealului. Important şi semnificativ de relevat este faptul că arhiereul prin rîvna şi stăruinţa căruia s-au deschis la 11 octombrie 1754 şcolile din Blaj — Petru Pavel Aron — a considerat de datoria lui, ca o sarcină de cea mai mare urgenţă a misiunii ce-i revenea, punerea în funcţiune şi modernizarea tipografiei spre a servi bunului mers al învăţămîntului şi scopurilor educaţiei, cele două evenimente care au loc în aceeaşi perioadă fiind în strînsă legătură unul cu celălalt. În acest fel tipografia blăjeană a ajuns să joace un important rol în istoria culturii româneşti din secolele XVIII—XIX.

Episcopul Aron este constant în sprijinirea învăţămîntului prin izvodirile tipografice necesare, şi consecvent crezului său privind rolul luminător al tipografiei. Acest lucru este reliefat cu pregnanţă şi în *Testamentul* său, aprobat de Maria Tereza prin rescriptul din 20 iunie 1765, prin care lasă tipografia adusă în cea mai bună stare unei instituţii şcolare, Seminarul diecezan pe care l-a fundat, şi care s-a deschis în 1758. Ulterior împărăteasa prin decretul din 6 iunie 1768 dă acestei tipografii privilegiul de a tipări pentru poporul şi clerul transilvănean[2]. Aşadar tipografia blăjeană de la începuturile sale este pusă să slujească scopurile educaţionale ale constelaţiei şcolare a „micii Rome", şi a şcolilor săteşti care vor funcţiona în număr din ce în ce mai mare.

În sprijinul activităţii tipografice a venit şi împrejurarea că demnitatea de prefect al tipografiei a fost deţinută de cei mai eruditi cărturari ai Blajului. Astfel Timotei Cipariu a îndeplinit această responsabilitate timp de 30 de ani între 1833—1863[3]. Numit de episcopul Ioan Lemeni la conducerea tipografiei — care a decis a o scoate din starea ei de pronunţată degradare, la care a ajuns după 82 de ani de funcţionare, dispunînd totodată să fie mutată din chilia întunecoasă într-o sală mare şi luminoasă—, Cipariu primeşte fondurile necesare pentru restaurarea ei. Înţelegîndu-şi misiunea şi apreciind starea deplorabilă în care se găsea tipografia, care a funcţionat în întregul răstimp aşa cum a fost lăsată de episcopul Aron, Timotei Cipariu o înzestrează cu litere noi încît ea se putea compara cu oricare alta din ţară. „Cipariu a şi pus tipografia pînă la 1836 în stare ca să poată concurge după împregiurările din acea epocă cu ori care alta din această ţară, ceea ce se poate proba cu frumosul număr de cărţi şi de două ziare apărute în acea tipografie pînă în 1848"[4].

Evenimentele din timpul revoluţiei de la 1848—1849 au adus mari pagube şi stricăciuni tipografiei, încît chiar Cipariu, prefectul ei, a fost nevoit să-şi tipărească cîteva ediţii din cărţile sale şcolare la Sibiu.

Blaj, 1902, p. 308, 352—361; Alexandru Lupeanu, *Călăuza Blajului*, Blaj, 1922, p. 97—99; Alex. Lupeanu-Melin, *Xilografii care au lucrat în tiparniţa cea veche din Blaj 1750—1800*, Blaj, 1929, p. 11—15; Ioan Georgescu, *Tipografia Seminarului din Blaj*, în „Boabe de grîu" 1934, 5, nr. 1, p. 1—31; Mircea Tomescu, *Istoria cărţii româneşti de la începuturi pînă în 1918*, Bucureşti, 1968, p. 99—100; Zsigmond Jakó, *Începuturile tipografiei de la Blaj*, în *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ştefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 492—503.

[2] *Şematismul veneratului cler . . .*, p. 668, 644.

[3] *Ibidem*, p. 669.

[4] Georgie Bariţiu, *Părţi alese din istoria Transilvaniei*, vol. 1, Sibiu, 1889, p. 612. Cf. Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 4.

O formă nouă îi dă tipografiei urmaşul şi prietenul lui Cipariu, canonicul academician Ioan Micu Moldovan, care s-a aflat la conducerea ei între anii 1877—1879, ea fiind deja la 1878 „aranjată peste măsură bine, aşa încît anevoie are pereche"[5].

Restaurarea şi reorganizarea tipografiei Ioan Micu Moldovan a realizat-o cu ajutorul tipografului W. Krafft din Sibiu. Cu această ocazie tot materialul vechi a fost înlăturat şi înlocuit cu utilaje noi, cu care erau înzestrate tipografiile moderne, achiziţionîndu-se o presă care pe zi tipărea 10.000 de exemplare, „încît acum în privinţa frumuseţii lucrului şi a preţurilor va putea concurge cu alte tipografii"[6]. Odată cu ridicarea noii tipografii au fost întemeiate şi organizate şi o compactorie şi o librărie[7], Ioan Micu Moldovan fiind aşadar şi întemeietorul librăriei din Blaj[8]. Aceste compartimente reprezentau noi şi importante elemente complementare activităţii tipografice, cu un rol tot mai însemnat în viaţa şcolară şi culturală a Blajului şi a Transilvaniei.

Librăria a fost mult solicitată încă de la început, avînd în vedere numărul tot mai mare de elevi care frecventau şcolile Blajului. În 1882 — aşa cum ne relatează Iacob Radu — librăria Seminarului desfăcea manuale şcolare pentru toate instituţiile şcolare din localitate, fiind amplasată într-o „cameră în parterul Seminarului şi condusă de profesorul de teologie şi religiune în gimnaziu, Simion Micu"[9].

Stimulată de avîntul mişcării ideologice şi politice, de dinamica imperativelor culturale, activitatea tipografică primeşte un ritm accelerat şi o orientare nouă. După 1848 numărul cărţilor imprimate o perioadă de timp se dublează aproape în fiecare deceniu. Această copleşitoare sporire a numărului de cărţi tipărite este însoţită de însemnate schimbări în ceea ce priveşte conţinutul şi orientarea activităţii tipografice.

În condiţiile în care literatura şi ştiinţa românească se găseau într-o fază de puternică dezvoltare, se depun în acelaşi timp mari eforturi pentru traducerea şi tipărirea în limba română a scrierilor străine reprezentative pentru acea epocă, precum şi pentru adaptarea manualelor şcolare străine, la condiţiile realităţilor şi evoluţiei şcolii noastre. Pe acest tărîm s-au evidenţiat Ion Heliade Rădulescu, Gh. Asachi, Gr. Pleşoianu, G. Seulescu, I.D. Negulici, Ion Ionescu de la Brad, Al. Gavra, Timotei Cipariu etc. În acelaşi timp cartea originală era susţinută de Heliade, Asachi, Negulici, şi promovată cu înflăcărare de M. Kogălniceanu, N. Bălcescu, A. T. Laurian, A. Papiu Ilarian[10].

Întrucît alături de cărţile de cult, cărţile din literaura didactică constituie o coordonată esenţială în producţia tipografică a Blajului, vom încerca să amintim pe cele mai reprezentative[11].

---

[5] Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 4.
[6] „Foaia scolastecă", 1877, 5, nr. 5, p. 40.
[7] *Ibidem*, 1878, 6, nr. 16, p. 128.
[8] Ioan Georgescu, *op. cit.* p. 4.
[9] Iacob Radu, *Cum am cunoscut Blajul*. Mss. la Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Blaj-şcolare, nr. 10.
[10] Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 134—137.
[11] Pentru literatura didactică tipărită în această perioadă, cf. Ioan Georgescu, *op. cit.*, unde aceasta este detaliat redată.

Pentru învăţămîntul primar se remarcă: bucoavne 6 ediţii, abecedare (elementare) 8 ediţii pînă la 1900, cărţi de citire (legendare) 6 ediţii pînă la acelaşi an[12]. Se adaugă la acestea îndrăgitul *Abecedar şi piese de lectură* de Munteanu-Precup în mai multe ediţii, *Catehismul anonim* care în 1893 avea 5 ediţii, *Istoria biblică pentru începuturi* din care Timotei Cipariu scotea în 1859 ediţia a doua. Demne de amintit sînt şi manualele lui Ioan Micu Moldovan: *Istoria Ardealului pentru şcolile poporale* (1866), *Istoria patriei pentru şcolile poporale* (1875), *Istoria Ungariei pentru şcolile poporale* (1878, 1885), *Geografia Ardealului pentru şcolile poporale* (1866, 1870, 1875), *Geografie pentru şcolile poporale* (1878, 1882, 1895). care însă după apariţie au fost oprite de guvernul maghiar[13].

Învăţămîntul secundar beneficiază de o literatură didactică mai restrînsă, dat fiind faptul că şi numărul acestor şcoli era foarte redus, dar chiar şi aşa anevoie se puteau tipări astfel de cărţi, apariţia lor necesitînd mari efor'uri. Acestui nivel de învăţămînt îi sînt dedicate în principal lucrările: Gheorghe Şincai, *Catehismul cel mare cu întrebări şi răspunsuri* (1783), Timotei Cipariu, *Elemente de poetică, metrică şi versificaţiune* (1861) şi *Compendiu de gramatica limbei române* (1862), reeditarea ambelor lucrări fiind interzisă de către autorităţi; Alexandru Grama *Elemente de istoria bisericească universală şi particulară a românilor* (1879)[14].

Învăţămîntul superior românesc din Transilvania a fost reprezentat pînă în 1859 de Seminarul teologic, devenit Seminarul arhidiecezan. Pentru teologii acestuia T. Cipariu a scris *Elemente de filozofie* (după W.T. Krug), vol. I (1861), vol. II (1863), iar Alex. Grama, *Istoria universală a besericei de la începutul ei pînă în zilele noastre* (1881)[15].

Tot de sub teascurile acestei tipografii au fost scoase periodicele cu mare răsunet şi mare rol în revoluţia de la 1848 sau în viaţa şcolilor: ,,Organul luminărei'' (1847—1848). ,,Organul naţional'' (1848), ,,Învăţătorul poporului'' (1848) şi ,,Foaia scolastică'' revistă pedagogică redactată între 1873 — 1876 de Ştefan Pop, între 1876—1879 de Ioan Micu Moldovan şi între 1883—1886 de către Ioan Gherman[16].

În a doua jumătate a secolului al XIX-lea se produce un reviriment în ceea ce priveşte condiţiile noi în care se tipăresc şi difuzează cărţile, în care este organizată şi concepută scoaterea lor la lumina tiparului. Cartea în această perioadă se răspîndeşte tot mai puţin pe calea prenumeranţilor, şi odată cu creşterea din ce în ce mai accentuată a cerinţei de slovă se vinde tot mai mult prin librării al căror număr sporeşte. Cărţile editate într-o provincie circulă în toate ţinuturile româneşti prin intermediul librarilor şi cărturarilor. Paralel cu acţiunile tipografilor editori cărturari, se constată iniţiative editoriale ca întreprinderi ce investesc capital în vederea fructificării lui. Unii librari întreprinzători în loc să se înscrie ca

---

[12] Onisifor Ghibu, *Din istoria literaturii didactice româneşti*, în ,,Analele Academiei Romîne'', seria II-a, tom. XXXVIII, 1915—1916. Memoriile Secţiei literare. Bucureşti, 1916.

[13] Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 9—10.

[14] *Ibidem*, p. 11—12.

[15] *Ibidem*, p. 14—15.

[16] Arh. St. Cluj-Napoca Fond Blaj-şcolare, n.. 538, p. 3; Ioan Georgescu, *op. cit.*, p. 4,28.

prenumeranţi, iniţiază editarea cărţilor mai des solicitate. Apar acum primele „biblioteci" — colecţii de carte de profil — mai ales prin activitatea editorială a lui George Ioanid, C. Boghici, R. Orghidan, I. M. Rîureanu, Ioan V. Socec etc.[17].

În cadrul acestei tendinţe generale de înscriere a tipografiilor pe coordonatele unei activităţi editoriale moderne, se produc sensibile mutaţii şi în organizarea şi funcţionarea tipografiei de la Blaj.

După restaurarea tipografiei de către Timotei Cipariu şi după distrugerile suferite în anii revoluţiei, autorităţile şcolare ale Blajului cer Guberniului să sprijine prin fonduri special destinate tipărirea manualelor. Astfel în *Protocolul* conferinţei profesorilor din 22 mai 1852, unde, luîndu-se în dezbatere planul de învăţămînt pe anul şcolar 1852/1853, s-a elaborat un proiect în cadrul căruia se cerea : „Mai încolo ca acelaşi Inalt Guberniu să se îndure a lua supt părintescul său razim şi ajutorire . . . tipărirea cărţilor scolastice, cari se ar compune ori traduce de către respectivii profesori . . ."[18].

Chestiunea fondurilor pentru tipărirea cărţilor de şcoală constituia într-adevăr o problemă acută, a cărei rezolvare efectivă s-a obţinut numai prin elaborarea şi aplicarea acestor statute (vezi anexa), deşi s-au căutat mai multe soluţii în timp şi s-a încercat rezolvarea ei pe mai multe căi. Prima dintre acestea a fost instituirea de către Nicolae Simu — arădanul — decedat la 5 iunie 1842, a unei fundaţii care în scurtă vreme a ajuns la 12.000 florini, valută austriacă, şi pe care a destinat-o tipăririi de jurnale sau cărţi româneşti, încredinţînd administrarea ei Capitlului din Blaj[19]. De asemenea după înfiinţarea sa în 1861, Astra urmăreşte problema cărţilor de şcoală acordîndu-i o mare atenţie, căutînd să-i stimuleze pe autori prin susţinerea cu mijloace financiare a tipăririi acestora[20].

Cum însă aceste mijloace şi posibilităţi erau insuficiente, iar fondurile alocate de autorităţi erau mici şi se acordau cu multă greutate, după numeroase insistenţe şi intervenţii — autorităţile şcolare austriece şi austro-ungare înţelegînd să sprijine cît mai puţin aceste activităţi — sistemul preconizat prin statute venea să îmbunătăţească situaţia. Stabilirea şi instituirea fondurilor din care sînt acoperite cheltuielile de tipar şi drepturile de autor pe principii juste : importanţa lucrării, originalitatea ei, urmărindu-se şi criteriul stimulativ, scotea această activitate de sub semnul incertitudinii şi a ineficienţei.

Statutele şi sistemul pe care acestea îl introduc, realizează în acelaşi timp un salt considerabil în ceea ce priveşte forurile şi competenţele de aprobare. Dacă înainte aprobarea tipăririi o dădea episcopul, după o cercetare prealabilă a lucrării ce o făcea personal sau o dădea spre examinare altui prelat, acum o dă un organ de specialitate avizat şi competent, interesat în publicarea cărţilor de valoare atît de necesare învăţămîntului.

Restaurarea tipografiei şi organizarea sistemului de editură, întemeierea librăriei şi compactoriei, reprezenta pe de altă parte reacţia cărtu-

---

[17] Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 139—142.

[18] Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Blaj-şcolare, an 1852, p. 2.

[19] Nicolae Albu, *Istoria şcolilor româneşti din Transilvania între 1800—1867*. Bucureşti, 1971, p. 67.

[20] Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 272—273.

rarilor români şi încercarea lor de a duce ca şi în urmă cu un secol—desigur în alte condiţii şi pe alte coordonate, — ,în planul culturii şi al şcolii lupta politică naţională, tipografia blăjeană constituind un bastion însemnat în acest front.

Faptul se impunea cu atît mai mult cu cît instaurarea regimului burghezo-moşieresc în România şi a dualismului austro-ungar în Transilvania a frînat mult activitatea tipografică, noile regimuri nefiind interesate să răspîndească larg cartea în mase. În aceste condiţii numărul tipăriturilor a scăzut de la 2 400 titluri în anii 1860—1870 la 700 titluri între anii 1870—1880[21].

Fără să înregistreze succesul scontat a rămas şi încercarea autorităţilor maghiare de a soluţiona pe o cale proprie problema cărţilor de şcoală, în chiar primul an după dualism. Astfel în 1868 ministrul instrucţiunii publice din Ungaria, baronul Eötvös Iosif a instituit o comisie specială care să studieze problema manualelor şcolare, comisie care a stabilit cine să elaboreze cărţile şi în ce spirit, ministerul urmînd să asigure publicarea lor. Cărţile au apărut în limba maghiară fiind apoi traduse şi în celelalte limbi printre care şi în limba română. Dacă în original aceste cărţi au fost elaborate la un nivel corespunzător, în limba română ele au ieşit în condiţii mult inferioare, mare parte din problemele tratate fiind străine vieţii spirituale a românilor şi nu puteau să atragă[22]. Statutele încearcă şi reuşesc să înlăture aceste efecte, cărţile şi ediţiile care apar la Blaj după 1877 fiind „îndreptate şi înavuţite"[23].

În urma transformărilor succesive şi a renovărilor aduse, tipografia Seminarului din Blaj, alături de cea arhidiecezană din Sibiu, ajunge să joace în bună parte, în Transilvania, rolul pe care în Ţara Românească l-a jucat Tipografia Colegiului naţional Sf. Sava, care începe să lucreze în 1839, devenind tipografie şi editură şcolară de stat[24].

Abordînd problema efectului concret pe care statutele l-au avut în activitatea tipografică blăjeană, obiectivată în numărul şi calitatea cărţilor de şcoală, constatăm că acesta se face simţit chiar din anul elaborării respectivului act. Încă în 13 martie 1877 „Foaia scolastecă", al cărei „redactor răspunzător" era Ioan Micu Moldovan anunţa că de la inaugurarea sa, în tipografie vor intra *Apostolul*, iar „alăturea vor merge unele cărţi scolastice"[25] După cîteva luni, în preajma începerii anului şcolar 1877/1878, „Foaia" recomanda şcolilor librăria Tipografiei din Blaj pentru procurarea cărţilor necesare instrucţiei şcolare. Atrage îndeosebi atenţia asupra cărţilor „ieşite din editura noastră"[26]. Un an mai tîrziu, aceeaşi publicaţie unde Ioan Micu Moldovan era acum „proprietar, editor şi redactor", anunţa că librăria Tipografiei Seminarului din Blaj poate oferi 17 titluri de cărţi bisericeşti şi 24 titluri de cărţi şcolare semnate de Timotei Cipariu, Basiliu Raţiu, Silvestru Nistor, Alexandru Grama, legate s-au broşate şi alte tipărituri[27]. De altfel acest organ al învăţămîntului român-

---

[21] Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 138.
[22] Onisifor Ghibu, *op. cit.*, 284, 287—288.
[23] *Ibidem*, p. 292.
[24] Mircea Tomescu, *op. cit.*, p. 141, 144.
[25] „Foaia scolastecă", 1877, 5, nr. 5, p. 40.
[26] Ibidem, nr. 16, p. 128.
[27] Ibidem, 1878, 6, nr. 16, p. 128.

nesc din Transilvania își face un merit din a anunța în mod frecvent și constant cărțile tipărite și puse spre vînzare.

Prima dovadă de altminteri a punerii în aplicare a statutelor o avem dintr-un act semnat tot de mitropolitul Ioan Vancea, la trei zile după elaborarea statutelor. Este vorba de scrisoarea pe care mitropolitul o adresează lui Ioan Micu Moldovan, prefectul tipografiei, cerînd în legătură cu lucrarea *Elemente din constituțiunea patriei*, prelucrată de profesorul Teodor Petrișor pentru școlile elementare greco-catolice din arhidieceză, ca autorul să fie chemat și întrebat dacă este de acord a i se tipări cartea, pe cheltuiala fondului Seminarului arhidiecezan „cu condițiile de remunerațiune prescrise prin statutele proiectului «edărei cărților la tipariu» aprobate de acest Consistoriu metropolitan..."[28].

Reorganizarea făcută și sistemul instituit au stimulat în mod direct și efectiv aparițiile de cărți și manuale, numărul acestora — la o cercetare fie și numai sumară — crescînd considerabil[29]. Avîntul editorial al Blajului determină pe factorii de conducere să ia măsuri pentru a populariza progresul înregistrat. La cererea lui Ioan Micu Moldovan, mitropolitul Vancea aprobă la 6 octombrie 1877 „ca productele ieșite în editura Tipografiei seminariale să se anunțe în modul uzitat din partea altor editori ..."[30]. Faptul este în mod convingător ilustrat de situația pe care o întocmește la 6 august 1884 Simion Micu, succesorul lui Ioan Micu Moldovan la conducerea tipografiei, din care rezultă că dintr-un număr de 52 cărți, majoritatea școlare, tipărite între 1816—1884, un număr de 28 — deci mai mult de jumătate — sînt tipărite între anii 1877—1882[31].

Pentru școlile poporale spre exemplu, unele cărți sînt scoase în noi și noi ediții astfel : *Elementariu pentru clasa antania a școalelor poporali* de Solomon-Munteanu apare în a IV-a ediție în 1877 ; a V-a în 1878 ; a VI-a în 1880 ; a VII-a în 1883 ; a VIII-a în 1889 ; a IX-a în 1890 ; a XII-a în 1898 și alte ediții în secolul XX[32]. De asemenea *Legendariu și esercitia de limba pentru clasa a II-a școalelor poporale* de Ștefan Pop, iese în ediția a II-a în 1878 ; a III-a în 1885 ; a IV-a în 1889 ; a V-a în 1894 ; a VI-a în 1899[33].

Situația cărților tipărite după 1877 pentru învățămîntul secundar este și mai edificatoare. În numai doi ani acestea au ajuns să reprezinte un procent însemnat din totalul cărților aflate în uz, din totalul de 34 folosite în 1879 la liceul din Blaj, un număr de nouă manuale erau tipărite după 7 iulie 1877[34].

Înviorarea activității tipografice, posibilitatea pe care o are tipografia de a satisface tot mai mult nevoile școlilor sătești, le stimulează pe acestea să solicite un număr din ce în ce mai mare de manuale. Astfel, notarul cercual Demeter Lakatos din Dobra solicită tipografiei seminariale la 4 martie 1879 un număr de 60 de cărți de școală[35], învățătorul dirigent Ioan

---

[28] Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, activitate tipografică, nr. 612.
[29] Ioan Georgescu, *op. cit.*
[30] Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, activitate tipografică, nr. 597.
[31] *Ibidem*, [f.n.]
[32] Onisifor Ghibu, *op. cit.*, p. 226.
[33] *Ibidem*, p. 348
[34] Arh. St. Cluj-Napoca, Fond Ioan Micu Moldovan, activitate tipografică, nr. 452.
[35] *Ibidem*, nr. 419.

Decan din Cut (judeţul Alba) cere la 4 decembrie 1879, 50 de cărţi[36], învăţătorul primar George Maior din Reghin scrie la 8 noiembrie acelaşi an după 43 de manuale[37], iar protopopul Munteanu achită la 2 mai, cele 93 manuale şcolare achiziţionate de la tipografie[38]. Demersuri de acest fel face şi protopopul Ioan Moldovan din Cătina (jud. Cluj), care cere la 11 noiembrie 1879 un număr de 15 manuale şi globul terestru[39], ca şi învăţătorul Ştefan Cadaru din Dateş (azi Dătăşeni jud. Mureş), care solicită la 15 noiembrie 1879 un set de manuale[40]. Spre tipografia blăjeană se îndreaptă în acelaşi timp scrisorile altor dascăli şi intelectuali cu rosturi educative în reţeaua şcolilor româneşti din Transilvania: protopopul Ioan Oltean cere la 24 februarie 1878 un număr de 20 exemplare abecedare pentru şcolile protopopiatului Ciceul Cristurului (azi Cristeştii Ciceului, jud. Bistriţa-Năsăud)[41], parohul Titu Moldovan din Archiud (jud. Bistriţa-Năsăud) cere la 9 februarie 1879, 28 cărţi de şcoală[42], profesorul gimnazial dr. Vasile Lucaciu din Satu Mare — viitorul conducător în mişcarea memorandistă — cere 16 cărţi şcolare la 17 octombrie 1879[43], parohul Ioan Lászlofi din Zlatna solicită la 20 septembrie 1879, 21 de cărţi şcolare [44], iar Teodor Domşa, parohul şi directorul şcolii din Pintic (Dej) cere la 19 noiembrie 1879 un număr de 52 cărţi şcolare [45]. Foarte multe cereri sînt adresate în această perioadă din toate părţile Transilvaniei pentru un număr mai mic de manuale.

Posibilităţile tipografiei din Blaj de a asigura manuale şcolare pentru şcolile româneşti, şi disponibilităţile create pentru a acoperi cît mai bine nevoile în acest domeniu, sînt reflectate şi în donaţiile pe care Consistoriul mitropolitan le face unităţilor şcolare din Transilvania. Astfel la 14 octombrie 1879 sînt donate parohiei greco-catolice din Tîrnăveni pe seama Oficiului arhidiecezan, 20 de manuale şcolare[46]. În aceleaşi condiţii şi în aceeaşi zi se dau şcolilor din tractul Cătinei, a Sînmărtinului de Cîmpie şi a Cojocnei cîte 10 exemplare din fiecare carte pentru şcolile poporale [47], de donaţia respectivă beneficiind la 11 noiembrie 1879 şi şcolile din tractul Şonfalăului (azi Corneşti, jud. Cluj)[48], ca la 13 decembrie 1879 să fie rîndul şcolilor din tractul protopopesc al Blajului, care în acelaşi mod sînt

---

[36] *Ibidem*, nr. 423.
[37] *Ibidem*, nr. 453.
[38] *Ibidem*, nr. 464.
[39] *Ibidem*, nr. 493.
[40] *Ibidem*, nr. 546.
[41] *Ibidem*, nr. 571.
[42] *Ibidem*, nr. 685.
[43] *Ibidem*, nr. 687.
[44] *Ibidem*, nr. 688.
[45] *Ibidem*, [f.n.]
[46] *Ibidem*, nr. 526.
[47] *Ibidem*, nr. 528.
[48] *Ibidem*, nr. 529.

înavuţite cu cărţi „eşite din editura tipografiei"[49]. La 23 decembrie 1879 atenţia Consistoriului este îndreptată spre şcolile din tractul Bistriţei, cărora de asemenea li se dăruiesc cîte 10 exemplare din fiecare manual [50], cît şi spre cele aparţinînd tractului Uioarei (Ocna Mureş) care primesc 100 de manuale şcolare[51]. Şcoala din Filpişul Mic (jud Mureş) este dotată la 29 noiembrie 1879 cu 18 manuale[52], ca şi alte şcoli cărora li s-au trimis în mod direct cărţi de şcoală, fără să se mai treacă prin filiera tractelor protopopeşti.

Este lesne de observat că avîntul editorial al Blajului în această perioadă a devenit remarcabil în anul 1879, cînd după greutăţile inerente începutului şi trecerea timpului necesar pornirii lucrului pe noul făgaş, efectul organizării instituite prin statute se face cu evidenţă simţit.

Acţiunea de restaurare şi modernizare a tipografiei, de întemeiere a librăriei şi compactoriei de către Ioan Micu Moldovan coincide în timp cu aprobarea statutelor pentru editarea manualelor şi lucrărilor literare necesare şcolilor, toate făcînd parte din efortul mare de a reorganiza tipografia pe baze moderne, avînd o concepţie limpede despre editură.

Statutele — care, socotim că au fost concepute şi elaborate de către acelaşi cărturar, Ioan Micu Moldovan, eminent om de şcoală, animatorul neobosit care s-a dedicat cu dăruire şi devotament ridicării învăţămîntului românesc — nu au fost reţinute de istoriografie, ele nefiind consemnate în lucrările special destinate tipografiei din Blaj. Prin cuprinsul său acest act cu caracter normativ are în vedere pe lîngă tipărirea propriu-zisă, atît fazele anterioare: cenzura, competenţele de aprobare pe compartimente, sistemul de selecţionare a lucrărilor (anunţare, concurs), procedura de prezentare a operelor, termenele fixate autorilor, stabilirea fondurilor din care se efectuează plata cheltuielilor, obligaţiile autorilor privind corectura, revizuirile şi îmbunătăţirile necesare; cît şi cele posterioare tipăririi: stabilirea drepturilor de autor după originalitatea şi valoarea ştiinţifică a cărţii, întinderea ei şi ediţia respectivă, termenele de achitare a onorariului, procentul pe care tantiema îl reprezintă din preţul cărţii, condiţiile în care autorul îşi pierde drepturile băneşti, ţinerea conturilor şi administrarea veniturilor fondurilor respective, modul de distribuire a manualelor; constituind dovada cea mai concludentă a noii orientări.

Tipografia blăjeană se numără — prin această organizare judicioasă unde activitatea tipografică este pusă în termenii concreţi ai unor norme precise — , printre primele ateliere tipografice de la noi din ţară, care îşi instituie un sistem propriu, temeinic organizat de editură, păşind cu îndrăzneală pe calea unei eficiente şi susţinute activităţi editoriale moderne.

---

[49] *Ibidem*, nr. 531.
[50] *Ibidem*, nr. 532.
[51] *Ibidem*, nr. 527.
[52] *Ibidem*, nr. 530.

ANEXĂ

Nr. 2097 — 1877

STATUTE PENTRU EDAREA MANUALELOR ŞI APARATELOR LITERARE LA INSTITUTELE DE ÎNVĂŢĂMÎNT DIN ARHIDIECEZA GRECO-CATOLICĂ DE ALBA IULIA ŞI FĂGĂRAŞ

1. La institutele din Arhidieceză numai acele manuale şi aparate literare de lipsă la instrucţiune se pot folosi, cari sunt aprobate de Prea Veneratul Ordinariat arhidiecezan.

2. Aprobare se dă numai după cenzurare meritorie care se face: a. pentru cărţile teologice, precum va decide Ordinariatul arhidiecezan, din caz în caz.

b. pentru cele gimnaziale prin Conferinţa gimnazială.

c. pentru cele pedagogice şi destinate şcoalelor poporale prin Comisiunea scolastică arhidiecezană.

3. Manualele şi aparatele literare se pregătesc prin respectivii profesori, sau prin concurs scris în forma sa.

4. Operatul [53] de cenzurat se prezentează pentru Facultatea teologică şi Gimnaziu la directoratul respectiv, pentru pedagogie şi şcoale poporale la preşedintele Comisiunii scolastice.

Primitorul îngrijeşte ca cel mult în trei luni de la prezentare sau de la termenul concursului să se decidă asupra lui.

5. Dacă cenzura află de bun operatul, directorul, respectiv preşedintele comisiei îl înaintează la Ordinariat, respectiv Consistoriul arhidiecezan spre aprobare. Asemenea şi în cazuri dubie spre decidere finală. Operatul necorespunzător se restituie autorului.

6. Operatele aprobate se edau pre spesele unuia din fondurile arhidiecezane şi rămîn proprietatea respectivului fond, sub condiţiunile specificate mai jos, iar autorul cînd nu s-a făcut între dînsul şi fondul respectiv altă invoială, primeşte onorariul şi tantiemele[54] statorite întru aceste statute.

7. Fondul destinat anume pentru edarea manualelor şi aparatelor necesare la instrucţiune în institutele arhidiecezane, este fondul Tipografiei seminariale arhidiecezane, iar încît acesta nu ar ajunge, se poate efectua spre scopul amintit:

a. pentru cele teologice fondul Seminariului arhidiecezan
b. pentru cele gimnaziale fondul basilitan
c. pentru cele pedagogice şi poporale fondul scolastic arhidiecezan.

Dacă fondul tipografiei va prospera prin edarea cărţilor scolastice, el va concurge spre creşterea fondului scolastic arhidiecezan, în măsură ce se va statori la timpul său.

8. Autorul opului aprobat şi edat pre spesele cutărui fond, primeşte onorariul şi tantiema atît la prima ediţiune, cît şi la cele subsecuente [55].

9. Onorariul se computã după numărul literelor întru una coală tipărită şi al coalelor în op. Coala se computã de 40.000 litere.

La prima ediţiune pentru primele 10 coale autorul primeşte pentru fiecare coală, dacă opul este:

a. original, de la 25 pînă la 30 florini,
b. în parte original, de la 15 pînă la 20 florini,
c. traducere sau compilaţie de la 10—15 florini.

Dacă opul este mai mare de 10 coale, la fiecare decadă subsecuente onorariul scade cu cîte 10%.

---

[53] *Operatul* în sensul de operă, lucrare.

[54] *Tantiema*, este remuneraţia pe care o primeşte cineva în procente după profitul unei întreprinderi.

[55] *Subsecuente*, în sensul de următoare.

La edițiunea a II-a și următoare, autorul primește totdeauna jumătate onorariul stabilit pentru prima edițiune.

Autorul face corectura tipografică, revizuirile și îmbunătățirile necesare fără altă rebonificare.

10. Onorariul se numără autorului de către fondul editoriu în două rate egale, una îndată după aparițiunea opului, iar a doua cînd se va fi petrecut jumătate edițiunea.

11. Tantiema autorului face 10% din prețul de vînzare scăzut cu spesele broșurării și beneficiul librarului. Fondul respectiv o numără autorului cu finea fiecărui an după numărul exemplarelor petrecute.

Dacă dintr-un manual de școală într-un an nu s-au vîndut cel puțin 10 exemplare, autorul pierde dreptul său la tantiemă.

12. Autorul mai primește în dispunerea liberă a sa 2 exemplare din edițiunea făcută.

13. Despre edițiunile făcute pe spesele fondului basilitan seminarial sau scolastic (7), prefectul tipografiei seminariale duce computu separat, și la finea fiecărui an așterne rațiuni de una dată cu cele despre fondul tipografiei, și administrează venitele la fondul respectiv.

14. Elevii de la ori ce institute din Arhidieceză sunt datori a depune la înmatriculare, prețul manualelor și aparatelor prescrise pentru clasa pre care se înscriu.

Singur numai mizeria documentată scutește de la îndatorirea aceasta.

Din ședința consistorială ținută în Blaj la 7 iulie 1877.

Ioan Mitropolitu[56]

Arhivele Statului Cluj-Napoca
Fond Blaj-școlare, anul 1877.

---

[56] Mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa (1820—1892)

PROBLEME ALE ISTORIOGRAFIEI CONTEMPORANE (STUDII DOCUMENTARE)

CU PRIVIRE LA CRONOLOGIA PRIMILOR VOIEVOZI AI MOLDOVEI

Pasionantă prin toate implicațiile sale, istoria primelor decenii de existență a statului feudal moldovenesc constituie, de un veac și mai bine, un subiect de cercetări și dispute. Generație după generație, istoricii români au cercetat această perioadă, s-au lovit de aceleași greutăți de informație și au căutat să le depășească. Prin strădania fiecăruia, s-a mers măcar cu un pas mai departe, chiar și printr-o greșeală, dacă ea a dat prilej altora să o releve și să propună o soluție nouă, mai bună decît cea precedentă.

În cercetarea acestei perioade, izvoarele — puține și cu informații nu întotdeauna directe — obligă la o strînsă analiză, la „stoarcerea" lor pînă la cea din urmă sugestie pe care o pot ele oferi. Toate informațiile și sugestiile astfel obținute alcătuiesc un adevărat sistem, în care modificarea unei părți poate să atragă modificarea întregului. De aceea, cercetarea și reconstituirea acestei perioade nu se poate face prin simpla alăturare a unor concluzii mai vechi sau mai noi, prin selectarea unor afirmații ale altor autori și punerea lor cap la cap. Trebuie de recurs, de fiecare dată, din nou la izvoare, de încercat o nouă înțelegere a lor — ținînd seama, firește, de concluziile și sugestiile oferite de cercetările anterioare — pentru ca, analizîndu-se sistemul propus anterior, să se arate *ce* se poate păstra din el, ce *nu* se poate — și *pentru ce* nu se poate — păstra. În felul acesta, cunoașterea și înțelegerea veacului XIV moldovenesc va progresa cu fiecare studiu nou ce i se va dedica.

Pentru studierea întemeierii statului feudal moldovenesc — act cu care începe cronologia voievozilor moldoveni ai veacului XIV — beneficiem, azi, de concluziile stabilite într-o lucrare de importanță excepțională, despre Maramureșul acelei vremi[1]. Cunoașterea organizării Maramureșului, a structurilor și a mecanismelor sociale și politice de acolo ușurează mult înțelegerea celor petrecute în Moldova. În plus, sugestii prețioase au fost formulate pentru înțelegerea nuanțată a fenomenului „descălecatului" însuși: *un an al „descălecatului"* poate fi căutat numai dacă prin acest termen se înțelege „statornicirea în Moldova a unor feudali maramureșeni ca reprezentanți ai regelui angevin, [. . .], așa cum a fost cazul pentru Dragoș și pentru urmașii săi"[2].

Dar această carte a fost dedicată Maramureșului, subiectul ei privea Maramureșul și doar tangențial Moldova; prin urmare, autorul ei nu și-a propus să studieze în chip special problemele istoriei Moldovei în veacul XIV, ci numai în măsura în care ele constituiau *prelungiri* ale unor probleme maramureșene. Pornind de la faptele stabilite și de la sugestiile fertile aflate în această carte deschizătoare de drumuri noi în înțelegerea unei întregi perioade din istoria noastră medievală, am întreprins o cercetare specială, atît de întinsă pe cît o îngăduie izvoarele, asupra unor aspecte ale procesului de constituire a statului feudal moldav, închegînd acel sistem care mi s-a părut că rezultă — cu toate articulațiile și motivațiile sale, în cronologia și genealogia voievozilor, în politica lor externă etc — din analiza și confruntarea izvoarelor[3].

---

[1] Radu Popa, *Țara Maramureșului în veacul al XIV-lea*, București, 1970.

[2] *Ibidem*, p. 241.

[3] Expus, într-o primă formă, în *Dragoș și Bogdan, întemeietorii Moldovei*, București, 1973; aspectele de cronologie — în studiul *Îndreptări cronologice la istoria Moldovei în veacul al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol", Iași, X, 1973, p. 99—120; noi contribuții am prezentat în cele două referate din cadrul doctoranturii, susținute la 18.X. 1973 (*Acțiunile lui Dragoș și Bogdan pentru întemeierea statului feudal Moldova* — studiu critic asupra izvoarelor) și la 16.XII.1974 (*Relațiile Moldovei cu Polonia și Lituania în a doua jumătate a secolului al XIV-lea* — interpretări și ipoteze); aspecte „secundare", dar cu impli-

Cu surprindere am constatat, însă, că într-o lucrare foarte recentă[4], în care un număr de pagini este consacrat istoriei Moldovei în veacul XIV[5], sistemul cronologic pe care l-am propus — şi care a intrat, totuşi, în circulaţie[6], acceptat, chiar, de unii cercetători[7] — nu i se face onoare nici măcar de a fi combătut! El este, pur şi simplu, ignorat, studiul în care a fost expus (tipărit la Iaşi, în 1973) nefiind nici măcar citat! Această carte, dedicată uneia din perioadele cele mai interesante din istoria Moldovei, va duce — cel puţin în ceea ce priveşte veacul XIV — nu la consolidarea unor idei, ci la menţinerea unor confuzii[8], într-un chip pe care-l socotesc nejustificat. Căci, dacă fapte care privesc istoria economică, politică, socială, religioasă etc pot căpăta interpretări felurite (de exemplu : originea suzeranităţii polone, emiterea primelor monede, stabilirea capitalei ş.a.), în schimb cronologia nu poate fi supusă aceloraşi variaţii de interpretare.

Cu convingerea că orice raţionament poate avea fisuri, pe care o discuţie le-ar putea pune în evidenţă, înfăţişez din nou, mai detaliat, argumentele în baza cărora am restabilit cronologia voievozilor moldoveni din veacul XIV. Unul sau altul din punctele acestui sistem coincid cu acelea propuse de cîte unul din predecesori; în cele ce urmează, însă, nu voi face apel la asemenea autorităţi — fiind convins că jurămîntul *in verba magistri* aduce mai întotdeauna ponoase şi mai rar foloase — ci numai la textele pe care se întemeiază studierea istoriei Moldovei din veacul XIV.

I. *Se poate contesta existenţa unui Dragoş ca voievod al Moldovei?* Întrebarea se pune, întrucît primul capitol al cărţii are chiar acest titlu: „A fost sau nu Dragoş voievod al Moldovei?". Un răspuns categoric nu se dă, socotindu-se că activitatea lui Dragoş — „a cărui tradiţie a avut la bază o „baladă de ospeţie" întîlnită la români şi maghiari"[9] — e „necunoscută, fiind învelită în negura unei tradiţii tîrzii"[10].

E adevărat că nu avem, pînă acum, nici o mărturie contemporană despre Dragoş şi despre activitatea sa; dar, în cursul întregului Ev Mediu românesc, sînt nenumărate cazurile cînd existenţa unor persoane nu este atestată documentar la vremea cînd au trăit, ci abia mult mai tîrziu, şi totuşi nimeni nu le-a contestat existenţa! Mă limitez la un singur exemplu: *Trifan Ciolpan*, căruia în septembrie 1538 boierii moldoveni adunaţi la Bădeuţi i-au încredinţat sarcina de a-l „îmblînzi" pe Soliman Magnificul, venit atunci cu oştile în Moldova[11]. Existenţa şi activitatea sa nu sînt atestate de texte contemporane, ci de texte tîrzii, din secolul XVII: existenţa sa e confirmată de un document din 19 februarie 1607, în care e vorba de urmaşii săi[12], iar activitatea sa e relatată de cronica lui Grigore Ureche (mort în 1647) — nu însă şi de cronica lui Macarie, contemporanul evenimentelor. Cu toate acestea, nimănui nu i-a trecut prin minte să conteste fie existenţa lui Trifan Ciolpan, fie rolul îndeplinit de el în 1538, pentru considerentul că izvoarele contemporane tac asupra lui!

Pentru a se contesta existenţa lui Dragoş — indiferent din ce familie a făcut parte — ca voievod al Moldovei, se aduce argumentul că numele său „nu este înscris în pomelnicul de la Bistriţa şi nici menţionat în actele interne, care încep şirul domnilor Moldovei cu Bogdan I"[13]. Argumentul pare logic şi convingător, Dar trebuie să nu pierdem din vedere *carac-*

---

caţii însemnate, am prezentat în comunicările: *Contribuţii la genealogia Muşatinilor în veacul XIV* (Comisia de Heraldică, Genealogie şi Sigilografie, Bucureşti, 13.IV.1972, rămasă în manuscris); *Les armoiries de la Moldavie et de ses princes régnants (XIVe—XVIe siècles)* (la al XI-lea Congres Internaţional de Genealogie şi Heraldică, Liège, 1972, tipărită în „Recueil du 11-e Congrès International des Sciences Généalogiques et Héraldiques", p. 263—270); *Cu privire la data emiterii primelor monede moldoveneşti* (la Societatea Numismatică Română, Bucureşti, 1976, în curs de publicare în anuarul Muzeului Judeţean din Suceava).

[4] N. Grigoraş, *Ţara Românească a Moldovei pînă la Ştefan cel Mare (1359—1457)*, Iaşi, 1978.

[5] *Ibidem*, p. 15—78.

[6] Cf. Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol.2, Bucureşti, 1976, p. 39.

[7] Florin Constantiniu, *Premisele apariţiei statelor feudale româneşti*, în „Studii şi articole de istorie", XXVI, 1974, p. 10; Krista Zach, *Orthodoxe Kirche und rumänisches Volksbewustsein im 15. bis 18. Jahrhundert*, Wiesbaden, 1977, p. 42—44.

[8] În afara acelora pe care, începînd cu titlul, le provoacă ea însăşi!.

[9] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 19—20.

[10] *Ibidem*, p. 20.

[11] Grigore Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*, Bucureşti, 1958.

[12] *D. I. R.*, A, 2/XVII, nr. 106, p. 89—90.

[13] N. Grigoraş, *op. cit.*, p. 20; v. şi p. 18.

terul textelor invocate. În adevăr, pomelnicul de la Bistrița a fost pornit, la 1407, nu ca un pomelnic al unei instituții (pomelnicul domniei Moldovei), ci ca un pomelnic al domnitorilor pe care i-a dat Moldovei neamul lui Bogdan I pînă la Alexandru cel Bun; *el este un act de familie*, și acest caracter și l-a păstrat pînă la mijlocul veacului următor (firește, doar în ceea ce privește capitolul voievozilor!). Cît despre „actele interne" invocate, ele se reduc la *un singur document*, anume cel din 7 ianuarie 1403, prin care Alexandru cel Bun a dăruit Mitropoliei Moldovei două sate „pentru sănătatea noastră și pentru sufletul sfîntrăposaților domni de mai înainte", Bogdan voievod, Lațcu voievod, Petru voievod, Roman voievod și Ștefan voievod[14]. În acest document, lipsa lui Dragoș și a lui Sas e firească: nu putea face Alexandru cel Bun o danie pentru pomenirea acelora prin a căror alungare strămoșul său Bogdan obținuse Moldova! Din acest text lipsește și Iuga vodă, ceea ce a permis, uneori, concluzia că Alexandru cel Bun îl considera uzurpator; dar nu s-a observat că Iuga apare, totuși, în pomelnicul de la Bistrița, alături de ceilalți domni ai Moldovei, „binecinstitori" și „sfîntrăposați"! Explicația e simplă: „luat" de Mircea cel Bătrîn în 1400, Iuga mai trăia încă la 1403, ceea ce a împiedicat menționarea lui în acel an între „sfîntrăposații domni de mai înainte"; mort între 1403 și 1407, numele său figurează în pomelnicul de la Bistrița. O altă deosebire mai e între document și pomelnic: în acesta din urmă se află și misteriosul „Costea" voievod, care lipsește din document. Dar și în acest caz explicația mi se pare la fel de simplă și de logică: documentul din 1403 dă *numele celor care au domnit;* în pomelnic, însă, a fost trecut și „Costea", care nu domnise, dar care era veriga de legătură între Bogdan I și Roman I, tatăl lui Alexandru cel Bun[15].

A existat, însă, și un pomelnic în care se aflau numele Drăgoșeștilor: pe vremea lui Neculce, în secolul XVIII, la biserica Sf. Treime din Siret, slujba religioasă se oficia „întru veacinică pomenirea a domnului Dragoș vodă"[16]. Apoi, cînd Ștefan cel Mare a ordonat alcătuirea cronicii sale de curte — probabil pe la 1473[17] — în fruntea voievozilor moldoveni ai veacului XIV a fost pus Dragoș. E cazul să ne întrebăm; *slujba religioasă de la Siret și cronica lui Ștefan cel Mare se puteau întemeia pe fictivul personaj al unei „balade de ospeție"?!*

Să mai adăugăm bogăția de amănunte aflate în folclorul bucovinean, cu referire la Dragoș și Sas. O întreagă literatură populară s-a creat în jurul unui personaj fictiv?! Secole în șir, marele poet anonim, poporul, a celebrat în creația sa faptele închipuite ale unui personaj care, dacă nu a fost existent, i-a fost cel puțin neprieten?! Ar fi dincolo de orice logică.

Nu există, după părerea mea, nici un motiv pentru ca Dragoș să fie șters din lista voievozilor Moldovei în veacul XIV. El *a fost* voievod al Moldovei, în același sens ca voievozii din Maramureș, ca atîția voievozi din Transilvania, dar nu a fost și *domn*. De asemeni, nu-l putem omite pe Sas voievod, care nu numai că „a ieșit" din Maramureș, dar *a și rămas în Moldova:* diploma din 2 februarie 1365, asupra căreia voi reveni imediat, arată că, alungat din Moldova, Balc și-a părăsit acolo „sui cari parentes" și aceeași diplomă îl arată ca *fiu al lui Sas* („strenuus vir Balk, filius Zaaz")[18] — deci Sas e unul din cei care au rămas în Moldova.

Pentru filiația Dragoș-Sas, reamintesc existența herbului polonez Drag-Sas, întemeiat de Ștefan, unul din fiii lui Sas; numele herbului, împreună cu tradițiile populare și cu mențiunea cronicii anonime — „După el [Dragoș], a domnit *fiul său*, Sas voievod"[19] — mi se par argumente mai mult decît suficiente. Dar problema aceasta nu are importanță în rîndurile de față, unde urmărim cronologia acestor personaje ca voievozi ai Moldovei.

II. *Așadar, cînd începe domnia[20] lui Dragoș vodă?* Cronica anonimă dă anul *1359*. Printr-un fel de consens unanim, alimentat de documentul din 20 martie 1360, despre care va fi vorba mai încolo, *s-a considerat că acesta trebuie să fie anul venirii lui Bogdan I*, deci anul

---

[14] *D.R.H.*, A, I, nr. 17, p. 24.

[15] Pentru o altă identificare a lui Costea, cf. Șerban Papacostea, *La începuturile statului moldovenesc. Considerații pe marginea unui nou izvor necunoscut*, în *S.M.I.M.*, VI, 1973, p. 43—59.

[16] Constantin C. Giurescu, *Valoarea istorică a tradițiilor consemnate de Ion Neculce*, în volumul colectiv „Studii de folclor și literatură", București, 1967, p. 475.

[17] Ștefan S. Gorovei, *Biserica de la Volovăț și mormîntul lui Dragoș vodă*, în „Mitropolia Moldovei și Sucevei".

[18] I. Mihalyi de Apșa, *Diplome maramureșene*, Sighet, 1900, p. 56 și în ediția nouă a actului, *D.R.H.*, D, I, nr. 43, p. 80 (pe care o vom cita în continuare); vezi, însă, N. Grigoraș, *op. cit.*, p. 21: „Sas . . .s-ar părea că acesta nu a ieșit niciodată din Maramureș", în contrazicere cu p. *18:* „lui Balc i-au rămas în Moldova părinții . . .".

[19] *Cronicile slavo-române din sec. XV—XVI*, București, 1959, p. 14; sublinierea îmi aparține.

[20] Repet: Dragoș trebuie socotit doar voievod, nu și domn (gospodar), titlu care implică suveranitatea, dar nu există un alt termen, pentru a desemna rostul său în fruntea Moldovei, decît tot *domnie, voievodat* riscînd să fie înțeles în sensul teritorial.

cînd s-au sfîrşit — nu cînd au început — domniile Drăgoşeştilor! Iar cei 6 ani ai acestora (Dragoş 2 ani, Sas 4 ani, conform tuturor vechilor cronici) ar trebui să înceapă, în acest caz, în 1353. Documentele atestă, pentru anii 1352—1353, pregătiri maghiare pentru campanii antitătare şi s-a socotit că aceste documente, puse în legătură cu „corectarea" cronicii anonime, ar marca începutul domniei lui Dragoş. Trecînd în revistă problema aceasta, Radu Popa observa că „nu există temeiuri pentru contestatea datei de 1352—1353"[21], adăugînd că anul 1352 se află în cronica moldo-polonă, „data 1359, din celelalte cronici [fiind] corectată în 1352 cu *numărăloarea anilor de domnie*"[22].

Ce temei se poate pune pe cronologia veacului XIV, aşa cum o găsim în cronica anonimă şi în derivatele ei?

Trebuie să observăm, mai întîi, că nu se pot lua în discuţie decît cronica anonimă, cronica moldo-rusă şi grupul Putna (Putna 1, 2 şi traducerea românească), întrucît cronica „scurtă" şi cea moldo-polonă sînt incomplete în privinţa duratei domniilor)[23]. În prima din cele trei, durata domniilor de la Dragoş la Alexandru cel Bun — *perioadă care în toate cronicile luate în discuţie ar trebui să se cuprindă între 1359 şi 1399* — însumează 44 de ani, în a doua — 48 de ani, iar în a treia — 46 de ani. Diferenţele provin din faptul că se înregistrează durate diferite la Bogdan I — fie *4* ani (Putna, dar şi cronica modo-polonă şi cea „scurtă"), fie *6* ani (cronica anonimă şi cea moldo-rusă) — şi la Petru I — fie *12* ani (numai în cronica anonimă), fie *16* (în toate celelalte). Rezumînd, iată duratele acestor domnii ale veacului XIV: *Dragoş* 2 ani, *Sas* 4 ani, *Bogdan I* 4 ani (varianta B_1) sau 6 ani (varianta B_2), *Laţcu* 8 ani, *Petru I* 12 ani (varianta P_1) sau 16 ani (varianta P_2), *Roman I* 3 ani, *Ştefan I* 7 ani, *Iuga* 2 ani.

Încercînd, acum, să „corectăm" anul 1359 prin „numărătoarea anilor de domnie", vom obţine — în funcţie de cele trei totaluri pe care trebuie să le scădem din 1399 — fie *1355* (pentru cronica anonimă), fie *1351* (pentru cronica moldo-rusă), fie *1353* (pentru grupul Putna)!

Dar acele trei totaluri nu pot fi scăzute din 1399, pentru bunul motiv că data de 23 aprilie 1399 ca început al domniei lui Alexandru cel Bun este *o eroare flagrantă a cronicilor:* cu data de *28 noiembrie 1399* există un document de la Iuga vodă[24], în timp ce primul document autentic de la Alexandru cel Bun e din 29 iunie 1 400[25]. Concluzia se impune de la sine: trebuie modificat anul, menţinînd, însă, data de zi şi de lună, pentru motivul că lui Alexandru cel Bun i se acordă o domnie de 32 (recte, 31) ani şi *8 luni*. Aceste 8 luni, ştiut fiind că Alexandru moare în decembrie 1431 (sau la 1 ianuarie 1432), duc, automat, la concluzia că domnia i-a început într-un *aprilie*, care nu poate fi decît *aprilie 1400*.

Aşadar, „corectarea" lui 1359 prin „numărătoarea anilor de domnie" *ar trebui să pornească de la 1 400* şi, în acest caz, am avea — în funcţie de cele trei totaluri (44, 48 şi 46 ani) — *1356*, *1352* şi *1354*! *Aceasta, însă, numai cu condiţia ca duratele domniilor, aşa cum sînt înregistrate* mai sus, să fie corecte. Ori, condiţia aceasta nu e valabilă, *cel puţin* pentru domnia lui Ştefan I şi pentru cea a lui Iuga vodă, cazuri în care cifrele cronicilor (7 şi, respectiv, 2 ani) sînt în evidentă contrazicere cu mărturiile documentelor contemporane: astfel, „numărătoarea inversă" a celor 9 ani ai lui Ştefan I şi Iuga, fie că ar porni din 1399, fie că ar porni din 1 400, *duce la un început imposibil* — 1391 sau 1392, cînd domneau Petru I şi apoi Roman I! De altfel, cum se ştie, şi cum voi arăta şi în rîndurile următoare, Ştefan I a domnit nu 7, ci doar 5 ani, iar Iuga vodă cîteva luni, un an convenţional (1399—1400), ceea ce face ca cele trei totaluri, prin care ar trebui „corectat" anul 1359 cu „numărătoarea anilor de domnie", să fie micşorate cu cîte 3 ani. În acest caz, 41, 45 şi 43 ani scăzuţi din 1400 dau anii *1359*, *1355* şi *1357*.

Iată, prin urmare, ce ani se obţin, prin simple combinaţii cronologice, pentru venirea lui Dragoş: 1351, 1352, 1353, 1354, 1355, 1356, 1357, 1358 şi 1359! Evident, pe calea aceasta nu se poate obţine un rezultat acceptabil. În vechile cronici avem doar *un schelet* al cronologiei veacului XIV; el trebuie, însă, corectat în cîteva puncte, întrucît, în urma numeroaselor transcrieri, au intervenit evidente erori[26]. Aceste corectări nu se pot face la întîmplare, ci numai ţinînd seama de datele oferite de documentele contemporane, cu care mărturiile cronicilor trebuie confruntate la tot pasul, pînă la eliminarea totală a aparentelor contraziceri interne.

Pînă aici, o concluzie se poate stabili: *1359 nu reprezintă anul venirii lui Dragoş în Moldova*.

III. *De ce nu se poate admite, însă, anul 1359 nici pentru venirea lui Bogdan I în Moldova?*

[21] Radu Popa, *op. cit.*, p. 242.

[22] *Ibidem*, nota 14; sublinierea îmi aparţine.

[23] Cf. şi tabloul alcătuit de C. Cihodaru, *Tradiţia letopiseţelor şi informaţia documentară despre luptele politice din Moldova în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie „A. D. Xenopol", Iaşi, V, 1968, p. 19.

[24] *D.R.H.*, A, I, nr. 9, p. 11—13.

[25] *Ibidem*, nr. 10, p. 13—15.

[26] V. şi C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 20.

Ştim că atunci cînd Bogdan şi fiii săi au părăsit Maramureşul, moşiile lor, în frunte cu Cuhea, au fost confiscate de rege şi dăruite fiilor lui Sas[27], iar Ştefan, nepotul de frate al lui Bogdan, a fost înlocuit, în funcţia de voievod al românilor din Maramureş, cu Balc; diploma din 2 februarie 1365, care consemnează toate acestea, arată ca jeluitor pe „strenuum virum Balk, filium Zaaz, voyvodam nostrum Maromorosiensem"[28]. (S-ar putea crede că Ştefan murise; vom vedea imediat că el era încă în viaţă).

Ori, un document emis de cancelaria regală maghiară la *24 iunie 1360* arată că, la acea dată, nimic din toate acestea nu se petrecuse: „Stephanus, filius Ige, woyvoda noster Maromorusyensis, *dilectus nobis et fidelis*"[29], cere şi obţine, pentru el şi pentru fratele său Ioan, confirmarea hotărniciei moşiei Cuhea, făcută la 1353. Textul acestei hotărnicii, cu data de 14 mai 1353, a fost transcris în documentul din 1360, păstrîndu-se, astfel, numai sub forma acestui transumpt, după care a şi fost editat[30]. În hotărnicia din 1353, se menţionează Dealul lui Maxim, unde hotarul pămîntului stăpînit de Ştefan şi Ioan „se desparte de pămînturile sau moşiile voievodului Bogdan, unchiul lor" („a terris seu possessionibus Bogdan woyuode, patruelis ipsorum")[31].

Transcrierea acestui pasaj, neschimbat, în documentul din 24 iunie 1360 nu lasă loc decît pentru o singură concluzie: la data cînd s-a obţinut confirmarea hotărniciei din 1353, adică *în iunie 1360, Bogdan era încă la Cuhea*, căci, în caz contrar, s-ar fi făcut, într-un chip oarecare, menţiunea că vecinii lui Ştefan şi Ioan erau, acum, Balc şi fraţii săi!

S-ar putea replica: da, dar aceştia nu erau, încă, stăpîni la Cuhea, pentru că actul care i-a pus în stăpînire nu datează decît din 2 februarie 1365. Răspunsul vine de la sine: actul din 1365 recunoaşte plecarea tainică a lui Bogdan şi a fiilor săi în Moldova („clandestine recedentes"); ori, Bogdan trecut deja — la „1359" — în taină în Moldova, ţară pe care o rupe de coroana maghiară ca să o păstreze pentru sine, şi, în acelaşi timp, menţionat ca stăpîn la Cuhea, *este o imposibilitate*. Căci, odată trecut în Moldova, „universis litteralibus instrumentis, pro eisdem Bokdan et filiis suis, super prenotatis possessionibus emanatis, cassatis, annichilatis et in irritum revocatis"[32].

Ceea ce nu a prejudiciat, însă, stăpînirea lui Ştefan şi Ioan la Cuhea: în septembrie 1365, documentul acestora din iunie 1360 a fost prevăzut cu un nou sigiliu; nota adăugată cu acest prilej arată că Ştefan şi Ioan trăiau, iar cel dintîi nu mai era nici voievod de Maramureş, nici „dilectus et fidelis": „pro predicto Stephano, filio Ige, et Iohanni, fratri suo"[33].

Să rezumăm, deci: la 24 iunie 1360, Bogdan era încă stăpînul unei părţi din moşia Cuhea, iar nepotul său de frate, Ştefan, era voievodul românilor din Maramureş; la 2 februarie 1365, posesiunile maramureşene ale lui Bogdan erau date în stăpînirea fiilor lui Sas, dintre care Balc e acum voievod de Maramureş, în locul lui Ştefan, care e încă în viaţă în septembrie 1365.

Nici o altă concluzie nu încape, după părerea mea, cu privire la fixarea momentului cînd Bogdan a plecat „pe ascuns din zisul nostru regat al Ungariei în suspomenita noastră ţară moldovenească, pe care caută să o păstreze în paguba Majestăţii Noastre" (cum zice regele Ludovic): *evenimentul s-a petrecut între primăvara anului 1360 şi iarna 1364/1365.*

IV. *Dar la această concluzie se ajunge şi prin restabilirea duratei domniilor din veacul XIV.* În lista cronologică a acestor domnii, cuprinsă în vechile cronici, se află — repet — inevitabile erori de transcriere şi am arătat că, înlăturînd aceste erori, nu mai există contraziceri interne[34]. Cum s-a văzut, între informaţiile diferitelor cronici există un dezacord în privinţa domniei lui Bogdan (varianta $B_1 = 4$ ani; varianta $B_2 = 6$ ani) şi a lui Petru I (varianta $P_1 = 12$ ani; varianta $P_2 = 16$ ani); în rest, pentru celelalte domenii de după Bogdan I se dau, în toate cronicile, 8 ani pentru Laţcu, 3 ani pentru Roman I, 7 ani pentru Ştefan I şi 2 ani pentru Iuga vodă.

Analizînd ştirile acestea, se constată uşor existenţa unor neconcordanţe între ele şi documentele contemporane în ceea ce priveşte domniile lui Ştefan I şi Iuga vodă, dar ele se corectează de la început şi fără nici o dificultate, întrucît *domnia celui dintîi se termină în 1399* (indiferent dacă pe cîmpul de luptă de la Worskla sau altminteri), iar începutul acestei domnii nu se poate plasa altcîndva decît în *1394*, de vreme ce la 6 ianuarie 1395 Ştefan I era deja pe tronul Moldovei, dobîndind cu ajutorul regelui polon, căruia atunci îi făgăduia supunere[35].

---

27 Documentul din 2 februarie 1365, *loc. cit.* (*D.R.H.*, D).
28 *Ibidem*, p. 80.
29 I. Mihalyi de Apşa, *op. cit.*, p. 45—48.
30 *Ibidem*, p. 30—32; *D.H.R.*, C, X, nr. 193, p. 213—216.
31 *D.R.H.*, C, X, p. 214, 215.
32 *D.R.H.*, D, I, p. 81.
33 I. Mihalyi de Apşa, *op. cit.*, p. 47.
34 Ştefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice* (citat *supra*, n. 3), p. 113—115.
35 M. Costăchescu, *Documente moldoveneşti înainte de Ştefan cel Mare*, II, p. 611—615.

Deci, domnia lui Ştefan I nu a durat 7 ani (7 ani şi jumătate), ci numai 5 ani *(poate* 5 ani şi jumătate), *între 1394 şi 1399*, iar pentru Iuga nu rămîne decît perioada *1399—23 aprilie 1400.* Ca urmare, domnia de 3 ani a lui Roman I rămîne să fie fixată în *1391—1394*, de unde rezultă anul *1391* pentru sfîrşitul domniei predecesorului său, Petru I[36].

Pentru această domnie, a lui Petru I, avem cele două variante — 12 şi 16 ani; cifra corectă mi se pare a fi aceasta din urmă, şi iată pentru ce: în primul caz (varianta $P_1 = 12$ ani), domnia lui Petru I s-ar plasa între 1379 şi 1391, iar cea a predecesorului său, Laţcu — *căruia toate cronicile îi dau 8 ani* — ar cădea în *1371—1379;* ori, din corespondenţa papală se deduce că Laţcu domnea încă de pe la sfîrşitul anului 1369, căci la 24 iulie 1370 papa Urban al V-lea scria, de la Avignon, despre dorinţa domnului Moldovei de a îmbrăţişa catolicismul[37]. Deci, reconstituirea cronologică bazată pe varianta P_1 se loveşte de mărturiile unui document contemporan, a cărui autenticitate nu a fost niciodată contestată.

Mergînd mai departe, dacă am admite, totuşi, în varianta P_1, domnia lui Laţcu vodă în 1371—1379, cea a lui Bogdan I ar trebui fixată fie în 1367—1371 (varianta $B_1 = 4$ ani), fie în 1365—1371 (varianta $B_2 = 6$ ani), ceea ce din nou nu se potriveşte cu informaţiile documentelor contemporane — în speţă, cu cea care rezultă din diploma din 2 februarie 1365[38] şi care nu îngăduie să se fixeze începutul domniei lui Bogdan I nici în 1365 şi nici — cu atît mai puţin! — în 1367.

Sîntem, astfel, constrînşi să admitem că *singura variantă corectă e $P_2 = 16$ ani*, ceea ce înseamnă că durata domniei lui Petru I s-a păstrat corect în cronicile derivate din cronica anonimă, nu, însă, şi în aceasta din urmă, unde o confuzie — explicabilă paleografic — între ЅІ (16) şi BІ (12), a făcut să se păstreze o cifră greşită. Iar dacă aşezăm aceşti 16 ani între 1375 şi 1391, nu se mai naşte nici una dintre nepotrivirile semnalate mai sus pentru varianta P_1: domnia de 8 ani a lui Laţcu vodă cade între 1367—1375 (perioadă în care se cuprind toate ştirile, *azi* cunoscute, despre Laţcu ca domn al Moldovei), iar domnia lui Bogdan I rămîne să o fixăm ori între 1361—1367 (varianta $B_2 = 6$ ani), ori între 1363—1367 (varianta $B_1 = 4$ ani). *Fie în 1361, fie în 1363, începutul domniei lui Bogdan I se plasează în aceeaşi perioadă care rezultă şi din analiza documentelor maramureşene: 1360—1364.*

V. *Dintre aceşti doi ani — 1361 şi 1363 — am socotit că cel de-al doilea are toate temeiurile pentru a fi acceptat ca început al domniei lui Bogdan I.* Această alegere se întemeiază pe trei considerente: primul rezultă din analiza diplomei din 2 februarie 1365, al doilea din analiza împrejurărilor externe, de la marginile Moldovei, iar al treilea din cercetarea cronologiei perioadei anterioare lui Bogdan.

a) Diploma din 2 februarie 1365 arată că, la o dată anterioară, „Bokdan voyvoda et sui filii", „fulgeraţi de diavol, duşmanul neamului omenesc", trecuseră pe ascuns în Moldova, provocînd o luptă grea cu Drăgoşeştii; în urma acestei lupte, au scăpat cu viaţă Balc, Drag, Dragomir şi Ştefan, fiii lui Sas, *care, însă, a rămas în Moldova*, ca şi alte rude ale lui Balc. Părăsindu-i pe aceştia în Moldova — „suis caris parentibus et quamplurimis cognatis . . .in eadem terra . . .relictis et postpositis" — Balc s-a refugiat sub ocrotirea regelui Ludovic, oferindu-i serviciile („de terra nostra Molduana .. .in regnum nostrum Hungarie advenit, sub sinu nostre dileccionis"). Regele caracterizează slujba de pînă la 1365 a lui Balc prin cuvintele „immensissima sua servicia" şi dă diploma pentru a răsplăti aceste servicii şi alte merite prea vestite, dobîndite în slujba regelui, pentru creşterea onoarei şi puterii sale, „et specialiter in dicta terra nostra Molduana", de unde plecase greu rănit, odată cu moartea crudă a unora dintre fraţii săi, dintre cei mai apropiaţi şi a multor slujitori[39].

În timp ce Balc îşi slujea regele, aducîndu-i „immensissima servicia", Bogdan şi fiii săi „se străduiau" să păstreze Moldova („in nostre Maiestatis contumeliam moliuntur conservare")[40], ceea ce corespunde cu ştirea păstrată în cronica arhidiaconului de Tîrnave, conform căreia regele a încercat de mai multe ori să-l combată pe Bogdan — „et quamvis per exercitus ipsius regis [Lodowici] saepius impugnatus extitisset, tamen. . ."[41].

---

[36] Admiţînd informaţia pusă în circulaţie la noi de P. P. Panaitescu, şi anume că la începutul anului 1392 „veneau încă la Cracovia curierii lui Petru vodă cu scrisori" *(Mircea cel Bătrîn*, Bucureşti, 1944, p. 233), am putea presupune că Petru I şi-a sfîrşit viaţa şi domnia în decembrie 1391, poate chiar în ultimele zile.

[37] Hurmuzaki-Densusianu, *Documente*, I, 2, p. 160—161.

[38] V. în acest text.

[39] *D.R.H.*, D, I, p. 80.

[40] *Ibidem*, p. 81.

[41] Textul la J. G. Schwandtner, *Scriptores rerum hungaricarum*, I, Viena, 1766, p. 317.

Rezultă că plecarea lui Bogdan în Moldova nu avusese loc în vremea *imediat anterioară* emiterii diplomei din 2 februarie 1365 : trecuse ceva timp, Drăgoșeștii (Balc și frații săi) dobîndiseră funcții și prestaseră servicii în regatul lui Ludovic, iar acesta din urmă se convinsese că Bogdan nu va renunța la Moldova — avuseseră loc, prin urmare, încercări de recuperare a Moldovei, încercări eșuate, la capătul cărora regele a trebuit să recunoască ieșirea Moldovei de sub stăpînirea sa. Faptul nu mai era, la 2 februarie 1365, *foarte recent*, dar nici atît de îndepărtat — dacă s-ar fi petrecut la 1361 — încît regele să fi lăsat să treacă patru ani pînă la consemnarea lui prin răsplătirea lui Balc și a fraților lui.

Analiza împrejurărilor la care se referă actul din 2 februarie 1365 îngăduie — după părerea mea — ca anul 1363 pentru ieșirea lui Bogdan din Maramureș să aibă mai mulți sorți de a fi exact, decît anul 1361.

b) De altfel, anul 1363 are și un puternic suport în împrejurări de politică internațională : pe de o parte, Ludovic cel Mare era antrenat în conflictul cu împăratul Carol de Luxemburg, iar pe de altă parte, tătarii erau în conflict cu lituanienii. Încă din decembrie 1361, Ludovic aderase la o alianță îndreptată împotriva împăratului romano-german ; Ioan de Tîrnave înregistrează și el (cap. XXXV al cronicii) războiul „contra Carolum imperatorem", căruia i s-a pus capăt prin pacea de la Brno, încheiată la 10 februarie 1364. În partea cealaltă, dincolo de hotarele răsăritene ale Moldovei, marele duce Olgierd al Lituaniei zdrobea puterea tătarilor, eliberînd Podolia, prin lupta de la Apele Albastre (Sinjaja Voda), care, după cea mai recentă cercetare — „a avut loc în anul 1363 (poate chiar sfîrșitul anului 1362)"[42].

Astfel, dacă în 1361 Ludovic putea să reacționeze prompt și cu folos contra lui Bogdan, iar tătarii ar fi putut profita de situația creată în Moldova prin alungarea Drăgoșeștilor, *aceste reacții nu mai erau posibile în 1363*, ceea ce mă determină să cred că Bogdan a putut (și a trebuit) să profite de această nouă cumpănire a forțelor între care se afla Moldova. Luptele amintite de Ioan de Tîrnave au putut avea loc în cursul anului 1364, căci în anul următor, încă de la 5 ianuarie regele Ludovic își îndreptase privirile în alte direcții, lansînd proclamația împotriva lui Vlaicu vodă al Țării Românești[43], iar mai apoi pornind spre Balcani, în ceea ce a fost sugestiv numită „aventura balcanică"[44], în care și-a consumat forțele pînă în 1370[45].

Diploma Drăgoșeștilor, dată la 2 februarie 1365 — la o lună după ce se proclamase războiul cu Vlaicu — nu e decît *una* din dovezile că Ludovic renunțase, pentru moment, la o redobîndire a Moldovei pe calea armelor, fără să renunțe, însă, la pretențiile de suzeranitate asupra ei[46].

VI. *Către anul 1363, ca an al venirii lui Bogdan în Moldova, ne îndreaptă și analiza perioadei anterioare.* Voi rezuma, aici, această analiză, căreia i-am consacrat mai multe pagini pînă acum[47].

Perioada anterioară domniei lui Bogdan I corespunde cu cea a domniilor lui Dragoș și Sas, cărora cronicile le acordă, în unanimitate, 2 și, respectiv, 4 ani. Acești 6 ani ai domniilor lui Dragoș și Sas s-ar plasa fie în 1355—*1361*, fie în 1357—*1363* (în funcție de anul pe care îl atribuim venirii lui Bogdan și pe care l-am subliniat). Dar, ca an al venirii lui Dragoș în Moldova, nici 1355, nici 1357 nu se potrivesc cu datele oferite de documentele contemporane ; aceste documente conțin unele știri — puține, e drept, dar destul de precise — referitoare la luptele antitătare din zona noastră : *ultimele mențiuni despre aceste lupte datează din 1352—1354.*

---

[42] Ján Sýkora, recenzie la : Romas Batura, *Lituania în lupta popoarelor împotriva Hoardei de Aur. De la invazia hoardelor lui Batu pînă la lupta de la Sinie Vody* (în limba lituaniană), Vilnius, 1975, în „Revista de istorie", 9/29, 1976, p. 1440.

[43] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 92—93.

[44] C. Cihodaru, *op. cit.*, p. 22.

[45] Cf. Maria Holban, *Contribuții la studiul raporturilor dintre Țara Românească și Ungaria (rolul lui Benedict Himffy în legătură cu problema Vidinului*, în *S. M.I. M.*, I, 1956, p. 7—59.

[46] Cf. studiul, de informație foarte bogată și de o logică fără reproș, al istoricului — stins, din nefericire, prematur, în chiar anul publicării sale. — Ján Sýkora, *Poziția internațională a Moldovei în timpul lui Lațcu; luptă pentru independență și afirmare pe plan extern*, în „Revista de istorie", 8/29, 1976, p. 1135—1151. La aceeași concluzie — Moldova independentă în timpul lui Lațcu vodă — am ajuns în studiul despre *Relațiile Moldovei cu Polonia și Lituania în a doua jumătate a secolului al XIV-lea*, prezentat ca referat la doctorantură la 16.XII. 1974 (rămas în manuscris ; un exemplar depus la Rectoratul Universității „Al. I. Cauza" din Iași).

[47] Ștefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice . . .loc. cit.* p. 103—105, 119—120; *Acțiunile lui Dragoș și Bogdan pentru întemeierea statului feudal Moldova* (referat la doctorantură ; rămas în manuscris ; un exemplar depus la Rectoratul Universității „Al. I. Cuza" din Iași).

La 8 aprilie 1352, se anunța că regele Ludovic ceruse „gentes levare contra canes Tartaros"[48] într-un termen foarte scurt (15 zile). La 13 mai 1352, papa Clement al VI-lea adresa episcopilor de Gnezno, Cracovia și Bratislava o scrisoare referitoare la tătari — „gens perfida Tartarorum, in tenebris ambulans, carensque lumine Catholice veritatis" — cerîndu-le să ajute pe regii celor trei țări (Polonia, Ungaria și Boemia) în lupta contra tătarilor[49]. În același an, la 13 iulie, la cererea regelui Ludovic, același pontif i-a cedat o parte din veniturile bisericii catolice din Ungaria pentru organizarea unei mari expediții împotriva tătarilor[50]. Confirmînd libertățile Brașovului, la 28 martie 1353, Ludovic făcea și mențiunea unei expediții „în părțile orientale", la care gîndea să participe el însuși: „si nostram maiestatem ad partes orientales personaliter exercitum ducere contingat"[51]. Despre luptele regelui Ludovic cu tătarii în 1352 și 1354 se găsesc știri și în două cronici contemporane: cea a lui Matteo Villani, asupra căreia am mai atras atenția[52] și în fragmentul minoritului Ioan, inclus în Chronicon Dubnicense[53]. *După 1354, documentele nu mai amintesc conflicte cu tătarii*: în 1355, Ludovic cel Mare trimite în ajutorul ducelui Albert de Austria trupe care vor lupta tocmai în Elveția[54], iar în 1356 redeschide războiul cu Veneția[55], după ce, în august, fusese îndemnat de papă să pornească împotriva sîrbilor[56]. În fine, la 11 august 1357 papa îl felicita pe regele Ludovic pentru că „idolatras Tartaros ab ipsius regni tui finibus in manu forti et excelso brachio coangustans"[57]. Cu alte cuvinte, *alungarea tătarilor din Moldova era, la vremea aceea (1354—1357), un fapt împlinit*[58]. Aceasta înseamnă că venirea lui Dragoș și domnia sa — ilustrată tocmai prin lupte contra tătarilor, lupte a căror amintire a rămas foarte vie în folclorul bucovinean — trebuia să-și aibă începutul cu un anumit număr de ani înainte de 1354—1357.

Bănuind că în cea mai veche cronică s-a produs o eroare paleografică la înregistrarea duratei primelor domnii moldovenești, am presupus că lui Dragoș trebuie să-i acordăm o domnie nu de B(2) ani, ci de (7) ani, iar lui Sas nu (4) ani, ci (9) ani. (Trebuie făcută precizarea că, între aceste cifre, confuziile sînt cele mai dese în documentele noastre medievale). *Atunci, domniile Drăgoșeștilor însumează nu 6, ci 16 ani.* Făcînd „numărătoarea inversă" (de la începutul domniei lui Bogdan, care trebuie să coincidă cu sfîrșitul domniei lui Sas), vom avea fie 1345—*1361* (pentru varianta B_2), fie 1347—*1363* (pentru varianta B_1). Ori, anul 1345 nu reprezintă decît *începutul* campaniilor antitătare — expediția lui Andrei Lackffy a pornit, din secuime, la 2 februarie 1345 — luptele urmînd și în 1346. Abia în 1347, înaintea plecării lui Ludovic în Italia, s-a reînființat episcopia Milcoviei. *Acest fapt stă — după părerea mea — în legătura cea mai strînsă cu venirea lui Dragoș.* Legătura logică și necesară între faptul de natură religioasă și cel de natură politică — dar cît de mare era deosebirea între ele, la vremea aceea?! — a fost, de altminteri, sesizată și acceptată și de alți istorici[59].

Acesta este raționamentul în baza căruia am propus restabilirea cronologiei veacului XIV astfel: Dragoș 1347—1354; *Sas* 1354—1363; *Bogdan I* 1363—1367; *Lațcu* 1367—1375; *Petru I* 1375—1391; *Roman I* 1391—1394; *Ștefan I* 1394—1399; *Iuga* 1399—1400.

Ce reprezintă, în cadrul acestui sistem cronologic, anul 1359? Mențiunea cronicii anonime despre venirea lui Dragoș *voievod* în 1359 și începerea domniei lui în acel an nu concordă, cum am arătat, cu adevăratul început al domniei lui Dragoș. Atunci? Atunci, dezlegarea ne-o

---

[48] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 22.

[49] Gustav Wenzel, *Magyar diplomácziai emlékek az Anjou-korból*, II, Budapesta, 1875, p. 429.

[50] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, I, 2, p. 25—28.

[51] *Ibidem*, p. 31.

[52] Ștefan S. Gorovei, *Îndreptări cronologice . . .*, *loc. cit.*, p. 108—111.

[53] Asupra căruia am prezentat o seamă de considerații în referatul *Acțiunile lui Dragoș și Bogdan . . .*, cit.

[54] *Chronicon Dubnicense*, în: M. Florianus, *Historiae Hungaricae fontes domestici*, II, 1884, p. 166—167.

[55] *Nagy képes világtörtenet*, sub redacția lui Henryk Marczali, VI, 1904, p. 534.

[56] Hurmuzaki-Densușianu, *Documente*, cit., p. 39—41.

[57] A. Theiner, *Vetera monumenta historiae Hungariam sacram illustrantia*, II, Roma, 1860, p. 33.

[58] Pentru toate aceste fapte, vezi și B. Hóman, *Gli Angioini di Napoli in Ungheria*, Roma, 1938, unde cronologia luptelor cu tătarii din Moldova este sensibil apropiată de cea pe care am propus-o, bizuindu-mă, însă, și pe indicațiile cronicilor moldovenești.

[59] N. Iorga, *Istoria românilor*, III, București, 1937, p. 205; C. Cihodaru, *Constituirea statului feudal moldovenesc și lupta pentru realizarea independenței lui*, în „Studii și cercetări științifice", istorie, Iași, 1/XI, 1960, p. 71.

dă documentul din 20 martie 1360, prin care Ludovic cel Mare a răsplătit pe Dragoş de Giuleşti şi fiii săi pentru meritele lor, dobindite prin diverse servicii aduse Coroanei, „specialiter autem in restauratione terre nostre Moldauane". Ce se intimplase în Moldova, incit să fie necesară o expediţie pentru „restaurarea" suzeranităţii regelui Ludovic? Ne spune aceeaşi diplomă, în continuare: mai mulţi români se răzvrătiseră, părăsind calea datoratei credinţe faţă de Coroană, iar Dragoş de Giuleşti ii readusese in supunere — „plures Olachos rebellantes, a via debite fidelitatis deviantes, iuxta suam industriosam virtutem ad constantem fidelitatem regie corone observandam, vigili cura ei indefessa solicitudine reducendo . . ."[60]. Nimic mai mult nu arată, nimic mai mult nu poate să sugereze documentul din 1360; nici vorbă de plecarea lui Bogdan, care, aşa cum am arătat mai în urmă, era încă în Maramureş în iunie 1360. Aşadar, *o răscoală a românilor din răsăritul Carpaţilor s-a produs în acel an 1359* şi pentru înăbuşirea ei va fi fost trimis un corp de oaste — aşa cum altele vor fi trimise, dar fără acelaşi succes, împotriva lui Bogdan — în cadrul căruia s-au ilustrat în chip deosebit Dragoş de Giuleşti şi fiii săi. Din legăturile pe care Bogdan le va fi stabilit cu aceşti „olachi rebellantes" din răsăritul Carpaţilor, a rezultat sprijinul pe care el l-a căpătat în momentul trecerii sale în Moldova, sprijin graţie căruia a putut întemeia independenţa noului stat românesc.

Ştefan S. Gorovei

---

[60] *D.R.H.*, D, I, p. 76.

SESIUNEA ȘTIINȚIFICĂ „FĂURIREA STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN — MOMENT CRUCIAL ÎN LUPTA MASELOR POPULARE PENTRU LIBERTATE ȘI PROGRES"

În zilele de 28—29 noiembrie 1978 la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mișcării revoluționare și democratice din România s-au desfășurat lucrările sesiunii științifice cu tema : *„Făurirea statului național unitar român — moment crucial în lupta maselor populare pentru libertate și progres"*, organizată de Academia Republicii Socialiste România, Academia de științe sociale și politice, Academia „Ștefan Gheorghiu" și Institutul de studii istorice și social politice.

La lucrările sesiunii au luat parte membri și membri supleanți ai Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., membri ai C.C. al P.C.R. și ai guvernului, reprezentanți ai unor instituții centrale și organizații de masă, oameni ai muncii din întreprinderi, academicieni, profesori, cercetători, studenți, activiști de partid, participanți la evenimentele de acum 60 de ani, militari ai forțelor noastre armate.

În ședința plenară de deschidere din 28 noiembrie 1978 după Cuvîntul de deschidere rostit de prof. dr. docent Mihnea Gheorghiu, președintele Academiei de științe sociale și politice, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, au fost susținute următoarele comunicări : *Lupta pentru unitate — permanență a istoriei poporului român* de acad. Ștefan Pascu, președintele Comitetului național al istoricilor din Republica Socialistă România : *Alba Iulia în conștiința poporului român. De la Mihai Viteazul la 1918* de Nicolae Hurbean, prim-secretar al Comitetului județean Alba al P.C.R. ; *Rolul clasei muncitoare în făurirea statului național unitar român*, de Iosif Banc, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., secretar al C.C. al P.C.R. ; *Aderarea populației maghiare și germane la Marea Unire din 1918*, de prof. dr. Iosif Kovacs, prorector al Universității „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, prof. dr. docent Carol Göllner, membru al Prezidiului Academiei de științe sociale și politice ; *Formarea statului național unitar — operă a maselor populare*, de Ștefan Voitec, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., vicepreședinte al Consiliului de Stat.

În continuare, lucrările sesiunii științifice s-au desfășurat în două secții. În Secțiunea I intitulată „Premisele și temeiurile care au dus la desăvîrșirea statului național unitar român" au fost prezentate comunicările : *Ideea unității în gîndirea și acțiunea marilor conducători de țară și de oști în evul mediu*, de conf. Eugen Stănescu, Universitatea București, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice ; *Țărănimea — forța socială de bază în apărarea unității și neatîrnării țării în evul mediu*, de prof. dr. Ștefan Ștefănescu, membru al Prezidiului Academiei de Științe Sociale și Politice, membru corespondent al Academiei R.S. România ; *Mișcarea culturală din Transilvania și rolul ei în lupta pentru Unire*, de conf. dr. Pompiliu Teodor, Universitatea „Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca ; *Crearea statului național român modern, preludiul marii uniri din 1918* de dr. Dan Berindei, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga" ; *Proclamarea independenței — premisă a desăvîrșirii unității naționale și de stat a României*, de general-maior Ilie Ceaușescu, doctor în istorie ; *Ideea unității și continuității poporului român în gîndirea socialistă românească, înainte de primul război mondial*, de Ion Pelea, vechi militant al mișcării muncitorești din România, dr. Vasile Nicolae, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social-politice ; *Caracterul reacționar al dualismului austro-ungar și lupta de eliberare pentru autodeterminare națională a popoarelor asuprite*, de dr. Augustin Deac, cercetător principal la Institutul de studii istorice și social politice, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, dr. Apostol Stan, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga" ; *Lupta maselor populare românești în contextul mișcării popoarelor europene pentru autodeterminare națională*, de dr. Gheorghe Zaharia, director adjunct al Institutului de studii istorice și social-politice, membru corespondent al Academiei de științe sociale și politice, dr. Gheorghe Unc, șef de sector la Institutul de studii istorice și social poli-

tice; *Participarea României la primul război mondial şi problema realizării unităţii naţionale* de col. Constantin Căzănişteanu, şef de sector la Centrul de studii şi cercetări de istorie şi teorie militară; *Mărăşti, Mărăşeşti, Oituz — marea epopee din vara anului 1917*, de g-ral lt. (r) Emilian Ionescu, participant la lupta de la Mărăşeşti; *Împletirea luptei de eliberare socială şi naţională în mişcarea muncitorească din teritoriile subjugate înainte de 1918*, de dr. Ion Iacoş, cercetător principal la Institutul de studii istorice şi social politice, dr. Ladislau Fodor, cercetător principal la Sectorul din Cluj-Napoca al Institutului de studii istorice şi social-politice; *Permanenţa legăturilor economice, politice şi culturale între vechea ţară şi Transilvania, premisă a desăvîrşirii statului naţional unitar*, de prof. dr. Victor Axenciuc, Academia ,,Ştefan Gheorghiu", membru corespondent al Academiei de ştiinţe sociale şi politice, prof. dr. Damian Hurezeanu, Academia ,,Ştefan Gheorghiu", membru corespondent al Academiei de ştiinţe sociale şi politice; *Participarea femeilor la înfăptuirea marelui act al Unirii din 1918*, de Maria Groza, vicepreşedintă a Consiliului Naţional al Femeilor, Maria Ciocan, secretară a Consiliului Naţional al Femeilor; *Ideea unităţii şi neatîrnării românilor în opera marilor cărturari*, de prof. dr. Zoe Dumitrescu-Buşulenga, vicepreşedinte al Academiei de ştiinţe sociale şi politice, membru corespondent al Academiei R.S. România; *Solidarizarea întregului popor român în jurul actului istoric al Unirii din 1918*, de Nicolae Mihalache, secretar al Comitetului municipal Bucureşti al Partidului Comunist Român; *Marea Adunare de la Alba Iulia reflectată în presa română de epocă*, de Ion Clopoţel, fost ziarist la ,,Românul" din Arad; *Rolul mişcării muncitoreşti şi socialiste în înfăptuirea marii Uniri de la 1918*, de Florian Tănăsescu, cercetător la Institutul de studii istorice şi social-politice, Virgil Smîrcea, secretar responsabil, revista ,,Anale de istorie"; *Contribuţia românilor de peste hotare la înfăptuirea Unirii*, prof. dr. Aron Petric, director adjunct, Institutul de istorie ,,Nicolae Iorga", membru corespondent al Academiei de ştiinţe sociale şi politice, dr. Florin Constantiniu, cercetător principal la Institutul de istorie ,,Nicolae Iorga".

În secţiunea a II-a intitulată: ,,Consecinţele şi semnificaţia actuală a actului istoric de la 1 decembrie 1918" au fost prezentate comunicările: *Marea Unire din 1918 şi confirmarea ei pe plan internaţional*, de conf. dr. Ion Ardeleanu, director adjunct, Muzeul de istorie a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România, membru corespondent al Academiei de ştiinţe sociale şi politice, conf. dr. Mircea Muşat, Academia de Studii Economice; *Reformele democratice înfăptuite în România în primii ani postbelici*, conf. dr. Ion Agrigoroaiei, Universitatea ,,Al. I. Cuza" Iaşi, dr. Ion Saizu, cercetător principal la Institutul de istorie şi arheologie ,,A. D. Xenopol" Iaşi; *Unificarea politică şi administrativă a României în anii 1918—1923*, de lector dr. Ion Scurtu, Universitatea Bucureşti, dr. Gheorghe Buzatu, cercetător principal la Institutul de istorie şi arheologie ,,A. D. Xenopol" Iaşi; *Actul istoric al Unirii din 1918, reflectat în artă*, prof. Ion Frunzetti, membru al Prezidiului Academiei de stiinţe sociale şi politice, vicepreşedinte al Uniunii Artiştilor Plastici; *Oglindirea în Muzeul Unirii din Alba Iulia a luptei poporului român pentru unitate şi independenţă*, de dr. Gheorghe Anghel, director, Muzeul judeţean de istorie Alba Iulia, Nicolae Josan, muzeograf principal la Muzeul judeţean de istorie Alba Iulia; *Partidul clasei muncitoare, principala forţă pentru apărarea intereselor majore ale poporului român, a unităţii şi independenţei naţionale*, de prof. dr. docent Titu Georgescu, prorector, Universitatea Bucureşti, membru corespondent al Academiei de ştiinţe sociale şi politice, conf. dr. Gheorghe Ioniţă, Universitatea Bucureşti; *Unitatea naţională şi integritatea teritorială în politica externă a României*, de dr. Eliza Campus, Institutul de istorie ,,Nicolae Iorga", col. dr. Dumitru Tuţu, şef de sector al Centrului de studii şi cercetări de istorie şi teorie militară; *Lupta unită a oamenilor muncii români, maghiari, germani şi de alte naţionalităţi împotriva fascismului, pentru apărarea unităţii, independenţei şi integrităţii României*, prof. dr. docent Ladislau Banyai, vicepreşedinte al Academiei de ştiinţe sociale şi politice, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, dr. Mihai Fătu, cercetător principal la Institutul de studii istorice şi social politice; *Lupta maselor populare împotriva dictatului fascist de la Viena şi a terorii fascisto-horthyste*, de Nicolae Minei, redactor şef adjunct, revista ,,Magazin istoric", dr. Ion Spălăţelu, activist la Secţia presă şi radioteleviziune a C.C. al P.C.R.; *Afirmarea unităţii şi independenţei naţionale în anii revoluţiei democrat-populare şi ai socialismului*, de dr. Ion Enescu, activist, Secţia relaţii externe a C.C. al P.C.R., conf. dr. Ştefan Lache, Academia ,,Ştefan Gheorghiu"; *Victoria insurecţiei naţionale armate antifasciste şi antiimperialiste din august 1944 — eveniment crucial în istoria României*, de col. Constantin Nicolae, director adjunct Centrul de studii şi cercetări de istorie şi teorie militară, col. Ilie Petre, specialist în istorie militară; *Edificarea societăţii socialiste multilateral dezvoltate — temelie a suveranităţii şi independenţei României*, de prof. dr. Florin Balaure, prorector la Academia ,,Ştefan Gheorghiu", prof. dr. Nicolae Petreanu, Academia ,,Ştefan Gheorghiu"; *Participarea oamenilor muncii, fără deosebire de naţionalitate, la întreaga activitate economică, politică şi culturală a ţării, la conducerea României socialiste*, de dr. Elena Florea, cercetător principal la Institutul de ştiinţe politice şi de studiere a problemei naţionale, Iosif Boda, secretar ştiinţific la Institutul de ştiinţe politice şi de studiere a problemei naţionale; *Suveranitatea şi independenţa—*

— *valori fundamentale ale politicii P.C.R.*, de conf. dr. Victor Duculescu, Academia „Ștefan Gheorghiu", dr. Cristian Popișteanu, redactor șef, revista „Magazin istoric"; *Dezvoltarea liberă și independentă a popoarelor — cerință obiectivă a contemporaneității*, de Vasile Gliga, adjunct al ministrului afacerilor externe.

În ședința plenară de închidere a sesiunii științifice din 29 noiembrie 1978 au fost susținute următoarele comunicări: *Lupta poporului român pentru unitate, independență și suveranitate în opera președintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceaușescu*, de I. Popescu-Puțuri, directorul Institutului de studii istorice și social-politice; *Procesul de constituire și afirmare a statelor naționale în epoca contemporană*, de prof. dr. docent Ioan Ceterchi, vicepreședinte al Academiei de științe sociale și politice, membru corespondent al Academiei R.S. România; *Unitatea și frăția oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate — forță motrice a progresului României contemporane*, de Janos Fazekaș, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. viceprim-ministru al Guvernului R.S. România: *Educarea și formarea tinerei generații în spiritul patriotismului socialist, al idealurilor de unitate și independență națională*, de Ion Traian Ștefănescu, prim-secretar al C.C. al U.T.C.; *Politica externă a României socialiste, factor de promovare a principiilor unității independenței și egalității suverane a statelor în viața internațională*, de Ștefan Andrei, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., ministrul afacerilor externe; *Dezvoltarea armonioasă și în ritm susținut a tuturor județelor țării în anii socialismului*, de Ștefan Mocuța, membru supleant al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R. prim-secretar al Comitetului Județean Cluj al P.C.R.

Cuvîntul de închidere a lucrărilor sesiunii a fost rostit de Leonte Răutu, membru al Comitetului Politic Executiv al C.C. al P.C.R., președintele Consiliului de conducere al Academiei „Ștefan Gheorghiu".

SESIUNE ȘTIINȚIFICĂ CONSACRATĂ CELEI DE-A 60-A ANIVERSĂRI A FĂURIRII STATULUI NAȚIONAL UNITAR ROMÂN

Înscrisă în seria de manifestări dedicate făuririi statului național unitar român, moment de la care sărbătorim 60 de ani, în ziua de 24 noiembrie 1978 a avut loc în Academia „Ștefan Gheorghiu", sesiunea de referate consacrată acestui eveniment memorabil.

Organizată de catedra de istorie a patriei și a Partidului Comunist Român, la sesiune au participat cadre didactice, cercetători și studenți de la Institutul pentru pregătirea cadrelor în problemele conducerii social-politice, Institutul de științe politice și de studiere a problemei naționale și Facultatea de ziaristică.

În deschidere a luat cuvîntul profesor doctor Florin Balaure, prorector al Academiei „Ștefan Gheorghiu". Reuniunea a continuat cu susținerea comunicărilor: *Semnificația actului istoric de la 1 decembrie 1918 în opera teoretică a secretarului general al partidului, tovarășul Nicolae Ceaușescu*, de prof. dr. Nicolae Petreanu și Iancu Constantin, student anul III; *Lupta pentru unitate—permanență a istoriei poporului român*, de asistent univ. Păsăilă Vasile; *Mișcarea muncitorească și făurirea statului național unitar român*, de prof. dr. Damian Hurezeanu; *Făurirea societății socialiste multilateral dezvoltate — cadru de afirmare plenară a națiunii noastre socialiste*, de conf. univ. Mocanu Constantin; *Participarea oamenilor muncii, fără deosebire de naționalitate, la întreaga activitate economică, politică și culturală a țării, la conducerea României socialiste*, de cercetător dr. Elena Florea și lector Iosif Boda; *Suveranitatea și independența, valori fundamentale ale politicii P.C.R."*, de conf. dr. V. Duculescu.

Lucrările sesiunii au continuat apoi pe secțiuni, unde s-au prezentat următoarele comunicări: *Unirea țărilor române în timpul lui Mihai Viteazul, reflectată în conștiința poporului român*, de Lupulescu Dumitru, student anul III; *Participarea României la primul război mondial și problema realizării unității naționale*, de Căutișan Gheorghe, student anul III; *Contextul internațional al realizării Unirii din 1918* de conferențiar dr. Seftiuc Ilie; *Mișcarea culturală din Transilvania și rolul ei în lupta pentru Unire*, de Pop Gheorghe și Panait Aurelian, studenți anul III; *Participarea populației bănățene la făurirea statului național român, în ajunul Adunării naționale de la Alba Iulia*, de Klein Ion, student anul III; *Contribuții clujene la mișcarea de eliberare națională, pentru unirea Transilvaniei cu România*, de Pascal Vasile, student anul III și Farcaș Irina, student anul III; *Rolul maselor populare din județul Sălaj, în procesul*

înfăptuirii unității naționale, de Gal Pavel, student anul III; *Presa și lupta pentru făurirea statului național unitar român*, de asistent univ. Rodica Șerbănescu și general maior Constantin Antip, *Lupta românilor din străinătate pentru desăvîrșirea unificării naționale*, de lector dr. Gh. Sbârnă, *Reflectarea luptei pentru desăvîrșirea unității naționale în presa sibiană* de Nicolae Achim, student anul III; *Partidul Comunist Român — promotor al luptei împotriva pericolului fascist, pentru salvgardarea independenței, unității și suveranității naționale*, de prof. univ. dr. Nicolae Petreanu; *Crearea statului național unitar — aspirație legitimă a națiunii române*, de cercetător M. Arsene; *Edificarea societății socialiste multilateral dezvoltate — temelie a suveranității și independenței României*," de lector univ. Elena Năstase.

În secțiunea a II-a s-au prezentat următoarele comunicări: *Dezvoltarea industriei românești în primele două decenii după formarea statului național unitar român*, de Moldoveanu Gh., student anul IV și Bucur Ștefan, stud nt anul IV; *Formarea statului național unitar — operă a maselor populare*, de conf. univ. dr. Vasile Avramescu; *Aderarea la actul unirii. reflectată în presa naționalităților conlocuitoare*, de Karin Astrid-Berwanger-Reissenauer; *Unirea din 1918 și confirmarea ei pe plan internațional*, de lector univ. dr. Stelian Popescu; *Semnificația făuririi statului național unitar român*, de conf. univ. Gh. Moldoveanu; *Lupta maselor muncitoare împotriva exploatării capitaliste și a monopolurilor imperialiste, în perioada interbelică*, de lector univ. Ion Coman; *Caracterul antifascist și antiimperialist al insurecției din august 1944* de conf. univ. Mocanu Constantin; *Independența și suveranitatea — idealuri împlinite ale națiunii noastre socialiste*, de cercetător dr. Eugenia Ștefan, *Presa României socialiste în slujba unității, independenței și suveranității naționale*, de conf. univ. George Ionescu; *Repartizarea teritorială a forțelor de producție, premisă a dezvoltării armonioase a tuturor județelor țării*, de lector univ. Stelian Iordache; *Rata înaltă a acumulării, opțiune politică fundamentală pentru progresul economico-social al României socialiste*, de lector univ. dr. Victoria Pugna; *Afirmarea independenței și suveranității statelor internaționale*, de Costea Paraschiva, student anul IV; *Politica externă a României socialiste, factor de promovare a principiilor independenței și egalității suverane a statelor în viața internațională*, de conf. univ. dr. Traian Negulescu.

Comunicările prezentate în plenul sesiunii și pe secțiuni au scos în relief ideea luptei pentru unitatea națională ca permanență a istoriei poporului român, unirea din 1918, rezultat al luptei maselor populare.

S-a subliniat rolul pe care clasa muncitoare, socialiștii l-au avut în înfăptuirea statului național unitar român, îmbinarea luptei naționale cu cea pentru drepturi democratice. Totodată, sesiunea a constituit un nou prilej de a evidenția rolul Partidului Comunist Român în lupta pentru unitate, independență pentru rezolvarea problemelor sociale, economice și naționale, realizări înfăptuite după 23 august 1944.

S-a reliefat contribuția de inestimabilă valoare teoretică a tovarășului Nicolae Ceausescu în studiul istoriei, a ideii de unitate a românilor, concepte subliniate de asemenea în Programul partidului nostru.

Cuvîntul de închidere a fost rostit la secția I-a de prof. univ. dr. Nicolae Petreanu și la secțiunea a II-a de prof. univ. dr. Damian Hurezeanu.

Vasile Păsăilă

COLOCVIU ROMÂNO-OLANDEZ

Între 8—12 noiembrie 1978, s-a desfășurat la Cluj-Napoca un colocviu româno-olandez, axat în principal pe teme de istoriografie. Din partea olandeză, au fost prezenți profesori de la Universitatea din Utrecht (Z.R. Dittrich, F.W.N. Hugenholtz, A.P. van Goudoever, J. van Goor), un grup de studenți de la aceeași universitate (L. Kamerbeek, K. Kraan, J. Jongejans, W. van Straalen, J. Hoens), precum și Karina de Kort, lector de limba olandeză la Universitatea din București. Din partea română au participat mai multe cadre didactice ale Universității din Cluj-Napoca, în frunte cu acad. Ștefan Pascu și cîțiva invitați din București (prof. Aron Petric, lector Stelian Brezeanu, lector Lucian Boia) și din Iași (prof. Gheorghe Platon).

Colocviul a fost deschis de acad. Ștefan Pascu, care a subliniat importanța întrunirii și necesitatea unei strînse colaborări științifice româno-olandeze. S-au prezentat apoi următoarele comunicări (în limbile franceză, engleză și germană):

— Aron Petric, *Făurirea statului național unitar român în istoriografia modernă și contemporană din țara noastră*. A fost o trecere în revistă detaliată a atitudinii istoricilor români (cu sublinierea, mai ales, a contribuțiilor lui A.D. Xenopol și N. Iorga) față de problema realizării statului național; s-au făcut numeroase referiri și la realizările istoriografice ale ultimilor ani.

— Z.R. Dittrich, *Stadiul actual al cercetărilor est-europene în Olanda*. O prezentare de ansamblu, foarte utilă pentru istoricii români, a realizărilor colegilor olandezi într-un domeniu deosebit de important pentru noi. O detaliată bibliografie, în completarea textului comunicării, care a fost împărţit participanţilor, ilustrează bogăţia contribuţiilor pe care le-au adus istoricii olandezi, mai ales în ce priveşte istoria rusă şi sovietică şi a altor popoare slave. În prezent, se conturează un interes tot mai mare pentru România, evidenţiat şi de colocviul la care ne referim.

— Pompiliu Teodor, *Stadiul actual al cercetărilor privitoare la istoria iluminismului*. Într-o expunere de factură eseistică, remarcabilă prin bogăţia şi varietatea informaţiei, autorul a trecut în revistă, dintr-un unghi comparativ, principalele tendinţe şi concluzii ale specialiştilor din diferite ţări, inclusiv din România şi Olanda.

— F.W.N. Hugenholtz, *Johan Huizinga şi studiile medievale în Olanda*. O analiză foarte interesantă a evoluţiei istoriografiei olandeze în secolul nostru. Huizinga, spirit universal, de mare originalitate, asemănător oarecum cu N. Iorga, este înfăţişat în antiteză cu Otto Oppermann, şeful unei şcoli de medievistică cu metode riguroase, în sensul german. În jurul acestor două personalităţi este organizată expunerea, care urmăreşte evoluţia medievisticii olandeze pînă în prezent, stabilind şi unele raporturi cu şcolile istoriografice germană, franceză şi engleză.

— A.P. van Goudoever, *Studiul Europei răsăritene în secolul XX în Olanda*. După ce a prezentat principalele instituţii şi publicaţii axate pe studiul istoriei Europei răsăritene (este anexată şi o listă bibliografică detaliată, cuprinzînd şi lucrări despre România), autorul s-a referit în mod deosebit la două probleme : analiza reacţiilor presei olandeze faţă de evenimentele din Răsărit la sfîrşitul primului razboi mondial şi înfăţişarea unor noi materiale de arhivă, foarte interesante, privitoare la relaţiile internaţionale ale socialiştilor români (în special la activitatea lui Cristian Racovski). În încheiere, se subliniază necesitatea unei mai strînse cooperări româno-olandeze pentru deplina elucidare a acestor probleme (este cunoscută importanţa Amsterdamului ca centru de studii privind istoria mişcării socialiste internaţionale).

— J. van Goor *Unele consideraţii privind originea şi sfîrşitul imperiului colonial olandez*. Autorul a prezentat istoriografia acestei probleme, a cărei cercetare s-a intensificat în anii din urmă, precum şi o schemă de ansamblu, foarte utilă pentru ascultătorii români, a evoluţiei sistemului colonial olandez, făcînd şi unele consideraţii proprii asupra cauzelor care au dus, după 1900, la criza imperiului, apoi la destrămarea sa.

Liviu Maior, *Preocupări ale istoriografiei române cu privire la istoria monarhiei habsburgice*. Autorul a trecut în revistă lucrările pe care le-a considerat mai importante referitoare la Transilvania şi la mişcarea naţională românească de aici, la monarhia habsburgică în ansamblu, şi la raporturile dintre popoarele acestei monarhii.

— Gheorghe Platon, *Problema românească şi problema orientală. Implicaţii şi interferenţ..* Prin prisma problemei orientale, autorul a prezentat o întreagă epocă din istoria românească, culminînd cu unirea din 1859 şi războiul de independenţă din 1877—1878.

— C.B. Wels, *Persistenţa reformelor olandeze din 1848*. Comunicarea prezentată, în lipsa autorului, de prof. Dittrich, a scos în evidenţă însemnătatea reformelor din 1848 pentru istoria modernă şi contemporană a Olandei, structura constituţională stabilită atunci păstrîndu-şi în general valabilitatea şi astăzi.

— Lucian Boia, *Istoriografia română între cele două războaie mondiale*. S-a subliniat aspectul naţional al acestei istoriografii, preocupările de istorie universală, precum şi interesul sporit pentru problematica social-economică. Comunicarea a fost urmată de o vie discuţie, profesorii şi studenţii olandezi arătîndu-se îndeosebi foarte interesaţi de activitatea şi opera lui N. Iorga.

În încheierea colocviului, acad. Ştefan Pascu şi prof. Z.R. Dittrich au rostit scurte cuvîntări, subliniind importanţa celor discutate şi oportunitatea continuării unor asemenea întruniri. Colocviul poate fi apreciat ca un succes deplin şi ca un bun punct de plecare pentru intensificarea colaborării româno-olandeze în domeniul cercetării istorice.

Lucian Boia

A 10-A SESIUNE A CERCULUI DE STUDII PENTRU ISTORIA RELAŢIILOR CULTURALE DIN EUROPA CENTRALĂ ŞI DE RĂSĂRIT

Între 26 septembrie şi 1 octombrie 1978 a avut loc la Salzburg cea de-a 10-a sesiune de lucru a Cercului de studii pentru istoria relaţiilor culturale în Europa centrală şi de răsărit din Luneburg (R.F.G.). La lucrări au luat parte peste 40 de specialişti din Austria, Egipt, Polonia,

Republica Democrată Germană, Republica Federală Germania, România, Ungaria și Uniunea Sovietică. Din România au luat parte Carol și Elisabeth Göllner și Dan Berindei.

Printr-o laborioasă activitate Cercul de studii din Lüneburg a supus succesiv dezbaterii în anii precedenți o variată problematică menită a duce la cunoașterea diferitelor aspecte ale realităților social-culturale în Europa de centru și răsărit, precum și la studierea lor comparată. De data aceasta, tema sesiunii au reprezentat-o „Călătoriile și descrierile de călătorie ca izvoare ale cercetării relațiilor culturale". După cuvîntul introductiv al profesorului Hans Wagner, fost rector al Universității Salzburg și al doctorului Heinz Ischreyt, zelosul animator al Cercului din Lüneburg, trei comunicări au analizat cadrul general al problemei tratate. Gert Robel a prezentat un interesant studiu sintetic asupra călătoriilor, înfățișînd itinerariile, categoriile de călători, obiectivele lor, izvoarele referitoare la călători etc. Albrecht Timm a urmărit în comunicarea sa transferul tehnologic prin călătorii, iar Harald Witthöft și Rainer Elkar au cercetat modalitățile și costul călătoriilor. Celelalte comunicări au avut menirea să prezinte aspectele diferite ale problematicii grupate pe țări sau pe exemple singulare. B.I. Krasnobaev a prezentat ghiduri de călătorie ruse din secolul XVIII, iar Hans Rothe a analizat călătoriile de studiu în Rusia anilor 1830—1865. E.A. Dudzinskaia s-a ocupat de călătoria lui A.I. Koselev în Germania și Austria, Hans Grabmüller de călătoria în Rusia din 1843—1844 a lui Haxthausen. Norbert Oellers de impresiile ruse ale lui Johann Gottfried Seume, iar Antonin Mestan de călătoria în Rusia a lui Dobrowsky. A.S. Mylnikov a analizat cultura slavă în imaginea călătorilor străini la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea.

Un grup de comunicări a fost consacrat Poloniei, Ungariei și Austriei. Gerard Kozielek a prezentat „Stările" asupra Poloniei ale lui J.J. Nausch, Hans Georg Werner scrierea lui Heine „Asupra Poloniei" iar Eugeniusz Klin a urmărit călătoriile lui Odyniec și Mickiewicz prin Germania. Eva Balász a analizat călătoriile formative (Bildungsreise) ale unor maghiari, în timp ce Wolfgang Martens a prezentat relatarea de călătorie în Germania și Elveția a austriacului Friedrich Nicolai, Harold Heppner a informat asupra călătoriilor în Turcia ale lui Hammer-Purgstall, Werner Bauer a relatat asupra „scrisorilor" lui Franz Kratter despre Galiția (1786), iar Herbert Zeman și Wolfgang Neuber au urmărit ecoul la călătorii germani al literaturii austriece de provincie.

Cele două comunicări românești s-au referit la *Descrieri ale Transilvaniei, Moldovei și Țării Românești în prima jumătate a secolului al XIX-lea ca izvoare pentru cercetarea relațiilor culturale în Europa de Sud-Est* (Carol Göllner) și *Călătoriile boierului român Constantin Golescu în Europa centrală și occidentală* (Dan Berindei).

Discuțiile au fost animate, dezbătîndu-se pe larg tema călătoriilor în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și în prima jumătate a secolului al XIX-lea. Autorii comunicărilor, ca și participanții la discuții, au insistat îndeosebi asupra semnificațiilor sociale și asupra informației oferită de relatările de călătorie pentru un larg evantai tematic. Aria geografică a dezbaterii a cuprins Germania, Austria, Italia, Polonia, Rusia, Ungaria și — prin comunicările românești — țările române.

Un număr de întrebări au fost puse prof. Carol Göllner în legătură cu comunicarea sa, iar comunicarea subsemnatului referitoare la relatările de călătorie ale lui Dinicu Golescu a stîrnit un evident interes concretizat într-o serie de întrebări și intervenții puse de prof. Hans Wagner de la Universitatea din Salzburg, dr. Heinz Ischreyt de la Lüneburg, prof. Wolfgang Gesemann de la Universitatea din Saarbrücken, prof. Edgar Hösch de la Universitatea din Marburg, prof. Antonin Mestan de la Universitatea din Freiburg, conf. E.A. Dudzinskaia de la Institutul de Istorie din Moscova al Academiei de Științe a U.R.S.S., dr. Harald Heppner de la Institutul de Istorie de la Graz, prof. B.I. Krasnobaev de la Universitatea din Moscova. Întrebările și intervențiile s-au referit la poziția lui Dinicu Golescu în problema agrară la eventuala paralelă cu călătorul rus Koselev, la dreptul de călătorie al boierilor în perioada fanariotă, la fanarioți și ideile de reformă, la poziția lui Dinicu Golescu față de diversele confesiuni religioase, la atitudinea sa față de Wilhelm Tell și față de J.J. Rousseau, la contribuția sa la îmbogățirea fondului lexical al limbii române, la patriotismul său și la atitudinea față de Mihai Viteazul. În răspunsuri au fost accentuate unele aspecte ale problemei tratate și în special: ideea de unitate la români, dezvoltarea procesului de făurire a statului național, poziția tolerantă față de confesiuni și naționalități a românilor, atitudinea înaintată a lui Dinicu Golescu față de idei le progresiste ori marile personalități pe care le evocă — în comparație cu contemporanii săi, din aceeași categorie socială, din alte țări etc.

Atît Carol Göllner, cît și Dan Berindei au luat de mai multe ori cuvîntul, cel din urmă referindu-se la comunicările prof. dr. Hans Rothe și ale conf. univ. L-A. Dudzinskaia și aducînd completări legate de ampla relatare de călătorie a lui Anatoli Demidov, de călătoriile efectuate de străini la Dunărea de jos în prima jumătate a secolului al XIX-lea; de asemenea, a evidențiat

comparaţiile ce pot fi făcute între relatarea lui Golescu, cele ale lui Koselev şi Szechényi din punctul de vedere al orientării şi poziţiilor social-politice.

Reuniunea ştiinţifică de la Salzburg, înscriindu-se în cadrul sesiunilor de prestigiu organizate de Cercul de studii din Lüneburg, a marcat o importantă manifestare atît în privinţa comunicărilor prezentate, cit mai ales a concluziilor generalizante şi comparatiste ce au putut fi degajate din dezbatere.

Dan Berindei

REUNIUNEA COMITETULUI INTERNAŢIONAL DE SIGILOGRAFIE DE LA BUCUREŞTI

Între 27 — 29 septembrie 1978 s-au desfăşurat în Bucureşti lucrările reuniunii Comitetului Internaţional de Sigilografie, organism creat în 1959 pe lîngă Consiliul Internaţional al Arhivelor în vederea dezvoltării ştiinţei sfragistice şi a rezolvării unor activităţi practice vizînd conservarea şi folosirea izvoarelor sigilare.

Reunind specialişti din (Anglia, Belgia, Canada, Franţa, India, Israel, Italia, Norvegia, Olanda, Republica Federală Germania, Spania, România, Sudan, S.U.A., U.R.S.S.), Comitetul Internaţional de Sigilografie a desfăşurat o susţinută activitate menită să atragă atenţia asupra caracterului fragil al sigiliilor şi asupra pericolelor care le ameninţă şi să stimuleze cercetările avînd drept scop determinarea valorii istorice, juridice, diplomatice şi artistice pe care o au vestigiile sfragistice.

Reuniunea de la Bucureşti s-a deschis în ziua de 27 septembrie în prezenţa reprezentanţilor unor prestigioase instituţii de cultură, ai presei, radioului şi al revistelor de specialitate.

După ce Ionel Gal, director general al Arhivelor Statului, a rostit cuvîntul de salut, iar Yves Metman, preşedintele Comitetului, director la Arhivele Naţionale din Franţa, a marcat succint, în alocuţiunea sa, progresul înregistrat de ştiinţa sigilografică şi contribuţia românească în acest domeniu, s-au vizionat cele două expoziţii organizate cu acest prilej.

Expoziţia naţională, intitulată „Sigilografia şi diplomatica românească" a reunit cele mai interesante şi expresive documente validate cu sigilii, emise în cancelariile româneşti de-a lungul anilor menite a demonstra că vestigiile sfragistice rare, cazurile excepţionale de validare, confirmă odată în plus faptul că sigiliul reflectă direct sau indirect, complexitatea proceselor sociale, universul relaţiilor dintre persoane şi colectivităţi în diferite epoci istorice.

Participanţii la festivitate s-au oprit îndelung asupra exponatelor selectate de D.G.A.S. ilustrînd legătura dintre diplomatică şi sigilografie, reprezentative totodată pentru modul în care aceste mărturii speciale ale trecutului istoric ilustrează problemele esenţiale ale istoriei poporului român. Pentru a se evidenţia interesul pe care-l au izvoarele sigilare româneşti în cercetarea istorică s-a organizat totodată o expoziţie de carte cuprinzînd studiile de sfragistică românească elaborate mai bine de un secol de reprezentanţii de seamă ai ştiinţei româneşti. B.P. Hasdeu, D.A. Sturdza, V.A. Urechia, P.V. Năsturel, C. Moisil, A. Sacerdoţeanu, E. Vîrtosu etc.

Cu prilejul reuniunii de la Bucureşti, Comitetul Internaţional de sigilografie şi-a realizat un vechi obiectiv: acela de a organiza o expoziţie internaţională de sigilografie. Constituită prin participarea arhivelor din Franţa, Belgia, R.F. Germania, Anglia, Olanda şi Spania, această originală expoziţie a cuprins mulaje sigilare (redate la dimensiuni identice sau apropiate de original, ori mărite pentru a permite surprinderea detaliilor), fotografii şi planşe colorate realizate de elevii unor şcoli generale şi şcoli de artă din Paris demonstrînd în ansamblu rolul sigiliului ca izvor istoric şi importanţa sa ca manifestare de artă.

Pe ordinea de zi a reuniunii s-au aflat: I. probleme de interes general cum sînt: a. elaborarea unui manual internaţional de sigilografie menit a contribui la stimularea interesului arhivelor din diferite ţări pentru păstrarea, inventarierea şi valorificarea izvoarelor sigilare; b. editarea unei publicaţii periodice proprii în care Comitetul să insereze pe de o parte circularele şi indicaţiile secretariatului, pe de altă parte să facă cunoscute rezultatele cercetărilor întreprinse de membrii săi; c. măsurile ce se impun pentru grăbirea apariţiei suplimentului la bibliografia internaţională de sigilografie; d. cooptarea de noi membri şi crearea unei reţele de membri corespondenţi care să asigure transpunerea în practică a recomandărilor Comitetului.

Un alt punct inclus pe ordinea de zi, dezbateri pe tema „Tehnicilor şi a publicaţiilor noi avînd la bază izvoarele sigilare", a prilejuit un util şi interesant schimb de păreri asupra lucrărilor de sigilografie ce se editează în diverse ţări. Prin intervenţia lor delegaţii Direcţiei Generale a

Arhivelor Statului la lucrările reuniunii au evidenţiat preocupările acestei instituţii pentru introducerea şi regăsirea în calculator a datelor privind izvoarele sfragistice şi au prezentat oaspeţilor străini unele liste cu regăsiri tematice (în domeniul sfragisticei româneşti) realizate cu ajutorul echipamentului electronic.

Comunicările ştiinţifice susţinute de membrii Comitetului au făcut posibilă cunoaşterea unor noi aspecte privind evoluţia sigilografiei în ţările pe care le reprezentau astfel : 1. Yves Metman (Franţa), *Corpusul sigiliilor franceze din evul mediu ;* 2. Andree Scufflaire (Belgia), *Sigiliile ecleziastice din epoca medie şi contemporană ;* 3. Vey Mestdagh (Olanda) *Sigiliile bisericilor reformate din Ţările de Jos ;* 4. E. Gönner (R.F. Germania), *Sigiliile ecvestre în Germania de sud-est ;* 5. M. Borrie (Anglia), *Catalogul sigiliilor de la Public Record Office* (acesta a prezentat totodată o recentă achiziţie de sigilii făcută de instituţia de mai sus) ; Maria Dogaru (România), *Sigiliile de tip iconografic utilizate de domnitorii Ţării Româneşti.*

Filmul „Restaurarea documentelor" (incluzînd şi aspecte privind activitatea de recondiţionare a sigiliilor) a suscitat un viu interes, în cadrul discuţiilor ce s-au purtat pe marginea acestei reuşite acţiuni, făcîndu-se propunerea de a se realiza un film referitor la evoluţia sigiliilor şi măsurile ce se impun pentru conservarea acestor izvoare speciale.

În cadrul activităţilor reuniunii Comitetului au fost cuprinse şi unele vizite. A fost apreciată vizita şi discuţiile ce au avut loc în ziua de 28 septembrie la Academia de ştiinţe sociale şi politice unde s-a evidenţiat importanţa intensificării activităţii de valorificare a izvoarelor sigilare în folosul istoriei şi al altor discipline auxiliare. Cu acest prilej prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu, directorul institutului de istorie „N. Iorga", a propus editarea unui *Corpus al sigiliilor româneşti*, publicaţie aşteptată de specialişti, care trebuie să îmbogăţească cît de curînd bibliografia istorică românească.

Tot in ziua de 28 septembrie s-a făcut o vizită la sediul Societăţii Numismatice Române şi la Muzeul de Artă al R.S. România prilej de a se scoate în evidenţă tezaurul artistic românesc.

În ziua de 29 septembrie a avut loc deplasarea la Braşov. Primul popas a fost făcut la Filiala Arhivelor Statului Ploieşti unde a fost organizată o expoziţie avînd la bază izvoare sigilare. În continuare au fost vizitate muzeele „N. Grigorescu" şi „Iulia Haşdeu" din Cîmpina şi unele monumente din oraşul Braşov. S-au bucurat de un interes deosebit primirea participanţilor de către primarul municipiului Braşov şi vizita făcută la sediul Filialei Arhivelor Statului din acest oraş, unde arhiviştii au selectat şi expus cele mai expresive izvoare sigilare ilustrînd originea comună a locuitorilor din vechea Dacie şi permanenţa luptei pentru libertate şi independenţă.

Reuniunea Comitetului Internaţional de Sigilografie ţinută în Capitala ţării noastre, ca urmare a dezvoltării ştiinţei sfragistice româneşti, a marcat (după cum au apreciat şi oaspeţii străini) un pas nou în activitatea acestui organism internaţional. Contribuind la realizarea unui eficient schimb de păreri între specialişti, reuniunea a constituit totodată un prilej de a se evidenţia importanţa izvoarelor sfragistice româneşti, parte integrantă a patrimoniului cultural naţional.

Maria Dogaru

CRONICA

În zilele de 13—14 octombrie 1978 s-a desfăşurat la Baia Mare, în cadrul manifestărilor prilejuite de împlinirea a 2050 de ani de la crearea primului stat dac centralizat şi independent, a 60 de ani de la desăvîrşirea statului naţional român unitar, Sesiunea de comunicări ştiinţifice „Existenţă, continuitate şi unitate naţională. Contribuţia Maramureşului la înfăptuirea acestor deziderate fundamentale ale poporului român".

În şedinţa plenară după Cuvîntul de deschidere rostit de dr. Gheorghe Pop, secretar al Comitetului Judeţean Maramureş al P.C.R., au prezentat comunicări : dr. Alexandru Porţeanu, Institutul de istorie „Nicolae Iorga", Bucureşti , *Contribuţia mişcării revoluţionare, socialiste, în înfăptuirea Unirii ;* dr. Tancred Bănăţeanu, Muzeul satului şi de artă populară, Bucureşti, *Elemente de unitate în cultura populară românească ;* dr. Gheorghe Zaharia, Institutul de studii istorice şi social-politice al C.C. al P.C.R., Bucureşti, *Împrejurările internaţionale în care s-a produs dictatul fascist de la Viena, din 30 august 1940 ;* dr. Mihai Fătu, Institutul de studii istorice şi social-politice al C.C. al P.C.R., Bucureşti, *Trăsături ale regimului de ocupaţie horthistă asupra nord-vestului Transilvaniei, 1940—1944 ;* prof. univ. dr. Teofil Hăgan, Universitatea Babeş-Bolyai, Cluj-Napoca, *Independenţă şi socialism..*

În continuare, lucrările sesiunii s-au desfăşurat pe secţii; la secţia de istorie veche şi medie au prezentat comunicări: Mariana Marcu, Muzeul judeţean Braşov; *Locuirile din peşterile din Transilvania în pre şi proto-istorie*; Carol Kacso, Georgeta Iuga, Muzeul judeţean Maramureş, Baia Mare, *Noi descoperiri arheologice în judeţul Maramureş privind existenţa traco-dacilor*; dr. Alexandru Vulpe, Institutul de arheologie, Bucureşti, *Consideraţii cu privire la răspîndirea getodacilor*; Grigore Holdiş, Sighetu-Marmaţiei, *Consideraţii privind Maramureşul în timpul lui Burebista*; Nandor Katz, Sighetu-Marmaţiei, *Un document maghiar, inedit, de la începutul secolului al XIX-lea, despre populaţia daco-romană a Maramureşului*; Valeriu Achim, Muzeul judeţean Maramureş, Baia Mare, *Dr. Ioan Mihalyi de Apşa susţinînd vechimea şi continuitatea românilor maramureşeni (Sighetu-Marmaţiei 1889).*

Secţia de istorie modernă şi contemporană: dr. Liviu Botezan, Institutul de istorie, Cluj-Napoca, *Acţiuni revoluţionare cu caracter antifeudal pe teritoriul judeţului Maramureş în primăvara anului 1848*; Ioan Sabău, Arhivele Statului, Filiala Baia Mare, *Aspecte ale revoluţiei de la 1848—1849 în actualul judeţ Maramureş, în lumina documentelor vremii*; Ion Dordea, Arhivele Statului, Filiala Cluj-Napoca, *Din activitatea despărţămîntului Vişeu—Iza, al A.S.T.R.E.I., pentru păstrarea fiinţei naţionale*; Ioan Prahoveanu, Muzeul Bran, *Cărturari ai Braşovului, de origine maramureşeană, luptători pentru unitatea naţională*; Ioan Rusu Sărăteanu, Arhivele Statului, Filiala Bistriţa Năsăud, *Din lupta pentru unitate naţională a românilor din ţinuturile năsăudene şi bistriţene între anii 1859—1918*; dr. George Protopopescu, Muzeul de istorie al Transilvaniei, Cluj-Napoca, *Aspecte din activitatea lui Vasile Lucaciu pentru formarea statului naţional unitar român*; Luana Popa, Muzeul judeţean Braşov, *Dr. Vasile Lucaciu în documentele din Arhiva mureşenilor.*

Secţia de Etnografie, Artă populară şi Folclor: dr. Boris Zderciuc, Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice, Bucureşti, *Arhitectura populară maramureşeană, expresie a vechimii şi continuităţii*; dr. Tănase Filip, Institutul de învăţămînt superior, Baia Mare, *Chestionarele folclorice ale lui Ioan Pop Reteganu şi Petre Dulfu, pentru culegerea folclorului maramureşean*; Ioan Toşa, Delia Bratu, Muzeul etnografic al Transilvaniei, Cluj-Napoca, *Cultura populară maramureşeană şi chestionarele clujene*; Silvia Zderciuc, Muzeul satului şi de artă populară, Bucureşti, *Cromatica ceramicii maramureşene, unitate şi specificitate*; 14 octombrie 1978, Istorie veche şi medie: dr. Radu Popa, Institutul de arheologie, Bucureşti, *Cercetări interdisciplinare privind trecutul Maramureşului*; Mircea Gherman, Muzeul judeţean Braşov, *Consideraţii asupra conducerii voievodale româneşti din Maramureş, în secolul al XIV-lea*; Viorica Ursu, Muzeul judeţean Maramureş, Baia Mare, *Un document inedit privind relaţiile Chioarului cu ţările române în evul mediu*; Adalbert Balog, Arhivele Statului, Filiala Baia Mare, *Aspecte ale relaţiilor economice şi social-culturale între Maramureş şi Moldova în primele decenii ale secolului al XVIII-lea*: Titus Furdui, Biblioteca Academiei, Filiala Cluj-Napoca, *Contribuţii la cunoaşterea circulaţiei tipăriturilor româneşti vechi în zona de nord a Transilvaniei*; dr. Liviu Ursuţiu, Biblioteca Academiei R.S.R., Filiala Cluj-Napoca, *Oraşul Baia-Sprie în lumina conscripţiei de la 1780*; dr. Ioan Bota, Liceul „Gheorghe Şincai", Floreşti, Cluj-Napoca, *Maramureşul — vatră străveche a vieţii româneşti.*

Istorie modernă şi contemporană: dr. Ion Iacoş, Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R. Bucureşti, *Vasile Lucaciu şi unitatea naţională a românilor, 1917—1918*; Gen. m (r) Victor Popescu, Satu Mare, *Momente istorice şi personalităţi legate de înfăptuirea statului naţional unitar român (memorii, evocare)*; Vasile Căpîlnean, Arhivele statului, Filiala Baia Mare, *Maramureşenii participanţi activi la înfăptuirea actului unirii de la 1 decembrie 1918*; Gheorghe Gal, Baia Mare, *Unirea Transilvaniei cu România în lumina dreptului internaţional*; Romulus Felea, Societatea de ştiinţe istorice, Filiala Abrud, *Personalitatea dr. Vasile Lucaciu evocată de scriitorul Alexandru Ciurea*; dr. Gheorghe Bodea, Institutul de studii istorice şi social-politice de pe lîngă C.C. al P.C.R., Bucureşti, *Maramureşul în lupta pentru eliberarea şi independenţa ţării, 1940—1944*; dr. Petre Puşcaşiu, Institutul de învăţămînt superior, Oradea, *Maramureşeanul Petre Dulfu, cîntăreţ al Unirii din 1918*; Gavril Abrihan, Muzeul Brukenthal, Sibiu, *Ideea unităţii naţionale oglindită în artele plastice*; Gheorghe Todincă, Muzeul maramureşean, Sighetu-Marmaţiei, *Activitatea antifascistă şi antirevizionistă a maramureşenilor oglindită în ziarul „Graiul Maramureşului" (1932—1936)*; Traian Ursu, Muzeul Judeţean Maramureş, Baia Mare, *Monumentele recunoştinţei.*

Etnografie, Artă Populară şi Folclor: Sabin Sainelic, Janeta Ciocan, Muzeul judeţean Maramureş, Baia Mare, *Tradiţie, unitate şi continuitate exprimate în expoziţia de etnografie şi artă populară a Muzeului judeţean Maramureş*; Ioan Chiş-Ster, Institutul de învăţămînt superior, Baia Mare, *Fenomene de tradiţie şi inovaţie în cultura populară chioreană*; Mihai Dăncuş, ; Muzeul maramureşean, Sighetu-Marmaţiei, *Rituri de iniţiere în zona etnografică Maramureş*;

Ioan Chioreanu, Baia Mare, *Muzica orășenească, dovadă a vechimii poporului român pe aceste meleaguri;* Pamfil Bilț, Biblioteca județeană Maramureș, Baia Mare, *Dovezi de vechime și continuitate la poporul român oglindite în creația spirituală orală.*

În zilele de 20—21 octombrie 1978 au avut loc la Bacău în organizarea Comitetului județean Bacău de cultură și educație socialistă, a Muzeului județean de istorie și artă Bacău, a Casei corpului didactic Bacău, a Comisiei de răspîndire a cunoștințelor științifice Bacău și a filialelor din Bacău a Societăților de științe istorice și filologice lucrările sesiunii științifice dedicate împlinirii a „60 de ani de la făurirea statului național unitar român".

După cuvîntul de deschidere rostit de Gheorghe Roșu, prim secretar al Comitetului județean Bacău al P.C.R., președintele Consiliului popular județean au prezentat comunicări: 20 octombrie 1978, prof. univ. dr. Gheorghe Platon — Iași: *Desăvîrșirea unității de stat — dominanta politicii românești în a doua jumătate a sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea;* conf. univ. dr. Mircea Mușat — București, *Socialiștii români în fruntea luptei pentru Unirea din 1918";* prof. dr. Vasile Netea — București, *Organizarea și semnificația istorică a Marii Adunări Naționale de la Alba Iulia;* conf. univ. dr. Ion Ardeleanu — București, *Înfăptuirile maselor populare din 1918 și recunoașterea lor internațională.*

21 octombrie, conf. univ. dr. Vasile Cristian — Iași, *Epoca Unirii în istoriografia străină;* dr. Dionisie Vitcu — Iași, *Repere în diplomația Unirii (1849—1859);* dr. Ioan Caproșu — Iași, *De la ideea unității de neam la conștiința națională;* prof. Vasile Florea Bacau, *Contribuția societății culturale Astra la dezvoltarea conștiinței unității naționale;* conf. univ. dr. Dumitru Rusu, *Marea Unire din 1918 și mișcarea socialistă;* dr. Ion Toacă — București, *Aspecte ale solidarității socialiștilor din armata germană și bulgară, cu lupta poporului român pentru eliberarea și într girea neamului;* dr. Gheorghe Buzatu — Iași, *Iașii și Marea Unire din 1918;* dr. Mihai Dogaru — București, *N. Iorga — militant neobosit pentru înfaptuirea idealului unității naționale;* conf. univ. dr. Ion Agrigoroaiei — Iași, *1918 și noul cadru al evoluției economice românești. Doctrine și împliniri;* dr. Gh. Florescu — Iași, *Desăvîrșirea unității naționale — expresie a voinței întregului popor român;* prof. dr. Alexandru Andronic — Iași, *Evenimentele din România din 1918 — reflectate în istoriografia sovietică;* conf. univ. dr. Ion Șt. Baicu-Ploiești, *Probleme ale reglementării muncii în Declarația de la Alba Iulia din 1 decembrie 1918;* prof. Ioan Mitrea — Bacău, *De la unitatea spațiului de formare a poporului român la unitat a etno-teritorială a statului național român;* prof. Marin Cosmescu — Bacău, *Efervescența social-politică din perioada luptei pentru desăvîrșirea unității naționale, oglindită în opera scriitorilor băcăuani;* prof. Mihai Rachieru — Ploiești, *Contribuția intelectualilor prahoveni l ı realizarea Marii Uniri din 1918;* prof. Elena Artimon — Bacău, *Acțiuni ale românilor din emigrație în sprijinul desăvîrșirii unității statale;* prof. Dumitru Zaharia — Bacău, *Activitatea lui Simion Mîndrescu pentru realizarea Unirii din 1918;* prof. dr. Ioan Ciută — Bacău, *Mar a Unir în conștiința băcăuanilor.*

În ziua de 16 noiembrie 1978 la Oradea a avut loc sub egida Comitetului de cultură și educație socialistă — Bihor sesiunea de comunicări „Oameni din Bihor — momente, instituții, personalități".

După cuvîntul de deschidere rostit de prof. Ioan Chira, președintele Comitetului județean de cultură și educație socialistă au prezentat comunicări: dr. Gheorghe Suciu — *Dezvoltarea social-economică a municipiului Oradea în anii socialismului;* prof. univ. dr. Teodor Pop și conf. univ. dr. Ecaterina Deliman, *Politica națională a Partidului Comunist Român în lumina realizărilor din județul Bihor*; Alexandru Porțeanu, cercetător principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga", *Tiron Albani militant pentru Unire;* Robotos Imre scriitor, *Taberi Géza:* Nicolae Bocu, profesor, *Din viața și activitatea lui Ilie Cristea în mișcarea muncitorească din România;* Ioan Bradu, profesor, *Traian Tamaș, preocupările sale privind viața economică și social-culturală bihoreană;* Ioan Cardoș, profesor, *Biblioteca județeană „Alexandru Roman"* Viorel Faur, muzeograf principal, șeful secției de istorie la Muzeul Țării Crișurilor din Oradea, *Exigențe ale cercetării locale în contextul istoriografiei naționale;* Ersilia Geordeș, profesor, *Culegeri de folclor muzical bihorean în perioada (1944—1978);* Ștefan Körösi, *Aspecte ale problemei naționale în concepția și activitatea lui Eugen Rozvan;* Constantin Mălinaș, profesor, Biblioteca județeană, *Preliminarii la Catalogul cărții vechi românești tipărite la Oradea;* dr. Petre Pușcașu, lect. univ. la Institutul de învățămînt superior Oradea, *Georgiu Popa, un valoros dascăl*

bihorean (1841—1897); Titus L. Roșu, profesor, *Profesorul Ioan Buteanu de la Beiuș*; Stelian Vasilescu, redactor la revista „Familia", dramaturg, *Rolul lui Iosif Vulcan și al revistei „Familia" în promovarea teatrului ca o tribună de luptă pentru unitatea de conștiință a românilor.*

În zilele de 24—25 noiembrie 1978 s-au desfășurat la Arad în organizarea Academiei de științe sociale și politice, a Comitetului județean Arad al Partidului Comunist Român, al Comitetului județean de cultură și educație socialistă lucrările sesiunii jubiliare de comunicări și referate „Aradul — trecut, prezent și viitor".

În ședința plenară au prezentat comunicări: Andrei Cervencovici, prim secretar al Comitetului județean Arad al Partidului Comunist Român, președintele Consiliului popular județean — *Cuvînt de deschidere — Vizitele tovarășului Nicolae Ceaușescu în județul Arad — momente hotărîtoare în viața și activitatea organizației județene de partid, a tuturor oamenilor muncii arădeni*; Ștefan Voicu, vicepreședintele Academiei de științe social-politice — *Salutul din partea prezidiului Academiei de științe sociale și politice*; dr. Marțian Fuciu, prim secretar al Comitetului municipal Arad al P.C.R., *Municipiul Arad pe trepte de istorie*; dr. Ioan Horațiu Crișan, cercetător principal la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, *2000 de ani de la întemeierea Ziridavei*; dr. Răzvan Theodorescu, director adjunct la Institutul de istoria artei, *Confluențe culturale în primul ev mediu românesc și spațiul arădean*; Valea Nicolae, participant la adunarea de la Alba Iulia, *Anul 1918 în amintirile unui participant la actul Unirii*; Liviu Derban, prim-vicepreședinte al Consiliului popular al județului Arad, *Aspecte ale sistematizării teritoriale și modernizării centrelor urbane și rurale ale județului Arad pînă în anul 1990*; Gheorghe Berbecaș, muncitor I.V.A., membru în Consiliul Național al oamenilor muncii, *Oamenii muncii arădeni participanți activi la autoconducerea și autogestiunea unităților economice*; Iosif Kocsik, președintele Consiliului județean al oamenilor muncii de naționalitate maghiară, *Participarea oamenilor muncii fără deosebire de naționalitate la întreaga viață economică, socială și politică a județului Arad*.

În continuare, lucrările s-au desfășurat pe secțiuni. Prezentăm mai jos comunicările prezentate în secțiile cu tematică istorică: Secțiunea I. Continuitatea milenară a poporului român pe meleagurile arădene: Vasile Boroneanț, cercetător la Muzeul de istorie a municipiului București, *Considerații asupra istoriei străvechi a județului Arad în lumina noilor cercetări de la Zăbrani, Conop și Cladova*; dr. Mircea Rusu, cercetător științific principal la Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca, *Rolul tracilor din partea de vest a României*; Mircea Barbu, muzeograf Arad, *Dacii în zona Aradului*; Alexandru Roz, profesor Arad, *Ziridava și Aradul*; dr. doc. I.I. Rusu, membru corespondent al A.S.S.P., consultant științific la Institutul de istorie și arheologie din Cluj-Napoca, *Romanizarea în zona de vest a țării*; Sever Dumitrașcu, directorul Muzeului „Țării Crișurilor" din Oradea, *Dacii liberi din Crișana pe baza noilor observații de la Biharia*; dr. Ștefan Ferenczi, șef de secție la Muzeul de istorie a Transilvaniei, *Considerații asupra limesului roman din Dacia de vest*; Mircea Zdroba, muzeograf Arad, *Cercetări arheologice prefeudale din zona Aradului*; Eugen Glück, profesor Arad, *Părțile arădene în secolele IX—XI în lumina izvoarelor istorice*; Avram Andea, asistent universitar la Universitatea din Cluj-Napoca, *Românii în secolele IX—XI în lumina cronicilor maghiare*; Andrei Caciora, director al Filialei Arad a Arhivelor statului, *Cnezatele și voievodatele românești în părțile Aradului*; Ioan Popovici, Arhivele Statului Arad, *Aspecte privind războiul condus de Gheorghe Doja pe Valea Mureșului*; Gheorghe Lanevschi, muzeograf Arad, *Mihai Viteazul și Aradul*; dr. Geza Kovacs, profesor, Arad, *Aspecte din demografia Aradului pînă în sec. al XVIII-lea*; Mircea Popa, cercetător științific la Institutul de lingvistică din Cluj-Napoca, *Aradul și iluminismul românesc*; Octavian Mîndruț, cercetător științific la Institutul de științe psihologice și pedagogice din București, *Considerații asupra unor topice din județul Arad.*

Secțiunea II. „Aradul în lupta pentru independență și unitate națională.": dr. Costin Feneșan, Ionel Gal, Dir. General al Arhivelor Statului, *Mărturii din fondul arhivistic național privind istoria Aradului*; Gheorghe Ioniță, conferențiar la Universitatea București, *Lupta poporului român pentru unitate, independență și suveranitate în opera președintelui Republicii Socialiste România, tovarășul Nicolae Ceaușescu*; Otto Grefner, muzeograf, Arad, *Aradul în revoluția de la 1848*; Maria Bucur, profesoară, Arad, *Ecourile în zona Aradului ale unirii din 1859 și ale independenței din 1877*; Doru Bogdan, muzeograf, Arad, *Sprijinul acordat de România luptei de eliberare națională din Transilvania*; Mircea Timbus, Arhivele statului, *Congresul naționalităților asuprite din imperiul austro-ungar din anul 1895*; Gheorghe Unc, șef de secție la Institutul de studii istorice și social-politice București, *Contribuția mișcării muncitorești și socialiste la făurirea statului național unitar român*; Nicolae Kiss, muzeograf principal la Muzeul județean Arad, *Carol Leuger și Ludovic Mocsary, prieteni ai poporului român*; dr. Vasile Popeangă, profesor, Arad, *Rolul școlii din Transilvania în pregătirea generației unirii*; dr. Alexandru

Porţeanu, cercetător ştiinţific principal la Institutul de istorie „N. Iorga" Bucureşti, *Colaborarea româno-sîrbă în lupta împotriva dualismului austro-ungar, factor activ de eliberare naţională;* Ioan Don, cercetător principal la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România, *Arădenii — participanţi la Marea Adunare Naţională de la Alba Iulia;* Nicolae Roşuţ, directorul Muzeului judeţean Arad, *Vasile Goldiş — gîndirea social-politică;* dr. Augustin Toda, profesor, Arad, *Platforma economică a ziarului „Românul" din Arad în lupta pentru desăvîrşirea unităţii naţionale;* Ioan Clopoţel, participant la unire, Bucureşti, *Aradul în anul 1918;* dr. Gheorghe Oancea, conf. univ. la Universitatea din Timişoara, *Mişcarea muncitorească din Arad, prezenţă activă în lupta poporului român pentru înfăptuirea statului naţional unitar român;* dr. Ioan Ardeleanu, director adjunct al Muzeului de istorie a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România, Maria Muşat, cercetător principal la Muzeul de istorie a partidului comunist, a mişcării revoluţionare şi democratice din România, *Lupta P.C.R. pentru suveranitate, independenţă, integritate teritorială în perioada interbelică;* Victor Caţavei, muzeograf, Arad, *Aniversările Unirii la Arad;* Filip Geltz, ilegalist P.C.R. — Bucureşti, *Mişcarea antifascistă în rîndurile populaţiei germane din Banat;* Eduard Ivanoff, muzeograf, Arad, *Lupta Aradului împotriva dictatului de la Viena;* colonel Andrei Enache, comandant, Şcoala de subofiţeri Lipova, *Luptele de la Păuliş.*

În ziua de 25 noiembrie 1978 a avut loc la Oradea sub egida comitetului judeţean Bihor al Partidului Comunist Român şi a Consiliului de educaţie politică şi al culturii socialiste al judeţului Bihor, Simpozionul consacrat aniversării a 60 de ani de la desăvîrşirea unităţii de stat a României cu tema: „Lupta maselor populare pentru făurirea statului naţional unitar pentru libertate şi progres".

După Cuvîntul de deschidere rostit de Gheorghe Blaj, membru al C.C. al P.C.R., prim secretar al Comitetului judeţean Bihor al P.C.R., au rostit comunicări: dr. Alexandru Porţeanu, cercetător ştiinţific principal la Institutul de istorie „Nicolae Iorga" Bucureşti, *Temeiurile istorice ale unităţii naţionale româneşti;* conf. univ. dr. Gheorghe Ioniţă, Bucureşti, *Lupta necurmată a poporului român pentru independenţă şi suveranitate în concepţia P.C.R., în opera tovarăşului Nicolae Ceauşescu;* Csucsuja István, cercetător la Institutul de istorie „Nicolae Iorga" Bucureşti, *Poziţia naţionalităţilor conlocuitoare faţă de Unire;* Viorel Faur, *Momente ale luptei românilor din Crişana pentru unitate;* prof. Ioan Golban, *Lupta maselor populare din Bihor împotriva dictatului de la Viena;* prof. univ. dr. Teodor Pop, Institutul de învăţămînt superior Oradea, *Manifestarea plenară a capacităţii creatoare a naţiunii în condiţiile făuririi societăţii socialiste multilateral dezvoltate;* Iosif Maştei, vicepreşedinte al Consiliului de control muncitoresc de pe lîngă Comitetul judeţean P.C.R. Bihor, *Bihorul în pas cu dezvoltarea economico-socială a ţării.*

În ziua de 1 noiembrie 1978 a avut loc, la Tg. Mureş, festivitatea dezvelirii statuii ecvestre a lui Avram Iancu, strălucit reprezentant al luptei poporului român pentru libertate socială şi naţională, unul din conducătorii de frunte ai revoluţiei de la 1848 din Transilvania.

Au participat Nicolae Vereş, prim-secretar al Comitetului judeţean Mureş al P.C.R., preşedintele Consiliului popular judeţean, Aurel Duca, vicepreşedinte al Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste, reprezentanţi ai organelor locale de partid şi de stat, ai unor organizaţii de masă şi obşteşti, mii de oameni ai muncii, români şi maghiari.

Statuia ecvestră a lui Avram Iancu este opera sculptorului bucureştean Florin Codre.

Dezvelirea monumentului marelui luptător paşoptist se înscrie în seria acţiunilor organizate în cadrul Festivalului Naţional „Cîntarea României" în anul cînd sărbătorim împlinirea a 130 de ani de la revoluţia burghezo-democratică din ţările române, a 30 de ani de la naţionalizarea principalelor mijloace de producţie şi 60 de ani de la formarea statului naţional unitar român.

Despre semnificaţia evenimentului au vorbit acad. Ştefan Pascu, prof. dr. doc. Iulius Moldovan, preşedintele Comitetului judeţean de cultură şi educaţie socialistă, criticul literar Hajdu Gyozo, preşedintele Consiliului judeţean al oamenilor muncii de naţionalitate maghiară, redactor şef al revistei „Igaz Szo", Ilie Ciorba, secretarul comitetului de partid al Întreprinderii „23 August", Szabo Nicolae, cercetător principal la Centrul de ştiinţe sociale din Tîrgu Mureş. Vorbitorii au evocat personalitatea lui Avram Iancu, subliniind însemnătatea acţiunilor desfăşurate sub conducerea sa în ansamblul luptelor duse împreună de români, maghiari şi germani în timpul revoluţiei de la 1848 din Transilvania.

În cea de-a doua jumătate a lunii octombrie, efectuînd o călătorie în Republica Federală Germania, Austria şi în Berlinul de vest, Dan Berindei, vicepreşedinte al Consiliului ştiinţific al Institutului de Istorie „N. Iorga" şi secretar al Comitetului Naţional al Istoricilor din R.S. România, a ţinut mai multe conferinţe. La Universitatea din Mainz a vorbit la 17 octombrie despre *Revoluţia din 1848 în ţările române*, la Universitatea din Berlinul de vest a conferenţiat despre *Legăturile revoluţionarilor români cu mişcarea democratică şi socialistă europeană în cel de-al doilea sfert al secolului al XIX-lea*, iar la Viena, în cadrul Institutului Austriac Est şi Sud-Est European a prezentat, la 24 octombrie, conferinţa *Cultură naţională şi stat naţional. România în secolul XIX şi la începutul secolului XX*.

În ziua de 12 decembrie 1978 în faţa comisiei de doctorat a Facultăţii de istorie-filozofie a Universităţii Bucureşti a avut loc susţinerea publică a tezei de doctorat *Interesele economice ale Franţei în bazinul Mării Negre şi al Dunării de jos în perioada 1859—1883* elaborată de Traian Ionescu.

Lucrarea cuprinde următoarele capitole : Cap. I, „Franţa în a doua jumătate a secolului al XIX-lea"; Cap. II, „Legăturile economice şi politice ale Franţei cu Imperiul otoman"; Cap. III, „Relaţiile economice ale Franţei cu Bulgaria, Serbia şi Rusia"; Cap. IV, „Interesele economice ale Franţei cu România în perioada 1859—1883".

În afara acestor capitole lucrarea mai cuprinde „Introducere", „Încheiere", „Concluzii" şi „Bibliografie".

Comisia de doctorat a fost alcătuită din prof. univ. dr. Ştefan Ştefănescu, decan al Facultăţii de istorie-filozofie preşedinte; prof. univ. dr. doc. Titu Georgescu, conducător ştiinţific; conf. univ. dr. Nicolae Ciachir, dr. Paul Cernovodeanu, dr. Constantin Şerban, membri.

În unanimitate comisia a acordat lui *Traian Ionescu* titlul ştiinţific de *doctor în istorie*

RECENZII

GH. I. IONIȚĂ, *P.C.R. și masele populare (1934—1938)*, ed. a II-a, revăzută și adăugită, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1978, 376 p.

Puține lucrări de istorie contemporană a României sînt reeditate. Această stare de fapt se explică, în parte, prin aceea că procesul prospecțiunii documentare și al formulării concluziilor privind această perioadă n-a fost încă pe deplin încheiat. Astfel, unele lucrări resimt consecințele acestei circumstanțe, care, odată cu trecerea anilor, impune lărgirea sferei de documentare, în funcție de noile informații introduse în circuitul științific, operație care atrage după sine, de cele mai multe ori, adîncirea sau nuanțarea unora dintre concluziile sau interpretările deja acreditate. Orice lucrare devine cu timpul tributară unui anumit stadiu al cunoașterii istorice, fapt pentru care, la un moment dat, fără a pierde nimic din valoarea sa inițială, este obligată să suporte urmările unei inevitabile „degradari", în raport cu progresul firesc al istoriografiei. De aceea, în cele mai multe cazuri, o reeditare incumbă „aducerea la zi" a cărții respective, atît în domeniul surselor informaționale. c t si în cel al reformulării unor judecăți de valoare, dacă această din urmă intervenție se impune. Numai așa, credem, o lucrare poate si merită a fi reeditată.

Ne vom referi în cele ce urmeaza, la o carte aflată la a doua ediție, *revăzuta și adăugită*, după ce, la prima apariție, fusese distinsă prestigios cu un premiu acordat de C.S.C.A. Gh. I. Ioniță, autor a numeroase volume, studii și articole de istorie contemporană, recunoscut pentru perseverența cu care abordează, de fiecare dată, teme dintre cele mai importante ale istoriografiei românești, a extins și aprofundat problematica lucrării publicate în 1971, dîndu-ne, de această dată, o nouă ediție, care elucidează întru totul subiectul luat în studiu. Dealtfel, acesta a și constituit unul dintre raționamentele reeditării cărții discutate. În primul rînd, însă, această circumstanță a fost reclamată de necesitatea cunoașterii cît mai exacte a raporturilor Partidului Comunist Român cu masele populare între 1933 — anul eroicelor lupte muncitorești — și momentul instaurării dictaturii regale, întrucît, așa cum subliniază autorul, acești ani au constituit *„una dintre cele mai bogate perioade ale ilegalității în acțiuni de masă din istoria partidului și a mișcării noastre muncitorești..."* (p. 9). Întrebările la care își propune să răspundă Gh. I. Ioniță prefigurează dimensiunile exacte ale unei cercetări monografice consacrată deja ca o lucrare de referință. Ele sînt, înainte de toate, reflecțiile istoricului confruntat cu realitățile trecutului românesc, conturate în urma analizei obiective a unor fenomene și evenimente a căror gravitate nu mai comportă nici o discuție. Simpla lor prezentare este în măsură să justifice această afirmație. Autorul se întreabă, odată cu noi dealtfel, cum a reușit Partidul Comunist Român, scos în afara legii la scurt timp după fondare, să depășească toate greutățile caracteristice ilegalității și să se impună în fața țării ca singura organizație politică victorioasă? Ce considerente, și de ce ordin, au permis acestui partid să grupeze atîtea forțe politice, care au activat alături sau sub conducerea sa? Care a fost evoluția relațiilor stabilite de P.C.R. cu masele largi populare? Care au fost premisele ce au permis clasei muncitoare, țărănimii, intelectualității și elementelor patriotice provenite din diferite categorii sociale, însuflețite de același ideal, să evolueze în sensul abolirii unei societăți revolute, impunînd apoi un alt curs întregii istorii a României? Autorul își propune să elucideze toate aceste virtuale neclarități, încercînd să depășească răspunsurile stereotipe, conformiste sau hiperbolice, exalate de numeroase scrieri de istorie, publicate în străinătate. Această opțiune inițială instituie, din capul locului, o discuție dialectică, antidogmatică, a problematicii abordate. Dealtfel, o asemenea întreprindere era nu numai o îndatorire consubstanțială explorării obiective a trecutului românesc, ci și o obligație istoriografică, reclamată de faptul că, nu o dată, lucrările publicate dincolo de granițele țării și care pretind a clarifica diferite aspecte ale istoriei noastre contemporane se îndepărtează de rigorile specifice cercetă-

rii, transformînd dezbaterea în apriorism, denaturînd fondul problemei studiate pentru a acredita concluzii arbitrare, eronate. Dintru început, Gh. I. Ioniță și-a propus să abordeze tema în ansamblul ei, fără a eluda situațiile inextricabile ce au intervenit uneori în activitatea atît de complexă și cuprinzătoare desfășurată de Partidul Comunist Român între anii 1934 și 1938. Autorul aduce argumente peremptorii prin care probează forța politică a acestui partid, conferită de faptul că dintre toate grupările componente ale sistemului partidelor politice românești, aceasta era singura care reunea în rîndurile sale conștiințe politice și nu politicieni itineranți, pentru care puterea constituia o adevărată monomanie. Analiza pertinentă întreprinsă în paginile acestei lucrări i-a permis autorului să conchidă cu justețe și responsabilitate, că „experiența partidului comunist, dobîndită în perioada 1934 — februarie 1938 în organizarea și conducerea luptei de masă, a constituit unul dintre elementele principale ale experienței cu care mișcarea revoluționară din România a contribuit la tezaurul mișcării comuniste internaționale privind realizarea unui larg front de luptă împotriva exploatării capitaliste, a fascismului, pentru democrație și pace" (p. 9).

Studiul în discuție începe cu stabilirea locului și a rolului Partidului Comunist Român în ansamblul vieții politice românești din anii 1934—1938, precizîndu-se, bineînțeles, care a fost linia politică și tactică urmată de această formațiune politică în intervalul arătat. Sînt astfel refăcute, în linii generale, cadrul internațional și cel economic și politic românesc, caracteristice anilor ce au premers și apoi au urmat crizei economice din 1929—1933. Urmărind procesul consolidării organizatorice a Partidului Comunist Român, autorul relevă limitele activității sale, inerente împrejurărilor în care multe directive erau formulate de organisme străine, dezinteresate de realitățile românești. Amestecul din afară și ignorarea activității desfășurate de acest partid au favorizat apariția greșelilor, ale căror consecințe s-au repercutat asupra evoluției de ansamblu a Partidului Comunist Român. Cu toate acestea, forțele politice comuniste au impus și respectat în activitatea lor un punct de vedere just, realist, care răspundea stării de lucruri existente în țară, înțelegînd, în acest sens, să colaboreze cu celelalte forțe politice românești. Dealtfel, în toată perioada, partidul comunist a militat pentru realizarea unității de acțiune a clasei muncitoare, a cărei forță numerică a crescut, reclamînd deci recurgerea la noi forme de organizare și solidarizare. O preocupare asemănătoare a fost îndreptată și în direcția atragerii țărănimii, alături de clasa muncitoare, în vederea făuririi alianței muncitorești-țărănești. Autorul investighează, apoi, structura socială a țărănimii, devenită o forță politică remarcabilă, insistînd asupra mișcărilor țărănești din anii 1934—1938 și a mobilizării populației satelor în alegerile parlamentare din decembrie 1937. Alături de muncitori și țărani, intelectualii patrioți au reprezentat o prezență activă în cadrul mișcării democratice și antifasciste din România, căci, așa cum remarca Mihail Sadoveanu, această categorie socială s-a afirmat și în acei ani „pe linia de progres pe care au urmat-o intelectualii din toate timpurile" (p. 128).

În continuarea lucrării, autorul insistă asupra activității organizațiilor democratice, îndrumate și influențate de Partidul Comunist Român, subliniind că prin intermediul acestora partidul întreținea o permanentă legătură cu masele. O formă concretă și eficientă de mobilizare a diferitelor partide și grupări politice, de raliere pe o platformă comună, a constituit-o realizarea a numeroase acorduri democratice, antifasciste, sub auspiciile și conducerea directă a Partidului Comunist Român. Acțiunile prin care s-a încercat crearea Frontului popular antifascist, precum și realizarea, în 1935, a acordurilor de la Băcia și Țebea sînt doar cîteva dintre manifestările evidențiate în această direcție.

Un loc important în lucrare este rezervat prezentării manifestațiilor și a demonstrațiilor de stradă, cu caracter antifascist, organizate în diferite centre muncitorești, atunci cînd țara întreagă era în picioare, iar N. Iorga rostea acel apel profetic și mobilizator: „ferește-te popor al meu, căci mari primejdii ți se pregătesc..." (p. 134). Toate acestea au prefațat, cum era și firesc, acțiunile de masă organizate în vederea apărării independenței și a suveranității patriei, opuse revizionismului fascist. Afirmîndu-se împotriva propagandei revizionist-revanșarde, accentuată mai ales după instaurarea lui Hitler la putere, poporul român, conștient de pericolul ce amenința Europa, a militat cu consecvență pentru salvgardarea păcii, ridicîndu-se cu hotărîre împotriva acelor forțe care, sfidînd voința unui continent, vor declanșa în cele din urmă o nouă conflagrație mondială. Referindu-se la toate acestea, Gh. I. Ioniță evidențiază faptul că România s-a numărat întotdeauna printre țările care au acționat, atît pe plan intern, cît și pe plan extern, împotriva oricăror manifestări revizioniste, aducîndu-și contribuția, prin intermediul unor organisme naționale sau internaționale, precum și prin organizarea unor demonstrații, manifestații etc. antirevanșarde, la lupta generală a întregii lumi civilizate împotriva unor forțe oarbe, decompensate, conduse de instincte ancestrale războinice, distrugătoare.

Ca o confirmare indubitabilă a adeziunii forțelor democratice la linia politică preconi-

zată de Partidul Comunist Român între 1934 şi 1938, autorul relevă succesele electorale obţinute de acestea în întregul interval discutat. Sînt, astfel, înfăţişate, rînd pe rînd, prezenţa şi rezultatele dobîndite de diferite organisme democratice în consultările electorale parlamentare sau administrative organizate între 1933 şi 1937. Se insistă asupra participării Ligii Muncii la alegerile din decembrie 1933, a succesului forţelor democratice în alegerile parţiale din februarie 1936, făcîndu-se numeroase referiri la confruntările electorale administrative-comunale sau judeţene.

Se cuvine, totodată, a fi subliniată contribuţia autorului la relevarea atitudinii internaţionaliste a forţelor democratice din România, care au sprijinit, de-a lungul anilor, cu convingere şi perseverenţă, lupta antifascistă din diferite ţări europene. Autorul îşi încheie demersul său ştiinţific cu o succintă prezentare a activităţii Partidului Comunist Român, a mişcării revoluţionare şi democratice din ţara noastră, în preajma instaurării dictaturii regale. Un rezumat şi un indice general, întotdeauna utile cititorului, completează această lucrare a cărei documentare impresionează, atît prin diversitatea surselor, cît şi prin bogăţia informaţională.

Purtînd pecetea adevărului, paginile acestei cărţi ni se relevă ca un însemn al responsabilităţii, al perseverenţei şi al spiritului critic, profesate cu consecvenţă de autor. Toate acestea sînt în măsură să confere lucrării investitura noutăţii interpretative, prin care se ajunge, neîndoios, la judecăţi de valoarea celor formulate în volumul de faţă. Putem conchide, aşadar, că Gh. I. Ioniţă, stăruind asupra întrebărilor de la care a plecat, nu ne propune un răspuns oarecare, ci unul reclamat şi învederat, în acelaşi timp, de adevărul istoric.

Gh. I. Florescu

* * * *Răscoala secuilor din 1595—1596. Antecedente, desfăşurare şi urmări*, sub redacţia Benkö Samu, Demény Lajos (redactor responsabil) şi Vekov Károly, Edit. Academiei R.S.R., Bucureşti, 1978, 336 p.

Impozanta monografie dedicată răscoalei secuilor din 1595—1596, antecedentelor şi urmărilor sale, reunind colaborarea a 12 cunoscuţi cercetători şi apreciate cadre didactice universitare sub redacţia prof. Samu Benkö, dr. Lajos Demény şi Károly Vekov, se înfăţişează ca un diptic tratînd premisele social-economice şi politice ale mişcării şi apoi cadrul desfăşurării şi însemnătăţii ei.

În inspiratul *Cuvînt înainte* prof. dr. Ştefan Ştefănescu relevă că scopul monografiei a constat din definirea unei direcţii de cercetare „care să conducă la o mai bună înţelegere a ansamblului de fapte istorice, să omagieze o pagină din hronicul luptelor eroice pentru libertate şi demnitate desfăşurate pe acest pămînt".

Începînd cu analiza situaţiei internaţionale a ţărilor române şi a poziţiei lor în cadrul antagonismului existent între Habsburgi, poloni şi otomani în a doua jumătate a secolului al XVI-lea, autorii[1] urmăresc, rînd pe rînd, în partea I a lucrării, evoluţia societăţii secuieşti în perioada amintită, organizarea teritorial-administrativă a teritoriului secuiesc, sistemul militar şi organizarea armatei la secui, răscoala din 1562 şi efectele negative ale reprimării ei, în sfîrşit ecoul mişcărilor sociale secuieşti în rîndurile populaţiei româneşti şi săseşti din Transilvania. În această primă parte a monografiei se evidenţiază în cuprinsul celor 7 capitole constitutive particularităţile prezentate de societatea secuiască, avînd ca nucleu de bază socio-economic şi administrativ satul devălmaş, apoi structurile instituţionale pornind de la organizarea administrativă în scaune şi atribuţiile principalilor dregători în raport cu autoritatea centrală şi comunitatea celor guvernaţi, în cele din urmă organizarea militară a secuilor, popor înzestrat cu virtuţi războinice apărîndu-şi cu străşnicie libertăţile şi constituind o adevărată „forţă de şoc" a armatei feudale transilvane, unde slujeau ca pedestraşi (dărăbani, puşcaşi etc.). Se face apoi o analiză temeinică a cauzelor care au generat puternica răscoală din 1562, în contextul situaţiei politice foarte complexe a principatului de peste Carpaţi, vasal Porţii otomane dar rîvnit în aceeaşi măsură de Habsburgi şi teren de confruntare între aceşti doi vrăjmaşi, contradicţiile de clasă din rîndurile secuimii — împărţită în pături şi clase antagoniste — opunînd în

[1] Conf. univ. dr. Camil Mureşan, prof. univ. dr. doc. Zsigmond Jáko, arhiviştii Liviu Moldovan şi Antal Pál, dr. Akos Egyed, dr. Lajos Demény, dr. András Magyari şi dr. Károly Barbáth, dr. Pavel Binder şi dr. Zoltan Székely.

primul rînd nobilimii țărănimea și ostășimea liberă, înfruntarea cu puterea centrală, în sfîrșit represiunea sălbatică, ce, în afara a numeroase victime, a dus la suprimarea vechilor libertăți ale secuilor de rînd și la aservirea lor în mare măsură. În sfîrșit, după ce se insistă asupra stării de efervescență socială și de nemulțumire latentă domnind în rîndurile secuimii după 1562 și pînă la 1595, aceasta căutînd să-și recucerească drepturile, se înregistrează și ecourile prezentate de frămîntările secuiești în rîndul populației românești majoritare — dar supusă discriminărilor sociale și religioase — precum și a păturilor mijlocii săsești din mediul urban.

A doua parte a monografiei — alcătuită din cinci capitole[2] — tratează mai întîi foarte amănunțit cauzele noii răscoale din 1595—1596, cînd principele Sigismund Báthori în fața amenințării turcești este silit să apeleze la capacitatea militară a secuilor, spre a participa la campania de eliberare a Țării Românești alături de oastea lui Mihai Viteazul, acordînd, sub presiuni, actul de libertăți din 15 septembrie 1595, retractat apoi în decembrie următor de Dietă; se insistă apoi asupra izbucnirii mișcării și a „carnavalului sîngeros" din iarna anului 1596 adică a actelor sălbatice de înăbușirea în sînge a tulburărilor, pustiindu-se sate întregi și executîndu-se, fără milă, bravi ostași care își vărsaseră sîngele în luptele împotriva turcilor. Crunta prigoană a secuilor de rînd de către Bathorești și nobilimea din jurul lor le-a fost însă fatală, căci în timpul fulgerătoarei campanii a lui Mihai Viteazul din toamna anului 1599 în Transilvania, voievodul, cu un adînc simț politic, după ce a întărit vechile libertăți ale secuilor, și-a atras de partea sa masele secuiești și a dobîndit o binemeritată izbîndă. În alte capitole se urmărește apoi atitudinea adoptată față de secui de diferiți principi ai Transilvaniei, după Mihai Viteazul și pînă la Gabriel Bethlen, arătîndu-se că aceștia s-au ferit de a mai repeta greșeala fatală a lui Sigismund Báthori de a li se împotrivi și a-i persecuta, căutînd, dimpotrivă, să le respecte drepturile și să-i atragă de partea lor, în luptele grele duse împotriva imperialilor. Se mai amintește apoi de evoluția sinuoasă a raporturilor cu secuii avute de urmașul lui Mihai Viteazul, Radu Șerban, care în general a căutat să-și facă aliați pe acești vajnici militari, în pofida politicii sale prohabsburgice. Un ultim capitol — foarte bine documentat și bazat pe relevante date statistice — scoate în relief structura economică și socială a satului secuiesc, categoriile de oameni liberi și situația țărănimii aservite, și în sfîrșit drepturile și obligațiile acestei comunități. În încheiere, se fac cîteva considerații teoretice deosebit de interesante cu privire la unele probleme ale concepției marxiste despre istorie și răscoala secuilor din 1595—1596.

Din examinarea structurii lucrării analizate, se poate constata caracterul ei înnoitor, competența cu care a fost abordat — sub multiple aspecte — un subiect atît de complex, efortul deosebit al autorilor pentru o documentare cît mai exhaustiva și o tratare teoretică corespunzătoare, monografia constituind, în cele mai multe privințe, o certă reușită.

Din analiza atît de pertinentă a societății secuiești din secolul al XVI-lea în componentele sale socio-economice, politice, organizatorice și militare, în cadrul lucrării analizate lipsește, însă, după părerea noastră, o dimensiune și anume aceea a universului spiritual în care a evoluat această comunitate. În monografie se face abstracție de aportul adus de secuime la tezaurul cultural al Transilvaniei, de frămîntările ei pe plan confesional și ideologic, de aderarea ei parțială la Reformă și de opoziția manifestată față de influenții clerici iezuiți, atotputernici la curtea principelui Sigismund Báthory. Această lacună s-ar fi putut înlătura prin includerea și a unui scurt capitol privind elementele de suprastructură detectate în rîndurile societății secuiești în epoca Umanismului. De asemenea, constatăm lipsa unui indice, care ar fi ajutat pe cititor să se orienteze mai lesne în cuprinsul cărții, cît și absența ilustrațiilor, ce ar fi făcut mai sugestivă lectura ei.

În ceea ce privește unele completări pe care am dori să le aducem monografiei, acestea se rezumă la cîteva mărturii din izvoarele străine asupra participării secuilor la campania din 1595 în Țara Românească și la răscoala lor din iarna următoare. Astfel, cronicarii turci Mustafa Selaniki, Mehmed bin Mehmed și Ibrahim Pecevi subliniază vitejia ostașilor secui în luptele din 1595 și aportul pedestrașilor din rîndurile lor la cucerirea cetății Giurgiului, confirmînd astfel știrile din sursele maghiare[3].

Totodată, unele mențiuni interesante privitoare la cauzele răscoalei din 1595—96, desfășurarea și reprimarea ei se întîlnesc și în scrisorile adresate la 5 ianuarie și 2 martie 1596

[2] Autori : Dr. Lajos Demény, dr. Constantin Rezachevici, conf. univ. István Imreh și conf. univ. József Pataki, János Fazekas, membru al Academiei de Științe Sociale și Politice a Republicii Socialiste România.

[3] *Cronici turcești privind țările române (sec. XV—mijlocul sec. XVII)*, (ed. M. Guboglu și M. Mehmet), Vol. I, București, 1966, p. 373—374, 420—423, p. 502—504.

marelui duce al Toscanei de către mercenarul italian Cosimo Capponi[4].

În sfîrșit, o serie de date generale privitoare la societatea secuiască, la istoricul și organizarea ei în a doua jumătate a secolului al XVI-lea se mai întîlnesc la misionarul iezuit Ferrante Capeci[5] și la protonotarul apostolic Giorgio Tomasi[6].

De asemenea în capitolul privitor la situația internațională a țărilor române pînă la 1600 — de altminteri excelent scris, cu o remarcabilă viziune de ansamblu — credem că autorul (conf. univ. Camil Mureșan) s-ar putea referi în introducere și la clasica lucrare a lui Fernand Braudel, *La Méditerrannée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II* (ed. a II-a), vol. I—II, Paris, 1966 iar pentru comerțul englez în Marea Baltică (p. 24) la recenta lucrare a istoricului polonez Henryk Zins, *England and the Baltic in the Elisabetan era*, Totowa/New Jersey (S.U.A.), 1972, XII + 348 p.

Avem de asemenea de semnalat faptul că documentele privitoare la războiul țărănesc din 1514 prezentate ca inedite la p. 132—134 în capitolul *Date noi despre răscoalele secuiești din secolul al XVI-lea și ecoul lor în rîndul populației românești și săsești din Transilvania* (autori dr. P. Binder și dr. Z. Székely) au fost publicate anterior de Costin Feneșan, *Participarea Brașovului la înăbușirea răscoalei țărănești din 1514 în Transilvania* în „Anuarul Institutului de istorie și arheologie", Cluj-Napoca, XIX (1976), anexa, p. 287—290, doc. I—V.

În concluzie, cu toate deficiențele semnalate — care nu alterează substanța și conținutul acestei lucrări închinate în limba română unui moment așa de important din istoria secuilor — salutăm cu bucurie apariția unui atare volum ce aruncă atîtea lumini noi și deosebit de semnificative asupra trecutului unei naționalități care s-a înfrățit adeseori în luptele ei pentru afirmare, cu românii.

Paul Cernovodeanu

[4] *Călători străini despre țările române*, vol. III, București, 1971, p. 512 și 514.

[5] *Ibidem*, p. 99—101.

[6] *Ibidem*, p. 669.

UTA BINDREITER, *Die diplomatischen und wirtschaftlichen Beziehungen zwischen Österreich-Ungarn und Rumänien 1875—1888* (Relațiile diplomatice și economice între Austro-Ungaria și România 1875—1888), Hermann Böhlaus Nachf, Wien-Köln-Graz, 1976, 322 p.

După cum mărturisește și autoarea, scopul acestei interesante lucrări a fost acela de a lămuri unele afirmații sau teze ale istoriografiei contemporane din Europa dar și din America în legătură cu evoluția relațiilor româno-austro-ungare în deceniile 8 și 9 ale sec. al XIX-lea. În ultimii 25 de ani preocuparea pentru clarificarea acestor probleme a fost destul de crescută îndeosebi în rîndurile unor istorici austrieci, precum Z.B.J. Andritsch, D. F. Gotz, A. Krausnecker, E. R. v. Rutkowski, S. Wischall și alții. Dar aprecierile lineare, adesea unilaterale, ale acestora nu converg cu punctele de vedere exprimate de autor, care, utilizînd o documentare mai largă, desprinsă din cercetarea arhivelor vieneze, ale unor arhive particulare din Germania, precum și a unor fonduri arhivistice aflate în România, a ajuns la concluzii mai realiste, mai obiective și mai apropiate de adevărul istoric.

Uta Bindreiter ține să argumenteze, spre deosebire de alți istorici austriaci și germani, că Austro-Ungaria a avut interese să susțină politica de emancipare a României față de Turcia dar și față de presiunile Rusiei țariste, întrucît și monarhia, la rîndul ei, considera tendințele de expansiune ale Imperiului țarist drept cel mai mare pericol pentru consolidarea poziției sale economice, dar mai ales politice în Europa centrală, central-răsăriteană și de sud-est. Autoarea nu este de acord cu afirmația că apropierea României față de Puterile Centrale s-ar fi realizat la inițiativa lui Bismarck, apropiere finalizată prin încheierea pactului secret cu Austro-Ungaria din 1883, așa cum se susține în numeroase lucrări. Insistențele diplomației vieneze — prin acțiunile întreprinse de contele Andrassy, acele din scurta perioadă ministerială a lui Haymerle și continuate, cu aceeași asiduitate, de Kálnoky — au constituit o politică deliberată prin care Austro-Ungaria urmărea să sprijine România în lupta sa pentru emancipare politică, s-o scoată de sub influența Rusiei și în felul acesta s-o capaciteze pentru o alianță defensivă anti-rusă. Convenția comercială între Austro-Ungaria și România încheiată la 10/22 iunie 1875 constituie, pentru autor, o dovadă peremptorie a intereselor economice ce legau cele două țări; dar Uta Bindreiter dă o mai mare importanță valorii sau sensului

politic al acestui act: o încercare de eludare a prevederilor Convenției de la Paris și un prim pas spre emanciparea României de sub tutela imperiului otoman. De la această convenție și de la o înțelegere în problema Dunării rămînea un drum scurt spre o alianță politică care ar fi contribuit la crearea unui spațiu de siguranță între Rusia și Monarhie, precum și la atenuarea tendințelor iredentiste ale românilor din Transilvania și Bucovina.

În dorința de a demonstra aceste teze autoarea acordă, în cercetarea sa, o mai redusă atenție unor aspecte care nu pot fi ignorate dacă ne referim la condițiile concret istorice în care au evoluat relațiile româno-austro-ungare; în primul rînd nu trebuie uitată tendința de autodeterminare a popoarelor din monarhie care crea multă neliniște Vienei; nu se pune doar problema panslavismului sau a iredenței române de pildă; se pune în aceeași măsură problema tendințelor separatiste ale Ungariei față de Austria. În aceste condiții, monarhia dualistă era avizată, totuși, la sprijinul Germaniei a cărei politică promova niște țeluri proprii, în sensul că nu dorea o tulburare a ,,echilibrului" european creat după 1871. Austro-Ungaria, pe de altă parte, nu putea renunța nici la alianța celor trei împărați pentru a nu leza orgoliul și interesele Germaniei în Europa și nici susceptibilitatea Rusiei.

Ca urmare, diplomația austro-ungară nu putea să depășească anume limite în relațiile cu România, țară cu o poziție strategică recunoscută de toate puterile europene datorită așezării sale între cele trei imperii, cu destule probleme de ordin social și politic în interior. Aceste limite mai erau determinate și de faptul că România urmărea, la rîndul său, să-și realizeze strategia sa politică prin desăvîrșirea unificării statului național.

Consecventă acestei intenții, Uta Bindreiter face în partea introductivă (p. 2—41) o incursiune succintă asupra relațiilor între Austria (Austro-Ungaria) și Principatele Unite (România) între anii 1859 — 1874. Fără a neglija divergențele — uneori destul de adînci — care au caracterizat relațiile româno-austriace din această perioadă, autorul insistă, cu precădere, asupra punctelor de contact care au condus la o apropiere între cele două țări. Poposind asupra unor momente mai importante ale procesului de făurire a statului național român (Unirea din ian. 1859 a Moldovei cu Țara Românească; Conferința de la Paris din aprilie-septembrie 1859; Relațiile Austriei cu Principatele Unite între 1859—1861), autorul prezintă corect poziția Austriei față de aceste evenimente, unele cu sens revoluționar în istoria poporului român. Dar punctul de vedere austriac este exprimat mai mult prin prisma locului și rolului pe care și-l atribuia monarhia în politica europeană din acea vreme și mai puțin prin prisma procesului obiectiv al constituirii națiunilor în Europa, proces aflat în plină desfășurare atît în centrul cît și în părțile central-răsăritene și de sud-est ale continentului.

Aceasta nu înseamnează că autorul omite tendințele de unitate deplină exprimate de presa vremii (,,Românul", ,,Revista Carpaților" din București sau ,,Dacia" înființată în 1861 la Iași) în primii ani ai domniei lui Cuza, sau preocupările diplomației Principatelor privind situația din Transilvania, sau contactele pe care România le întreținea cu Banatul și Bucovina; Viena părea îngrijorată și de tratativele pe care Al. I. Cuza le-a purtat cu emigrația ungară și poloneză. Erau măsuri și acțiuni care fiecare în parte și toate împreună vizau, în perspectivă, independența țării (p. 19). Autorul menționează, între altele, încercarea pe care o face diplomația austriacă de a ajunge la o îmbunătățire a relațiilor cu Principatele, acordînd atenție și respect lui Al. I. Cuza cu ocazia vizitei sale din septembrie 1860 la Constantinopol. Această poziție a fost de altfel influențată și de atitudinea pe care au adoptat-o cu acest prilej Turcia, Franța și Anglia față de domnitor. Însărcinatul cu afaceri al Austriei, Ludolf, a privit cu mai multă înțelegere, după această întîlnire, necesitatea unificării administrative și politice a celor două principate (p. 21).

Cele două înțelegeri de mai mică importanță încheiate în timpul lui Cuza cu Austria, nu au condus la reglementarea relațiilor diplomatice între cele două părți. Propunerea domnitorului de a se deschide o reprezentanță diplomatică la Viena, respectiv la București, a fost respinsă de Rechberg; dar el intenționa să reglementeze această situație printr-un contact direct cu Francisc Iosif — intenție ce nu s-a mai putut materializa (p. 26).

Cursul relațiilor româno-austriace (austro-ungare) nu s-a modificat nici in primii ani de domnie ai prințului Carol, întrucît Austria s-a pronunțat împotriva alegerii sale ca domn al României nu doar pe considerentul că ar fi promovat interesele Prusiei la Dunăre, dar Carol ,,era cunoscut drept un zelos potrivnic al Austriei".

În condițiile anului 1866 cînd era amenințată chiar existența monarhiei, diplomația austriacă, pentru a-l cîștiga pe Napoleon III de partea sa (împotriva Prusiei desigur), ar fi fost de acord chiar cu o eventuală proclamare a independenței României (p. 27). Intervenția Austriei n-a reușit să împiedice candidatura lui Carol; deghizat, el va trece prin Elveția spre România ajungînd, în mai, la București.

România n-a privit cu ochi buni pactul dualist. Campania pentru susținerea intereselor românilor din monarhie purtată pe diverse căi prin presă (,,Românul" și ,,Per-

severența"), prin acțiuni de informare, prin măsuri de apărare etc. a adîncit divergențele între România și Austro-Ungaria; momentul culminant al crizei l-a constituit publicarea „Cărții Roșii" de către guvernul de la Viena, în noiembrie 1868, prin care România era acuzată că tulbura pacea și că are o atitudine dușmănoasă față de monarhia dualistă (p. 30). În aceste condiții, Carol a stăruit pe lîngă Francisc Iosif pentru normalizarea relațiilor prin acceptarea unei reprezentanțe diplomatice la Viena și respectiv la București, propunere ce a fost acceptată la 24 decembrie 1868. Dr. Ludovic Steege, om politic cunoscut, devenea primul reprezentant diplomatic român la Viena. Acesta din urmă însă avea să simtă rezistența cancelarului Beust care, acuzînd guvernul român de tendințe pan-românești (grossrumänischen Tendenzen), își continua vechea sa optică antiromânească.

Autorul susține că prima cotitură vizibilă, pozitivă, în relațiile României cu Austro-Ungaria se poate urmări în perioada anilor 1869—1874. La sfîrșitul anului 1869 Francisc-Iosif, în drum spre Egipt — unde urma să se deschidă traficul pe Canalul Suez — face o escală la Vîrciorova unde este primit de M. Kogălniceanu; în anii următori interesele pentru un schimb comercial organizat devin mai evidente la ambele părți; începe și cooperarea, prin firma Offenheim în construcția de linii ferate în România; România participă în 1873 la expoziția economică mondială de la Viena cu exponante din domeniul economiei agrare (p. 40). Toate aceste manifestări vor conduce la o apropiere între acele două state, vădindu-se din ambele părți dorința de reglementare a schimburilor comerciale.

Alături de interesele economice, susține autorul, se adaugă și interesul politic al României de a găsi în Austro-Ungaria un sprijin concret la încercările de desprinderea ei de sub tutela imperiului otoman și la obținerea independenței de stat. Astfel își fac loc tratativele între reprezentanții celor două țări care vor duce, în final, la încheierea convenției comerciale din 1875.

Perioadei acestor tratative și încheierii Convenției româno-austro-ungare (10/22 iunie 1875) le este consacrat un capitol dezvoltat (Cap. I. p. 42—100) în care Uta Bindreiter realizează o secțiune pe orizontală și pe verticală foarte reușită: pe verticală, disecînd în toate detaliile și în adîncime conținutul convenției, cu toate implicațiile sale economice; iar pe orizontală evidențiind rațiunile sale politice și economice, implicațiile pe care această înțelegere le-a avut în viața politică, în relațiile diplomatice dintre cele două țări.

Retrospectiva pe care autorul o face asupra politicii vamale a Principatelor (României) între anii 1840—1868, scoate în evidență limitele în care se încadra aceasta datorită statutului juridic al celor două țări stabilit de Regulamentul organic, într-o măsură de Convenția de la Balta Liman și apoi de Convenția de la Paris din 1858. Situația de dependență nu permitea Principatelor o politică economică și vamală care să asigure protejarea producției naționale și realizarea unor venituri mai substanțiale, venituri ce s-ar fi reflectat și în progresul general al Principatelor. Această situație explică și măsurile pe care guvernul din 1866 le-a luat în politica vamală în vederea redresării financiare a României: taxa de import a fost mărită de la 5% și 7% ad valorem (și așa destul de modestă); la mărfurile care intrau prin porturile dunărene s-au mai adăugat 0,5%; iar pentru anumite mărfuri destinate Turciei se percepea 0,5% ad valorem taxă de tranzit. În schimb a fost încurajat exportul: dacă în 1865 taxa de export s-a redus de la 5% la 4%, după 1866 ea a scăzut continuu, ajungînd în 1869 doar la 1% (p. 45). Autorul arată și alte măsuri locale pentru înviorarea comerțului în anii 1869—1870, din care protecționismul vamal (uneori deghizat) ieșea la iveală. Noua lege vamală a fost discutată de Cameră și Senat în luna mai 1874 fiind acceptată cu o majoritate absolută (49).

Inițiativa pentru o convenție comercială între Austro-Ungaria și România aparținea României. Însă înainte de a se accepta deschiderea tratativelor de către contele Andrassy, Turcia, aflînd despre aceste intenții, trimitea o notă circulară marilor puteri (24 sept. 1873) prin care protesta împotriva semnării unei eventuale convenții comerciale cu România; guvernul otoman motiva punctul său de vedere afirmînd că recunoașterea independenței economice a României ar grăbi recunoașterea independenței politice (p. 55). Cu toată opoziția Turciei, la care s-au raliat Franța și Anglia, la insistența lui Andrassy, Berlinul și Petrogradul (alianța celor trei împărați) au notificat guvernului turc acordul celor două puteri, pentru încheierea unei convenții economice directe între țări dependente și alte țări.

În acest sens, tratativele începute încă în primăvara anului 1874 au fost concretizate într-un proiect de convenție, elaborat de o comisie mixtă româno-austro-ungară în zilele de 26—28 ianuarie 1875 la Viena. Unele divergențe (art. X, dacă înțelegerea să poarte titlul de tratat sau convenție etc.) s-au reluat în întîlnirea din 1—21 martie 1875, ajungîndu-se la un consens în iunie 1875 cînd a și fost semnată convenția.

Pusă în discuția parlamentului român, convenția, alcătuită din 22 articole și cîteva anexe a stîrnit furtunoase dezbateri. Opoziția

liberală a atacat vehement conținutul convenției considerîndu-l „antinațional" și acuzînd guvernul conservator de lipsă de fermitate, de subordonarea intereselor economice și politice ale României intereselor Austro-Ungariei. Pledoaria ministrului de externe, V. Boerescu — care a pus accent pe aspectul și importanța politică a convenției — în sensul că libertatea economică constituia un pas spre recunoașterea independenței depline a României — a convins pe deputați, Convenția fiind votată cu o majoritate zdrobitoare (p. 88).

Consiliul imperial al Austro-Ungariei a luat în discuție convenția în februarie 1876. Majoritatea guvernamentală motiva semnarea ca o necesitate imperioasă de a asigura poziția economică a monarhiei în România, întrucît prin politica vamală adoptată de aceasta din urmă se punea sub semnul întrebării influența economică a statului dualist la Dunărea de jos. Opoziția în schimb — neunitară în manifestările ei — acuza guvernul că a rupt cu vechea politică orientală a Monarhiei, aceea a menținerii integrității Imperiului otoman; convenția aducea prea multe avantaje unui stat vasal cum este România, orientare care poate avea urmări serioase pentru Monarhie. Avantajele materiale sînt pentru Austro-Ungaria extrem de reduse și unele prevederi sînt neclare. Opoziția cerea respingerea convenției sau cel puțin amînarea acceptării ei. Altă grupare a opoziției susținea că avantajele rămîn doar de partea României. Guvernul n-a reflectat asupra consecințelor economice; el s-a condus mai mult după rațiuni politice urmărind consolidarea României, pentru ca la caz de nevoie să găsească un sprijin în ea (p. 94—95). Pusă la vot, convenția a fost acceptată cu 145 : 13; la 20 mai 1 iunie 1876 a avut loc schimbul de documente ratificate, care precizau că intrarea în vigoare a convenției va avea loc la 1 iulie 1876.

În finalul acestui capitol, autorul — după ce prezintă opiniile unor istorici și oameni politici români (C.I. Băicoianu, Titu Maiorescu, Nicolae Iorga, Ion Moga), precum și opiniile pe care le susține istoriografia austriacă (Adolf Beer, Karl Grünberg, Herbert Mates și istoricul american Frederick Kellog) cu privire la importanța convenției — își mărturisește concluziile personale (p. 99—100). Uta Bindreiter susține că această înțelegere nu trebuie tratată, în principal, sub aspectul ei economic care a adus și prejudicii României; importanța deosebită a convenției rezidă în semnificația sa politică. Pentru tînărul stat românesc, precizează autorul, care în afara relațiilor externe era practic un stat independent, înțelegerea cu o mare putere cum era Austro-Ungaria însemna o confirmare a acestei independențe. Strînsă ca într-un cleşte între Rusia țaristă și Imperiul otoman. România trebuie să caute un sprijin la vecinul din vest.

Pentru Austro-Ungaria convenția comercială cu România însemna un nou capitol în politica externă a Monarhiei. Deși nu era prea interesată în independența României, după eșecurile suferite în tendința de a incorpora Principatele, cea mai realistă soluție în a crea un bastion împotriva tendințelor expansioniste ale Rusiei țariste era aceea de a-și asigura o hotărîtoare influență politică în regiunea Dunării de Jos printr-o dependență economică a României față de Austro-Ungaria. Convenția comercială — după autor — constituia pe de o parte un act de curaj al unui stat vasal care urmărea să se elibereze de sub dominația otomană, pe de altă parte o măsură realistă politică a unei mari puteri. De reținut este și faptul că s-au respectat principiile comerțului liber, iar clauzele convenției, cel puțin formal, porneau de la principiul tratamentului egal (p. 99).

În realitate cel mai avantajat dintre cei doi parteneri a rămas Austro-Ungaria. În timp ce produsele industriale ale monarhiei își găseau în România o piață de desfacere sigură stînjenind astfel dezvoltarea unei industrii naționale, exportul de produse agrare românești spre Austro-Ungaria a rămas la cifre de afaceri scăzute, fiind nevoit să înfrunte și concurența produselor din alte țări agrare. Aceasta înseamnă că Austro-Ungaria a beneficiat atît politic cît și economic de pe urma încheierii convenției. Deși din punct de vedere economic România a fost dezavantajată de convenția încheiată, însemnătatea acesteia constă în încercarea reușită de emancipare a României de sub tutela otomană, un pas înainte în dezvoltarea relațiilor sale internaționale care, în final, vor conduce la independența politică (p. 100).

Autorul analizează, în continuare (cap. II. p. 101 — 165), relațiile româno austro-ungare în perioada anilor cuceririi independenței statale și a recunoașterii acesteia de puterile europene (1876—1879). Dupa ce prezintă viața politică internă în anii 1875 76, cu mutațiile respective în conducerea destinelor României (căderea guvernului Lascăr Catargiu, preluarea frînelor politice de coaliția liberală etc.), autorul stăruie asupra poziției guvernului român în preajma și în timpul războiului ruso-turc și a atitudinii lui Andrassy față de încercările României de a obține independența pe cale diplomatică.

Referindu-se la politica de „neutralitate absolută", Uta Bindreiter arată că ea a devenit mai activă după răscoala bulgarilor și intrarea Serbiei și Muntenegrului în război împotriva Turciei, deci în primăvara anului 1876 (p. 113 și urm.). După încercările lui

M. Kogălniceanu de a obține independența pe cale diplomatică, încercări care au eșuat, în vara anului 1876 conducerea guvernului este preluată de I.C. Brătianu. La externe, în locul lui Kogălniceanu este numit N. Ionescu, un convins adept al politicii de „neutralitate absolută" așa cum o afirmă și in discuția cu Calice, consulul general al Austro-Ungariei la București.

Contrar vederilor lui N. Ionescu, primul ministru I.C. Brătianu considera oportună ieșirea din neutralitate a României și alinierea poziției țării cu aceea a Austro-Ungariei și Rusiei. Această convingere l-a determinat să accepte invitația guvernului rus de a se intilni, in sept. 1876, la Livadia; era de fapt și o contrabalansare a vizitei pe care o făcuse Brătianu lui Francisc Iosif și Andrassy la Sibiu in august același an. Se pare că Brătianu deținea unele informații cu privire la intilnirea de la Reichstadt, deoarece înainte de a pleca în Rusia, împărtășea lui Bosizio, viceconsulul Austro-Ungariei la București că vizita la Livadia n-ar avea vreo semnificație politică, dar că România va merge cu acea putere care nu-i amenința existența, intrucit nici una din puterile semnatare a păcii de la Paris (1856) nu i-a oferit vreo garanție; exprimîndu-și credința că Austro-Ungaria este binevoitoare, el își manifestă totodată regretul că nu i s-a promis nimic României (p. 116).

La înapoierea sa de la Livadia Brătianu n a mai informat pe Calice asupra rezultatelor intrevederii de la Livadia; el constata doar efectul acestei călătorii asupra opiniei publice din țară. Refuzul marilor puteri de a analiza situația României la Conferința puterilor garante convocată la Constantinopol în decembrie 1876, a incitat și mai mult opinia publică din România. Se adaugă și conflictul cu privire la modul cum era tratată România (drept „provincie privilegiată") în cuprinsul constituției turcești din 1876. La inițiativa lui Carol, în noaptea de 17 spre 18 ianuarie 1877, intr-o ședință comună a Camerei și Senatului s-a discutat și problema unei eventuale convenții cu privire la trecerea trupelor rusești peste teritoriul României împotriva Turciei; majoritatea participanților s-au declarat de acord cu convenția (p. 122).

Adepții politicii „neutralității absolute" reacționează energic și încearcă răsturnarea guvernului. Concomitent ei tatonează, din nou, sprijinul Austro-Ungariei. Într-o convorbire cu Andrassy, în februarie 1877, Ioan Bălăceanu ii declara că guvernul român s-ar opune intrării trupelor ruse dacă din partea Austro-Ungariei ar exista cea mai mică speranță de a acorda sprijin României. Respingind această idee, Andrassy preciza că Austria nu va trata nicicind o trecere a trupelor rusești peste teritoriul României drept „casus belli" (p. 123). Ambiguitatea politicii monarhiei era evidentă. Andrassy, care sfătuia guvernul român să-și mențină neutralitatea, nu garanta, sub nici o formă, un sprijin efectiv în cazul încălcării ei de o terță putere.

În condițiile în care trebuia să se încheie convenția cu Rusia, guverul român a considerat utilă o consultare a Vienei. Andrassy dind un răspuns foarte vag, ținea să menționeze că guvernul său nu se va opune intrării armatelor rusești, dar nu va fi de acord cu un regim de ocupație, cu o administrație rusească și cu nici un fel de anexiuni. Cu această ultimă tatonare înainte de semnarea convenției cu Rusia, guvernul român a ajuns la concluzia că trebuie să acționeze mai ferm, după interesele proprii, înțelegînd, din nou, că marile puteri își văd, în primul rind, de interesele lor.

Convenția semnată la 4/16 aprilie 1877 de Dimitri Stuart din partea Rusiei și M. Kogălniceanu (reintrat în guvern, înlocuindu-l pe neutralistul N. Ion scu) din partea României, nu a fost adusă la cunoștința Vienei decit spre sfirșitul lunii, după ratificarea ei de către camerele legislative. Semnarea convenției a produs o impresie nefavorabilă în cercurile politice ale Austro-Ungariei. Ziarul „Neue Freie Presse" considera actul un afront la adresa monarhiei habsburgice; în Ungaria, unde războiul Rusiei se bucura de puțină simpatie, s-a ajuns la demonstrații în favoarea Turciei. Poziția rezervată a Austro-Ungariei l-a determinat pe M. Kogălniceanu să împărtășească lui Zwiedenek (noul consul general al Austro-Ungariei la București) că semnarea convenției putea fi evitată dacă guvernul de la Viena ar fi intervenit energic pentru garantarea neutralității României de către toate puterile Europei; izolarea la care a fost împinsă România a determinat guvernul român să acționeze în consecință. În același sens se pronunța și I.C. Brătianu cind declara: „Les grand s Puissances ne voulant pas régler notre situation, par rapport du passage des russes, nous nous sommes vus dans la nécessité de la régler nous mêmes; on l'a d'ailleurs réconnu à Vienne". (p. 126—128).

Atitudinea decisă a guvernului român de a obține independența pe orice cale, a creat starea de război între România și Turcia. După proclamarea independenței, la 9 mai 1877, România era conștientă că ea va fi nevoită să și-o consfințească pe cimpul de luptă.

Austro-Ungaria a adoptat o atitudine de rezervă față de proclamarea independenței României. Contele Andrassy susținea că independența nu era indispensabilă României și că hotărirea definitivă a monarhiei va depinde

de rezultatul războiului şi de atitudinea pe care România o va avea pînă atunci.

La Congresul de la Berlin, Austro-Ungaria, ca şi celelalte mari puteri, a acceptat schimbările teritoriale cerute de Rusia României, dar răceala intervenită în relaţiile româno-ruse a oferit Austro-Ungariei posibilitatea să se apropie mai mult de România, arată autoarea[1].

Uta Bindreiter se opreşte, apoi, asupra perioadei destul de dificile de după Congresul de la Berlin, în care diplomaţia română a luptat cu dîrzenie pentru a obţine recunoaşterea independenţei României de marile puteri ca Germania, Anglia, Franţa şi Italia. După cum se ştie aceste ţări, la sugestia Germaniei, condiţionau recunoaşterea independenţei ţării noastre de îndeplinirea articolului 44 al Tratatului de la Berlin, privitor la acordarea drepturilor de cetăţenie tuturor locuitorilor de altă credinţă religioasă, în primul rînd populaţiei evreieşti. În lucrare se arată că rezolvarea acestei cerinţe a tratatului de la Berlin era dificilă pentru guvernul român, datorită implicaţiilor de ordin social, şi înainte de toate economic (p. 153). Austro-Ungaria s-a arătat binevoitoare faţă de trimiterea unui reprezentant diplomatic la Bucureşti, conştientă fiind de importanţa României în cazul unui conflict cu Rusia (p. 154).

Autoarea subliniază faptul că şi guvernul Marii Britanii i-a propus lui Bismarck să recunoască împreună independenţa României imediat după Congresul de la Berlin, dar cancelarul german a refuzat (p. 156). Interesantă este remarca istoricului vest-german Martin B. Winkler, citat de Uta Bindreiter, după care introducerea de către Bismarck a unei noi condiţii, neprevăzută în tratatul de la Berlin, pentru recunoaşterea independenţei României şi anume răscumpărarea de către guvernul român a căilor ferate române de la consorţiul Bleichröder-Hansemann, a fost primul pas pe care l-a făcut guvernul german pentru a acorda sprijin politic capitalului german în străinătate. Poziţia Germaniei era totuşi slabă, pentru că independenţa României fusese înscrisă în două tratate internaţionale, iar Austro-Ungaria, Rusia şi Turcia aveau deja, din toamna anului 1878, miniştri plenipotenţiari la Bucureşti, fapt ce atesta recunoaşterea independenţei României înainte de îndeplinirea articolului 44 al tratatului de la Berlin (p. 159). Se ştie că prin acceptarea de către împăratul Francisc Iosif a agentului diplomatic al României Ion Bălăceanu la la 9/21 septembrie 1878, în calitate de trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar al României, Austro-Ungaria a fost prima mare putere care a recunoscut independenţa României, fapt scos în evidenţă şi de Uta Bindreiter[2].

Austro-Ungaria a jucat o anumită perioadă un rol de mijlocitor între România şi marile puteri occidentale, dar în urma presiunilor lui Bismarck, Andrassy a trecut de partea puterilor occidentale, „sfătuind" guvernul de la Bucureşti să satisfacă pretenţiile Germaniei, în ceea ce priveşte răscumpărarea căilor ferate. Andrassy, scrie U. Bindreiter, a respins ideea unui demers colectiv al puterilor occidentale pe lîngă guverul român în chestiunea îndeplinirii articolului 44, întrucît nu voia să împartă cu nimeni simpatia de care se bucura Monarhia habsburgică în România. Aici trebuie însă arătat faptul că dacă Andrassy s-a declarat ostil unui demers colectiv al puterilor la Bucureşti, în schimb a recurs, la presiuni dure asupra guvernului român, ameninţîndu-l cu rechemarea ministrului Austro-Ungariei la Bucureşti, dacă puterile occidentale vor conchide că România n-a îndeplinit articolul 44 al Tratatului de la Berlin[3]. Ameninţarea cu rechemarea ministrului Austro-Ungariei era singura reală, care putea să periclitează grav situaţia internaţională a României, deoarece puterile occidentale nu aveau alte mijloace de presiune asupra României. Andrassy i-a repetat lui V. Boerescu, ministrul de externe al României, în cursul vizitei la Viena „că nu poate să se despartă de celelalte puteri, că va subscrie ceea ce vor subscrie şi ele"[4]. Autoarea menţionează în continuare, tratativele difi-

---

[1] V. şi Constantin Nuţu. *Semnificaţia proclamării independenţei României în relaţiile româno-austriace*, în culegerea de studii *Din lupta poporului român pentru independenţă*. Coordonator Ioan Scurtu. Universitatea din Bucureşti. Facultatea de istorie, Bucureşti, 1977, p. 182—183.

[2] Vezi şi Gh. N. Cazan şi I. Gheorghiu, *Acţiunea politică a guvernului român pentru punerea în aplicare a hotărîrilor Congresului de la Berlin privind independenţa României*, în culegerea *Din lupta poporului român pentru independenţă*. Coordonator Ioan Scurtu. Universitatea din Bucureşti, Facultatea de Istorie, 1977, p. 188.

[3] Vezi Arhiva Bibliotecii Centrale de Stat (B.C.S.) fond Brătianu, pachet LVIII 1, copia notei contelui Andrassy din 21 iulie/2 august 1879 adresată contelui Hoyos pentru a fi adusă la cunoştinţa guvernului român şi Haus-Hof-und Staats archiv Wien, P.A. XVIII, Rumäniem, Liasse I 1878—1879 Judenfrage, Anerkennung Rumäniens f. 252—253.

[4] Arhiva B.C.S. *Loc. cit.* dosar 3 Viena 8 august 1879.

cile româno-germane care au dus la răscumpărarea de către guvernul român a căilor ferate şi la recunoaşterea independenţei României de către Germania, Marea Britanie şi Franţa, la 8/20 februarie 1880.

Contele Andrassy, considerat prieten al României, s-a retras de la conducerea Ministerului de externe cezaro-crăiesc în octombrie 1879, după ce şi-a pus pecetea pe aproape patru decenii de politică externă austro-ungară, prin încheierea alianţei cu Germania. În scrisoarea trimisă de contele Andrassy principelui Carol al României, acesta îl chema pe domnitor să se alăture Austro-Ungariei şi Germaniei, întrucît interesele României şi ale Monarhiei de Habsburg ar fi identice (p. 165). Este de remarcat, deci, interesul pe care cercurile conducătoare de la Viena îl manifestau faţă de atragerea României în sfera politico-militară a imperiilor centrale. Tînăra cercetătoare austriacă prezintă în cîteva rînduri foarte sugestive programul de politică externă sud-est europeană al noului ministru de externe al Austro-Ungariei, baronul Haymerle:

„El era de părere că Austria ar trebui, mai întîi, să includă statele balcanice în sfera sa de influenţă economică — dependenţa lor politică ar urma, apoi, pe o cale naturală, neforţată. Pătrunderea economică în Balcani, cu ajutorul Dunării, a fost punctul principal al programului politic extern al lui Haymerle. El conţinea însă şi greşeli întrucît făcea să se simtă prea puternic superponderea Austriei asupra statelor dunărene şi de aceea ele s-au îndreptat de la început împotriva Monarhiei (p. 204)". Privite sub acest raport ne apar mult mai clare insistenţele şi pretenţiile Austro-Ungariei din anii 1878—1883 de a-şi institui dominaţia la Dunărea de jos, între Porţile de Fier şi Galaţi, pe partea din marele fluviu în care Austro-Ungaria nu era riverană. Cu atît mai legitimă apare, deci, poziţia fermă a guvernului român de respingere a pretenţiilor Austro-Ungariei.

Noul ministru de externe al Austro-Ungariei, contele Gustav Kálnoky şi-a luat funcţia în primire la începutul lunii decembrie 1881, în plină desfăşurare a incidentului între România şi Austro-Ungaria provocat de unele cuvinte considerate jignitoare la adresa Austro-Ungariei din Mesajul Tronului la deschiderea Corpurilor legiuitoare ale României din 15/27 noiembrie 1881. Incidentul este relatat în mod veridic (p. 212—218). Kálnoky a considerat un pasaj din Mesaj în care se vorbea de închiderea graniţelor Austro-Ungariei pentru importul vitelor din România „subt cuvînt de epizootie" drept un act „ieşit din comun şi neruşinat" (herausfordernder, unverschämter Akt) care nu putea fi trecut cu vederea şi ocazia nu putea fi scăpată" pentru ca micul regat să fie adus la realitate". U. Bindreiter arată că termenul românesc nu este totuna cu „prétexte" cum a apărut în traducerea franceză a Mesajului Tronului, chiar Hoyos sesizînd posibilitatea unei greşeli de traducere (p. 213), însă, adăugăm noi, ministrul Austro-Ungariei la Bucureşti n-a făcut nimic pentru aplanarea incidentului, din contra, l-a aţîţat pe Kálnoky. Noul ministru de externe, scrie autoarea, a arătat românilor că nu le acceptă pretenţiile şi demonstraţiile amorului propriu iritat (p. 217). Lucrurile ar părea îndreptăţite dacă ar fi vorba de „samavolnicii" şi „pretenţii". Însuşi U. Bindreiter arată că după 1878 limitările impuse importului de vite din România, de guvernele de la Viena şi Budapesta, motivîndu-le prin existenţa unor focare endemice de pestă bovină, lucru neadevărat, au sporit cu fiecare an pînă la interdicţie totală de la 1 ianuarie 1882. Această hotărîre a adus mari pagube crescătorilor români de animale, lovind grav una din ramurile de bază ale exportului român.

Măsurile adoptate de guvernul de la Viena s-au datorat cererilor guvernului ungar, exportul de vite din Ungaria în Germania scăzînd de la 38 milioane guldeni în 1877 la 4,18 milioane în 1881, ca urmare a măsurilor protecţioniste adoptate de guvernul german (p. 183—184). A fost o întîmplare fericită, scrie U. Bindreiter, că guvernul austriac a găsit în existenţa unor epizootii în România un motiv plauzibil pentru interdicţia importului de vite din această ţară, înlăturînd concurenţa română de pe piaţa austro-ungară (p. 184—185). Declaraţia guvernului român din februarie 1881, conform căreia în România nu existau cazuri de pestă bovină n-a fost luată în seamă (p. 186). La aceasta s-au adăugat pretenţiile Austro-Ungariei asupra Dunării de jos, pe care guvernanţi de la Viena voiau s-o transforme pe tot parcursul într-un fluviu austriac. Încercarea, destul de modestă, a guvernului român de a protesta faţă de o astfel de stare a lucrărilor a fost reprimată în mod brutal de Kálnoky, iar guvernul român silit să-şi ceară scuze. Kálnoky a făcut o demonstraţie de politică de mare putere faţă de un mic stat vecin.

În ceea ce priește combaterea pretenţiilor Austro-Ungariei de dominaţie la Dunărea de jos, U. Bindreiter redă punctele de vedere îndreptăţite exprimate de trei specialişti contemporani germani în drept internaţional[4]

[4] F. Dahn *Dunărea şi România* publicat în traducere în „Telegraful" din 17 şi 18 august 1883 st. v. (Donau und Rumänien, Berlin 1883); F. Geffken *Die Donaufrage*, Berlin, 1883; F. von Holzendorf *Rumäniens Uferrechte an der Donau*, Leipzig, 1883.

care considerau pretenţiile austriace contrare dreptului internaţional, după principiul că un stat nu poate pretinde altui stat să-i acorde interese speciale în limitele teritoriului său. Prin rezistenţa sa faţă de tratatul de la Londra România nu-şi apăra decît dreptul său şi, în acelaşi timp, principiul liberei navigaţii pe Dunăre (p. 223).

„Rezistenţa României, se spune în lucrare, care s-a ridicat cu succes nu numai împotriva Austriei, ci împotriva întregii Europe, l-a învăţat pe Kàlnoky că o tensiune continuă între Monarhie şi România ar impinge-o negreşit pe aceasta din urmă în braţele Rusiei. Prin tratatul din octombrie 1883 acest pericol a fost înlăturat şi preţul pentru aceasta, adică renunţarea de către Austria la dominaţie asupra Dunării de jos, n-a fost pentru Kálnoky prea mare". (p. 225).

În capitolul consacrat aderării României la alianţa Puterilor centrale aflăm părerea autoarei despre împrejurările în care s-a petrecut acest eveniment, nu fără a lua cunoştinţă de alt incident diplomatic între România şi Austro-Ungaria, survenit în urma toastului rostit de senatorul Petre Grădişteanu, persoană neoficială, la Iaşi, la începutul lunii iunie 1883, cu prilejul dezvelirii statuii lui Ştefan cel Mare, în faţa actualului Palat al Culturii. Guvernul român a fost din nou nevoit să-şi ceară scuze pentru cuvintele rostite de P. Grădişteanu. Atitudinea lui Kálnoky este apreciată de U. Bindreiter drept dură, toastului lui Grădişteanu acordîndu-i-se o atenţie prea mare (p. 231). Dar, continuă autoarea, trebuie să se recunoască că metodele lui Kálnoky de „tratament" aplicat României erau pînă într-un anumit punct îndreptăţite, întrucît micul regat şi-a apărat cu fermitate „pretenţiile" sale (Ansprüche), în problema Dunării (p. 231). Deci, concluzia: dacă un stat mic se apără în faţa pretenţiilor de dominaţie din partea unei mari puteri, el trebuie pus la punct? Aici era necesar ca autoarea să precizeze că acesta era felul de a gîndi al lui Kálnoky.

Momentul ales de Bismarck pentru propunerea „lărgirii Ligii de pace" adresată Vienei a fost determinat de accentuarea divergenţelor ruso-austriace în Balcani, în chestiunea prezenţei ruse în Bulgaria (p. 231)[5], divergenţe privite cu nelinişte la Bucureşti. Bismarck a propus includerea României în alianţă, dar „El nu-şi făcea nici o iluzie despre adevăratele simţăminte ale României faţă de Austria: tratatul dorit de România n-a fost determinat de sentimente prieteneşti, ci de înţelegerea necesităţii sale" (p. 237). După părerea Utei Bindreiter, tratatul secret de alianţă al României cu Austro-Ungaria din 30 octombrie 1883, la care a aderat în aceeaşi zi şi Germania, a avut o importanţă mai mare pentru România, în sensul asigurării păcii în sud-estul Europei, diminuării divergenţelor între Austro-Ungaria şi România, renunţării la aspiraţiile Austriei în chestiunea Dunării de jos (p. 237). Sîntem de acord cu autoarea, pînă într-un anumit punct, noi considerînd tratatul Austro-Ungariei cu România de maximă importanţă şi pentru cea dintîi[6]. Autoarea constată că tensiunea în relaţiile dintre cele două ţări provocată de situaţia românilor transilvăneni, n-a putut fi înlăturată prin tratat, înregistrîndu-se doar o anumită atenuare a ei (p. 237). Desigur, dar de scurtă durată, căci la începutul deceniului următor, intensificarea prigoanei naţionale în Transilvania a pus sub semnul întrebării innoirea alianţei României cu Puterile Centrale.

Relaţiile economice austro-ungaro-române ocupă locul cuvenit în lucrarea Utei Bindreiter. S-a mai evidenţiat în recenzia de faţă importanţa politică pe care a avut-o convenţia comercială româno-austro-ungară din 1875—1876 pentru România, însă dezavantajele economice au ieşit la iveală din primii ani ai aplicării ei[7]. În afara limitării importului de animale din România, autorităţile austro-ungare au adoptat măsuri restrictive şi asupra importului de grîne din ţara noastră. În acelaşi timp exportul produselor fabricate din Austro-Ungaria în România lovea în mod catastrofal industria românească în curs de dezvoltare, provocînd o îndreptăţită nemulţumire în rîndurile cercurilor capitaliste române interesate. În Cameră deputaţii luau deseori cuvîntul împotriva convenţiei comerciale şi a efectelor ei în România cerînd denunţarea convenţiei. În şedinţa Camerei deputaţilor din 10 martie 1885 Mihail Kogălniceanu a interpretat guvernul pe marginea politicii economice a României, I.C. Brătianu avînd serioase temeri pentru menţinerea la putere a guvernului prezidat de el[8].

Uta Bindreiter se referă pe larg la tratativele comerciale austro-ungaro-române de la Viena, Budapesta şi Bucureşti din perioada ianuarie 1885—mai 1886, avînd drept scop încheierea unei noi convenţii comerciale, în locul celei care avea să expire la 1 iulie 1886.

---

[5] Vezi şi Gh. N. Cazan *Tratatul secret de alianţă între România şi Austro-Ungaria (1883)* în „Revista română de studii internaţionale" Anul VII. 1(19) 1973 p. 175—194.

[6] *Ibidem* p. 193

[7] Vezi şi Gh. N. Cazan *Evoluţia relaţiilor economice româno-austro-ungare (1878 1886)* în „Revista de istorie" tom 28,(1975), nr. 3, p. 365—384.

[8] Haus-Hof-und Staatsarchiv, Wien. P. A. XVIII. Rumänien 19. Berichte f. 52, Bucureşti, 11 martie 1 885.

Tratativele n-au avut efecte pozitive, între cele două țări izbucnind un război vamal (pînă în 1891) care aproape a desființat relațiile comerciale între România și Austro-Ungaria. Autoarea respinge punctul de vedere al economistului austriac de la începutul secolului nostru, dr. Karl Grünberg, conform căruia tratativele de la București ar fi eșuat din cauza „aroganței și șovinismului românilor" (p. 259).

Uta Bindreiter scrie că economia românească a suferit pagube importante în deceniul în care s-a aplicat convenția comercială cu Austro-Ungaria, iar „năzuința (României n.n.) de a încheia un nou tratat care să-i asigure exportul fără piedici, ca și sprijinirea producției naționale era de la sine înțeleasă și trebuia să fie luată în considerare de la început de partea austriacă". Dar ea nu numai că a ignorat aceste cerințe îndreptățite, dar a mers mai departe decît posibilitățile din trecut" (p. 260). Restrîngerea de către România a articolelor de import pentru care se acorda clauza națiunii celei mai favorizate, ca și imposibilitatea pentru Austria de a lărgi importul de animale din România fără a aduce prejudicii economiei naționale a Ungariei au făcut imposibilă înțelegerea între cele două părți, conchide Uta Bindreiter (p. 260).

Autoarea și-a stabilit ca limită a cercetării în tema propusă schimbarea de guvern din primăvara anului 1888, cînd îndelungata guvernare liberală sub președenția lui I.C. Brătianu, a fost înlocuită prin conservatorii — junimiști și apoi de către conservatori. Limita anilor 1875—1888 este mai mult decît justificată pentru o teză de doctorat.

Lucrarea prezentată cititorilor din țara noastră se impune prin seriozitatea cercetării, prin obiectivitate științifică, respectarea adevărului istoric. Stagiul de documentare în România i-a permis autoarei să folosească izvoarele și lucrările românești, punctele de vedere exprimate de autorii români. În același timp lucrarea Utei Bindreiter contribuie la cunoașterea unui capitol important al relațiilor româno-austro-ungare în țările de expresie germană. Desigur, că apariția unor lucrări științifice riguroase, cum este cea de față, nu face decît să bucure pe cititorii din România.

Constantin Nuțu,
Gheorghe Nicolae Căzan

CHARLES-OLIVIER CARBONELL, *Histoire et historiens. Une mutation idéologique des historiens français. 1865—1885*, Privat, Toulouse, 1976, 605 p.

Lucrarea lui Charles-Olivier Carbonell, profesor la Universitatea din Toulouse, animator entuziast al cercetărilor de istorie a istoriografiei în Franța, are un dublu merit. Ea acoperă mai întîi un gol, în contextul unei școli istorice care s-a remarcat prin abordarea, într-o manieră nouă, a unei mari varietăți de probleme, dar s-a interesat relativ puțin pînă acum de studiul evoluției științei istorice. Succintele sinteze mai vechi ale lui G. Monod, C. Jullian, L. Halphen, completate prin lucrări mai noi semnate de G. Lefebvre (*Notions d'historiographie moderne*, 1946, nouă ediție 1971, sub titlul *La naissance de l'historiographie moderne)*, H.-I. Marrou (în *L'histoire et ses méthodes*, sub redacția lui Ch. Samaran, 1961), J. Ehrard și G. Palmade (*L'Histoire*, 1964) sînt departe de a acoperi întreg cîmpul istoriografiei franceze și universale; istoricii americani, englezi, germani s-au dovedit mult mai interesați de acest gen de cercetări. Studiind în amănunt o perioadă restrînsă, dar esențială pentru evoluția istoriografiei franceze (cu atît mai mult cu cît este privită în strînsă legătură cu tradiția istoriografică anterioară, precum și cu realizările ulterioare), cartea lui Ch.—O. Carbonell deschide un drum, și acesta este un merit de netăgăduit.

Al doilea merit esențial stă în concepția generală a lucrării, în metodologia urmată. În această privință, deosebirea față de cercetările anterioare este radicală. Lucrările clasice (E. Fueter, *Geschichte des neueren Historiographie*, 1911; G.P. Gooch, *History and Historians in the Nineteenth Century*, 1913; H.E. Barnes, *A History of Historical Writing*, 1937; J. W. Thompson, *A History of Historical Writing*, 2 vol. 1942, lucrarea amintită a lui G. Lefebvre etc.) puneau principalul accent asupra operei istoricilor priviți individual, cu deosebire asupra marilor istorici. Chiar după ce istoria a început să devină (și școala franceză ilustrează cel mai bine această direcție) interpretare a evoluției colective, înțeleasă în spirit sociologic, istoria istoriografiei a continuat să se concentreze asupra faptelor individuale, personalităților. Reînnoirea istoriei nu a mers mînă în mînă cu reînnoirea științei despre scrierea istoriei. O expunere de ansamblu remarcabilă, pătrunsă de multe idei originale, a publicat, în 1974, Pierre Chaunu, într-o secțiune a cărții sale

Histoire, science sociale; un accent important este pus însă și de data aceasta asupra istoricilor de seamă și operelor lor majore.

Se poate afirma deci, fără exagerare, că Ch.—O. Carbonell a avut curajul să rupă cu o întreagă tradiție și să prezinte o operă concepută într-un spirit cu adevărat nou. Desigur, concepția și metoda sînt bine cunoscute, aparțin școlii de la „Annales", dar pentru prima dată se încearcă aplicarea lor în domeniul specific al istoriei istoriografiei. Dezbătînd probleme fundamentale de metodologie, propunînd o abordare nouă și soluții noi, lucrarea în discuție poate fi considerată una dintre cele mai importante publicate de istoricii francezi în anii din urmă.

Autorul propune mai întîi cîteva criterii metodologice. Înțelegerea scrierilor istorice în contextul mental al fiecărei epoci, studiul operelor sub toate aspectele (politic, filozofic, religios etc.), abordarea tuturor nivelelor istoriografice (de la producția academică pînă la tradiția populară), definirea școlilor și raporturilor dintre curente, legarea producției istoriografice de realitățile social-economice, politice, culturale, etc. — iată cîteva dintre cerințele majore ale unei anchete complete. Perspectiva urmează să fie sociologică, iar metoda în primul rînd cantitativă, statistică. Cercetătorul are obligația „de a nu neglija nici o operă, nici un istoric . . .A număra și a măsura tot ce poate fi numărat și măsurat în istoriografie . . .este regula de aur a istoricului istoriografiei. Aceasta este valabil pentru operă (format, număr de pagini, preț, tiraj, dimensiune cronologică și dimensiune geografică) ca și pentru istoric (vîrstă, avere, localizare) . . .Metoda statistică apare deci ca un instrument necerar de cercetare și explicare . . .Ea implică recenzarea *tuturor* operelor, *tuturor* istoricilor — și deci o definire și o delimitare a operei istorice și a istoricului. Program ambițios, pe care progresele tehnice în domeniul exploatării informațiilor numerice . . .îl permit a fi realizat într-un ritm din ce în ce mai rapid" (p. 64—65). O asemenea metodă se cere a fi aplicată, pentru început, la o perioadă restrînsă (ceea ce și face autorul), la studiul unui curent sau monografia unei reviste. Avantajul este că prelucrarea informației poate fi considerată exhaustivă, iar concluziile se sprijină pe un fundament statistic ferm.

După prima parte, metodologică, urmează o secțiune consacrată istoriei în genere, ponderii și domeniilor ei. Este cunoscută afirmația că secolul XIX a fost „secolul istoriei". Autorul încearcă să vadă dacă ideea rezistă unei demonstrații cantitative. În anii 1870—1874, ponderea lucrărilor de istorie în totalul producției de carte din Franța a fost de 8,4% 6,9%, 6,7%, 7,9% și (cota maximă, atinsă în 1874) 10,1%. Istoria se plasează astfel pe locul II, fiind depășită, cu mult, de literatură (32,1% în 1874). În general, procentul ce revine operelor isorice a rămas stabil pe parcursul secolului XIX: 8,9% în 1820, 8,3% în 1830, 9% în 1840, 9,6% în 1850, 9,4% în 1860.

Mergînd mai departe în timp, în 1763 și 1764, istoria ocupă 10% și 12%, deci o poziție comparabilă și chiar ușor superioară. Coborînd cu încă un secol, procentul este mult mai mare: 24,8% pentru cărțile imprimate la Paris în anii 1643—1645, sau 16,7% dacă facem abstracție de istoria ecleziastică. Deci, sub aspect statistic, ar fi greșit să socotim secolul XIX ca secol prin excelență al istoriei. Aceasta ocupă un loc însemnat — și faptul este de reținut — , dar își diminuează totuși ponderea în comparație cu secolele anterioare (totuși, începînd din jurul anului 1870, arată autorul, atunci cînd istoria tinde să devină o știință cu reguli precise, detașîndu-se de literatură, sporește mult rolul ei în cadrul societăților științifice din Franța, precum și în mediul universitar). Credem însă că la toate aceste considerații, strict statistice, s-ar putea adăuga un argument în favoarea rolului jucat de istorie în secolul trecut. Acesta poate fi, eventual, considerat un „secol al istoriei" nu numai în virtutea cantității de opere istorice publicate, ci și, sau poate chiar în primul rînd, printr-o anume concepție, mentalitate. Secol al marilor schimbări, al revoluției industriale și efervescenței naționale, al concepțiilor evoluționiste despre lume și societate, a impus o anume gîndire istorică, (inclusiv în alte științe, de pildă în științele naturii), un sentiment al trecutului, al perspectivei în timp, al veșnicei transformări, atitudini pe care epocile anterioare le avuseseră în mult mai mică măsură. Istoria a fost folosită totodată, mai mult ca oricînd, ca armă de luptă politică, națională; exemplul popoarelor asuprite din Europa centrală și răsăriteană, al românilor, în primul rînd, este edificator în această privință. Ceea ce dovedește că, alături de elementele cantitative, absolut esențiale fără îndoială, există și aspecte calitative, mai greu de măsurat cu precizie, dar care merită să-și găsească locul în orice interpretare.

În continuare, autorul tratează „domeniile istoriei". Baza statistică o constituie tot perioada 1870—1874, pentru care a întreprins un calcul complet. În acest interval de 5 ani s-au publicat în Franța 1884 lucrări de istorie. Pe primul loc se află istoria religioasă, cu 377 lucrări, în mare majoritate consacrate creștinismului (97%), și anume catolicis-

mului (93%) şi cuprinzînd cu deosebire vieţi de sfinţi (aproape 200 de lucrări). Este un gen puternic partizan şi lipsit de metodă ştiinţifică: de remarcat însă răspîndirea sa, ceea ce ilustrează poziţiile pe care biserica şi vechea mentalitate le mai deţineau în Franţa din primii ani ai Republicii a III-a. Deosebit de răspîndite sînt şi publicaţiile de documente — 251 lucrări, de cele mai diverse tipuri şi de valoare ştiinţifică foarte inegală. Istoria locală (392 lucrări) este, de asemenea, foarte caracteristică; 2/3 se referă la istoria diferitelor aşezări rurale, autorii fiind preoţi, nobili, proprietari funciari, institutori etc. Urmează arheologia şi istoria artei, cu 180 lucrări (doar 20 tratînd zone din afara Franţei). Se publică şi „istorii universale", trei întreprinderi de acest gen fiind în lucru în perioada discutată. Se constată, în acest domeniu, un „triumf al europocentrismului", cu cît ne îndepărtăm de Franţa ponderea acordată diferitelor popoare şi civilizaţii fiind tot mai mică. Nici un progres din acest punct de vedere, uneori chiar un regres, faţă de opera lui Voltaire, *Essai sur les moeurs*, în care se încercase pentru prima dată, însă pe baza unei informaţii fragmentare, lărgirea cadrului istoric la scara lumii întregi. Între timp, documentaţia devenise mult mai bogată, iar cunoaşterea globului mai completă. Aparenta contradicţie este just explicată de autor prin sentimentul de superioritate, mergînd pînă la dispreţ, pe care cuceritorii occidentali ai lumii îl aveau faţă de popoarele subjugate sau pe cale de a fi supuse. Singura civilizaţie evoluată era considerată cea europeană, în primul rînd cea vestică. Ultimul loc îl ocupă în preocupările vremii filozofia istoriei: doar 5 lucrări, mai puţin de 0,3%.

A treia parte a cărţii se referă la *istorici*. Autorul încearcă mai întîi o demografie şi o geografie istoriografică. Cercetează vîrsta istoricilor, ajungînd la concluzia că media acesteia era în 1875 de 51 de ani, cei mai numeroşi relativ fiind specialiştii de 57 şi 61 ani. Interesant faptul că istoricii trecuţi de 70 de ani sînt mai mulţi ca totalitatea celor care au sub 35 de ani (100 faţă de 85). 22 sînt chiar trecuţi de 80 de ani, un grup la fel de numeros ca cei sub 30 de ani. Vîrsta înaintată a multora se explică şi prin faptul că, într-o vreme cînd rigoarea ştiinţifică era încă aproximativă, o serie de istorici îşi începuseră tîrziu cariera, provenind din alte domenii de activitate. Există istorici profesionişti, oameni de altă meserie care scriu istorie, precum şi rentieri lipsiţi de ocupaţie, care îşi găsesc în istorie o activitate intelectuală. Vîrsta realizării primei opere variază de la 19 la 80 de ani! Femeile, în număr de 21, reprezintă sub 2% din numărul total al istoricilor, fapt explicabil prin situaţia lor generală în viaţa culturală a epocii. În ce priveşte „geografia istoriografică", autorul a realizat, pe baza prelucrării datelor, un mare număr de hărţi sugestive, detaşînd regiunile „subdezvoltate" din punctul de vedere al cercetării istorice (Bretania, Pirineii, Masivul Central etc.), precum şi zonele de activitate intensă, localizate mai ales în nord, în primul rînd Parisul. Principala cauză a acestui dezechilibru este de ordin social-economic, opoziţia dintre o Franţă bogată şi alta săracă. Contrastele regionale stabilite de Ch.—O. Carbonell completează cercetările efectuate în această direcţie de numeroşi istorici francezi în anii din urmă. Ideea unei Franţe omogene a dispărut în faţa realităţii: un adevărat mozaic social-economic şi cultural.

Interesant şi faptul, demonstrat de autor, că într-o Franţă pe care ne-am obişnuit să o considerăm tipic burgheză, clerul şi nobilimea realizează încă, în jurul anului 1870, o bună parte a producţiei istoriografice. Între 1866—1875, au publicat cel puţin o lucrare istorică 164 de clerici, a şasea parte din numărul total al istoricilor; la rîndul lor, nobilii reprezintă un procent de 15 sau chiar 20%. În rest, cei care scriu istorie sînt arhivişti, profesori, în majoritate universitari, ziarişti, avocaţi, ofiţeri etc. Autorul realizează o statistică completă, pe profesiuni şi categorii sociale.

În continuare, în a patra parte a lucrării, se încearcă definirea principalelor şcoli istoriografice. Cei trei principali istorici ai vremii, Taine, Renan şi Fustel de Coulanges sînt declaraţi „*falşi şefi de şcoală*", autorul pronunţîndu-se, consecvent metodei sociologice adoptate, împotriva explicării evoluţiei istoriografice prin realizările „*marilor istorici*". Fără a nega influenţa de ansamblu exercitată de aceştia, Ch.—O. Carbonell consideră că în realitate ei nu au format o şcoală, nu au impus un sistem precis de cercetare, o concepţie bine definită, nu au avut discipoli fideli. Au fost mai curînd spirite izolate decît reprezentative.

Care sînt însă principalele şcoli? Mai întîi, demonstrează autorul, o *şcoală catolică*, reprezentată prin „Revue des questions historiques" (fondată în 1866), marcată printr-o concepţie providenţialistă a istoriei şi avînd tendinţe monarhiste, legitimiste. Multe din studiile publicate reprezintă o apologie a bisericii catolice şi monarhiei. Capitolul consacrat acestei şcoli aduce o interesantă contribuţie la cunoaşterea mentalităţii sectoarelor conservatoare sau reacţionare ale societăţii franceze în ultimele decenii ale secolului trecut. Istoriografia aruncă astfel o puternică lumină asupra ideologiei şi intereselor de clasă, scopurilor politice urmărite.

Autorul se referă apoi la problema existenţei unei *şcoli pozitiviste*. Defineşte cu claritate, şi după părerea noastră, în chip extrem de

just, esenţa concepţiei pozitiviste. Mulţi istorici înţeleg astăzi prin istoriografie pozitivistă ceea ce este de fapt şcoala critică, metodică, cristalizată spre sfîrşitul secolului trecut, o şcoală care în realitate este complet opusă pozitivismului. Pozitivismul reprezintă o concepţie de asamblu, o filozofie, cu originea în opera lui Auguste Comte. În ce priveşte istoria, doctrina acestuia şi a discipolilor săi urmărea o abordare sociologică neevenimenţială şi stabilirea unor legi riguroase ale evoluţiei. Aceasta este şcoala pozitivistă (lucru arătat foarte clar încă în sinteza lui Fueter) şi nicidecum curentul care s-a remarcat prin abuz de naraţiune evenimenţială şi prin negarea oricărei filozofii a istoriei. Definind deci în mod corespunzător pozitivismul, autorul ajunge însă la concluzia că o asemenea şcoală practic nu a existat în Franţa. Singura lucrare notabilă, spre sfîrşitul secolului XIX, este considerată cartea lui Louis Bourdeau, publicată în 1888, *L'histoire et les historiens. Essai critique sur l'histoire considérée comme une science positive*; într-adevăr o operă foarte interesantă, cu tendinţa unei istorii totale, neevenimenţiale, concepute sociologic, trăsături care anunţă, uimind uneori prin modernismul lor, şcoala de la „Annales". Dar o singură carte nu poate înseamna o şcoală. Sîntem în general de acord cu demonstraţia autorului, credem însă că ponderea pozitivismului a fost totuşi ceva mai mare. Fără a vorbi de o şcoală, de principii ferme şi acceptate de mai mulţi istorici, un spirit pozitivist difuz, în parte cu originile în opera lui Comte, dar generat de întreaga atmosferă ştiinţifică a epocii, de teoriile evoluţioniste, a existat cu siguranţă. De ce nu l-am încadra aici şi pe Taine, pe care autorul îl izolează în chip absolut? De ce nu, şi opera tîrzie a lui Quinet, *La création*, pătrunsă de un naturalism evoluţionist? Nu este o şcoală, dar este o stare de spirit. Autorul consideră că Bourdeau nu este pe deplin original, arătînd că idei apropiate se întîlnesc şi la Voltaire. Sîntem de acord, şi tocmai aceasta ne pune în faţa unei continuităţi (multă vreme fragilă, dar totuşi reală) în istoriografia franceză, ceea ce, poate, ajută la o mai bună înţelegere a fenomenului şcolii de la „Annales", a extraordinarului prestigiu pe care aceasta l-a dobîndit în istoriografia franceză.

Aşadar, în lipsa unei şcoli pozitiviste reale, ceea ce rămîne în faţa şcolii catolice, şi în opoziţie cu ea, este *şcoala metodică*, reprezentată prin publicaţia „Revue historique" (înfiinţată în 1876) şi condusă de Gabriel Monod. Renunţînd de data aceasta la neîncrederea sa faţă de rolul „marilor istorici", autorul începe printr-o micromonografie, foarte bine documentată, despre viaţa şi activitatea lui Monod, subliniindu-i originile protestante, studiile în Germania, concepţia sa republicană şi liberală. Ch.—O. Carbonell consideră că şi această şcoală, în ciuda declaraţiilor de principiu, este la fel de subiectivă, în felul ei, ca şi prima. Republicani şi protestanţi în majoritate, după cum ceilalţi erau catolici şi monarhişti, istoricii şcolii metodice interpretează trecutul tot prin prisma intereselor lor specifice. Pretenţia obiectivităţii absolute, aparţinînd curentului critic de la sfîrşitul secolului trecut, nu a fost decît o iluzie. Cu sau fără voinţa lor, istoricii aparţin prezentului, se definesc în raport cu o ideologie sau alta.

Subiectivismul istoriografiei epocii este subliniat şi mai apăsat de autor în a cincea secţiune a cărţii, care discută despre istoricii „istorici imediate". Sînt prezentate atitudinile diverse, dar egal de subiective, faţă de marile evenimente contemporane, cum sînt războiul din 1870—1871 şi Comuna din Paris. Toate aceste consideraţii ideologice asupra istoriografiei contribuie substanţial la înţelegerea stărilor de spirit din Franţa acelei epoci.

A şasea şi ultima parte a lucrării tratează problema raporturilor istoriografiei franceze cu cea germană. Un punct de vedere acceptat în general de istorici este cel al influenţei deosebite pe care şcoala istorică germană a exercitat-o, mai ales în a doua jumătate a secolului trecut, asupra istoricilor din diferite ţări, inclusiv din Franţa. În centrele universitare germane, istoriografia a devenit — mai înainte ca acest proces să se fi cristalizat în celelalte culturi europene — o profesiune bine distinctă, cu reguli severe de cercetare. „Şcoala metodică", după terminologia autorului, sau „şcoala critică" s-a manifestat în formele sale cele mai depline în contextul istoriografiei germane, exercitînd o anumită înrîurire şi în afara ei (şi în România, marii istorici de la sfîrşitul secolului trecut, Xenopol, Onciul, Bogdan, au fost influenţaţi de concepţiile şi metodele şcolii germane).

La o analiza mai at nta însa — şi acesta este meritul autorului şi al metodei statistice folosite — modelul german, fară îndoială real, îşi pierde mult însă din presupusa-i atotputernicie. Factorii esenţiali ai evoluţiei culturale, inclusiv istoriografice, se dovedesc a fi cei interni. Situaţia traducerilor este semnificativă: în deceniul 1866 1875 ele reprezintă sub 1 % din întreaga producţie editorială franceză. Dacă ne referim la istorie, cifrele sînt şi mai modeste: 52 de traduceri din 665, ceea ce înseamnă mai puţin de 8 % din total. Este drept, din acest total modest, în frunte vin lucrările germane; este însă vorba doar de 21 de titluri, un ritm de două cărţi anual. Impresia care se degajă este mai mult a unei indiferenţe faţă de mult discutatul „model" german. În ce priveşte orientarea recenziilor (o altă sursă pentru stabilirea gradului de interes pentru producţia ştiinţi-

fică străină), aceasta diferă în raport cu publicațiile luate în considerație. „Revue des questions historiques” este foarte naționalistă, publicînd puține recenzii de lucrări străine, în timp ce „Revue historique” acordă acestora mai mult spațiu decît producției istoriografice franceze, recenzînd cu deosebire lucrări germane. Problema reală rămîne însă cea a asimilării rezultatelor științifice, obținute de partea cealaltă a Rinului, de istoricii francezi. Cercetarea statistică a referințelor bibliografice existente în lucrările vremii poate da un răspuns precis și nuanțat; contribuțiile germane sînt utilizate masiv în unele domenii (de pildă istoria antichității), dar sînt complet absente în altele. O altă statistică, cea a misiunilor științifice franceze în străinatate, dovedește din nou că interesul pentru Germania era departe de a fi exclusiv, în multe situații neocupînd nici primul loc. Concluziile lui Ch. — O. Carbonell, nuanțate, se rezumă în cele din urmă la afirmația că „mai curînd decît de imitație, raporturile istoriografice franco-germane de acum o sută de ani sînt de competiție”. Ceea ce ne interesează însă în primul rînd este metodologia foarte riguroasă, propusă de autor, în spiritul unei istorii strict cantitative, pentru definirea gradului de influență și de imitație în contextul contactului între două istoriografii.

Iata, în linii generale, structura cărții și principalele ei concluzii. După cum se vede, inovația principală constă în viziunea sociologică și metoda cantitativă aplicate istoriei istoriografiei, domeniu abordat pînă acum într-un spirit destul de tradiționalist. Sîntem convinși că metodele și soluțiile propuse nu vor rămîne fără urmări asupra cercetărilor ce se vor întreprinde de acum înainte.

Credem însă, în același timp, că abordarea cantitativă, mai ales cînd este vorba de domeniul atît de fin al istoriei ideilor, nu rezolvă chiar totul. Nivelarea sociologică este indispensabilă în prima parte a anchetei, apoi însă ea se cere nuanțată prin considerații calitative, mai greu de exprimat cifric. Ne gîndim, de pildă, la soarta totuși ingrată, pe care autorul o rezervă „marilor istorici”. *La Cité antique* reprezintă o simplă unitate numerică, la fel ca orice opuscul lipsit de valoare, ceea ce nu împiedică însă cartea lui Fustel de Coulanges să însemne cu adevărat *ceva*, greu de definit pe cale statistică. Tirajul cărților sau numărul discipolilor sînt lucruri importante, dar ele nu spun întotdeauna totul. Autorul tinde spre anularea galeriei marilor istorici, arătînd totodată — și pe bună dreptate — că numeroase idei dezvoltate de ei nu sînt în fond originale, fiind preluate de la gînditorii mai vechi sau întîlnindu-se în aceeași măsură și la alți contemporani. Aceasta nu micșorează însă rolul marilor personalități, al căror merit a fost adesea de a fi dat formă, vigoare și prestigiu unor idei existente doar difuz, lipsite de viața ce le-o poate insufla marea creație. Se creează întotdeauna cu materialul existent, ceea ce într-un sens limitează, dar nu scade cu nimic meritul creatorului.

O ultimă observație; autorul, făcînd statistica profesională și socială a istoricilor, evită în cele din urmă să acorde epitetul de „burgheză” istoriografiei epocii. Este adevărat, mulți istorici (dar totuși o minoritate) sînt preoți și nobili, iar majoritatea celorlalți reprezintă o intelectualitate fără o bază economică solida de tip capitalist. Trebuie ținut seama însă de faptul că raporturile ideologiei cu baza materială nu sînt brutale, mecanice, ci se cer concepute într-un sens mai larg. Un fapt este sigur: oamenii din popor, mai precis proletarii, nu aveau încă acces la viața istoriografică, iar atitudinea anticomunardă generală a istoricilor vremii ilustrează această situație. În rest, oricare ar fi varietatea originilor, concepțiilor, oricare ar fi excepțiile de tot felul, rezultanta principală credem că nu putea fi alta decît burgheză, în acord cu ideologia dominantă a vremii.

Considerațiile noastre și-au propus să nuanțeze o anchetă istoriografică strict cantitativă, care poate oferi mult, dar nu totul. Nici o metodă, nici o carte nu oferă totul. Meritul lui Ch. — O. Carbonell este însă de a fi oferit într-adevăr foarte mult și, prin noutatea demersului său, prin îndrăzneala vederilor exprimate, de a fi deschis calea unor dezbateri ce vor contribui cu siguranță la înnoirea metodelor de cercetare în domeniul istoriografiei. Cărțile care stimulează înseamnă mult mai mult decît acelea, aparent „perfecte”, care nu dau naștere la nici un fel de discuții. Lucrarea pe care am prezentat-o aparține, fără îndoială, primei categorii.

Lucian Boia

* * * „Suceava". Anuarul muzeului județean, vol. IV, [Suceava], 1977, 340 p.

Continuind, sub titlu nou, seria de *Studii și materiale*, Muzeul județean Suceava aduce, prin anuarul pe care îl prezentăm, o nouă contribuție la cunoașterea istoriei și a culturii din această parte a țării. Este o realizare remarcabilă în raport cu numerele anterioare (apărute în 1969, 1971 și 1973), atit în ceea ce privește conținutul și varietatea cercetărilor, cit și în privința tehnoredactării unde comitetul de întocmire a volumului a manifestat mai multă exigență. În felul acesta, *Anuarul* se recomandă ca un volum îngrijit și atrăgător ce adună interesantele contribuții ale cercetătorilor (cadre universitare, muzeografi, profesori) din orașul și județul Suceava.

Cuvîntul înainte, scris cu căldură de dr. Mircea Mușat, evidențiază calitățile volumului, precizînd sensul studiilor de istorie locală, care, ca în cazul de față, „se denumesc locale numai datorită simplului fapt că sînt rezultatul unor colective de specialiști dintr-un oraș al țării". Ele „depășesc însă cadrul unei zone sau alteia a țării devenind de interes național, atit prin elementele de inedit pe care le aduc în circuitul istoriografic cit și prin sublinierea sau dezvoltarea unor concluzii ale istoriei naționale în ansamblul său" (p. 7). Subscriind la această apreciere, avem în vedere și locul aparte pe care Țara de Sus l-a avut de-a lungul secolelor (mai ales în timpul stăpînirii străine), rol care obligă la o cercetare mai nuanțată a acestei zone, în strînsă legătură însă cu istoria națională.

Registrele de studii și articole anunță o varietate largă de preocupări, suficient de expresive pentru a înțelege rîvna științifică a cercetătorilor suceveni.

La capitolul *aniversări*, *Anuarul* cuprinde trei articole. Cel dintîi, scris de Octav Monoranu, directorul Muzeului, și Mihai Iacobescu, are un profil editorial și constituie o amplă sinteză a luptei seculare dusă de poporul român pentru cucerirea și menținerea independenței sale (*Independența — o aspirație vitală și permanentă în istoria românilor*, p. 9—24). Avind la bază ideile directoare ale Partidului nostru și o consistentă documentație istorică, autorii au evidențiat evoluția idealului de independență, în funcție de condițiile interne și de conjunctura internațională specifică fiecărei epoci. Ei au surprins, în acest sens, patru etape generate de: 1 — migrațiunea popoarelor (sec. IV—XIII); 2 — apariția, dezvoltarea și decăderea dominației otomane în Balcani și sud-estul european (sec. XIV—XVIII); 3 — războaiele austro-ruso-turce pentru această zonă (sfirșitul sec. XVIII—începutul sec. XX); 4 — noile condiții ale epocii contemporane (după primul război mondial pînă în zilele noastre). Aprecierile desprinse din cercetarea temei sînt, fără îndoială, interesante, deși autorii ar fi putut urmări continuitatea și originea idealului de independență încă din zorii istoriei poporului român, fără să ignore tradiția luptei pentru libertate moștenită de la strămoșii daci. În studiul următor, Vasile Miron aduce noi date referitoare la războiul pentru independență (*Mărturii documentare privind contribuția județului Suceava la dobîndirea independenței de stat a României*, p. 25—54), analizînd aportul locuitorilor din fostul județ Suceava (partea care n-a fost răpită de Imperiul habsburgic în 1775), cu reședința la Fălticeni. Documentele publicate, în mare parte inedite, provin din Arhivele statului București și Suceava și ilustrează aspecte interesante în legătură cu efortul material și uman depus de întreaga țară pentru înlăturarea dominației străine.

Restituiri documentare interesante — de data aceasta, în legătură cu răscoala din 1907 — semnalează și Octav Monoranu alături de Ioan Cocuz (*Momente ale răscoalei din 1907 în județul Suceava. Ecouri în Bucovina*, p. 55—64). Cercetînd presa bucovineană și arhivele interne, autorii evidențiază solidaritatea populației din teritoriile aflate vremelnic sub ocupație străină cu marea cauză a țărănimii răsculate. „Țăranul nostru (din Bucovina — n. Șt. L.) e frate bun cu țăranul moldovean — arăta ziarul „Voința Poporului" din 16/7 aprilie 1907. Același trecut, aceleași nevoi îl leagă, și cine lovește în unul, lovește

şi în celălalt, şi durerea unui[a] trebuie să o simtă şi celălalt" (p. 63).

Ponderea cea mai mare în alcătuirea *Anuarului* o reprezintă însă cercetările grupate sub titlul *studii de istorie*. Dragomir Popovici inventariază şi clasează descoperirile, în mare parte întîmplătoare, de topoare de silex din judeţul Suceava şi Neamţ, semnalînd interesul pe care acestea îl pot reprezenta p ntru ceercetarea ştiinţifică *(Noi descoperiri de topoare de silex din judeţul Suceava şi Neamţ*, p. 65—73). Părerea lui, întemeiată pe urmărirea caracteristicilor tipologice ale topoarelor descrise, este că acestea pot fi socotite noi dovezi materiale ale culturii amforelor sferice (p. 71—72). Aprecierea se dovedeşte interesantă, fiindcă, pînă în prezent, nu au fost descoperite aşezări ale grupei estetice a culturii amforelor sferice. Identificarea pe care o sugerează autorul trebuie coroborată însă — credem noi — unor dovezi mai complexe, dată fiind marea varietate şi circulaţie a pieselor amintite. Mircea Ignat, cercetător pasionat al istoriei vechi pe meleagurile sucevene, semnează preţioase *Contribuţii numismatice la istoria dacilor din nordul Moldovei în secolele II—III e.n.* (p. 75—91). Din analiza materialului numismatic de factură romană în perioada respectivă, cercetătorul sucevean desprinde următoarele fapte: populaţia din această zonă a avut legături relativ intense cu lumea romană; etapele de penetraţie a monedei romane sînt aceleaşi ca şi în restul spaţiului est-carpatic; în teritoriul cercetat, nu este cunoscut fenomenul de ascundere a tezaurilor monetare (p. 78). Ultima constatare îi prilejuieşte lui Mircea Ignat consideraţii interesante pe marginea raporturilor dintre populaţia autohtonă şi lumea romană, opinia lui fiind că neacumularea de monedă romană se datoreşte „foarte probabil, unor factori de natură politică, care făceau ca populaţiile de aici să nu primească, în cantităţi mari moneda romană şi, în primul rînd, stipendii, să le fie limitate posibilităţile de jaf, de mercenariat şi aşa mai departe" (p. 81). În anexă, remarcăm un util *Catalog al descoperirilor monetare din judeţul Suceava.*

În cadrul aceloraşi materiale de istorie veche, remarcăm studiul lui Nicolae Ursulescu despre *Concepţia lui Dimitrie Onciul referitoare la formarea poporului român, în lumina actualelor cercetări despre contextul cultural de tip Dridu* (p. 93—104). Preţuitor al operei marelui istoric pornit de pe meleagurile sucevene, Nicolae Ursulescu ajunge la concluzia că „rezultatul cercetărilor arheologice devine concordant cu rezultatul ce se obţine printr-o minuţioasă interpretare a izvoarelor scrise, a toponimiei şi tradiţiei aşa cum a făcut-o odinioară Onciul" (p. 101). Mai mult, analiza întreprinsă de apreciatul cercetător revitalizează într-o lumină nouă concepţia strălucitului savant despre „un oarecare *adaos* (subl. n. — Şt. L.) de populaţie romanică sud-dunăreană la cea numeroasă, deja existentă, în nordul fluviului. Nu avem de ce ne feri — scrie N. Ursulescu, interpretîndu-l pe D. Onciul — în a afirma cu tărie, alături de rolul latinităţii carpatice şi pe acela al latinităţii balcanice-dunărene, întrucît, înainte de venirea slavilor, bulgarilor sau ungurilor, acesta a fost teritoriul firesc, unitar, al întregii romanităţi orientale" (p. 101).

Fără intenţia de a ne situa pe poziţii adverse, dimpotrivă, împărtăşim sincer asemenea idei, credem că argumentarea strînsă si ingenioasă a autorului ar fi căpătat un plus de consistenţă prin depăşirea stadiului oarecum „teoretic" de rezolvare, printr-o cercetare multilaterală.

Continuînd şirul studiilor de istorie, semnalăm aportul sectorului de medievistică. M.D. Matei şi Emil I. Emandi publică rezultatele campaniei de săpături arheologice din 1975 la curtea domnească *(Observaţii asupra stratigrafiei curţii domneşti de la Suceava*, p. 105—118) şi stabilesc cîteva concluzii de preţ. Astfel, după părerea lor, lucrările de mare amploare de la curtea domnească datează din timpul lui Alexandru cel Bun, şi nu al lui Ştefan cel Mare, cum s-a crezut în mod greşit, iar construcţia de lemn, descoperită în urma săpăturilor anterioare, este înscrisă de ei printre primele iniţiative domneşti. Aceste constatări, adăugate celorlalte observaţii privind stratigrafia oraşului, întregesc, în chip substanţial, cunoştinţele noastre despre societatea şi cultura Moldovei înainte de Ştefan cel Mare. Deosebit de activ în cercetarea istoriei oraşului Suceava, în evul mediu, Emil I. Emandi revine cu încă un studiu *(observaţii de geografie istorică privind ocolul oraşului Suceava*, p. 119 130), în care îşi propune să înfăţişeze unele probleme legate de localizarea, dispariţia şi schimbarea denumirii unor sate din ocolul oraşului Suceava, ca şi implicaţiile sociale ale acestui proces.

Perioada cînd nordul Moldovei a cunoscut stăpînirea habsburgică este reprezentată printr-o singură lucrare scrisă de Lazăr Ureche *(Situaţia învăţămîntului românesc din Bucovina în perioada administraţiei militare austriece. 1775—1786*, p. 131—143). Autorul subliniază evoluţia neîntreruptă a învăţămîntului românesc din această parte a ţării, combătînd ideea care atribuia stăpînirii habsburgice merite exagerate în culturalizarea populaţiei. Par nedrepte însă observaţiile pe marginea cărţii lui I.V. Goraş *(Învăţămîntul românesc în ţinutul Sucevei. 1775—1918*, Bucureşti, 1975) despre care se afirmă că „n-a epuizat toate informaţiile existente" (p. 132). Aceasta în condiţiile în care Lazăr Ureche

şi-a întemeiat aprecierile pe o singură informaţie de arhivă, în timp ce I.V. Goraş a umblat timp de şapte ani la arhivele şcolare din judeţul Suceava (!).

Pe coordonatele valorificării operei lui D. Onciul, în care s-a mai înscris un studiu anterior, dr. Mihai Iacobescu relevă într-un stil plăcut cîteva aspecte ale gîndirii marelui istoric (*Dimitrie Onciul şi filosofia istoriei*, p. 145—154), evidenţiind îndeosebi elementele care şi-au dovedit valabilitatea pînă astăzi.

Istoria contemporană este reprezentată prin două studii de riguroasă concepţie şi bine documentate, datorate lui Ioan Cocuz (*Aspecte ale luptei maselor populare din judeţul Suceava, conduse de Partidul Comunist Român, pentru refacerea economică. 1944—1947*, p. 155—167) şi dr. Petru Rusşindilar (*Contribuţia organizaţiilor P.C.R. din judeţul Suceava la înfăptuirea actului istoric al naţionalizării din iunie 1948* p. 169 180).

Binevenită în direcţia valorificării tradiţiilor culturale din această zonă este rubrica *Din istoria culturii sucevene*. Ion Negură rememorează aici cîteva aspecte din activitatea Societăţii pentru cultura şi literatura română în Bucovina (p. 181—190), prof. M. Cărăuşu evocă pe înaintaşul folcloristicii şi etnografiei româneşti, S.Fl. Marian (*Simeon-Florea Marian, Schiţă biografică*, p. 191—204), Mihai Lazăr, pe terenul unor preocupări mai vechi, analizează alte aspecte ale *Revistei politice* (*Din istoricul presei sucevene — „Revista politică" preocupări culturale*, p. 205—213), Eugen Dimitriu reconstituie perioada fălticeneană a pictorului Băeşu (*Perioada fălticeneană a pictorului Aurel Băeşu. Contribuţii biografice*, p. 215—219), Nicolae Cârlan examineaza cîteva manuscrise de real interes ale lui Nicolae Labiş (*„Un vis întrerupt" — Nicolae Labiş. Răsfoind manuscrisul poetului*, p. 221—235), Marina Ileana Sabadoş prezintă colecţia sculptorului Ion Irimescu de la Fălticeni (p. 237—239), iar Octavian Nestor cercetează un fenomen al liricii folclorice din Bucovina, (*Valori etnice în estetica liricii de dor din Bucovina*, p. 241—250).

Semnalăm, în continuare, ca o bună realizare, rubrica de *documente*, în care sînt valorificate cîteva piese inedite : *Un document de epocă despre coarnele pentru tortura robilor*, de Eugen Dimitriu (p. 251—254), *Mărturii inedite despre Berta Gorgon*, de Paul Leu (p. 255—258), *Scrisori inedite: Orest Tafrali către Vasile Ciurea*, de Eugen Dimitriu (269—262).

Sub alt generic, *medalioane*, dr. M. Iacobescu şi M. Ursulescu schiţează viaţa şi opera unor personalităţi marcante din trecutul Bucovinei : Ion I. Nistor (p. 263—277) şi, respectiv, Tudor V. Ştefanelli (p. 278—287).

La capitolul *muzeologie*, Alexandrina Ignat prezintă activitatea şi realizările Muzeului din Suceava de la înfiinţare pînă azi (*Muzeul din Suceava — opt decenii de activitate*, p. 289—300) iar Floarea Parascan ne oferă impresii plăcute din activitatea profesională (*Rolul muzeului „Ciprian Porumbescu" în educarea patriotică şi estetică a publicului*, p. 301—308).

În *note*, Vasile Chirica şi Marcel Tănăsache comentează o recentă descoperire periegetică (*Un brăzdar de plug din corn de cerb descoperit la Dolhasca, Jud. Suceava*, p. 309—311) iar Paraschiva Victoria Batariuc, cîteva obiecte de inventar funerar din secolul XV (*Cîteva piese provenite dintr-un cimitir medieval de la Suceava*, p. 313—316).

Anuarul cuprinde, în ultima parte, *cronica* săpăturilor arheologice din judeţul Suceava, în perioada 1972—1976, prezentată de Nicolae Ursulescu şi Mircea Ignat (p. 317—324) şi instantaneul muzeistic, *Din viaţa muzeelor sucevene*, cu următoarele articole : *„Galeria oamenilor de seamă" din Fălticeni*, de Eugen Dimitriu (p. 325—326) ; *Fondul memorial-documentar „Nicolae Labiş"*, de Nicolae Cârlan (p. 327—329) ; *Reprofilarea muzeului etnografic din Rădăuţi*, de Lucia Stroescu (p. 331—332) ; *Muzeul de ştiinţe naturale şi cinegetică — Vatra Dornei*, de Corina Ignat şi Doina Zaharia (p. 333—334) ; *Expoziţia „Oameni şi locuri din Ţara de Sus". Galeria de artă a oraşului Rădăuţi*, de Marina Ileana Sabadoş (p. 335—336) ; *Colaboratori ai muzeului*, de Ileana Şutac (p. 337—340).

★

După cum se poate vedea din numărul mare de titluri, ca şi din conţinutul studiilor, articolelor şi notelor, *Anuarul muzeului judeţean* se recomandă ca o publicaţie de valoare, prin densitatea informaţiei pe care o vehiculează, prin bogăţia ipotezelor, sugestiilor şi contribuţiilor puse de autori în discuţie. Este acest *Anuar* şi un exemplu de conştiinţă profesională, fiindcă, în cea mai mare parte, autorii sînt cadre de specialitate de la Muzeul judeţean sau de la Institut (Mircea Ignat, Nicolae Ursulescu, Mihai Iacobescu ş.a.) care participă cu două sau mai multe lucrări, în rîvna de a cerceta şi de a face mai bine cunoscute pagini din istoria şi viaţa culturală a Ţării de Sus.

Rămîn însă de făcut cîteva îmbunătăţiri în alcătuirea volumului ce trebuie să răspundă tuturor exigenţelor ştiinţifice.

Considerăm, mai întîi, că criteriile care au stat la baza grupării actuale a materiei sînt prea puţin clare. Articolul despre colecţia sculptorului Ion Irimescu se încadrează mai bine în rîndul preocupărilor de muzeologie, iar studiul despre situaţia învăţămîntului

românesc din Bucovina corespundea rubricii de istoria culturii, de vreme ce învățămîntul este parte componentă a culturii. Materialele de istoriografie referitoare la Dimitrie Onciul și incluse la *studii de istorie* ar fi apărut mai potrivit dacă ar fi fost grupate împreună (eventual chiar la *medalioane* care ar putea constitui o rubrică mai largă și mai exigentă, poate cu titlul *Comemorări)*, pentru a se evita confundarea istoriei ca știință) cu istoriografia.

Prea puține articole de muzeologie (a se corecta la p. 289 titlul, cu majuscule, „muzeologie") pentru o revistă de profil, totuși, muzeistic! Notele din viața muzeelor constituie o bună inițiativă, în parte însă deranjată de interpretarea între capitolele de muzeologie și din viața muzeelor a unor note arheologice! În sfîrșit, vorbind de structura volumului ne alăturăm opiniei că un grupaj, cît de modest, de recenzii (de preferință axate pe evidențierea unor lucrări interesante mai ales pentru această zonă) este indispensabilă pentru profilul unei publicații angajate în dialogul științific.

Credem totodată că autorii și comitetul de întocmire a volumului trebuiau să manifeste mai multă grijă pentru modul de adnotare a studiilor, neglijențele în acest sens fiind abundente. Majoritatea materialelor prezintă aparatul critic în subsolul paginilor în timp cecîteva distonează, preferind indicarea bibliografiei în final; formulele idem, ibidem, *op. cit.* sînt folosite adesea inconsecvent (p. 14, n. 20; p. 62, n. 44—48; p. 194, n. 2, 3; p. 228, n. 4—6; p. 241, n. 1—2, etc.); ordinea indicării editurii, localității și anului pentru diverse lucrări este inversată chiar în cadrul aceluiași articol (p. 17, n. 29; p. 201, n. 10; p. 295, n. 38—39, etc.); apar frecvent titluri fără indicațiile de rigoare ale apariției lor (p. 55, n. 1; p. 57, n. 14, 20; p. 156, n. 1, 7 etc.); lipsește un consens în folosirea semnelor diacritice (p. 131, n. 13, 191; p. 205, n.1; p. 305, n.4, etc.); Toate acestea reprezintă, desigur, imperfecțiuni mărunte și, semnalîndu-le, n-am intenționat să diminuăm însemnătatea ultimului număr al publicației muzeului județean din Suceava. Fiindcă, în ansamblu privit, volumul reprezintă o sumă de contribuții ce se impun a fi valorificate de întreaga cercetare istorică.

Ștefan Lemny

Î N S E M N Ă R I

ISTORIA ROMÂNIEI

* * * *Istoria Universității din București*, Vol. I, Tipografia Universității din București, 1977, 266 p.

Apariția, sub semnătura unui colectiv format din reputați profesori[1], a primului volum al lucrării Istoria Universității din București, tratînd perioada de la începuturi pînă în 1918, se constituie într-un adevărat eveniment cultural și editorial. Contribuind la lărgirea orizontului de informație despre trecutul învățămîntului superior bucureștean, lucrarea are meritul de a reliefa rolul Universității, așa cum sublinia prof. dr. George Ciucu, rectorul Universității în al său *Cuvînt inainte*, „ca forță activă în lupta pentru democrație, desăvîrșirea unității naționale și independență", precum și prin atașamentul la ideile noi promovate pe plan cultural-științific. Ea pune în același timp într-o meritată lumină figurile multor dascăli și studenți ai prestigioasei instituții.

Volumul de față este primul dintr-o serie de trei tomuri (al doilea cuprinzînd istoricul Universității în perioada interbelică, iar al treilea tratînd perioada construcției socialiste). Volumul cuprinde într-o perspectivă largă și adîncită — prin punerea în valoare a unor noi izvoare și materiale de arhivă — momentele esențiale din trecutul Universității.

Lucrarea cuprinde două părți, delimitate între ele de actul înființării Universității bucureștene (1864). Partea veche, după o privire de ansamblu asupra învățămîntului din evul mediu în țara românească, se oprește asupra activității, întinse pe mai bine de un secol și un sfert (1694—1821) a Academiei domnești. Merită să fie remarcată, ca un adevărat model de cercetare serioasă, pertinentă, critica izvoarelor efectuată în legătură cu data înființării acestei școli superioare. Nu mai puțin interesante sînt tratarea — aducînd în parte elemente noi — a conținutului disciplinelor predate sau evidențierea atitudinii reprezentanților claselor dominante — domn — marea boierime, cercurile ecleziastice — față de Academie. Deși cursurile cădeau uneori sub influența ideilor mistice, iar limba de predare era greaca, prezența în rîndurile corpului didactic a unor profesori bine pregătiți în filozofie și științele exacte a contribuit la pregătirea raționalistă temeinică a tinerilor absolvenți. Mai zăbovim asupra a trei aspecte și anume : primul, că la București au studiat tineri din diferite categorii sociale, în ciuda barierelor de clasă ale vremii (se ajunge la peste 320 de fii de meșteșugari și negustori în 1816) ; al doilea, că porțile școlii au fost deschise atît pentru românii din afara hotarelor Țării Românești, cît și pentru sud-dunăreni și al treilea, că școala a format primele serii de cărturari autohtoni, între care reținem pe Ienăchiță Văcărescu, Dinicu Golescu, I. Heliade Rădulescu, Eufrosin Poteca și mulți alții.

În continuare autorul arată cu îndreptățire că marile prefaceri social-economice de la începutul secolului trecut, reflectate pe plan cultural și ideologic, ca și nevoia de cadre pentru aparatul de stat și viața economică, au impus crearea învățămîntului superior în limba română. Prima reușită, aparține lui Gheorghe Lazăr, de numele căruia se leagă începuturile școlii de la Sfîntul Sava. Înfruntînd greutăți materiale și evenimente potrivnice, școala a devenit o prezență activă în conștiința

---

[1] Autorii volumului sînt : prof. univ. dr. doc. Ion Ionașcu : *Academia domnească și Colegiul „Sf. Sava" din București (1694—1864)*; lector univ. Ion Șendrulescu : *Universitatea din București 1864—1877* ; prof. univ. dr. Constantin N. Velichi : coordonator ; *Universitatea din București 1878—1918* ; lector univ. dr. Maria Totu (perioada 1878—1885) ; lector univ. dr. Florența Preda și asistent univ. Aneta Boiangiu (perioada 1885—1895) ; asistent univ. dr. Liuba Iancovici (perioada 1895—1900) ; conf. univ. dr. N. Ciachir și prof. Victor Tănăsescu (perioada 1900—1918). Au mai colaborat : D. Almaș, Al. Vianu, I. Gheorghiu, Ligia Bârzu, Silvia Ioanid, V. Dupoi, Zoe Petre și Clara Asproiu.

contemporanilor (între elevi, N. Bălcescu și I. Ghica).

Revoluția de la 1848 a reafirmat cu tărie principiul învățămîntului în limba națională, fapt reflectat și în reforma din 1850, importantă pentru că a diversificat profilul învățămîntului superior (inginerie, drept). Anii imediat următori marchează apariția facultății de litere, apoi a învățămîntului superior medical. Întîietatea și apoi ponderea mai mare acordată studiilor juridice, începînd cu deceniul al șaselea, arată autorii „ilustrează efortul burgheziei noastre pentru înlocuirea dreptului feudal cu dreptul de clasă burgheză". Trebuie evidențiată, și sublinierea elementelor de continuitate a școlii românești într-un moment, — începutul celei de a doua jumătăți a secolului trecut — de pregnantă înoire : tradițiile vechii Academii domnești, ca și ale școlii lui Gheorghe Lazăr se regăsesc, prima, în Facultatea de litere și filozofie, cealaltă, în Facultatea de științe.

Partea consacrată perioadei Universității (1864—1918) tratează ca probleme : înființarea și organizarea acesteia, organizarea studiilor, baza materială, conducerea Universității, cadrele didactice, studenții și instituțiile anexă. Înființarea prin decretul lui Al. I. Cuza la 4 iulie 1864 a Universității bucureștene, consfințea de fapt realitatea unirii într-o singură instituție superioară de învățămînt a celor trei facultăți existente deja : drept, științe, litere (se vor adăuga în 1869 Facultatea de medicină și în 1884 Facultatea de teologie). Pe plan organizatoric, legea din 1864 stabilea atribuțiile organelor de conducere ale Universității și facultăților, stipula inamovibilitatea profesorilor, preciza condițiile de admitere a studenților în Universitate și modul de repartizare a burselor studențești. Legea a uniformizat la trei ani durata studiilor universitare, (cu excepția studiilor de medicină) lăsînd libertate facultăților să-și elaboreze regulamente speciale în ceea ce privea profilul și ponderea obiectelor de studiu, numărul de profesori etc. Prin ansamblul prevederilor ei, legea a fost o realizare progresistă, corespunzătoare nivelului la care se afla atunci învățămîntul nostru. În deceniile următoare, marcate de o sensibilă dezvoltare generală a țării, de perfecționarea organizării instituțional-administrativă, s-au semnalat numeroase încercări de actualizare a acestei legi, eșuate, din cauze diferite, pînă în 1898, cînd este adoptat proiectul lui Spiru Haret. Acum apare Senatul universitar, cu scopul manifest de limitare pe cît posibil a ingerințelor guvernamentale, se reglementează durata sesiunilor de examene si numărul cursurilor obligatoriu de frecventat, se instituie burse din bugetul statului. Un punct pozitiv al acestei legi îl constituie și accentul pus pe corelarea învățării teoretice cu practica.

De-a lungul întregii perioade cercetate învățămîntul universitar bucureștean a înregistrat progrese notabile, în special prin lărgirea continuă și îmbogățirea cu noi cunoștințe a disciplinelor predate, ca și datorită apreciabilei competențe a corpului didactic.

În această epocă s-au afirmat o adevărată pleiadă de eminenți profesori. În acest sens, este reliefat faptul că o mare parte a specialiștilor reputați în diferite domenii de activitate au fost cadre didactice ale Universității bucureștene. Să-i menționăm numai pe juriștii G. Costaforu, V. Boerescu, C.C. Arion, I. Tanoviceanu, istoricii Alex. Odobescu, V.A. Urechia, Gr. Tocilescu, D. Onciul, V. Pârvan, N. Iorga și C. Giurescu, geografii S. Mehedinți și G. Vâlsan, filologii B.P. Hașdeu, O. Densușianu, I. Bianu, I.A. Candrea, filosofii Titu Maiorescu, C. Dimitrescu-Iași, P.P. Negulescu, psihologii și sociologii D. Drăghicescu, D. Gusti, C. Rădulescu-Motru, matematicienii Spiru Haret, D. Emanuel, C. Gogu, Gh. Țițeica, Tr. Lalescu, N. Coculescu, fizicienii și chimiștii Em. Bacaloglu, C. Istrati, Dragomir Hurmuzescu, G.G. Longinescu, geologii Gr. Ștefănescu, L. Mrazec, naturaliștii D. Voinov, D. Brândză, Gr. Antipa, Em. Racoviță, medicii Carol Davilla, V. Babeș, Gh. Marinescu, I. Cantacuzino, Toma Ionescu și C.I. Parhon. Nume ca acelea ale lui N. Iorga, cel mai fecund dintre marii istorici ai acestui secol, Gheorghe Țițeica, deschizătorul unor noi orizonturi gîndirii geometrice sau Gheorghe Marinescu, autorul unor lucrări fundamentale în neurologie, au depășit de mult fruntariile țării și se înscriu la loc de frunte în cadrul contribuției românești la îmbogățirea tezaurului universal de cunoaștere. Despre nivelul unanim apreciat al cursurilor ținute de corpul profesoral este de altminteri grăitor și faptul că, în ciuda relativei înapoieri economico-sociale a țării noastre în perioada cercetată, diplomele eliberate de Universitatea bucureșteană erau recunoscute în marea majoritate a statelor lumii.

O bogată informație, multe elemente inedite sau puțin cunoscute aduce capitolul consacrat studenților. Sînt prezentate evoluția lor numerică pe ansamblu și pe facultăți, înlesnirile și piedicile puse accesului la calitatea de student, așezămintele sociale studențești. Alături de acestea, ca o componentă inseparabilă și necesară în condițiile societății capitaliste românești, apare activitatea social-politică a studenților, desfășurată pe o arie mult mai largă, care depășea obiectivele limitate pe care și le propuneau, de regula, statutele diferitelor organizații studențești. Este remarcat faptul că studențimea a luat

poziţie faţă de marile probleme care frămîntau viaţa politică românească la sfîrşitul secolului XIX şi începutul secolului XX — războiul de independenţă, problema naţională, mişcarea socialistă, răscoala din 1907 şi problema ţărănească, războaiele balcanice. Cel mai adesea, tineretul studios s-a situat pe poziţii juste, înaintate. Sub influenţa ideilor socialiste si a mişcării muncitoreşti, asociaţiile studenţesti au condamnat vehement, prin cuvînt şi acţiune, nedreptăţile generate de societatea burghezo-moşierească, au demascat jocul politicianist al partidelor oligarhice pentru atragerea studenţimii în manifestaţii naţionaliste nesemnificative sau retrograde.

Lucrarea cuprinde şi o prezentare succintă a instituţiilor anexă ale Universităţii: Biblioteca, Muzeul de ştiinţe naturale, Muzeul de antichităţi, Grădina botanică, Şcoala de aplicaţie a Facultăţii de ştiinţe, Scoala normală superioară, Seminarul pedagogic, şi Observatorul astronomic. În încheiere este publicată o listă a foştilor rectori şi se dă un indice general.

Apariţia primului tom al Istoriei Universitaţii Bucureşti, lucrare colectivă de aleasă ţinută ştiinţifică şi bucurindu se de condiţii grafice deosebite, merită salutată cu toată căldura. Rolul unor investigări de arhivă minuţioase şi ale unei bibliografii foarte bogate, lucrarea este în acelaşi timp un meritat act de restituire a valorilor trecutului nostru cultural şi ştiinţific. În ce ne priveşte, aşteptînd cu nerăbdare iesirea de sub tipar a celorlalte două volume, ne exprimăm părerea că este nimerită elaborarea unor lucrări asemănătoare si pentru alte aşezăminte cu tradiţie.

R. Păluşan

NICOLAE ANDREI, GHEORGHE PÂRNUŢĂ, *Istoria invăţămîntului din Oltenia*, vol. I, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 515 p.

La finele anului 1977, a văzut lumina tiparului un documentat volum consacrat istoriei învăţămîntului din Oltenia. Lucrarea se impune ca o monografie de ţinută şi bine întocmită, în care istoria învăţămîntului din Oltenia se împleteşte cu istoria ideilor şi a curentelor pedagogice.

Autorii, profesorul emerit Nicolae Andrei, directorul liceului „Nicolae Bălcescu" din Craiova şi Gheorghe Pârnuţă, apreciat şi cunoscut cercetător al istoriei învăţămîntului românesc, au depus un substanţial efort de cercetare consultînd materiale de arhivă din Arhiva istorică centrală, din arhivele locale, diferite manuscrise elaborate de copiştii mănăstirilor oltene (aflate în prezent la Biblioteca Academiei R.S. România) etc. Ei au selecţionat şi ierarhizat sursele utilizate precizînd şi fixînd numeroasele probleme referitoare la rolul şcolii în diverse epoci istorice.

Investigaţiile autorilor pătrund în adîncime, analizînd fenomenele socio-economice, religioase, politice, care au avut interferenţe cu învăţămîntul.

Mai reiese din volum că învăţămîntul din Oltenia s-a încadrat în ansamblul general al dezvoltării şcolii româneşti, al evoluţiei sale permanente. Datorită modului de desfăşurare a fenomenelor ce înconjurau şcoala, aceasta a devenit un factor activ înscriindu-se creator în viaţa spirituală a poporului nostru.

Autorii au meritul de a fi pătruns şi privit învăţămîntul din Oltenia în dezvoltarea sa istorică, insistînd în primul rînd asupra unor probleme mai puţin cunoscute, cum sînt, de pildă începuturile îndepărtate ale învăţămîntului, organizarea şcolilor săteşti, a şcolilor particulare.

Lucrarea este structurată în cinci părţi, materialul fiind judicios dozat. Prima parte este dedicată urmelor străvechi de cultură din Oltenia încadrate în istoria patriei. Sînt menţionate aici cercetările arheologice din ultimele decenii, care au contribuit substanţial la îmbogăţirea patrimoniului cultural naţional, inclusiv şi al Olteniei.

Este atestat faptul că se cunoştea scrierea cu litere latine şi greceşti încă din secolul I î.e.n. Cultura din Oltenia în epoca daco-romană e de asemeni interesantă pentru acest subiect prin numeroase inscripţii săpate în piatră, pe cărămizi, sau imaginile cu scene şcolare; acestea constituiau dovezi puternice ale existenţei unui proces de învăţămînt.

Sînt, de asemenea, deosebit de interesante, prin ineditul materialului folosit, subcapitolele care marchează evoluţia culturii în Oltenia în secolele IV—XIII, XIV—XV—XVI şi XVII.

Odată cu apariţia şi difuziunea religiei creştine în Oltenia este constatabilă organizarea unor diferite forme de învăţămînt, cel puţin pentru pregătirea cadrelor bisericeşti.

N. Andrei şi Gh. Pârnuţă subliniază că în Oltenia (în secolul XIII) au existat şcoli slavone; de asemenea în Banatul Severinului pe lîngă cancelaria banului. Existau aci, prin urmare, începînd cu secolele XIII oameni care cunoşteau meşteşugul cititului şi al scrisului. Existenţa unui însemnat număr de documente privitoare la întemeierea şi înzestrarea mănăstirilor reprezintă, de asemenea, preţioase dovezi ale culturii din Oltenia în perioada respectivă. Ele constituie, în acelaşi timp, principale izvoare pe baza cărora cunoaştem istoria vremurilor de început ale Ţării Româneşti.

Capitolul II al primei părţi se deschide cu cultura olteană în secolul al XVIII-lea. În

această perioadă au luat ființă numeroase școli atît în orașe și în mediul rural, activitatea didactică și cea tipografică cunosc o însemnată dezvoltare, aici activează o seamă de cărturari patrioți. Un merit al lucrării este faptul că ilustrează amplu, documentat, legătura continuă și neîntreruptă, între românii din cele trei principate, făcută de învățători, profesori și publiciști.

Partea a doua și a treia sînt afectate învățămîntului din Oltenia în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Sînt prezentate, pe larg și documentat — școlile particulare și școlile naționale, profesorii, baza materială (localuri, mobilier), populația școlară; școlile de fete, conținutul învățămîntului; programele școlare; examenele școlare, orarul, sistemul de notare, manualele școlare; materialul didactic. Partea a patra este dedicată învățămîntului de la sate din Oltenia în deceniul premergător revoluției de la 1848. Din aceste pagini reiese că școlile sătești din județele oltene cunosc în acest timp o perioadă de avînt și înflorire.

Un subcapitol este afectat profesorilor școlilor normale, îndatoririlor profesorilor și învățătorilor, metodelor de învățămînt folosite în școlile oltene, bibliotecilor școlare.

Partea finală a lucrării tratează despre „Școala din Oltenia și revoluția de la 1848". Se scoate în relief de către autorii monografiei, rolul deosebit de important al școlilor naționale înființate în capitalele de județe, ai căror dascăli și-au cunoscut bine menirea, mulți devenind luptători fideli ai revoluției. Toți au luptat pentru a face din școală o puternică instituție în viața poporului. Pagini remarcabile sînt dedicate participării învățătorilor și profesorilor din această parte a țării, la revoluția de la 1818.

Din paginile cărții și ale bogatului material care o ilustrează, cititorii vor avea prilejul să cunoască și să se convingă de faptul că Oltenia se înscrie în patrimoniul cultural al țării cu o bogată și valoroasă zestre.

Îmbrățișînd un spațiu foarte larg de timp din anii îndepărtatelor începuturi eroice ale neamului nostru și pînă în mijlocul secolului al XIX-lea — lucrarea pune în evidență numeroase și semnificative pagini luminoase ale culturii românești. Monografia, care în întregul ei reprezintă un semnificativ act de cultură, beneficiază în plus de o frumoasă ținută grafică, ceea ce ne determină s-o considerăm ca o veritabilă reușită a Editurii Scrisul Românesc.

În încheiere ne exprimăm dorința să vedem realizate și următoarele volume ale istoriei învățămîntului oltean, pe care autorii ni le promit în cuvîntul introductiv.

Victoria Popovici

CONSTANTIN M. BONCU, *Școala prahoveană. Secolele X—XIX*, Edit. didactică și pedagogică, București, 1976, 194 p.

După îndelungi ani de cercetare și depistare de documente, profesorul ploieștean Constantin M. Boncu a elaborat mai multe lucrări de sinteză, dintre care amintim pe cea referitoare la „Contribuții la istoria petrolului românesc", apărută în Editura Academiei Republicii Socialiste România în anul 1971. Cu meticulozitatea ce-l caracterizează, aplecîndu-se cu pasiune și discernămînt asupra descifrării sensurilor documentelor de istorie privitoare la trecutul școlii prahovene, C.M. Boncu a elaborat și o interesantă monografie asupra uneia din cele mai de seamă instituții de instrucție și cultură, învățămîntul românesc. Cu toate că ea se limitează la perimetrul județului Prahova, prin bogăția de informații și modul de expunere a lor constituie o contribuție meritorie la închegarea acelei lucrări de proporții despre istoria învățămîntului din țara noastră, aflată de multă vreme în pregătire. Cele opt capitole ale cărții, intitulate sugestiv „Știința de carte în județul Prahova în secolele X—XVIII. Primele școli". (Cap. I), „Școli în Prahova în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și la începutul secolului lui al XIX-lea". (Cap. II), „Învățămîntul prahovean între anii 1821—1831. " (Cap. III) cu subcapitolele: „Activitate militantă pentru un învățămînt național" și „Școli prahovene în deceniul al III-lea al secolului al XIX-lea", „Învățămîntul urban între anii 1832—1848". (Cap. IV) cu patru subcapitole, „Învățămîntul public la sate între anii 1838—1848". (Cap. V) cu două subcapitole, „Învățămîntul prahovean între anii 1849—1859". (Cap. VI), cu patru subcapitole, „Spre „O instrucție... la îndemîna tuturor" (1859—1865)", (Cap. VII), cu șase subcapitole, „Aspecte din viața și activitatea dascălilor prahoveni". (Cap. VIII), sînt concludente pentru sîrguinciozitatea autorului în cercetarea documentelor și a lucrărilor cu referiri la subiectul tratat. Dacă primele informații, ca de exemplu cea mai veche dovadă cunoscută pînă acum despre știutorii de carte de pe aceste meleaguri, atestată de un fragment dintr-o inscripție cu litere chirilice descoperită la Bucov, în apropiere de Ploiești, ar data din secolul al X-lea, sau aceea că „cunoscători ai scrisului" ar fi atestați de documentele emise de primele cancelarii domnești din Țara Românească, precum și de existența la Tîrgșor a numeroși negustori încă de la începutul secolului al XVI-lea, sînt discutabile, conținînd un coeficient de probabilitate destul de mare, cele cu privire la primele școli din județul Prahova sînt mai precise, menționîndu-se anul 1582 pentru satul Boldești și zapisul din 30 iunie 1676 pen-

tru satul moşnenesc Ogretin de pe Valea Teleajenului. Demne de evidenţiat sint graficele de sinteză cuprinzind numărul şcolilor şi al elevilor pentru diferite etape ale invăţămîntului prahovean pe parcursul secolului al XIX-lea. Fotocopii după programa şcolii primare nr. 1 din Ploieşti, datată 1859, după „Schitze din istoria patriei urmate de istoria Ploescilorn..." tipărite de Ioan Stoicescu la Ploieşti, în anul 1880, sau „Extractu din istoria românilor" de Basiliu Dragoşiescu tipărită tot la Ploieşti în anul 1874, şi altele, vin să întregească in mod fericit documentarea cititorului asupra temei expusă de autor.

De menţionat că în vastul material bibliografic citat figurează şi lucrări ale cercetătorilor locali, dintre care remarcăm pe cele ale profesorului de istorie Nicolae I. Simache, ctitor al muzeografiei prahovene contemporane, precum şi ale profesorului de limba română Constantin M. Rîpeanu, doi regretaţi cunoscători reputaţi ai istoriei acestui judeţ cu vechi tradiţii culturale.

Consemnăm cartea profesorului Constantin M. Boncu printre reuşitele lucrări de acest gen, îndemn şi pentru alţi cercetători, mai ales dintre cei tineri, de a se apleca cu aceeaşi pasiune asupra întocmirii de monografii locale, deosebit de utile pentru redactarea de sinteze de diferite probleme din trecutul neamului nostru.

Gelcu Maksutovici

ONISIFOR GHIBU, *Pentru o pedagogie românească*. Antologie de scrieri pedagogice. Îngrijirea ediţiei, tabel cronologic, bibliografie, note şi comentarii: Octavian O. Ghibu. Studiu introductiv: conf. dr. Ion Gh. Stanciu, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1977, 391 p.

Un nou pas în valorificarea superioară a moştenirii spirituale datorită savantului şi patriotului Onisifor Ghibu (1883—1972) il constituie recenta antologie după o parte din scrisorile sale pedagogice, adunate sub titlul *Pentru o pedagogie românească*. Tipărită la un interval relativ scurt, după ediţia din 1975 a monumentalei lucrări *Din istoria literaturii didactice româneşti*, antologia conţine o serie de articole sau studii care ne demonstrează, fiecare în parte şi toate la un loc, opiniile primului titular al catedrei de pedagogie de la Universitatea din Cluj-Napoca cu privire la şcoală, ştiinţa pedagogiei şi educaţiei.

Intitulată *Contribuţii la istoria şcolii româneşti şi a pedagogiei* (p. 31—149), prima secţiune a ediţiei însumează 7 articole avînd ca puncte de referinţă diferite momente din istoria şcolilor transilvănene, şi 9 medalioane ale unor personalităţi, care şi-au pus viaţa şi activitatea lor în slujba şcolii româneşti. Din materialele care alcătuiesc prima parte a secţiunii, materiale care se impun atenţiei cercetătorilor mai ales sub aspectul viziunii interpretative şi nu sub aspect documentar, ne-a atras atenţia *Scoala românească din Transilvania şi Ungaria — Dezvoltarea ei istorică şi situaţia ei actuală* — (p. 33—51). Iniţial studiul a fost publicat la Bucureşti, în anul 1915, de-a lungul a 103 p., sub pseudonimul G. Sima. Pornind de la considerentul just că fiecare cetăţean al neamului românesc trebuie să cunoască istoria întregului popor, indiferent de spaţiul cronologic şi geografic de desfăşurare, cu atit mai mult în contextul fierbinte al primului război mondial, O. Ghibu urmăreşte evoluţia şcolii româneşti din Transilvania şi Ungaria şi situaţia ei în momentul redactării studiului. Autorul şi-a ales ca puncte de reper: I. *Grădinile de copii* şi II. *Învăţămîntul primar*. În partea a doua a studiului, cu referiri concrete la şcolile româneşti de la 1868 (an care înregistrează legislaţia şcolară cu privire la obligativitatea învăţămîntului primar) şi pînă în timpul primului război mondial, O. Ghibu realizează o pertinentă analiză a articolului de lege XVIII din 1879, prin care s-a declarat obligatoriu învăţămîntul limbii maghiare în toate şcolile primare. Acestea ar fi trebuit să fie, în concepţia autorului patriot, adevărate „pepiniere de cultură naţională". Legea funestă din acel an, una din numeroasele acţiuni de opresiune naţională, venite din partea guvernului de la Budapesta, a deviat şcoala primară românească de la funcţiile ei fireşti, educative şi formative, distrugind orice sentiment naţional din cadrul procesului de învăţămînt.

Dintre cele 9 medalioane dedicate de O. Ghibu acelor „luceferi ce strălucesc pe firmamentul neamului", medalioane care poartă pecetea unor scrieri aniversare, ne-a atras atenţia acela consacrat lui Gh. Lazăr, care, în concepţia autorului, a fost „un dezrobitor de neam". Redactat cu prilejul aniversării a 100 de ani de la moartea dascălului ardelean, Gh. Lazăr îi apare lui O. Ghibu nu numai ca un întemeietor al învăţămîntului naţional în Ţara Românească, ci „... *marele reformator al întregii vieţi naţionale româneşti*, prin cultură şi prin politică" (p. 139).

Prima secţiune din antologia lui O. Ghibu cuprinde, pe lingă cele două articole menţionate mai sus, şi alte interesante contribuţii ca acelea cu privire la învăţămîntul din Budapesta, Universitatea Daciei superioare din Cluj, starea învăţămîntului românesc după 5 ani de la unirea din 1918, legăturile pedagogice ale Transilvaniei cu Bucovina (1911—1914), semnificaţia moştenirii pedagogice da-

torate lui J. Fr. Herbert şi, în fine, observaţiile critice asupra învăţămîntului şi educaţiei în România sub regimul antonescian. La toate acestea trebuie să mai adăugăm medalioanele dedicate lui D. Bojincă, A. Bratu, C. Diaconovici-Loga, Spiru C. Haret, N. Iorga. V. Oniţiu, P. Pipoş şi Al. Roman. Desigur că o analiză critică a bibliografiei de dată mai recentă despre aceşti dascăli ar fi pus şi mai bine în lumină valoarea medalioanelor care poartă pecetea personalităţii pedagogului patriot O. Ghibu.

Partea a doua a ediţiei conţine alte materiale pedagogice, diverse ca problematică şi finalitate practică. Din cadrul acestei secţiuni, intitulată de editor: *Pedagog-organizator de şcoală: idei didactice şi metodice orientarea prioritar educativă a învăţământului* (p. 151—250) se impune atenţiei cercetătorilor mai ales substanţiala contribuţie ştiinţifică *Îndreptar metodic*. Redactată în momentul în care O. Ghibu îndeplinea funcţia de inspector al şcolilor confesionale ortodoxe din arhidieceza Sibiului, lucrarea se conturează, prin ţesătura ei de idei, ca o veritabilă operă de pedagogie şi metodică. Avînd la bază un plan sistematic, autorul prezintă problemele esenţiale în ceea ce priveşte instrucţia şi educaţia, raportate la realităţile transilvănene.

Secţiunea a doua poate fi înţeleasă, în toată complexitatea ei, dacă nu înşirăm, chiar şi numai cu titlu informativ, restul contribuţiilor pedagogice adunate sub acest generic. Ne gîndim în această ordine de idei la acea privire asupra situaţiei şcolii româneşti din Transilvania anului 1911, dialogul autorului cu învăţătorii ardeleni, observaţiile dureroase dar realiste asupra inspecţiilor la şcolile de stat din Transilvania (martie—aprilie 1920), propunerile pentru o mai bună îndrumare a literaturii didactice de toate gradele, „planul" după care trebuia alcătuită o lecţie, ideile călăuzitoare asupra activităţii Seminarului pedagogic universitar „Gh. Lazăr" din Sibiu şi carnetul model de practică pedagogică a unui practicant.

Pentru constituirea unei pedagogii româneşti (p. 251—356) este titlul celei de a treia secţiuni din antologia consacrată lui O. Ghibu. Ultima secţiune se axează pe o problematică deosebit de interesantă care ilustrează, prin chestiunile de cercetare incluse, cît se poate de grăitor, opiniile avizate ale lui O. Ghibu în direcţia alcătuirii unei pedagogii româneşti. Reţinem, în acest sens, articole ca acelea despre o nouă reorganizare a învăţămîntului primar românesc, menirea supremă a Muzeului pedagogic din Bucureşti, pledoaria convingătoare a autorului pentru o bibliotecă a tineretului din şcolile secundare, dialogul lui O. Ghibu cu un grup de pedagogi bucureşteni, prefaţa la impresionanta lucrare *Prolegomena la o educaţie românească*, raportul dintre Universitatea românească din Cluj şi pedagogia naţională a vremii, „puncte cardinale" asupra unei concepţii româneşti a educaţiei, o confesiune a pedagogului ardelean asupra gîndirii, evoluţiei şi activităţii sale pedagogice.

Din schiţarea problematicii secţiunii a treia nu trebuie să omitem, sub nici o formă, menţionarea listei cu temele de lucrări de seminar sau de examen, propuse de profesorul clujean studenţilor. Aceste teme poartă amprenta modului de gîndire a studenţilor dar ne conturează şi o parte din personalitatea profesorului, chiar o parte din opţiunile sale în domeniul cercetării pedagogice sau istoriei pedagogiei şi învăţămîntului, inclusiv contribuţia românească a domeniului, conţinutul învăţămîntului, didactica şi metodica şi, în fine, efortul său intelectual pentru conturarea unei pedagogii româneşti.

Ne interesează, în acest cadru, din contextul ultimei secţiuni, doar *Punctele cardinale pentru o concepţie românească a educaţiei*. Aici, afirmă O. Ghibu că pedagogia nu trebuie să fie neapărat o ştiinţă în sensul strict al cuvîntului, pentru că ea presupune mai ales trăire şi acţiune. Din această lucrare desprindem, de fapt, firul roşu al concepţiei pedagogice a profesorului: caracterul naţional al educaţiei şi faptul că numai pe baza unor minuţioase analize a specificului realităţilor poporului român se poate porni în lansarea unor teorii pedagogice juste.

Lectura valoroasei antologii conţinînd unele scrieri pedagogice (din cele 550 titluri ştiinţifice) datorate profesorului O. Ghibu a avut drept rezultat contactul cu o concepţie pedagogică înaintată, închegată pe baza unor temeinice studii în ţară şi în străinătate, pornind de la relaţiile româneşti ale pedagogiei şi educaţiei din Transilvania dinaintea primului război mondial, aşa după cum subliniază şi conf. univ. dr. Ion Gh. Stanciu în consistenta prefaţă a volumului. Dacă cercetătorii problemei sau chiar pasionaţii din domeniul istoriei învăţămîntului şi pedagogiei noastre vor dori să cunoască într-adevăr originalitatea concepţiei pedagogice a lui O. Ghibu, vor trebui să realizeze o paralelă cu opiniile şi preocupările altor savanţi români, care şi-au spus cuvîntul, nu o dată, în chestiuni de educaţie şi pedagogie naţională. Ne gîndim în acest sens, la S. Mehedinţi, I.C. Petrescu, Iosif J. Gabrea, G.G. Antonescu ş.a. Cu siguranţă că viitoarele antologii, care vor putea valorifica alte aspecte din moştenirea culturală datorată lui O. Ghibu, vor realiza o

şi mai adîncă cercetare comparativă, în sensul unor repetate antologii şi trimiteri la concepţiile acestor reprezentanţi de frunte ai ştiinţei pedagogice româneşti dintre cele două războaie mondiale. Căci numai în acest caz vom înţelege adevăratele dimensiuni ale atributului acordat savantului Onisifor Ghibu: militant pentru o educaţie naţională.

Iacob Mârza

ISTORIA UNIVERSALĂ

* * * *Mică enciclopedie de politologie*, coordonatori ştiinţifici dr. OVIDIU TRĂSNEA şi dr. NICOLAE KALLOS, Edit. politică, Bucureşti, 1977, 423 p.

Publicarea unei lucrări de referinţă de tipul unei mici enciclopedii în domeniul politologiei dă expresie stadiului tot mai înalt de dezvoltare a ştiinţei politice în ţara noastră ca şi al cadrului instituţional, didactic şi de cercetare de care aceasta dispune. După cum se subliniază în „Argumentum", prin care coordonatorii enciclopediei prezintă o serie de consideraţii privind scopurile şi modul de alcătuire al acesteia, locul tot mai important pe care ştiinţa politică îl ocupă în disciplinele sociale în ţara noastră este determinat atît de perfecţionarea continuă a conducerii ştiinţifice a societăţii socialiste cît şi de creşterea necontenită a participării oamenilor muncii la conducerea treburilor politice şi obşteşti. Fără îndoială, ridicarea neîntreruptă a conştiinţei socialiste, a nivelului ideologic şi politic al oamenilor muncii, lărgirea orizontului lor ştiinţific şi cultural implică de asemenea asigurarea unui statut proeminent ştiinţei politice. Pe lîngă valoarea ei teoretică, de generalizare a datelor gîndirii socialiste revoluţionare, de participare la dezbaterile ideologice contemporane, ştiinţa politică este direct şi strîns legată de practica construcţiei socialismului în ţara noastră.

Sub toate aceste aspecte, elaborarea şi publicarea *Micii enciclopedii de politologie* constituie o contribuţie preţioasă la răspîndirea cunoştinţelor de politologie într-un larg cerc de cititori. Marea majoritate a noţiunilor cuprinse sînt într-adevăr destinate nu numai specialiştilor şi cercetătorilor de specialitate şi în diverse domenii ale ştiinţelor sociale, inclusiv ştiinţa istoriei, ci şi marelui public forma clară a expunerii facilitînd înţelegerea sensului noţiunilor tratate.

Totodată, colaborarea între reputaţi specialişti şi de înaltă competenţă din Bucureşti, Iaşi şi Cluj-Napoca au imprimat lucrării o înaltă ţinută ştiinţifică. Articolele cuprinse în Enciclopedie depăşesc de cele mai multe ori simpla explicare a înţelesului şi conţinutului termenilor pe care îi conţine, aducîndu-se aproape de fiecare dată precizări şi contribuţii ştiinţifice, argumentîndu-se poziţiile şi concepţiile ştiinţei politice româneşti. Valoarea acestor poziţii şi concepţii rezultă din întemeierea lor pe teoria socialismului ştiinţific dezvoltată şi îmbogăţită creator de Partidul Comunist Român în importantele documente ale sale, în lucrările secretarului general al partidului, tovarăşul Nicolae Ceauşescu. În această lumină au fost concepute şi expuse concepţii, idei şi doctrine politice, au fost criticate cu argumente ştiinţifice cele retrograde şi prezentate cu înţelegere opinii progresiste ale unor autori din occident. În acest fel, scopul urmărit de autori de a se înscrie în dezbaterile ideologice contemporane a fost pe deplin atins. Se cuvine relevată de asemenea selectarea adecvată, după criterii ştiinţifice a termenilor incluşi în Enciclopedie. Ţinînd seamă de specificul lucrării, ponderea principală o ocupă ideile, conceptele, doctrinele şi unele instituţii politice. S-au evitat în general interferenţe cu dicţionarele speciale politice, economice şi diplomatice publicate la noi, neincluzîndu-se termeni referitori la evenimente, fenomene, situaţii, procese politice şi oameni politici. Fireşte, o delimitare strictă între termeni cu caracter exclusiv politologic şi termeni cu caracter sociologic, filozofic, juridic sau desemnînd anumite situaţii nu era posibilă, cu atît mai mult cu cît, prin însăşi aria de cuprindere a ştiinţei politice, terminologia acesteia nu poate avea în numeroase cazuri un caracter specific, exclusivist. Preocuparea autorilor a fost întotdeauna aceea de a desprinde aspectele de ordin politologic al unor termeni care aparţin şi altor domenii. Pentru aceleaşi consideraţii ni se pare potrivită şi includerea unor termeni fundamentali privind viaţa politică internă şi internaţională necesară spre a oferi cadrul faptic general pe care se clădeşte politologia.

O primă categorie de termeni asupra cărora ne vom opri, într-o sumară trecere în revistă a conţinutului Enciclopediei, sînt cei referitori la concepte fundamentale ale ştiinţei şi practicii politice revoluţionare, aşa cum au fost dezvoltate, îmbogăţite şi aplicate la condiţiile specifice ale ţării noastre datorită gîndirii creatoare a partidului şi secretarului său general, tovarăşul Nicolae Ceauşescu. Printre aceştia menţionăm următorii termeni, cu titlul de exemplu: bază şi suprastructură, clasă socială, comunism, conştiinţă de clasă,

conştiinţă socialistă, critică şi autocritică, democraţia socialistă (şi democraţia populară), dictatura proletariatului, formaţiune social-economică, leninism, lupta de clasă, marxism, mişcarea comunistă şi mişcarea muncitorească internaţională, naţiune, poporul muncitor unic al societăţii comuniste, sistemul mondial socialist, socialism, socialism ştiinţific, societate socialistă multilateral dezvoltată, statul socialist şi suveranitate.

În acest context se înscrie — şi este un merit deosebit al Enciclopediei — articolul consacrat „Doctrinei Ceauşescu", „denumire prin care opinia publică internaţională desemnează concepţia politică a Partidului Comunist şi statului socialist român, a secretarului general al P.C.R., preşedintele R.S.R., Nicolae Ceauşescu, eminent om politic şi de stat, personalitate marcantă a vieţii politice internaţionale" (p. 136).

Dat fiind caracterul său unitar, doctrina Ceauşescu este prezentată sub ambele sale componente îmbrăţişînd în egală măsură politica internă şi cea internaţională (p. 136—144). Reţinem în primul rînd caracterizarea generală a concepţiei preşedintelui României. Pornind de la caracterul autentic al socialismului ştiinţific, prin excelenţă antidogmatic şi receptiv la nou, doctrina Ceauşescu, se subliniază pe drept cuvînt în Enciclopedie, postulează şi realizează dezvoltarea sa creatoare elaborînd răspunsuri problemelor noi, specifice epocii contemporane.

Este relevat caracterul original, cutezător, refractar faţă de orice închistare şi dogmatism al doctrinei Ceauşescu, intransigenţa sa faţă de ideologia burgheză, exprimarea de către această doctrină a socialismului ştiinţific creator aplicat la condiţiile concrete ale României şi ale lumii contemporane. Plasînd doctrina Ceauşescu în cadrul gîndirii social-politice româneşti se evidenţiază faptul că aceasta valorifică, în spirit revoluţionar, cele mai bune tradiţii ale gîndirii social-politice româneşti, ridicîndu-le pe o treaptă superioară precum şi capacitatea ei de generalizare istorică a trecutului şi prezentului îmbinată cu puterea de previziune, de scrutare lucidă a viitorului. În continuare sînt înfăţişate laturile fundamentale ale doctrinei referitoare la procesele de făurire a societăţii socialiste multilateral dezvoltate, la democraţia socialistă, la naţiunea socialistă, la etica comunistă şi umanismul revoluţionar, la trecerea spre comunism, precum şi, pe planul politicii externe, analiza ştiinţifică făcută sistemului internaţional şi factorilor ce-i determină evoluţia, concepţiile şi iniţiativele României socialiste pe arena internaţională.

Un alt merit al Enciclopediei este de a oferi, pe lîngă numeroşi termeni consacraţi unor curente, sisteme şi tactici politice (de exemplu : blanquism, bonapartism, cartism, contract social, echilibru de forţe, fabianism, falangism, fiziocraţie, iacobinism, luminism, poporanism, teocraţie, tomism) o sinteză a doctrinelor politice semnificative în diferite epoci istorice. Este consacrat astfel un spaţiu important (p. 187—222) gîndirii democrat-revoluţionare în ţările române, şi gîndirii politice a revoluţiei burgheze din Anglia, a revoluţiei burgheze din Franţa şi a revoluţiei nord-americane precum şi gîndirii politice din Grecia antică, din Roma republicană, ca şi celei islamice, ebraice, chineze, egiptene, indiene etc.

Pe lîngă articolul cu privire la gîndirea democrat-revoluţionară în ţările române, în cadrul căruia sînt evocate concepţiile revoluţionarilor din 1848, un interes deosebit pentru istorici îl prezintă şi articolul referitor la continuitatea populaţiei dacice, romane şi româneşti pe teritoriul locuit astăzi de români. În cadrul articolului sînt sintetizate argumentele ştiinţifice întemeiate pe atestări arheologice şi istorice care dovedesc continuitatea romană după abandonarea crucială a Daciei în anul 271 al erei noastre.

În *Mica enciclopedie de politologie* figurează şi o serie de termeni desemnînd instituţii şi sisteme politico-juridice şi raporturile dintre politică şi alte fenomene ale suprastructurii, ca de exemplu sistem politic, sistemul politic al Republicii Socialiste România, stat, participare politică, monarhie, drept şi politică, precum şi politica şi morala. Pe lîngă termeni consacraţi unor tehnici de cercetare precum : analiza cantitativă, analiza cauzală, analiza conceptuală, analiza contextuală, analiza funcţională, analiza matematică şi altele, se găsesc definiţii şi explicaţii cu privire la constituirea unor discipline cum sînt : irenologia, cercetarea asupra păcii, studiind toţi factorii ce intră în joc în organizarea socială a umanităţii şi decid asupra războiului şi păcii — şi polemologia, denumire dată studiului ştiinţific al războaielor ca fenomene sociale.

În domeniul vieţii internaţionale, evocat de constituirea acestor discipline, lucrarea recenzată conţine într-adevăr termeni fundamentali referitori la politica şi relaţiile internaţionale, diplomaţie şi drept internaţional public, autodeterminare şi hegemonism, noua ordine economică şi politică internaţională, organizaţie internaţională etc.

În spaţiul restrîns al unei recenzii nu poate fi desigur reflectată întreaga bogăţie de noţiuni şi a conţinutului diverselor articole. Ceea ce autorii au reuşit să întreprindă constituie o prezentare echilibrată a ideilor conceptelor şi instituţiilor caracteristice sistemului şi gîndirii politice din ţara noastră, precum şi cele specifice ştiinţei politice în general cu preocuparea constantă de a familiariza pe cititori cu cele mai noi date din acest domeniu. Autorii au reuşit să clarifice astfel conceptele

fundamentale ale științei politice în consonanță cu cerințele specifice dezvoltării teoretice și ideologice ale politologiei în climatul de efervescență înnoitoare din România socialistă, în mod corespunzător cu indicațiile și orientările adresate frontului ideologic în documentele de partid și în lucrările tovarășului Nicolae Ceaușescu.

Fără a pierde din vedere dificultățile inerente unei prime încercări originale de a sintetiza, sub forma concisă și specifică unui dicționar, rezultatele obținute de politologia românească și atitudinea ei față de sisteme, idei și doctrine politice din trecut și prezent, apreciem că *Mica enciclopedie de politologie* se recomandă ca o lucrare de certă valoare nu numai pentru literatura de specialitate din România, ci și pentru cea mondială. Este motivul pentru care ar fi de dorit ca lucrarea să fie tradusă într-o limbă de circulație internațională.

Alexandru Bolintineanu

* * * *Villes d'imprimerie et moulins à papier du XIV-e au XVI-e siecle. Aspects economiques et sociaux*, Bruxelles, Credit communal de Belgique 1976, 369 p. Collection Histoire Pro Civitate, serie en 8.

Lucrarea de față pe care o prezentăm cuprinde actele colocviului internațional ținut în toamna anului 1973 la Spa (Belgia) — al 8-lea de acest gen organizat de Comitetul de istorie al Centrului cultural de Credit comunal din Belgia — avînd drept temă: *Orașele tipografii și mori de hîrtie în secolele XIV—XVI*, manifestare științifică menită să preîntîmpine împlinirea unei jumătăți de mileniu de la introducerea tiparului în Țările de Jos. Cum era și firesc în volum figurează programul acestui colocviu, lista participanților (55 specialiști: bibliotecari, cercetători științifici, arhiviști, cadre didactice universitare etc. din 13 țări europene) precum și alocuțiunile rostite la deschiderea lucrărilor de profesorul F. Vercauteren, și M. Liebers din comitetul de organizare, în fine cele 16 comunicări prezentate însoțite de discuțiile purtate pe marginea lor.

Seria comunicărilor începe cu cea prezentată de M.A. Arnould *(Considerations preliminaires)* în care sînt precizate atît caracterul prin excelență urban al centrelor tipografice din evul mediu și cel rural al morilor de hîrtie precum, și unele noțiuni fundamentale relativ la meșteșugul tiparului în acea vreme, cunoștințe foarte necesare specialiștilor care studiază diferitele aspecte ale acestei probleme în lucrări monografice. Folosind din plin materialul de arhivă (registre urbane, însemnnări de familie,) din fondurile centrale ale orașelor Augsburg și Ulm, P. Amelung *(Der Ulmer Buchdruck im 15 Jahrhundert, Quellenlage und Forschungsstand)* stabilește data apariției primelor tipografii în aceste orașe insistîndu-se mai mult asupra aceleia din Ulm prin datele interesante relativ la proveniența utilajului, la materia primă utilizată, la forța de muncă, la bunăstarea patronului, la producția de carte. În privința hîrtiei se atestă că aceasta provenea din Reutlingen și din Urach în procent de 80% restul fiind adusă din Franța și Italia. Cît privește lucrătorii, aceștia erau prin excelență din sudul Germaniei.

Reluînd o problemă abordată în urmă cu un deceniu, L. Desgraves *(L'introduction de l'imprimerie dans le sud-ouest de la France jusqu'a la fin du XVI-e siecle)* stabilește în studiul său mai multe etape în istoria introducerii tiparului și răspîndirii lui în cele 31 orașe din această parte a Franței) (de ex. 1474—1500, 1501—1550, 1551—1575, 1576—1600) apoi urmărește condițiile istorice ale prezenței tipografilor itineranți germani și francezi în această regiune. În fine pe baza materialelor de arhivă reușește să identifice la Toulouse, Poitiers, Limoges, Bordeaux numele patronilor acestor ateliere, producția de carte, și proveniența utilajului. Dacă știrile pentru secolul al XV-lea sînt încă puțin numeroase cele pentru secolul următor abundă prin material faptic fapt care a permis autorului să ilustreze și unele aspecte sociale și economice ale problemei. Datele sale relativ la tipografi sînt însoțite de ample date biografice (de ex. pentru Claude Garnier, Jean La More, Louis Rabier, Pierre, și Jerome Raultin); de un deosebit interes sînt datele relativ la conținutul cărților tipărite, la stabilitatea tipografilor, la numărul de cărți (de ex. cîteva sute de titluri). Din cele cîteva anexe rezultă că în secolul al XVI-lea pe primul loc se situa orașul Toulouse cu 801 titluri, apoi Poitiers 587, Bordeaux 366, La Rochelle 363.

Se știe că primul tipograf din Köln și-a început activitatea în 1466 dar S. Corsten *(Ulrich Zell als Geschäftsmann)* ni-l prezintă pe acesta drept un om de afaceri în sensul că ne arată modul cum acesta ca patron a folosit sumele de bani rezultate din practicarea acestui meșteșug (dă bani cu dobîndă, investește bani în utilaje, achiziționează bunuri imobile pentru a-i aduce o rentă anuală). În felul acesta personajul analizat ne apare ca un exponent al patriciatului local.

Tot așa cu privire la pătrunderea tiparului în Italia se știe că el s-a datorat tipografilor germani (de ex. la Veneția). Cercetarea lui L. Balsamo *(Imprese tipografiche in Emilia nel secolo XV aspetti economici)* ne dezvălue faptul că la Ferrara au activat tipografi francezi iar la Bologna și-a desfășurat activitatea o asociație locală pentru tipărirea de cărți ai cărei membrii erau italieni (1474). Mai mult se arată că acest patronat colectiv avea și funcții editoriale. Dar la Bologna se știe că au mai funcționat în această vreme și tipografii create de tipografi germani numai că ele aveau foarte curînd să fie preluate de meșteri autohtoni. Cercetarea lui L. Balsamo se extinde și asupra activității tipografiilor de la Parma și Modena asupra cărora se dau știri relativ la fondul de carte imprimat și proveniența hîrtiei.

Alcătuit cu prilejul celui de-al 5-lea centenar al introducerii tiparului în Polonia studiul lui J. Pirozynski *(Cracow, the Center of Polish Fifteenth and Sixteenth Century in Printing)* pune în discuție locul unde s-a aflat primul atelier tipografic in Cracovia, și relatează date noi despre începuturile acestuia (capitalul investit, forța de muncă, utilajul, materia primă, lucrările tipărite). Rezultă astfel că activitatea tipografiei a cunoscut o perioadă de înflorire în vremea Reformei. Pe lîngă cele relative la tiparul în Cracovia în studiu sînt date, informații și pentru cel din alte orașe (Lvov, Wilno, Poznau, Torun) ale căror cărți erau difuzate cu predilecție în regiunile din sudul și vestul continentului. Spre deosebire de alți participanți la colocviu P. Cocksham *(Les textes monetaires imprimes sous le regne de Philippe le Beau* și-a îndreptat cercetarea asupra acelor tipărituri relativ la afacerile monetare (ordonanțe, tarife, cărți de cursul monetelor, instrucțiuni relativ la particularitățile monetelor) adică actele oficiale menite să reglementeze circulația monetară în Franța. Studiul este însoțit de o analiză a acestor tipărituri cu tabele, care reflectă în special răspîndirea lor în acea vreme.

Deosebit de importante sînt acele articole despre incunabule studiate din mai multe puncte de vedere. Așa de exemplu H. Roloff *(Der Gesamtkatalog der Wiegendrucke)* se referă la catalogul general al acestora alcătuit la Biblioteca de Stat din Berlin, care însumează aproape 8 000 titluri (cu amănunte asupra metodei folosite pentru descrierea lor). J. Kotvan *(Wiegendrucke, die in Bratislava gedruckt)* arată cum a fost alcătuit catalogul incunabulelor din Slovacia prin Universitatea din Bratislava, care după o muncă de un deceniu s-a încheiat avînd 1258 titluri. Autorul acestuia din urmă inserează și o amplă bibliografie asupra problemei și dă o descriere a celor mai însemnate piese din acest catalog. Diferită de a celor doi este cercetarea lui J. Hellinga *(Problems about technique and methods in a fifteenth Century printing house (Nicolaus Ketelaer and Gherardus de Leempt, Utrecht 1473—1475)* care desvăluie unele inovații tehnice în tipărirea de incunabule și anume prin practicarea diviziunii muncii în cadrul tipăririi aceleiași cărți în sensul că la un titlu de carte lucrau doi tipografi împărțindu-și coalele de hîrtie după un calcul prestabilit, pentru ca in final acestea să fie cusute în fascicolă și nu coală cu coală ca pînă atunci. Interesantă este de asemenea cercetarea lui L. Giliesen *(Contribution a l'arheologie du livre incunabule)* în care sînt subliniate cunoștințele profunde de matematică pe care le posedau în acea vreme tipografii (noțiuni de geometrie, algebră) menite să-i ajute să pună în pagini textul manuscriselor în așa fel ca să se păstreze o proporție logică intre spațiul tipărit și cel alb. Autorul este convins că aceștia foloseau cu ușurință în acest scop instrumente de geometrie, cînd făceau aceste calcule.

O categorie de articole și comunicări se referă la evoluția tiparului în diferite țări europene ca de ex. Portugalia, Spania de est, Țările de Jos, Ungaria. Unele din ele se axează numai pe procesul de imprimare ca de ex. în studiul lui M.S. Guedes *(Lignes de force de l'imprimerie portugaise au XVI-e siècle)* unde problema este privită in ansamblul european. Autorul mai constată că dat fiind existența proprietății regale asupra atelierelor tipografice majoritatea materialelor tipărite au caracter oficial (fiind ordonanțe, coduri de legi, regulamente, discursuri politice, tratate asupra monarhiei, evocarea unor evenimente politice). Exemplificările inserate în text sînt însoțite de șase tabele din care rezultă că între 1195 și 1640 au fost tipărite 358 titluri din care 60% aveau acest caracter. Tot numai la atelierul tipografic se referă și J. Veyrin-Forrer *(Les premiers ateliers typographiques parisiens)* care analizează activitatea numai a patru din cele 60 și anume: Sorbonne, Le soleil d'or, Pierre Caesaris și Le soufflet vert, surprinzînd la fiecare din ele date despre proveniența hîrtiei, a utilajului, forma literelor, aspectul gravurilor, ortografia textelor, numărul cărților imprimate; de un real folos fiind cele 10 ilustrații care reproduc pagini din aceste tipărituri.

O strînsă legătură între morile de hîrtie și tipografii din orașe se face în alte două studii și anume unul aparținînd lui O. Valls i Subira *(L'influences de l'imprimerie sur la fabrication du papier en Catalogne pendant les XV-e et XVI-e siècles)* în care pe baza materialelor din arhivele din Barcelona este prezentată o imagine asupra activității morilor de hîrtie din Spania de est în secolele XII—

XVI a căror producţie s-a exportat o vreme în Italia, Franţa şi Belgia, apoi o imagine asupra dezvoltării literaturii spaniole în aceiaşi perioadă. Aflăm de ex. că în prezent se cunosc 2542 de opere ale trubadurilor, că din secolul al XIII-lea au apărut scriitorii profesionişti, (cărora li se dau ample date biografice) că primele tipărituri catalane datează din 1473—1474, că tipărirea cărţilor în secolul al XV-lea se făcea pe bază de contract, că hîrtia provenea atunci din Italia dar şi din Catalonia. Tratînd aceleaşi probleme aflăm din studiul lui M. A. Arnould *(Quand sont apparus les premieres moulins a papier dans les anciens Pays Bas?)* că prima moară de hîrtie a apărut în Flandra în 1389 la Malimont lîngă Lille dar că ea n-a putut funcţiona prea mult timp deoarece producţia ei a fost puternic concurată de cea din import adusă din Germania şi Italia. O altă cauză ar fi fost şi prea marea dezvoltare ce s-a dat industriei textile. În fine autorul arată că abia în secolul al XVI-lea morile de hîrtie în Flandra au luat un mare avînt.

Ultima cercetare aparţine lui G. Borsa *(Druckorte und Papiermühlen des 15 und 16 Fahrhunderts in Ungarn)* care după o scurtă introducere istoriografică asupra problemei arată că în Ungaria tiparul a fost introdus în 1473 la Buda, deşi alţi specialişti afirmă că data poate fi decalată cu doi-trei ani mai înainte. În expunerea sa autorul arată apoi ce extindere a luat acest meşteşug în Ungaria în secolul al XVI-lea cînd sînt identificate 30 de ateliere din care 21 în partea de nord şi vest a ţării şi numai 9 în partea de vest. Printre cele din estul Ungariei sînt incluse şi cele din Transilvania (de la Braşov, Sibiu, Cluj, etc.) deşi se ştie că după 1526 Ungaria încetează să mai existe ca stat pe harta Europei şi că Transilvania este un stat autonom în rîndul celorlalte state de pe continent, care întreţine relaţii diplomatice cu multe state europene. După calculele autorului din cele 800 titluri de carte tipărite în Ungaria în secolul al XVI-lea 206 provin de la Cluj, 116 de la Debreţin, 119 de la Braşov, 96 din Bartfeld, 55 din Tyrnau, 35 din Sibiu etc, cu alte cuvinte 2/3 din părţile estice ale. Ungariei (inclusiv Transilvania adică 544 şi restul de 266 din vestul acestei ţări care fusese de fapt împărţită între Austria şi Imperiul otoman. O ştire mai interesantă se referă la recenta publicaţie „Res litteraria Hungariae vetus operum impressorum 1473—1600" un valoros catalog privind fondul de carte tipărit în Ungaria în perioada menţionată. În privinţa morilor de hîrtie persistă aceeaşi carenţă şi anume sînt citate şi cele din Transilvania de la Braşov (1546), Cluj (1563) şi Sibiu (1573) care procurau totodată hîrtie şi Ţării Româneşti şi Moldovei. În privinţa morii de hîrtie de la Cluj pînă acum se ştia că în acest oraş aceasta ar fi numai din 1587. Lipsa aparatului critic la studiul de faţă nu ne permite să aflăm sursa istorică a acestei ştiri.

Materialul din volumul de faţă este foarte util celor care studiază cultura orăşenească în evul mediu precum şi evoluţia meşteşugurilor, a micilor întreprinderi artizanale la scară europeană. Desigur că atît participanţii la colocviu cît şi specialiştii în această problemă ar fi avut mult de cîştigat dacă s-ar fi interesat şi de cercetările din România relativ la această problemă ştiind faptul că la noi în 1508 s-a introdus tiparul şi că la acea dată era singurul loc din sud-estul Europei unde funcţiona o astfel de întreprindere. De asemenea se mai ştie că atelierul tipografic de la Tîrgovişte avea să fie mutat după cîteva decenii în secolul al XVI-lea la Braşov unde s-au tipărit cărţi în limba română, că în Transilvania mai erau centre tipografice la Orăştie, Alba Iulia, Sebeş. Abrud etc. În fine că producţia de carte din cele două ţări româneşti s-a răspîndit în cele trei ţări româneşti deci şi în Moldova tot în secolul al XVI-lea dar şi în secolele următoare, constituind una din dovezile existenţei puternicilor legături culturale între românii aflaţi de ambele versanturi ale Carpaţilor.

Constantin Şerban

GARIN EUGENIO, *La Cultura italiana tra' le ottocento e novecento anni* Roma-Bari, Laterza, Editori 1976, 376 p.

Constituirea statului unitar italian cu capitala la Roma a constituit fără îndoială un eveniment de o deosebită importanţă nu numai pentru istoria Italiei ci şi pentru cea a întregii Europe. Se poate spune că de atunci, în istoria Italiei a început o nouă epocă şi că intelectualii italieni din cadrul celui de-al doilea Risorgimento care este considerată Rezistenţa şi lupta antifascistă, îşi dau seama că întreaga istorie modernă şi contemporană a Italiei îşi are rădăcinile în primul Risorgimento. Deşi a avut şi destule părţi negative, avîntul revoluţionar, lupta pentru menţinerea instituţiilor culturale, dorinţa de libertate şi dreptate, se regăsesc în noul curent, în revendicările luptătorilor pentru unitatea şi liberatea Italiei. În 1858 la Londra, Mazzini scria că gîndirea trebuie să fie liberă şi inviolabilă, iar indivizii sînt sfinţi ca şi drepturile lor la viaţă, libertate, progres, muncă, asociere. Societatea în care un singur om nu poate găsi de lucru, trebuie să fie considerată o societate vinovată. Sfinte sînt şi naţiunea şi umanitatea, prin umanitate înţelegîndu-se asocierea dintre naţiunile libere şi egale, inde-

pendente în ceea ce privește viața internațională și progresul comun. Cauza națională a Italiei este aceeași cu a celorlalte națiuni dezmembrate. Mișcarea populară italiană nu se localizează ci se extinde în cadrul geografic al tuturor popoarelor care au aceeași soartă și care-și pot dobîndi libertatea și independența numai pe calea armelor. Într-un articol din 13 octombrie 1858 Marx subliniază caracterul abstract al acestei afirmații, Mazzini nesocotind în evidență condițiile reale, dar simțind pulsul revoluționar al Italiei dornice de libertate. Analizînd înfrîngerea revoluției de la 1848 din Italia, Carlo Cattaneo, eroul celor „Cinque Giornate" din Milano, sublinia faptul că era nevoie de o tensiune revoluționară mare, pentru a se putea face față unei situații atît de critice. El a susținut necesitatea unei acțiuni revoluționare capabile să răstoarne vechiul sistem, contrazicînd în felul acesta teoriile pacifiste franceze care susțineau că independența Italiei poate fi obținută numai pe calea maturizării politice, a transformării lente, progresive a structurilor sociale. În 1888 Antonio Labriola susținea de asemenea ideea dobîndirii independenței pe scară europeană, nu pe cale pașnică ci pe cea a transformărilor revoluționare. Roma însemna pentru el triumful statului modern și al ideilor de libertate, conștiință și gîndire în chiar inima lumii catolice. Villari scria, acum un secol, că adevărata libertate și unitate nu se poate obține decît atunci cînd mizeria și nedreptatea socială vor dispărea, iar Risorgimentoul va înceta în felul acesta să mai fie trădat. Acestea au constituit în mare cîteva considerații pe care autorul cărții, le prezintă in documentata sa introducere.

În primul capitol este prezentat Institutul de studii superioare din Florența — oraș considerat pe bună dreptate capitala culturală a Italiei — înființat în 1860, împreună cu problemele majore pe care le ridică învățămîntul superior în general și cel din Italia, în special. Autorul face de asemenea o scurtă trecere în revistă a învățămîntului din Italia, începînd cu Florența anului 1321. Într-un apendice este prezentată viața și opera unuia dintre cei mai mari istorici și filozofi pe care i-a avut Italia : Felice Tocco.

Capitolul următor intitulat „Un secol de cultură la Florența, de la Pasquale Villari la Piero Calamandrei", prezintă cultura florentină dintre 1860 și 1960. Odată cu înființarea Institutului de studii superioare, se naște la Florența o puternică mișcare culturală în cadrul căreia se întîlnesc mulți oameni de cultură din întreaga Italie. La Florența se formează un tineret studios care va duce mai departe aspirațiile și bogata moștenire culturală italiană. Printre oamenii de cultură care activează la Florența se întîlnesc mulți ce sînt legați de cercurile culturale din întreaga Europă și în special de cele din Franța, Anglia și Germania. Este epoca în care s-au constituit ca științe multe discipline, în special cele istorico-filologice. Autorul, trece în revistă, apoi, activitatea unor importanți oameni de cultură italieni, care au jucat un rol de seamă în dezvoltarea culturii italiene și universale. Încercînd să acționeze în așa fel încît cultura să nu devină apanajul unei clase privilegiate, cercurile progresiste florentine militau pentru o cultură apolitică, deschisă tuturor curentelor moderne care se manifestau în Europa începutului de secol XX. Odată cu instaurarea fascismului în Italia, orice încercare de democratizare a culturii este înăbușită, iar reacțiile la această politică nefastă de sugrumare a libertății de gîndire, devin din ce în ce mai numeroase.

„Caetano Salvemini și societatea italiană a epocii sale" este titlul unui alt capitol al volumului în care autorul trece în revistă bogata activitate a omului de cultură italian, profesor la Universitatea din Florența, socialist, prigonit de fasciști și nevoit să se refugieze la Londra și apoi în S.U.A. Este autorul a numeroase scrieri dintre care se remarcă *Revoluția franceză* și *Scrieri asupra problemei meridionale*.

„Editura Laterza și jumătate de secol de cultură italiană", prezintă în cadrul culturii italiene, rolul, locul și activitatea prestigioasei instituții de cultură, de la începutul secolului nostru pînă la sfîrșitul celui de-al doilea război mondial. Editura Laterza reprezintă stindardul luptei pentru apărarea libertății și drepturilor democratice împotriva fascismului. Este scoasă în evidență colaborarea dintre Laterza și Croce. Acesta din urmă pornește de la revizuirea totală a valorilor tradiției italiene. Ca și De Sanctis și Spaventa, Croce alătură noului curs al istoriei Italiei unite, propria metodă de studiere a istoriei, culturii și conștiinței istorice și a raporturilor istoriei Italiei cu istoria celorlalte țări europene. Italia anilor 1848—1849, 1859—1861, 1870, a scos în evidență forțe și aspecte noi. Ca și Spaventa și De Sanctis care au prezentat o altă Italie începînd din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XVIII-lea, o Italie adesea înfrîntă și umilită de marile puteri europene, Croce încearcă o reevaluare a întregii istorii a Italiei, punînd la dispoziția italienilor o bibliotecă ce documentează existența validă a acelei Italii care a pus bazele unirii și mijloacele pentru a se forma o nouă cultură care să se insereze în cadrul culturii europene și universale. Prin sfaturile și sugestiile date lui Laterza, Croce a săvîrșit o operă de direcționare a culturii italiene, de educație națională, axată pe reelaborarea și reînnoirea istoriei și culturii italiene, de la Dante încoace. Istoria civilizației italiene poate fi regăsită în

colecții ca „Biblioteca de cultură modernă", „Clasicii filozofiei", „Scriitori ai Italiei". În cadrul acestor colecții poate fi regăsită arhiva culturii naționale italiene, maeștrii noii Italii, italieni sau străini, citiți și înțeleși într-o nouă perspectivă. Deși a avut unele limite, activitatea de direcționare spirituală a Italiei, de educare patriotică, pe care a avut-o Croce, se poate caracteriza ca fiind condusă cu o deosebită luciditate și perfectă coerență. Alături de lupta antifasciștilor și a celor din Rezistență (un Gobetti sau un Gramsci), trebuie subliniată și activitatea lui Croce care a salvat continuitatea vieții intelectuale italiene și a preparat cadrul noii culturi italiene postbelice.

În capitolul „Luigi Russo și cultura italiană dintre cele două războaie" este reliefat rolul omului de cultură italian în cadrul mișcării culturale italiene interbelice. Russo este autorul a numeroase lucrări, dintre care se detașează: *De Sanctis și cultura napolitană*, *G. Verga*, *Machiavelli*, *Portrete și desene istorice*, *Nașterea fascismului* (mărturia unui vechi combatant). A fost de asemenea director al importantelor reviste „Leonardo" și „La Nuova Italia". „Anumite aspecte ale filozofiei italiene de după război" și „15 ani după război (1945—1960)", sînt capitole în care autorul, prezentînd evoluția diferitelor curente filozofice italiene și prezentînd activitatea principalilor săi reprezentanți, accentuează ideea necesității colaborării intelectualilor la edificarea unei societăți noi. Ei trebuie să contribuie la redarea sensului și conștiinței a ceea ce este și poate fi omul în cadrul unei societăți interesate să facă totul pentru om și care să fie întemeiată pe cu totul alte principii decît cea dinainte. Intelectualii antifasciști înțeleg să recîștige terenul pierdut, reluîndu-și locul în societate și făcîndu-și simțită prezența în toate domeniile activității culturale.

Un indice de nume completează acest instructiv și interesant volum necesar tuturor celor care studiază această perioadă a culturii italiene, atît de bogată în evenimente majore.

Nicolae N. Rădulescu

BULETIN BIBLIOGRAFIC

I. LUCRĂRI TEORETICE, SINTEZE, GENERALITĂŢI

BLAGA, LUCIAN, *Fiinţa istorică*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 291 p.
BOIA, LUCIAN, *Mari istorici ai lumii*, Bucureşti, 1978, 224 p.
CERNOVODEANU, PAUL, *Revista istorică română. 1931—1947*, Bibliografie critică, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1977, 175 p.
* * * *Economia României socialiste în opera preşedintelui Nicolae Ceauşescu*, Edit. politică, Bucureşti, 1978, 518 p.
GIURESCU, CONSTANTIN C., DINU C. GIURESCU, *Scurtă istorie a românilor pentru tineret îndeosebi*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1977, 424 p.
LOGORECI, ANTON, *The Albanians*, Victor Gollancz Ltd., London, 1977, 230 p.
* * * *Memoriile secţiei de ştiinţe istorice*, seria IV, tomul I, 1975—1976, Edit. Academiei R. S. România, 1978, 223 p.
PASCU, ŞTEFAN, LIVIU MAIOR, *Culegere de texte pentru istoria României*, vol. I, Edit. didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1977, 325 p.
* * * *Pentru colaborare şi înţelegere internaţională.* Întîlniri şi convorbiri ale Preşedintelui Republicii Socialiste România, Nicolae Ceauşescu, cu şefii de stat ai Greciei, Kuweitului, Turciei, Belgiei şi Luxemburgului în perioada martie—octombrie 1976, Edit. politică, Bucureşti, 1977, 379 p.
PETRIŞOR, VASILE, LELIUS MÎNDROIU, *Calafat. Trepte de istorie*, Scrisul românesc, Craiova, 1977, 356 p. + 16 p. il.
* * * *R ports XIV th International Congress of Historical Sciences*, vol. II, III, Arno Press, New York, 1977, 1388 + 2176 p.
* * * *Sub semnul prieteniei frăţeşti româno-sovietice*, Edit. politică, Bucureşti, 1977, 239 p.

II. ISTORIE VECHE

CASSIUS, DIO, *Istoria romană*, II, Traducere şi note A. Piatkowski, Bucureşti, 1977, 663 p.
KOLICOV, L.V., *Finalinyj paleolit i mezolit Južnoj i Vostočnoi Pribaltiki*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 215 p.
KORABLEV, I.S., *Gannibal*, Izd. Nauka, Moskva, 1976, 399 p.
ROMAN, PETRE I., IOAN NEMETI, *Cultura Baden în România*, Edit. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1978, 159 p. cu 78 pl.
ŠTAERMAN, E.M., V.M. SMIRIN, *Rabstvo v zapadnyh provincijah Rimskoj Imperii v I—III vv*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 211 p.

III. ISTORIE MEDIE

CAHEN, CLAUDE, *Les peuples musulmans dans l'histoire médiévale*, Damas, 1977, 493 p.
CONSTANTINESCU, RADU, *Moldova şi Ţara Românească în vremea lui Petru Rareş. Relaţii politice şi militare (1527—1546)*, D.G.A.S., Bucureşti, 1978, 271 p.
COULÉT, NOËL, *Les visites pastorales* (Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 23), Brepols, 1977, 85 p.
DEMÉNY, LAJOS, *A székelyek és Mihály Vajda, (1593—1601)* (Secuii şi Mihai Viteazul), Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1977, 161 p.
DUPAŞ, FLORIAN, *Carte veche românească în Bihor, sec. XVI—XVII.* Catalog, Oradea, 1977, 203 p. + 45 il.
DUŢU, ALEXANDRU, *Romanian Humanists and European Culture.* A contribution to Comparative Cultural History, Bibliotheca Historica Romaniae, Edit. Academiei R.S. România, Bucureşti, 1977, 196 p.
* * * *Filipo Brunelleschi: l'uomo e l'artista*, Firenze, 1977, 119 p. + 8 pl.
GENICOT, LÉOPOLD, *La loi* (Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 22), Brepols, 1977, 55 p.
GRIERSON, PHILIP, *Les monnaies* (Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 21), Brepols, 1977, 49 p.

* * * *Magnae Moraviae Fontes Historici*, V, Indices, Universita J.E. Purkyne, Brno, 1977, 187 p.
MAŠITOV, N.A., *Južnyj Ural v VII—XIV vv.*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 187 p. + XXVIII pl.
* * * *Miasta doby feudalnej w Europie srodkow-wschodniej* (Orașele din Europa central-răsăriteană în epoca feudală), Warszawa-Poznań-Toruń, 1976, 325 p.
NEAGOE, MANOLE, *Problema centralizării statelor feudale românești Moldova și Țara Românească*, Scrisul Românesc, Craiova, 1977, 273 p.
* * * *Petru Rareș*, redactor coordonator Leon Simanschi, Edit. Academiei R.S. România, București, 1978, 336 p.
PHILIPPART, GUY, *Les légendiers latins et autres manuscrits hagiographiques* (Typologie des sources du moyen âge occidental, fasc. 24—25), Brepols, 1977, 138 p.
PIŠČYLINA, K.A. *Jugo-vostočnyj Kazahstan v ceredine XIV—načale XVI vekov*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 287 p.
RADU, PETRU, DIMITRIE ONCIULESCU, *Contribuții la istoria învățămîntului din Banat pînă la 1800*, Edit. Litera, București, 1977, 135 p. + 16 pl.
RÜCK, PETER, *L'ordinamento degli archivi ducali di Savoia sotto Amedeo VIII (1398—1451)*, Roma, 1977, 156 p.
VOIARSKIJ, IA. E., *Naselenie Rossii v konce XVII — načale XVIII veka*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 247 p. + 17 h.
WARREN, W.L., *Henry II*, Eyre Methnen, Londra, 1977, 693 p.
* * * *Ziemia i ludzie dawnej Polski* (Pămînturile și oamenii Poloniei de altă dată), Wroclaw, 1976, 211 p.

IV. ISTORIE MODERNĂ

ARGEȘANU, FLORIAN T., CONSTANTIN UCRAIN, *Tripticul vitejiei românești*. 1877—1878; 1916—1918; 1944—1945, Edit. sport-turism, București, 1977, 207 p.
BERINDEI, DAN, CSUCSUJA, ISTVAN, 1877. *A függethenségi háboru es Erdelyi* (Războiul de independență și Transilvania), Politikai Könyvkiado, Bukarest, 1977, 238 p.
CĂZĂNIȘTEANU, CONSTANTIN, MIHAIL E. IONESCU, *Războiul neatîrnării României. Împrejurări diplomatice și operații militare 1877—1878*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 327 p.
CEAUȘESCU, general maior dr. ILIE, col. dr. VASILE I. MOCANU, prof. univ. dr. ION CĂLIN, *Drum de glorii. Pagini din eroismul armatei române în războiul nostru pentru independență*, Edit. Scrisul românesc, Craiova, 1977, 316 p.
CORBU, CONSTANTIN, *1877—1878, Războiul național și popular al românilor pentru independență deplină*, Edit. politică, București, 1977, 211 p.
CORIVAN, N., *Lupta diplomatică pentru cucerirea independenței României*, Edit. științifică și enciclopedică, București, 1977, 189 p.
* * * *Diplomația română în slujba independenței*, Edit. politică, București, 1977, 270 p. + 14 pl.
EMEC, V.A., *Očerki vnešnej politiki Rossii v period pervoj mirovoj vojny*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 368 p.
* * * *Familia. Corespondențe de la Plevna*, Texte selectate, note și comentarii, Stelian Vasilescu, Edit. Facla, Cluj-Napoca, 1977, 250 p. + 13 fig.
ILIINA, N.G., *Kolumbija: ot kolonii k nezavisimosti (1781—1819)*, Izd. Nauka, Moskva, 1976, 323 p.
LUNCAN, I., W. MARIN, I. MUNTEANU, GH. OANCEA, *Independența României. Participări bănățene*, Edit. Facla, Timișoara, 1977, 158 p.
MAIOR, LIVIU, *Transilvania și războiul pentru independență (1877—1878)*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 202 p. + 12 pl.
MARICA, GEORGE EM., *Studii de istoria și sociologia culturii române ardelene din secolul al XIX-lea*, vol. I, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 310 p.
NETEA, VASILE, *Munții Apuseni. Muzeu istoric și pantheon al poporului român*, Edit. Sport-turism, București, 1977, 212 p.
NEUPOKOEV, V.I., *Krestijanskij vopros v Litve vo vtoroj treti XIX veka*, Izd. Nauka, Moskva, 1976, 311 p.
ORNEA, Z., *Curentul cultural de la „Contemporanul"*, Edit. Minerva, București, 1977, 445 p.
* * * *Revoluția de la 1848—1849 din Transilvania*, vol. I, 2 martie — 12 aprilie 1848, Institutul de istorie și arheologie Cluj-Napoca, Edit. Academiei R.S. România, București, 1977, 511 p.

* * * *La révolution industrielle dans le sud-est européen — XIX s.* (Rapports présentés au colloque International de la Commission de l'AIESEE sur l'histoire sociale et économique), Institut d'études balkaniques, Sofia, 328 p.

STOEAN, GHEORGHE D., ION G. PANĂ, *Epopeea independenţei României 1877—1878*, Edit. Dacia, Cluj-Napoca, 1977, 365 p. + 24 pl.

SZABAD, GYÖRGY, *Hungarian political trends between the Revolution and Compromise (1849—1867)*, Aladémai Kiado, Budapest, 1977, 184 p.

TUCA, FLORIAN, *Triunghiul eroic. Mărăşti—Mărăşeşti—Oituz*, Edit. Junimea, Iaşi, 1977, 159 p.

VLĂDESCU, CRISTIAN M., *Uniformele armatei române de la începutul secolului al XIX-lea pînă la victoria din mai 1945*, Edit. Meridiane, Bucureşti, 1977, 169 p.

V. ISTORIE CONTEMPORANĂ

BAUMONT, MAURICE, *Marea conjuraţie împotriva lui Hitler*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1977, 270 p.

BOGDENKO, M.L., ZELENIN, I.E., *Sovhozy S.S.S.R. Kratkij istoriceskij ocerk (1917—1975)* Izd. politiceskoj literatury, Moskva, 1976, 278 p.

DIMA, ROMULUS, *Contribuţii la studierea mişcării muncitoreşti din Oltenia*, Scrisul românesc, Craiova, 1977, 248 + 8 p. il.

* * * *Drang nach Afrika. Die koloniale Expansionspolitik und Herrschaft des deutschen Imperialismus in Afrika von den Anfängen bis zum Ende des zweiten Weltkrieges*, Akademie Verlag, Berlin, 1977, 370 p.

* * * *L'economia italiana nel periodo fascista*, Società editrice il Mulino, Bologna, 1976, 448 p.

* * * *Istorija vnešnej politiki S.S.S.R.*, tom. I (1917—1945 gg) II (1945—1976 gg), Izd. Nauka, Moskva, 1976, 519 p. + 678 p.

KIRIŢESCU, COSTIN C., *Relaţiile valutar-financiare internaţionale*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1978, 416 p.

PLASARI, NOREGI, SHYQRI BALLVORA, *La lutte de libération du peuple albanais contre les occupants fascistes italiens et les traîtres, avril 1939 — septembre 1943*, Tirana, 1976, 590 p.

MIHAI, SEBASTIANA, AL. FIRESCU, ION PĂTRAŞCU, *File din istoria învăţămîntului comercial craiovean 1877—1977*, Scrisul românesc, Craiova, 1977, 263 p.

* * * *Mezdunarodnye otnošenijy i vnešnjaja politika S.S.S.R. Istorija i sovremennosti*, Izd. Nauka, Moskva, 1977, 326 p.

NEWMAN, SIMON, *March 1939. The British Guarantee to Poland*, Oxford, 1976, 253 p.

NOGUÈRES, HENRI, MARCEL DEGLIAME-FOUCHÉ, *Histoire de la Résistance en France, de 1940 à 1945*, Editions Robert Laffont, Paris, 1976, 710 p.

* * * *Oktomvri i Balkanite*, Izd. Nauka i izkustvo, Sofija, 1977, 267 p.

* * * *La politique, les mesures et les résultats atteints dans le développement de l'après-guerre des Républiques les moins avancées dans le progrès économique et de la province socialiste autonome de Kossovo*, Beograd, 1977, 126 p.

PUHA, ELENA, *Umanism românesc. Coordonate ale secolului al XX-lea*, Edit. Junimea, Iaşi, 1977, 245 p.

STĂNESCU, M.C., *Depun mărturie în faţa istoriei. Timotei Marin militant şi publicist comunist (1897—1937)*, Edit. Junimea, Iaşi, 1977, 192 p.

* * * *Studies on the History of the Hungarian Trade-Union Movement*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977, 307 p.

ZAHARIA, GHEORGHE, *Insurecţia naţională armată antifascistă şi antiimperialistă din august 1944*, Edit. ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti, 1977, 126 p.

Gelu Apostol

„REVISTA DE ISTORIE" publică în prima parte studii, note şi comunicări originale, de nivel ştiinţific superior, din domeniul istoriei vechi, medii, moderne şi contemporane a României şi universale. În partea a doua a revistei, de informare ştiinţifică, sumarul este completat cu rubricile: Probleme ale istoriografiei contemporane (Studii documentare), Viaţa ştiinţifică, Recenzii, Revista revistelor, Însemnări, Buletin bibliografic, în care se publică materiale privitoare la manifestări ştiinţifice din ţară şi străinătate şi sînt prezentate cele mai recente lucrări şi reviste de specialitate apărute în ţară şi peste hotare.

NOTĂ CĂTRE AUTORI

Autorii sînt rugaţi să trimită studiile, notele şi comunicările, precum şi materialele ce se încadrează în celelalte rubrici, dactilografiate la două rînduri în trei exemplare, trimiterile infrapaginate fiind numerotate în continuare. De asemenea, documentele vor fi dactilografiate, iar pentru cele în limbi străine se va anexa traducerea. Ilustraţiile vor fi plasate la sfîrşitul textului.

Numele autorilor va fi precedat de iniţială. Titlurile revistelor citate în bibliografie vor fi prescurtate conform uzanţelor internaţionale.

Autorii au dreptul la un număr de 30 de extrase.

Responsabilitatea asupra conţinutului materialelor revine în exclusivitate autorilor. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Corespondenţa privind manuscrisele, schimbul de publicaţii etc. se va trimite pe adresa Comitetului de redacţie, B-dul Aviatorilor nr. 1, Bucureşti.

REVISTE PUBLICATE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

- REVISTA DE ISTORIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIE VECHE ŞI ARHEOLOGIE
- DACIA. REVUE D'ARCHEOLOGIE ET D'HISTOIRE ANCIENNE
- REVUE DES ETUDES SUD-EST-EUROPENNES
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE CLUJ-NAPOCA
- ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE ŞI ARHEOLOGIE A. D. XENOPOL — IAŞI
- STUDII ŞI CERCETĂRI DE ISTORIA ARTEI
  - SERIA ARTĂ PLASTICĂ
  - SERIA TEATRU-MUZICĂ-CINEMATOGRAFIE
- REVUE ROUMAINE D'HISTOIRE DE L'ART
  - SERIE BEAUX-ARTS
  - SERIE THEATRE — MUSIQUE — CINEMA

LUCRĂRI APĂRUTE ÎN EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

NICOLAE STOICESCU, **Vlad Țepeș**, 1976, 280 p., 20 lei.

ION POPESCU-PUŢURI, acad. ANDREI OŢETEA (sub redacţia) **Documente privind marea răscoală a ţăranilor din 1907**, 573 p., 38 lei.

* * * **Independenţa României**, 1977, 526 p., 39 lei.

* * * **Arta şi literatura în slujba independenţei naţionale**, 1977, 238 p., 28 lei.

IONEL GAL (coordonator), **Independenţa României, Documente**, vol. I, 1977, 420 p., 33 lei.

ŞTEFAN PASCU ş.a. **Documenta Romaniae Historica, D. Relaţii între Ţările Române**, vol. I (1222—1456), 1977, 527 p., 39 lei.

PETRE DIACONU, SILVIA BARASCHI, **Păcuiul lui Soare. Aşezarea medievală (secolele VIII—XV)**, vol. II, 1977, 201 p. + XXVIII planşe, 36 lei.

Acad. ANDREI OŢETEA, **Pătrunderea comerţului românesc în circuitul internaţional (în perioada de trecere de la feudalism la capitalism)**, 1977, 168 p., 11 lei.

GHEORGHE CRISTEA, **Contribuţii la istoria problemei agrare în România. Învoielile agricole (1866—1882), legislaţie şi aplicare** 1977, 169 p., 11 lei.

LEON ŞIMANSCHI, (redactor coordonator), **Petru Rareş**, 1978, 328 p., 20 lei.

LUCIAN BOIA, **Relationships between Romanians, Czechs and Slovak (1848—1914)**, 1977, 159 p., 12 lei.

* * * **Răscoala secuilor din 1595—1596. Antecedente, desfăşurare şi urmări**, 1978, 336 p., 19 lei.

FLOREA MOGOŞANU, **Paleoliticul din Banat**, 1978, 152 p., 11 lei.

PETRE I. ROMAN, IOAN NEMETI, **Cultura Baden în România**, 1978, 159 p., 18 lei.

MARIA COMŞA, **Cultura materială veche românească (Aşezările din secolele VIII—X de la Bucov—Ploieşti)**, 1978, 181 p., 30 lei.

PETRE DIACONU, **Les Coumans au Bas-Danube au XI-e et XII-e siècles**, 1978, 158 p., 8,25 lei.

ION HORAŢIU CRIŞAN, **Burebista and his time**, 1978, 253 p., 22 lei.

ALEXANDRU DUŢU, **Romanian Humanist and European Culture. A contribution to comparative cultural History**, 1977, 196 p., 12 lei.

MIHAIL KOGĂLNICEANU, **Opere**, IV, Oratorie II, Partea IV (1874—1878), 1978, 662 p., 49 lei.

OLIMPIU MATICHESCU, **Rabociaia solidarnosti v Rumînii (1921—1944gg)** 1978, 232 p., 11 lei.

RM ISSN CO — 3870

„I. P. Informaţia" c. 838

43 856

Lei 10